

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
ЛУГАНСЬКИЙ НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ ІМЕНІ Е.О. ДІДОРЕНКА

КРИМІНОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Заснований у 2006 році

Випуск 14

**ЖЕРТВИ ЗЛОЧИНІВ У ЧАС ВІЙНИ:
СОЦІАЛЬНО-ГУМАНІТАРНИЙ,
КРИМІНОЛОГІЧНИЙ ТА ПРАВОВИЙ ВИМІРИ**

2024

УДК: 343.1/0.8: 341.3; 341.4

К 82

*Рекомендовано до друку вченою радою
Донецького державного університету внутрішніх справ
(протокол №13 від 28 лютого 2024 року)*

Редакційна колегія:

головний редактор — канд. філос. наук В. Поклад (м. Івано-Франківськ, Україна)

Члени редакційної колегії:

Є. Головаха, д-р філос. наук (м. Київ, Україна); О. Дудоров, д-р юрид. наук (м. Київ, Україна); О. Костенко, д-р юрид. наук (м. Київ, Україна); Г. Курі, д-р психології (м. Фрайбург, Німеччина); О. Литвинов, д-р юрид. наук (м. Київ, Україна); О. Мартиненко, д-р юрид. наук (м. Київ, Україна); Є. Назимко, д-р юрид. наук (м. Кропивницький, Україна); Ю. Орлов д-р юрид. наук (м. Харків, Україна); Є. Письменський, д-р юрид. наук (м. Кропивницький, Україна); І. Руценко, д-р соц. наук (м. Харків, Україна); О. Одинцова, канд. юрид. наук (м. Кропивницький, Україна).

К82 Кримінологічні дослідження : збірник наук. праць. Вип. 14 : Жертви злочинів у час війни: соціально-гуманітарний, кримінологічний та правовий виміри / [гол. ред. В. Поклад, канд. філос. наук] ; Донецький держ. універ. внутр. справ. — Київ : ВД Дакор, 2024. — 332 с.

ISBN 978-617-8066-77-2

Збірник містить доповіді й наукові статті, представлені на міжвузівській науково-практичній конференції «Жертви злочинів у час війни: соціально-гуманітарний, кримінологічний та правовий виміри» (м. Івано-Франківськ, 27 жовтня 2023 року), роботи учасників конкурсу кримінологічних досліджень молодих учених (2023 р.) та інші наукові праці. Збірник розрахований на вчених, аспірантів, курсантів і студентів, а також тих, хто зацікавлений у дослідженні причин і умов злочинності та заходів її попередження.

Усі статті представлено в авторській редакції.

УДК: 343.1/0.8: 341.3; 341.4

Підписано до друку 12.03.2024. Формат 60x84 1/16. Ум. друк. арк. 19,3.
Тираж 200 прим.

Наукове видання

© Колектив авторів, 2024

© Донецький державний університет
внутрішніх справ, 2024

ISBN 978-617-8066-77-2

ЗМІСТ

ВІД РЕДАКТОРА

БАГАТОМІРНИСТЬ ВІКТИМОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ ВІЙНИ 8

ПОНЯТТЯ «ЖЕРТВА» У СВІТОВІЙ КУЛЬТУРІ: ТРАДИЦІЙНІСТЬ ТА АКТУАЛЬНІСТЬ

Єременко О. М.

ПОНЯТТЯ ЖЕРТВИ В КУЛЬТУРОЛОГІЧНОМУ
ТА ПРАВОВОМУ АСПЕКТІ 12

Дембіцький С. С.

СТРЕСОРИ ВІЙНИ ЯК ПРОЯВ ЗЛОЧИНІВ РОСІЙСЬКОЇ
ФЕДЕРАЦІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ 19

Литвинов О. М.

ЖЕРТВИ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ: СОЦІОЛОГІЧНИЙ
ВИМІР І МЕТАФІЗИЧНИЙ СЕНС В ІСТОРИЧНО-
КУЛЬТУРОЛОГІЧНОМУ КОНТЕКСТІ (ДО ПОСТАНОВКИ
ПРОБЛЕМИ ЗАСАД «ПРАВOROЗУМІННЯ» СУЧАСНИХ КАТІВ) 27

Борисова С. В.

ТЕМА ЖЕРТВ РОСІЙСЬКОГО ТЕРОРУ В ТВОРАХ
УКРАЇНСЬКИХ КОМПОЗИТОРІВ КІНЦЯ ХХ — ПОЧАТКУ
ХХІ СТОЛІТТЯ: СВІТОГЛЯДНО-ВИХОВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ 44

Василенко О. В.

ЖІНКИ — ЖЕРТВИ СТАЛІНСЬКОГО ГОЛОДОМОРУ:
ВТІЛЕННЯ В МУЗИЧНОМУ МИСТЕЦТВІ (СУГОЛОСНІСТЬ
ОБРАЗІВ СУЧАСНІЙ РЕАЛЬНОСТІ) 53

Загоруй І. С., Загоруй Л. М.

КОНТРОВЕРСІЙНІ ТЛУМАЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ
У ДЕРЖАВНІЙ ПОЛІТИЦІ СУЧАСНОЇ РОСІЇ
(ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ З ТОЧКИ ЗОРУ СУЧАСНОГО
КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ) 69

Пилипенко В. В.

ВИСВІТЛЕННЯ В ЗМІ ЖЕРТВ ЗЛОЧИНІВ ПІД ЧАС ВІЙНИ
В УКРАЇНІ: ЕТИЧНИЙ ТА ПРАВОВИЙ АСПЕКТИ 80

Сабадуха В. О., Сабадуха О. В.

ПРОБЛЕМА ВІДНОСИН КАТА І ЖЕРТВИ З ПОЗИЦІЇ ТЕОРІЇ
СТУПЕНІВ ДУХОВНОГО РОЗВИТКУ ЛЮДИНИ 89

ВІКТИМОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ЗЛОЧИНІВ ВІЙНИ

Tuliakov V.

VICTIMIZATION AND VICTIM-ORIENTED DEVELOPMENT
OF CRIMINAL LAW: A COMPLEX APPROACH 102

Гарькавець С. О., Волченко Л. П.

ВІКТИМОЛОГІЧНІ ВИМІРИ ІСНУВАННЯ ВНУТРІШНЬО
ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ В УКРАЇНІ 119

Джафарова О., Лещенко Д.

РОЛЬ СИТУАЦІЙНОГО ЦЕНТРУ МВС УКРАЇНИ У ПИТАННІ
ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИНАМ ПІД ЧАС ВІЙНИ 129

Назимко Є. С., Пономарьова Т. І.

ОСОБЛИВОСТІ ВІКТИМОЛОГІЧНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ
КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ
НА ДЕОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ 135

Багаденко І. П.

ДІТИ — ЖЕРТВИ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ ТА ЗЛОЧИНІВ,
ВЧИНЕНИХ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ 141

Колосов І. В.

ЖЕРТВИ ВІД ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ БЕЗПЕКИ ВИРОБНИЦТВА:
ФАКТОРИ, ЩО СПРИЯЮТЬ ФОРМУВАННЮ ОСОБИ ЗЛОЧИНЦЯ 146

Носаченко О. Ю.

АНАЛІЗ ОСНОВНИХ АСПЕКТІВ ВІКТИМІЗАЦІЇ МОЛОДІ
В УМОВАХ ВІЙСЬКОВИХ ДІЙ 159

Поклад В. І.

ВОЄННА ВІКТИМІЗАЦІЯ ТА ПОВОЄННА КРИМІНОГЕННІСТЬ ... 172

**ДОТРИМАННЯ ПРАВ, СВОБОД
І ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ ПОТЕРПІЛОЇ
ОСОБИ В УМОВАХ ВІЙНИ ПРОТИ УКРАЇНИ**

Тетерятник Г. К.

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЖЕРТВ ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ
У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ 185

Агаркова О. І.

ПРОТИДІЯ ТРАНСНАЦІОНАЛЬНІЙ ОРГАНІЗОВАНИЙ
ЗЛОЧИННОСТІ: ЗАХИСТ ПРАВ ПОТЕРПІЛИХ В УМОВАХ
ВОЄННОГО СТАНУ 191

Веретянніков В. О.

ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ТА ВІДШКОДУВАННЯ
ЕКОЛОГІЧНОЇ ШКОДИ, ЗАПОДІЯНОЇ УКРАЇНИ ВНАСЛІДОК
ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ 198

Головкін С. В.

ОСОБЛИВОСТІ ДОПИТУ ПОТЕРПІЛИХ ВІД МІЖНАРОДНИХ
ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ УКРАЇНИ 213

Каверіна Т. П.

ПОСТАНОВА ПРО ВСТАНОВЛЕННЯ ОСОБИ ЗАГИБЛОГО —
ЯК ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ ДОКУМЕНТ, ЩО ІДЕНТИФІКУЄ
ПОТЕРПІЛОГО 218

Кривонос М. В., Фолітар А. О.

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ЗАХИСТУ ПРАВ ГРОМАДЯН
НА ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ 224

Марко С. І.

МЕХАНІЗМИ ЗАХИСТУ ПРАВ ПОТЕРПІЛИХ
ВІД МІЖНАРОДНИХ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ДОВКІЛЛЯ 229

Мельничук А. І.

ПОНЯТТЯ ПОТЕРПІЛОЇ ОСОБИ В КРИМІНАЛЬНИХ
ПРАВОПОРУШЕННЯХ, ВЧИНЕНИХ КОМБАТАНТАМИ:
ТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ 234

Мельничук С. М.

МЕХАНІЗМ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА ВІД
ЗЛОЧИННИХ ПОСЯГАНЬ: КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ ВИМІР 241

Пупинін О. М.

ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВИХ
ЗАХОДІВ З МЕТОЮ ВИЯВЛЕННЯ ПОТЕРПІЛИХ ВІД
ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ НА ДЕОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ 246

ДОСЛІДЖЕННЯ ЗДОБУВАЧІВ

Абусова К. О.

ПОРТРЕТ ЖЕРТВИ СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА,
ПОВ'ЯЗАНОГО З КОНФЛІКТОМ 259

Буракова А. Р.

ПРЕДСТАВНИКИ СУБКУЛЬТУРИ «DEAD INSIDE»
ЯК ОСОБЛИВО ВРАЗЛИВА ГРУПА ПІДЛІТКІВ У ЧАС ВІЙНИ 264

Григор'єва Н. С.

РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКІ ВІЙНИ ЯК ЗІТКНЕННЯ
КУЛЬТУРНИХ ЗАСАД СОЦІАЛЬНОСТІ:
ІСТОРИЯ ТА СУЧАСНІСНІСТЬ 275

Зіньковська В. О.

ПОТЕРПІЛІ ВІД ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА В УМОВАХ
ВІЙНИ (ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА
ЗА МАТЕРІАЛАМИ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ) 281

Коваленко А. П.

СИМПТОМИ ПОСТТРАВМАТИЧНОГО СТРЕСОВОГО
РОЗЛАДУ В РОБОТІ ПОЛІЦЕЙСЬКОГО
ЯК ОДИН ІЗ НАСЛІДКІВ ВІЙНИ 293

Куртинюк М.

ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ДІТЕЙ В УМОВАХ АГРЕСІЇ РОСІЇ ЩОДО
УКРАЇНИ: АКТУАЛЬНІСТЬ ТА МІЖНАРОДНА РЕАКЦІЯ 299

Скурідін Р. М.

УМИСНІ ВБИВСТВА ЦИВІЛЬНИХ ОСІБ
ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯМИ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ
ПІД ЧАС ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ 305

Талмазан А. В.

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЖЕРТВИ ЗЛОЧИНУ,
ВЧИНЕНОГО ПІД ЧАС ВІЙНИ 314

Тютіна А. Р.

РОЗКРАДАННЯ ПРОДОВОЛЬЧИХ ТОВАРІВ
У СЕВЕРОДОНЕЦЬКУ ПІД ЧАС ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РОСІЇ 320

Чопорова О. Ю.

ЗАПОВІДНІ ОБ'ЄКТИ І ТЕРИТОРІЇ ЯК ЖЕРТВИ ЗЛОЧИНУ
ЕКОЦИДУ: ПИТАННЯ ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ 326

ВІД РЕДАКТОРА

БАГАТОМІРНІСТЬ ВІКТИМОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ ВІЙНИ

Наслідком агресії росії проти України стала масова віктимізація українського суспільства. Крім втрат серед безпосередніх захисників Вітчизни відомо про десятки тисяч вбитих та поранених цивільних осіб, сотні викрадених дітей, сотні тисяч зруйнованих цивільних будівель. Понад 13 мільйонів людей стали вимушеними переселенцями, втративши житло та майно. Ситуація ускладнюється обмеженням прав на компенсацію, відшкодування та реабілітацію в національному кримінальному та цивільному праві, а також в міжнародному гуманітарному праві.

Вивчення жертв злочинів є традиційним напрямком кримінологічних досліджень, поруч з аналізом стану злочинності, її детермінації, характеристики осіб, що скоюють злочини, та визначенням шляхів протидії злочинності.

Під час війни, яка сама по собі є величезним злочином, проблеми віктимності та віктимізації не можуть залишатись осторонь наукового аналізу.

Особливістю наших збірників наукових праць є розгляд окремих елементів предметного поля кримінологічної науки в широкому контексті соціально-гуманітарного та правового знання¹. Матеріали точного збірника не є виключенням.

¹ «Кримінологічні дослідження»: Велика українська кримінологічна енциклопедія. У 2 т. Харків : «Факт», 2021. Т. 2. С. 774.

Тема жертв війни авторами збірника осмислюється з позицій різних галузей наукового знання (філософія, культурологія, соціологія, психологія, історія, теорія держави і права, кримінальне право, криміналістика тощо), що дозволяє досягти ефекту багатомірності пізнання і більш глибокого розуміння проблеми.

Поняття «жертва», «страждання» присутні в національному науковому дискурсі вже достатньо давно, ще до того, як вони закріпились у кримінології та кримінальному праві. Протягом століть наш народ приносив тисячі і мільйони жертв на вівтар справжньої Незалежності. Пам'ять про найбільші травмивні події історії України зберігаються у масовій свідомості, художніх та музичних творах. Можна навіть визначити жертвовність як архетипічну характеристику становлення українського етносу.

Матеріали збірника наголошують, що з урахування віктимологічних аспектів російської агресії зміст культурно-просвітницької та інформаційної діяльності має доповнюватись вихованням поважного і шанобливого ставлення до жертв війни. Необхідним є створення в Україні системи психологічної допомоги (реабілітації) для різних категорій віктимізованих громадян.

Велика кількість пропозицій міститься у матеріалах правових досліджень авторів збірника. Одним з трендів глобалізації законодавства є пошуки балансу кримінально-правового реагування, відповідності засобів кримінально-правового впливу консолідованому визначенню рівня злочинності та рівня віктимності у державі з урахуванням положень міжнародного права. Система правосуддя повинна бути спрямована на задоволення як суспільних інтересів, так і прав і потреб окремих жертв.

Теоретики кримінального права повинні включати віктиміоцентричні підходи у свої теорії. Це означає не лише зосередження уваги на правопорушнику, але й розгляд впливу злочинних дій на жертв. Потребує вдосконалення кримінальне процесуальне законодавство України щодо забезпечення прав жертв збройних конфліктів у кримінальному провадженні.

Практика застосування законодавства у сфері захисту прав, свобод і законних інтересів особи, якій спричинено шкоду в результаті

вчинення міжнародних злочинів проти України, має бути узгоджена із здобутками доктрини кримінального права та відповідати базовим правовим принципам.

Кримінальне законодавство повинно розвиватися таким чином, щоб застосування заохочувальних заходів кримінально-правового впливу максимально залежало від здійсненого правопорушником відшкодування завданих збитків або усунення заподіяної шкоди. Добровільне здійснення особою реституції або компенсації повинно завжди враховуватися під час застосування чи припинення застосування заходів кримінально-правового впливу стосовно осіб, які вчинили злочини. Кваліфікація та доказування міжнародних злочинів проти України з урахуванням ознак потерпілої особи повинні здійснюватися в обґрунтований спосіб. І взагалі, потребує якнайшвидшого усунення установа ситуація нераціонального кримінально-правового регулювання в Україні, що розвивається в умовах воєнного стану. Конче необхідно звернути увагу і на удосконалення змісту підготовки кадрів та підвищення кваліфікації працівників правоохоронних органів з метою поліпшення якості комунікацій з категоріями громадян з травматичним (стресовим) досвідом.

Традиційним для наших збірників є також участь у науковій дискусії молодих дослідників — курсантів, студентів, аспірантів, які є здобувачами вищої освіти за різними спеціальностями. Серед наукових праць здобувачів ми бачимо роботи з найрізноманітнішої тематики — від соціально-гуманітарних та загально-правових до конкретно-кримінологічних. Дуже важливим для розвитку вітчизняної науки є прагнення молоді зробити свій внесок у пізнання проблем, що хвилюють наше суспільство.

Хочеться сподіватись, що матеріали збірника сприятимуть кращому розумінню сучасної віктимологічної проблематики і виробленню перспективних напрямків подолання наслідків російської агресії.

*Василь ПОКЛАД,
головний редактор збірника «Кримінологічні дослідження»*

ПОНЯТТЯ «ЖЕРТВА»
У СВІТОВІЙ КУЛЬТУРІ:
ТРАДИЦІЙНІСТЬ
ТА АКТУАЛЬНІСТЬ

УДК: 30.1

Єременко О. М.,

*доктор філософських наук, професор Національного університету
«Одеська юридична академія» (м. Одеса, Україна)*

e-mail: *alyeremenko@gmail.com*

ORCID iD: *http://orcid.org/0000-0002-2922-0643*

ПОНЯТТЯ ЖЕРТВИ В КУЛЬТУРОЛОГІЧНОМУ ТА ПРАВОВОМУ АСПЕКТІ

Анотація. Жертва є важливим елементом стародавніх культів, настільки важливим, що, не виключено, що релігія як така виникає з ритуалу жертвопринесення. Звичайно жертва розуміється як ритуальне вбивство істоти або знищення речі заради отримання милості від богів. Але таке розуміння жертви є результатом її раціоналізації в процесі розвитку релігійної свідомості. В найбільш стародавніх культурах жертва приноситься не богу — сам бог приноситься в жертву. В ритуалі жертвопринесення істота, яку вбивають, обожнюється.

Внаслідок десакалізації світу поняття жертви втрачає релігійні конотації та набуває мирські. В кримінальному праві поняття «жертва» зрештою виявляється синонімічним поняттю «потерпілий» в широкому сенсі слова. Юридичне розуміння жертви являється формою десакалізації світу.

Розповсюдженими формами мирських жертв є різноманітні культури загиблих героїв в сфері воєнно-політичного життя, зокрема культу загиблих героїв революційної боротьби.

Ідея жертви має великий культуротворчий потенціал. Але цей потенціал містить не тільки позитивні, але і негативні смисли. В сучасному суспільстві професіоналізм виявляється більш важливим, ніж героїзм. Не виключено, що в майбутньому, ще більш раціоналізованому суспільстві культ жертвовного героїзму втратить свій сенс.

Ключові слова: жертва, культ, десакарлізація, легітимація.

Ідея жертви та практика жертвопринесення — одні з найдавніших соціокультурних феноменів. Вони виникають в стародавніх культурах [1], настільки стародавніх, що деякі дослідники виникнення релігії як такої пов'язують з практикою первісних жертвопринесень [2], [3].

В релігії жертва є знищення істоти або речі заради отримання від богів якихось благ. Розповсюджена думка, що жертва — це обов'язково ритуальне вбивство тварини або людини. Незважаючи на те, що така практика була дуже поширеною і, так би мовити, найбільш яскравою, в цілому це не обов'язково так. Існували так звані «безкровні жертви» (принесення в дар богам хліба, плодів тощо). Також існував звичай ритуального знищення майна (потlach у індіанців Північної Америки), який може розумітися як своєрідний різновид жертвопринесення [4].

Основними ознаками жертви в релігійних культурах являються *цінність і досконалість (невинність)*. Жертва тим більш ефективна, чим більш вона є цінною, значущою для жертводавця. Тобто жертва тварини є більш ефективною, ніж жертва плодів або речей, а найбільш ефективним є жертвопринесення людини. Також вважається, що річ або істота, яка приноситься в жертву, не повинна мати будь-яких вад, недоліків, принаймні явних. Тобто вона має бути наскільки можливо досконалою. Мабуть формою досконалості людини, яка приноситься в жертву, вважається цнотливість.

В кримінології існує вузьке (операціональне) і широке (загальнотеретичне) визначення поняття «жертва». В першому розумінні жертва — це фізична особа, якій безпосередньо злочином заподіяна фізична, матеріальна або моральна шкода. В широкому розумінні жертва — це людина або спільність людей, яким прямо або опосередковано заподіяна шкода злочином [5, с. 34]. Незважаючи на спроби термінологічного розрізнення, у віктимології терміни «потерпілий» і «жертва»

часто вживаються як синоніми, а інколи «потерпілий» розуміється як частина узагальненого поняття «жертва» [6, с. 208].

Не можемо стверджувати в модусі необхідності, але ймовірно, що розуміння жертви в карному праві є наслідком десакралізації релігійної ідеї жертви в руслі поступової загальної десакралізації світу у свідомості людини, про що скажемо нижче.

В архаїчних релігійних уявленнях жертва має не тільки сакральний, але, можна сказати, і деміургічний смисл. У відомому гімні Пуруші (Ригведа, X, 90) боги творять світ з тіла космічного антропоморфного гіганта Пуруші. Вони розчленовують Пурушу і з різних частин його тіла творять як природний, так і соціальний світ: сонце, місяць, землю, тварин, варни (касти) тощо [7, с. 42–43]. Гімн завершується дуже дивним висловлюванням: «Жертвою боги пожертвували жертві» [7, с. 43]. Ми впевнені, що жертва приноситься богам, і безпосередньо здійснюються жертвопринесення жерці або інші особи, які мають відповідний статус. А тут боги самі здійснюють жертвопринесення, причому вони приносять Пурушу в жертву Пуруші. Як таке може бути?

Висловимо гіпотезу, що тут перед нами невиразний спогад про дуже архаїчне уявлення про бога. О. Фрейденберг аналізує етимологію слова «бог» в індоєвропейській прамові. Згідно з її думкою, в прадавні часи слово «бог» означало члена первісної спільноти, який розчленовував тіло мисливської здобичі і розподіляв його шматки між членами спільноти. Звідки, наприклад, семантична багатозначність слова «доля», яке означає водночас і частину якоїсь речі, і життєвий шлях людини. А якщо ми ще глибше зануримось в архаїчну семантику слова «бог», то побачимо, що в більш прадавні часи воно означало істоту, яка своєю смертю дає життя іншим істотам. У найбільш давні часи найбільш архаїчна практика жертвопринесення полягає в тому, що жертву приносять не богу — сама жертва і є богом, який приноситься в жертву. Можна сказати, що в акті жертвопринесення істота, так би мовити, обожнюється.

До речі, такий хід міркувань висвітлює дуже архаїчне коріння християнського культу. Не виключено, що головне християнське таїнство євхаристія є трансформацією стародавніх ритуалів жертвопринесення.

Первісний смисл причастя виявляється незрозумілим не тільки прихожанам, але і більшості кліриків.

Тепер ми дозволимо собі зробити дуже довгий «стрибок» у часі. Ми потрапимо у XVI–XVII століття, коли, за думкою М. Вебера, відбулося «розчаклування» світу в протестантській свідомості [8].

Але в історії, по всій видимості, проглядається наступна закономірність: *якщо десакарлізується сакральне, то сакралізується мирське*. Скоріш за все, людина не може жити без віри в сакральне. І ми бачимо, що в європейській свідомості Нового часу сакралізуються різноманітні соціальні інститути і феномени: Держава, Вітчизна, Нація, Революція, Прогрес тощо. Зрештою сакралізується Людство. При всій повазі до гуманізму, ми повинні усвідомлювати, що це зовсім не наукова концепція — це певна ідеологія. Згодні, що ця ідеологія набагато краще за фашизм або комунізм, але, все ж таки, це ідеологія.

Тепер ці сакралізовані інститути відтісняють церкву і претендують на те, що саме вони будуть легітимізувати вищі смисли суспільного життя, зокрема, легітимізувати жертви.

Отже, тепер статус сакральних жертв отримують загиблі у боротьбі за Державу, Вітчизну або Націю. Особливо яскравий приклад боротьби легітимацій надає революційний рух. Революціонери намагаються мобілізувати право визнання справжніх жертв. Представники тих поколінь, які навчалися у радянській школі, добре пам'ятають революційні пісні, які розучувалися на уроках співу: «Ви жертвою пали в боротьбе роковой»; «...и как один умрём в борьбе за это» (за владу рад). Андрій Желябов і Соф'я Перовська є відомими жертвами режиму царських сатрапів. Червоногвардійці, які загинули «в боротьбе за это», є священними жертвами революційної боротьби. А чи є жертвами Олександр П, Микола П або білогвардійці, які загинули на фронтах громадянської війни? Ні в якому разі: вони отримали справедливу відплату, яку їм принесла сама Історія. Після краху комуністичної ідеології спостерігаємо зворотній процес: Микола П сакралізується, Білий рух якщо не сакралізується, то героїзується.

В епоху Середньовіччя за допомогою культу мучеників підтримувався релігійний фанатизм, розпалювались релігійні війни. В Новий і Новітній час за допомогою культу мирських жертв розпалюється

патріотизм, націоналізм, революціонізм. Чи означає це, що слід відмовитись від культу жертв? За великим рахунком так, але, якщо заглибитись в деталі, то «всё не так однозначно». Чи слід відмовитись від шанування загиблих у боротьбі України проти сучасної російської навали? Ні в якому разі! Але тоді до чого всі попередні міркування? Що, власне, хоче сказати автор?

Пропонуємо наступні положення.

1. В історії є як неоднозначне, так і однозначне. Будь-яка легітимація являється умовною, але це не означає, що всі легітимації рівноцінні. Можна і слід розрізнити «правильні» і «неправильні», «істинні» і «хибні» жертви. Люди, які віддали своє життя в боротьбі із загарбниками або навіть випадково загинули від загарбників, є справжніми і істинними жертвами; а загарбники, які загинули внаслідок самодурства тирана, є хибними жертвами. Але і тут слід внести, можливо, неприємне виправлення. Сучасна війна є високотехнологічною. Перемогу в ній забезпечує не стільки моральний дух особового складу, скільки професіоналізм та технологічний рівень і кількість зброї. Отже, пріоритет слід віддати не жертвовому героїзму, а професіоналізму та рівню озброєння.

2. Наступне положення, можливо, буде виглядати ще більш неприємним. Те, що держава, вітчизна, нації, класи і т. ін існували не завжди, є загально визнаним історичним фактом. Марксизм пророкував про відмирання держави у комуністичному майбутньому. Але зовсім не обов'язково бути марксистом. В теоріях постіндустріального та інформаційного суспільства розглядається можливе ослаблення ролі державної влади у інформаційному суспільстві високого рівня розвитку. Держава якщо не відіме, то її роль буде зведена майже до нуля. Цілком можливо, подібна доля чекає на нації та класи, а також на окремі країни, на сам принцип суверенітету. Припустимо, якщо людство доживе десь до XXV століття. І якщо в тому людстві будуть існувати історики та представники інших соціальних наук, то, скоріш за все, вони будуть зі здивуванням і навіть обуренням писати: «Уявляєте, п'ятсот років тому люди були такими чокнутими, що вбивали один одного за окремі шматки території, за різні кольори певних клаптів тканини, за різні уявлення про те, хто більш правильно живе».

Висновки. Ідея жертви є однією зі стержневих в історії культури. Культ жертвопринесень є настільки стародавніми і настільки системоутворюючими для первісної спільноти, що, можливо, релігія як така виникла з культу жертвопринесення. Поступово ідея жертви десакралізується в суто релігійному аспекті. Але вона не зникає, а трансформується в різні види світської ідеології та практики. Слід усвідомити, що ідея жертви має як потужний позитивний культуротворчий потенціал, так і не менш потужний негативний. Але, незважаючи на неоднозначність ідеї жертви, наш останній висновок буде дуже однозначним: *важко знайти в історії культури більш шкідливу ідею, ніж ідея жертви.*

Список використаних джерел

1. Frazer J. G. *The Golden Bough*. — 1906–15.
2. Girard R. *La violence et le sacré*. Paris: Grasset, 1972.
3. Girard R. *Le Bouc émissaire*, 1982. Paris: Grasset.
4. Gadacz, René R.. «Potlatch». *The Canadian Encyclopedia*. <https://www.thecanadianencyclopedia.ca/en/article/potlatch>.
5. Корягіна А. Категорія «жертва злочину взаємовідносин» в юридичній науці. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2018, № 2. С. 32–40.
6. Потерпілий від злочину (міждисциплінарне правове дослідження); за заг. ред. Ю. В. Бауліна, В. І. Борисова. Харків: Вид-во Кроссруд, 2008. 364 с.
7. *Голоси Стародавньої Індії: Антологія давньоіндійської літератури.* / Перекл. із санскриту, упорядкування П. Ріттера. Київ : Дніпро, 1982. 351 с.
8. Вебер М. *Протестантська етика і дух капіталізму.* / Макс Вебер; перекл. з нім. О. Погорілого. Київ : Основи, 1994. 261 с.

Yeremenko O. The concept of victim in cultural and legal aspects

Sacrifice is an important element of ancient cults, so important that it is possible that religion as such arose from the ritual of sacrifice. Usually the sacrifice is understood as the ritual killing of a creature or the destruction of a thing in order to receive favors from the gods. But this understanding of the victim is the result of its rationalization in the process of developing religious consciousness. In the most ancient cults, the sacrifice is not offered

to the god — the god himself is sacrificed. In a sacrificial ritual, the creature being killed is deified.

As a result of the desacralization of the world, the concept of sacrifice loses its religious connotations and acquires secular ones. In criminal law, the concept of “victim” ultimately turns out to be synonymous with the concept of “victim” in the broadest sense of the word. The legal understanding of the victim is a form of desacralization of the world.

Widespread forms of worldly sacrifices are various cults of fallen heroes in the sphere of military and political life, in particular the cult of fallen heroes of the revolutionary struggle.

The idea of sacrifice has great cultural potential. But this potential contains not only positive, but also negative meanings. In modern society, professionalism is more important than heroism. It is possible that in the future, in an even more rationalized society, the cult of sacrificial heroism will lose its meaning.

Key words: sacrifice, cult, desacralization, legitimation.

УДК 159.96:355

Дембіцький С. С.,

доктор соціологічних наук, заступник директора Інституту соціології Національної академії наук України (м. Київ, Україна)

e-mail: *sociotest.solutions@gmail.com*

ORCID iD: *<https://orcid.org/0000-0002-7958-3557>*

СТРЕСОРИ ВІЙНИ ЯК ПРОЯВ ЗЛОЧИНІВ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ¹

Анотація. В статті розглянуто зміни у рівнях психологічного дистресу серед населення України, описано розповсюдженість досвіду зіткнення з війною та його вплив на психологічний стан населення. Окремо наведено актуальність стресорів спричинених війною, а також їх зв'язок с виразністю психологічного дистресу.

Ключові слова: війна, психологічний дистрес, стресори, досвід війни.

Наші розвідки базуються на всеукраїнському опитуванні, яке презентує доросле населення у віці від 18 до 69 років, яке користується смартфоном. За нашими оцінками дана група становить 74% дорослого населення України. Польовий етапі був проведений Соціологічною групою «Рейтинг» на замовлення Інституту соціології НАН України з 6 по 10 жовтня.

¹ Цей матеріал підготовлений в межах фінансування Національною академією наук України наукових і науково-технічних (експериментальних) робіт за пріоритетним напрямом «Українське суспільство в умовах війни, повоєнної трансформації та європейської інтеграції» на 2023–2024 рр..

Розмір вибірки становить 2767 респондентів, статистична похибка з урахування дизайн-ефекту – 2,1%. З метою оцінки впливу різноманітних стресорів війни було використано експрес-тест психологічного дистресу¹ «SCL-9-NR». Згідно з його результатами (див. табл. 1), рівень психологічного дистресу на момент опитування був співставний з відповідним рівнем восени 2020 року (за даними соціологічного моніторингу «Українське суспільство»). З огляду на це, є підстави вважати, що психологічний стан населення України наразі покращується.

Табл. 1

Рівень психологічного дистресу населення України у 2020 та 2023 році, %

Рівень психологічного дистресу	Розмір груп	
	2020	2023
Нормальний	69	68,8
Підвищений	19,4	20,9
Високий	11,6	10,3

Водночас, через війну суттєво зросла кількість жителів України, які мають досвід війни. Так, кількість тих хто брав участь у війні зі зброєю в руках або жив і допомагав військовим в зоні бойових дій, або просто жив в зоні бойових дій, збільшилася з 18,2% до 43,6% (див. табл. 2).

Табл. 2

Динаміка досвіду війни серед населення України, %

Варіант відповіді	До 2022	Після 24.02.2022
Так, жили і брали участь у війні зі зброєю в руках	2,8	6,6 (+3,8)
Так, жили і допомагали військовим в зоні бойових дій	3,9	11,4 (+7,5)
Так, жили і не брали участі у військових діях	11,5	25,5 (+14,0)
Ні, не жили	81,8	56,4

¹ Психологічний дистрес – унікальний емоційно дискомфортний стан, що його відчуває індивід у відповідь на специфічний стресор або сильну потребу в чому-небудь і який призводить до тимчасових або постійних негативних наслідків.

Утім, досвід війни пов'язаний з психологічним дистресом доволі помірно (див. табл. 3). Відповідно, чинники погіршення психологічного стану населення України в контексті війни слід шукати в більш специфічних аспектах зіткнення з викликами воєнного часу.

Табл. 3

Зв'язок між досвідом війни та психологічним дистресом, %

Досвід війни	Рівень психологічного дистресу		
	Нормальний	Підвищений	Високий
Так, жили і брали участь у війні зі зброєю в руках	70,1	18,3	11,6
Так, жили і допомагали військовим в зоні бойових дій	64,5	21,2	14,3
Так, жили і не брали участі у військових діях	69,4	20	10,7
Ні, не жили	69,2	21,5	9,3

З точки зору поширеності стресорів можна виокремити кілька відповідних груп (див. табл. 4). Стресори, з якими стикнулася абсолютна більшість населення, пов'язані з повідомленнями в ЗМІ, загрозами життю, зниженням доходів, погіршенням якості життя, розлукою з близькими та погіршенням їх здоров'ям. Наступна група стресорів вплинула на переважну більшість опитаних. До них належить травматичний досвід та проблеми із власним здоров'ям. Від чверті до третини респондентів згадали такі стресори як проблеми з роботою, тимчасове залишення домівки, конфлікти, ситуації безпосередньої загрози життю та недостатність державних послуг. Нарешті, наймеш поширеними стресорами є моральні дилеми, проблеми з ліками, зміна місця життя на постійній основі, недостатня підтримка з боку близьких та дискримінація.

Табл. 4

Актуальність стресорів війни, %

Стресори	Не актуально	Важко сказати	Актуально
Переживання через почуте і побачене в медіа (радіо, телебачення, інтернет)	7,1	12,1	80,8
Безпосередня загроза для життя близьких	7,4	18,5	74,1
Необхідність бути відповідальним за інших та опікуватися ними	17,1	14,4	68,5
Безпосередня загроза для власного життя	12,2	32,6	55,2
Критичне для Вас/Вашої родини зниження доходів	17,3	22,6	60,1
Тимчасові або постійні проблеми з електрикою, водою, опаленням	22	20,4	57,6
Проблеми зі здоров'ям, з якими стикнулися Ваші близькі	22,7	20,2	57
Вимушена розлука з близькими людьми	30,4	9,2	60,4
Значні фінансові або матеріальні втрати	24,2	24,1	51,6
Масова паніка через військову небезпеку або інші інциденти	27,1	27,1	45,8
Отримання або загострення тимчасових ушкоджень здоров'я	29,3	23,3	47,4
Пригадування стресового досвіду з минулого та відповідні негативні відчуття	31,1	24,5	44,4
Отримання або загострення каліцтв чи хронічних захворювань	35,1	20,6	44,2
Виконання своїх робочих обов'язків без можливості нормально відпочити	40,6	21,9	37,5
Виконання своїх робочих обов'язків в небезпечних умовах	43,5	21,3	35,2
Втрата роботи	49,3	15,5	35,1
Вимушене залишення власної домівки на тривалий час	56,3	10,1	33,6
Перебування в ситуації, коли були важко поранені або загинули люди	53,4	16,3	30,3

Стресори	Не актуально	Важко сказати	Актуально
Конфлікти зі знайомими або колегами, спровоковані військовою ситуацією	51,8	19,7	28,5
Відсутність доступу до необхідних державних послуг	52,3	21,3	26,5
Конфлікти з близькими людьми, спровоковані військовою ситуацією	56,8	17,7	25,4
Необхідність внаслідок складних обставин робити вчинки, які не схвалюєш	52	27,9	20,1
Відсутність доступу до необхідних Вам ліків або необхідної медичної допомоги	56,2	20,2	23,6
Недостатня підтримка з боку близьких, незважаючи гостру потребу в ній	62,7	20	17,3
Зміна місця проживання на постійній основі	73,2	12,9	13,9
Дискримінація через Вашу приналежність до певної соціальної групи	74,1	13,8	12,1
Погані умови проживання на новому місці	74,1	15,3	10,6
Напади на Вас, образи, цькування в соціальних мережах	82,3	9,6	8,2

При цьому поширеність стресорів не визначає інтенсивності їх впливу на відповідну групу. Тому стресори доцільно також впорядкувати за тим, наскільки руйнівний вплив вони чинять на тих, хто з ними стикається (див. табл. 5). До стресорів з найбільш руйнівним психологічним ефектом належать травмуючі спогади, моральні дилеми, конфлікти з оточенням та недостатня підтримка від близьких. Наступною, з точки зору руйнівного впливу, групою є стресори, що складаються з досвіду масової паніки та зниження якості життя (через зміни в роботі, відпочинку та зміну місця проживання). Дещо менше руйнівного впливу спричиняють такі стресори як проблеми зі здоров'ям, ліками та доступністю послуг. Нарешті, до групи з найменшим впливом входять негативні почуття, спричинені повідомленнями у ЗМІ, досвід

потенційних та реальних загроз життю, а також проблеми з електрикою, водою та опаленням.

Табл. 5

Ефект стресорів війни на психологічний дистрес,%

Стресори	Актуальність	Рівень психологічного дистресу		
		Нормальний	Підвищений	Високий
Напади на Вас, образи, цькування в соціальних мережах	8,2	54	23,9	22,1
Недостатня підтримка з боку близьких, незважаючи на потребу в ній	17,3	54,5	24,6	20,9
Необхідність внаслідок складних обставин робити вчинки, які не схвалюєш	20,1	55,1	24,5	20,4
Дискримінація через Вашу приналежність до певної соціальної групи	12,1	56	24,4	19,6
Пригадування стресового досвіду з минулого та відповідні негативні відчуття	44,4	57,2	26,5	16,3
Конфлікти з близькими людьми, спровоковані військовою ситуацією	25,4	59,2	23,6	17,2
Конфлікти зі знайомими або колегами, спровоковані військовою ситуацією	28,5	59,8	25,1	15,1
Масова паніка через військову небезпеку або інші інциденти	45,8	61,4	24,7	13,9
Значні фінансові або матеріальні втрати	51,6	62,1	25,1	12,7
Втрата роботи	35,1	62,7	22,8	14,5
Погані умови проживання на новому місці	10,6	62,9	21,4	15,6
Зміна місця проживання на постійній основі	13,9	63,3	20,6	16,1
Виконання своїх робочих обов'язків без можливості нормально відпочити	37,5	63,5	23,6	12,9
Критичне для Вас зниження доходів	60,1	64,5	23,3	12,3

Стресори	Актуальність	Рівень психологічного дистресу		
		Нормальний	Підвищений	Високий
Отримання або загострення тимчасових ушкоджень здоров'я	47,4	64,5	22,9	12,7
Вимушене залишення власної домівки на тривалий час	33,6	64,3	22,1	13,5
Відсутність доступу до необхідних державних послуг	26,5	64,8	22,3	13
Проблеми зі здоров'ям, з якими стикнулися Ваші близькі	57	64,8	23,1	12
Відсутність доступу до необхідних Вам ліків або необхідної медичної допомоги	23,6	65,2	21,1	13,6
Переживання через почуте і побачене в медіа (радіо, телебачення, інтернет)	80,8	65,4	23,1	11,5
Отримання або загострення каліцтв чи хронічних захворювань	44,2	65,4	23	11,6
Безпосередня загроза для власного життя	55,2	65,7	22,1	12,2
Перебування в ситуації, коли були важко поранені або загинули люди	30,3	65,9	22,3	11,8
Виконання своїх робочих обов'язків в небезпечних умовах	35,2	66,3	21,4	12,3
Вимушена розлука з близькими людьми	60,4	66,6	22,2	11,2
Безпосередня загроза для життя близьких	74,1	66,7	21,9	11,4
Тимчасові або постійні проблеми з електрою, водою, опаленням	57,6	67	21,5	11,5
Необхідність бути відповідальним за інших та опікуватися ними	68,5	68,9	20,5	10,6

З перелічених даних можна зробити низку висновків:

1) завдяки збереженню безпечного простору існування українців зусиллями ЗСУ під час війни були створені передумови психологічного відновлення населення України;

2) майже у чотири рази зросла віктимізація війною населення України;

3) в найзагальнішому вигляді стресори війни можна впорядкувати наступним чином (від найбільш до найменш руйнівних) — травматичний досвід, стресори соціальної взаємодії та особистих вчинків, погіршення умов життя, проблеми зі здоров'ям, загрози війни як імовірність.

Dembitkyi S. War stressors as a manifestation of the crimes of the Russian Federation against Ukraine

The article examines changes in the levels of psychological distress among the population of Ukraine, describes the spread of the experience of encountering war and its impact on the psychological state of the population. The relevance of stressors caused by the war, as well as their relationship with the expressiveness of psychological distress is given separately.

Key words: war, psychological distress, stressors, war experience.

УДК 340.12 +94(477)

Литвинов О. М.,

*професор кафедри гуманітарних та інноваційно-музичних
дисциплін Київської муніципальної академії музики ім. Р. М. Глієра,
доктор юридичних наук, кандидат філософських наук, професор
(м. Київ, Україна)*

e-mail: *llittvnn@gmail.com*

ORCID id: *<https://orcid.org/0000-0002-2257-2224>*

ЖЕРТВИ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ: СОЦІОЛОГІЧНИЙ ВИМІР І МЕТАФІЗИЧНИЙ СЕНС В ІСТОРИЧНО- КУЛЬТУРОЛОГІЧНОМУ КОНТЕКСТІ (ДО ПОСТАНОВКИ ПРОБЛЕМИ ЗАСАД «ПРАВОРОЗУМІННЯ» СУЧАСНИХ КАТІВ)

Анотація. Подається для обговорення варіант концептуального обґрунтування фундаментальних світоглядних засад праворозуміння «людей минулого», що продовжують об'єднувати населення росії та частину населення України. Виокремлюються наступні чинники: дотичність до влади, коли право розуміється в первісному примітивізованому сенсі як влада жорсткої сили, підміна поняття «освіта» поняттям «професійна підготовка» тощо.

Оскільки ключовим поняттям змістовного сюжету, що розглядається, є «жертва», пропонується забезпечити його діалектичну єдність введенням і розглядом поняття «кат», що на основі культурологічного

методологічного підходу дозволяє виводити з констатації особливостей праворозуміння «людей минулого», перш за все як спирання на буденний рівень свідомості та домінуванням цього рівня при вирішенні завдань, що потребують більш високого ступеня узагальнення, тобто наукового та філософського.

У тезовій формі розглянуто історичні аспекти формування типу «людини з обмеженими інтелектуальними можливостями та моральними якостями» і запропонована відповідна аббревіатура в якості терміно-поняття *лоїммя* для визначення росіян як мешканців сучасної фашистської держави з очевидними ознаками нацизму. Доводиться думка про частину населення України, що розділяє такі світоглядні настанови радянського тоталітарного зразка. Показана дотичність до зазначеного шару представників влади, зокрема правоохоронних органів, що має пояснення у варварському розумінні права як жорсткої сили. Підкреслюються засади таких світоглядних настанов у системі підготовки правоохоронців, де постійно відновлюються методологічні підходи та наративи, що спираються на сталий історичний стрижень, що спирається на брехню.

Ці та деякі інші тезові положення та стислі висновки подано в загостреному полемічному викладенні, що відповідає гостроті і жорсткості процесів сьогодення, насамперед пов'язаних з черговою російською агресією.

Ключові слова: жертва, кат, «люди минулого», *лоїммя*, рівні свідомості, примітивізація, право як сила, право як Розум, освіта, професійна підготовка правоохоронців.

Проблема, що її пропонується розглянути, навіть у своєму доволі громіздкому формулюванні виглядає важкою, багатоаспектною і навіть ризикованою, оскільки в гранично стислому викладенні тільки головних положень її можна сприйняти як негативно-епатажною. Втім, на наступних рядках буде зроблено спробу обґрунтування думок, розуміння яких без хоча б короткого звернення до всіх перелічених у назві та деяких інших підстав і аспектів, має показати й довести як реальність питань, що є складовими цієї проблеми, так і необхідність їх усвідомлення як умови зменшення її негативної складової, точніше

складових. Не може бути й натяку на будь-який епатаж, коли йдеться про жертви і жертвовність, а тим більше про той ракурс погляду, що пропонується: оскільки немає жертв без катів, то звідки вони, ці кати беруться, а головне — чому до таких (і в метафоричному сенсі, і, на превеликий жаль, у сенсі реальності, іноді очевидної) можуть належати не тільки агресивне населення рф, а й наші співвітчизники (якщо спиратися на наявність у таких людей паспортів України). І цю проблему надзвичайно поглиблює добре відома на буденному рівні свідомості ситуація дотичності до зазначених процесів представників чинної влади, включаючи й правоохоронців, зокрема поліціантів.

Зауважене не може бути дослідженням суто юридичним, оскільки його загальносоціальна складова є надто вагомою, тому філософсько-правове спрямування тексту стає зрозумілим. Пояснення потребує й той методологічний підхід, на який спирається це дослідження. Його визначаємо як культурологічний, він може вважатися також і як частина чи то розвинення підходу антропологічного [1], що дозволяє подивитися на саму людину з іншого ракурсу, більш відстороненого від психофізіологічних характеристик представника «класу *савців*», «ряду *приматів*», «виду *людина розумна*». Але це означає не відмову від них (характеристик), а погляд з поза меж того, що і визначає людину як людину на відміну від інших тварин (тим більш людину «розумну», хоча надто часто останнє викликає не тільки подив, а й заперечення).

Філософсько-правове поєднується з історико-правовим в першій із засадничих тез: проблему та відповідні питання будемо розглядати як зіткнення минулого з сучасним (і майбутнім), тобто у вигляді процесу розвитку розуміння права як сили і права як втілення цілераціональності, тобто як Розуму (з великої літери, якщо спиратися на європейську традицію тлумачення цієї якості свідомості людини як єдності того, що ми називаємо інтелектуальним і того, що називаємо моральним). «Люди минулого», ті, хто не спромігся позбавитися звірячих інстинктів у сучасному світі, атакують людей сучасних, або «людей культури», ба навіть точніше: вони намагаються знищити культуру. Причому знищити те, що самі не здатні створювати. Антропологічно (у цьому контексті) це мабуть можна сформулювати як спротив представників виду «люди», які мають дуже багато спільного з видом «вищі

примати», діям і способу буття (тобто культури) «людині розумний» як сучасного виду людини.

Останнім методологічним інструментом як орієнтиром у сприйнятті наступного тексту пропонується психологічна «тріада» розподілу рівнів свідомості людини, що є фактично феноменологічною констатацією фактів сприйняття та наступних умовиводів, і що доволі органічно вкладається в структуру культурологічного підходу. Це є важливим як об'єднання свідомості і самосвідомості, коли йдеться про культуру загальну, колективну, суспільну тощо і культуру індивідуальну, особисту, персональну тощо. Якщо визначити ці рівні свідомості (самосвідомості) як «буденний», «науковий» і «філософський», то можемо отримати можливість оцінювання не тільки ступінь примітивності/складності мислення людини (людей), а й їх вплив на культурні орієнтири. Уточнюючи, слід сказати про їхню природність і необхідність, втім головним буде питання їхньої ж відповідності рівню завдань, що потребують тих чи інших дій. Тоді поняття «повсякденний», «теоретичний» і «загальний» (або в соціальній площині «політичний») надають нам таке уточнення. Втім, тоді також отримуємо й окрему проблему невідповідності цих рівнів свідомості та мислення при вирішенні багатьох нагальних завдань. Зазвичай це є тенденцією спрощення, коли завдання теоретичного чи то найбільш загального рівня вирішуються на рівні свідомості буденної. Звісно, що результати такої розумової діяльності не можуть бути позитивними для самої людини, насамперед коли йдеться про загальне суспільство.

Тому зазначену в назві цієї статті проблему пропонуємо визначити як таку *мету*, що складається з наступних головних питань, що їх можна вважати й *завданнями* цього дослідження.

Перше. Сформулювати визначення запропонованих у назві статті понять, а також деяких інших, що використовуються в цьому тексті, і що витікає з необхідності розуміння загального культурного контексту формування правосвідомості.

Друге. Окреслити основні смислові параметри проблеми взаємодії жертв і катів на прикладі чергового агресивного вторгнення озброєних представників населення (армії та флоту) росії на територію України.

Третє. Зробити спробу пояснення смислової єдності засад правосвідомості зовнішніх агресорів із представниками кримінального світу всередині країни, насамперед через культурологічне тлумачення права з акцентуацією біологізаторського спрощення рівня свідомості і дій тваринного спрямування.

Четверте. Звернути увагу на смислове розрізнення понять «освіта» і «професійна підготовка», зокрема юристів і правоохоронців, насамперед на небезпечність ігнорування гуманістичною (людиновимірною) частиною їх підготовки до служіння народові України.

П'яте. Довести дотичність понять «жертва» і «кат» до фундаментальних культурологічних характеристик людини.

Деякі інші сюжетні лінії та відповідні висновки, насамперед стосовно представників правоохоронних органів та системи їх підготовки, витікають з запропонованих варіантів вирішення перших трьох завдань.

Поняття *«історично-культурологічний вимір»* стосується насамперед методологічної частини, де історична складова процесів тлумачиться в контексті культурологічного підходу, виокремлюючи його з підходу антропологічного. Це вимагає уточнення категорії культури, яку пропонується тлумачити насамперед в найширшому її розумінні як «спосіб людського буття» (вітчизняна традиція культурної антропології [2, с. 6; ін.] водночас із класичною світовою традицією (і фактично етимологічною, і в цілому філософською) розуміння як «покращання» або «кращого», що стосовно людини — для цього тексту це є важливим — корегується з поняттям «освічений» та «освіта» [3, с. 13]. Це надає можливості поєднати хронологічний і, за потреби, просторовий аспекти — в аспект хронотопний (часово-просторовий у їхній єдності) процесу чи то явища як варіант кількісного виміру з вимірами якісними. У таких випадках релятивність аксіологічного спрямування є неприйнятною перш за все з розуміння екзистенціальних засад таких процесів, де граничними категоріями є «життя» і «смерть», що має безпосередній стосунок до поняття «жертва». Виявлення ж неприродності засад певних процесів або явищ для «людни культурної» додатково посилює зазначену неприйнятність. Іншими словами, зазначена релятивність суперечить і значущості зазначених категорій, і здоровому глузду.

Необхідність поєднання історичного з культурологічним має багато причин або аспектів, якщо говорити про методологію підходу до проблеми, де центральним поняттям є «жертва», а поняття «хронотопний» (що вже запропоноване) висвітлює початковий крок до розуміння цього, тобто поєднання. Але серед інших головними можуть бути названі два. Перший — це неможливість виокремлення культурного без цього хронотопного, а друге (що є також і наступним кроком розмислів як дослідження) — це потреба (і потреба конче принципова) у виокремленні культурного з загального людського, що втілює в цілому поняття антропологічного. Звісно, запропоновані розрізнення не можуть бути абсолютними, однак усвідомлення їхньої необхідності має бути присутнім у подальших міркуваннях.

Наступним питанням має бути прояснення винесених у назву цієї розвідки понять «*метафізичний сенс*» і «*соціологічний вимір*», що в гранично стислому вигляді можна запропонувати розуміти так: перше як визначений глибинний підмурок будь-якого явища, процесу чи то речі, який є сформованим у людській свідомості, а друге як фіксацію наявного стану зазначених явищ, процесів та речей у певному соціумі або соціумах. У спрощеному варіанті пояснення можна говорити в першому випадку про якісне, якісні показники, у другому — показники кількісні, кількість. Втім будь-яке спрощення, як відомо, призводить до збільшення неточності й неадекватності оцінок, що є природним результатом примітивізації будь-чого, що стосується розуміння та відповідних дій на основі такого розуміння. Слід відразу зауважити, що це також пояснює й певну складність і цього тексту як спроби надати якомога більш адекватне пояснення проблем і питань, про які йдеться. Для першого, «*метафізичного*», в розширеному способі розуміння як «*культурного коду*», ці якісні показники росіян як міжнародних злочинців уже було розглянуто [4]. До цього слід додати, що маємо справу не просто з натопом міжнародних злочинців, а з найпотужнішим на сьогодні ворогом усього людства, зважаючи ще й на суто воєнний потенціал рф, насамперед зброю масового знищення. Ще й тому поняття «*агресія*» і «*російський*», а також «*російська агресія*» не потребують попереднього роз'яснення, хоча деякі уточнення надаватимуться безпосередньо в тексті.

Стосовно центрального поняття «жертва» виглядає конче потрібним не стільки уточнення його смислів і змістовного наповнення («дар богам», «хто загинув від нещасного випадку чи від рук ворога» тощо [5, с. 521.], скільки прояснення взаємовідношення до витоків цього явища як факту в предикативному означенні. Тобто, знову дещо спрощуючи, слід показати її, жертву, як наслідок, результат якоїсь причини. Іншими словами, йдеться про те, щоби перенести увагу з констатації та характеристики цієї констатації на світоглядні, а точніше культурно-світоглядні засади як *причини дій, що і призвели до появи цього явища як факту*. У цьому випадку виглядає більш доречною предикативність «російської агресії» у відношенні до «жертви» як наслідку певних дій певних соціумів і, головне, персон чи то індивідів. Знову нагадаємо про відмінність культурологічного підходу від антропологічного, бо пояснення агресивності в контексті біологічної складової феномена «людина» навряд чи додає нового знання, а ось складова культурна (культури як способу буття) дозволяє з'ясувати межу між проявами людського як суто людського (мислячого як розумного, можна сказати культурного як покращеного) і людського як тваринного і навіть рослинного, якщо спиратися на класифікацію «родів душі» одного з найвпливовіших «учителів людства» Арістотеля [6].

Якщо ж перевести викладення запропонованої думки в більш зручний для пересічної людини (людини без належного рівня освіти) спосіб розуміння зазначеної проблематики (тобто в спосіб переважно образний, міфологічний), то йдеться про взаємовідносини і взаємодію «ката» і «жертви», виходячи з положень елементарної (формальної) логіки. Тобто, маємо констатувати, що без першого не було би й другого. Звідси заявлена необхідність першочергової уваги до розуміння свідомості і пояснення дій «ката» (тобто агресора, в нашому випадку російського агресора) стає зрозумілою. А зазначений у назві цього матеріалу контекст і головні поняття (категорії) слід розглядати як зручні, тобто найбільш адекватні інструменти прояснення суті (сутності) явищ, про які йдеться. Далі буде використовуватися й образний ряд як певна апеляція до уяви, але переважно у вигляді прикладів з метою більшої доступності розуміння тез, на яких розбудовується ця розвідка.

У цілому міркування, що пропонуються, слід розглядати як постановку проблеми, як статтю, в якій кожне положення, сформульоване переважно в тезовому форматі, можна тлумачити як окреме питання, що потребує й подальшої окремої конкретизації, а також переведення в доступний для більш широкого кола вигляд (оскільки деякі з них подаються за межами, наприклад, того типу юридичної освіти, що існує і до сьогодні в нашій країні, і є надзвичайно залежним від зразків ще тих часів, які ми називаємо радянським тоталітарним минулим).

Подальший текст подаємо у вигляді тез, що мають водночас вигляд констатацій, розмислів і висновків як формулювання відповідних питань.

Теза перша. Черговий напад організованої російської спільноти на Україну є конфліктом *цивілізаційним*, якщо розуміти цивілізацію як конгломерат культур, чим є за фактом і Україна, і росія. А в хронологічному, більш цілісному тлумаченні, це звичайна атака минулого на сучасне, де вимальовуються контури майбутнього за межами сталих, традиційних поглядів і настанов, або нового (того, що може бути новим). Таку атаку як процес можна формулювати в категоріях різних методологічних підходів і різних наук, але важливим має бути розуміння перманентності такого стану людства в умовах можливості формування соціумів з перевагою примітивних (простих, спрощених) способів взаємодії, де сприйняття нового є обмеженим різного рівня, характеру та ступеню забобонів, що існують як світоглядні настанови. Про їхню природність або штучність на цих рядках говорити будемо обмежено, втім обов'язковим слід означити залежність від «культурного коду» (йдеться про поняття структуралізму та лінгвістичної філософії: Умберто Еко та ін. [див.: 4]) та рівня освіти (потрібне розуміння розрізнення понять «освіта» та «професійна підготовка»). Це на рівні індивідуальному, психологічному, метафізичному, що стосується світогляду окремої особи. У контексті соціологічного виміру найбільш відомими поняттями є «закрите суспільство» і «відкрите суспільство» (А. Бергсон), що висвітлено і в історично-культурологічному контексті, точніше філософії культури (та в цілому філософії життя [7; ін.]), і контексті політологічному, точніше філософії політики і права (у класичній праці К. Поппера можна інтерпретувати і як історію філософії права

[8]). «Люди минулого», є завжди агресивними, оскільки агресивність є однією з визначальних характеристик спрощеного мислення та, відповідно, примітивізованих суспільств). Це мов би «білі ходоки», тобто мертв'яки, які мають за мету знищення всього живого, насамперед живих людей, та перетворення їх на таких, якими є вони самі (якщо звернутися до образної сфери надвідомого серіалу «Битва престолів»).

Теза друга. Цей конфлікт — напад росіян на Україну — вже визначається як *екзистенційний*, що потребує додаткового пояснення. Використання поняття «екзистенція» (етимологічно — існування, якщо латиною) прямо спрямовує нас за межі буденного мислення до рівня філософського, оскільки у філософії екзистенціалізму, тобто протягом останніх трохи менш, ніж двісті років, головним в усвідомленні сенсу людського буття почали висувати категорії абсурду, страху, відчаю, самотності, страждання і смерті. А визначаючи характер цієї війни російського примітивізованого на фашистський лад соціуму проти України таким чином насамперед позначається межа життя і смерті як символ цієї спрямованості: знищення людини як носія культурних засад більш складних і різноманітних, ніж те, що відповідає уявленням «людей минулого». На цьому ґрунтується взагалі погляд на світ — світогляд — тих, хто не сприймає ідею нового принципово, конкретизується це переважно в неприйнятті Заходу як концентрованому визначенні ареалу культур певної якості та спрямування розвитку. Тому російський шовінізм, насичений зазначеними настановами величезної кількості мас населення, дозволяє говорити вже про ту напруженість фашизму, яку зазвичай визначають як нацизм [9], сьогодні він уже зафіксований політологічною та соціологічною думкою як «рашизм».

Третя теза. Історія як історія культури надає нам величезну кількість прикладів аналогічних зіткнень (атак минулого на сучасне і майбутнє), певною мірою можна говорити про переважну більшість з них як про такі, що мають відповідну аргументацію. Кати завжди знаходили і знаходять пояснення своїм діям у шарах мислення, які за визначенням є світоглядними, але і самі дії, і їх пояснення та виправдання спираються на підмурки тваринно-біологічного рівня через відкидання засадничо-культурного як позитивного (такого, що є покращанням). Біологічні інстинкти перетворюються в різного формату проявів «соціального

паразитизму». Для нас, наприклад, сьогодні справжньою бідою, яка також поєднує пострадянський контекст росії та України, є практика «гнилих людей», якщо подати українською більш відомі слова іноземного походження «корупціонер» і «корупція». Через наслідки гниття таких представників суспільства (а це за визначенням насамперед є ті, хто дотичний до влади) поняття жертви поширюється надзвичайно. Поняття катів також отримує очевидну конкретизацію в їх діяльності. Тоді знову уточнюємо це в контексті заявленої теми: російсько-радянська спадщина в питанні соціальної комунікації завжди спиралася на розуміння влади як можливість тлумачення права в первісно-дикунський спосіб (право є сила), розумні (мисленеві, тобто раціональні) засади права ігноруються майже масово навіть за умов декларативного їх визнання. Ситуація надзвичайного загострення такого способу взаємодії, причому не тільки на наших теренах, дозволяє, як удається, формулювати питання і робити висновки в такій же загостреній спосіб — спосіб, адекватний реальному становищу.

Четвертою тезою може бути констатація поза-культурного, як мінімум частково, існування не тільки «гнилих людей» як переважно дотичних до виконання владних повноважень, а й взагалі значної частини населення нашої країни, що демонструє відстороненість від загальних — кричущих! — проблем сьогодення. Для таких людей автором цих рядків було запропоновано термін *лоїмья* («люди з обмеженими інтелектуальними можливостями та моральними якостями»), оскільки йдеться насправді про їхню здатність мислити та відповідати нормам моралі, що є найбільшими досягненням культури людства на початок XXI століття. Таку характеристику через цю доволі неблагозвучну абрєвіатуру пропонувалося використовувати для визначення культурного рівня представників тієї частини населення Сходу України та Криму, яка підтримала російські рабські наративи радянського зразка. Тепер цю термінологію можна поширювати вже на (майже?) все населення рф, яке в переважній більшості підтримує імперські прагнення своєї влади, і не тільки цієї країни. Сьогодні ми також маємо багато свідчень різної форми підтримки цих *лоїмья* і в нашій країні, що фактично дорівнює їх свідомій відмові від свободи, а часто взагалі підтримки гуманістичних цінностей. Якщо в політологічній термінології, то ця «п'ята

колона» з різних причин приєднується до росіян-*лоїмня*-ів як міжнародних злочинців фашистського і навіть нацистського гатунку, або, іншими словами, катів, жертвами яких стають українці. Тому «гнилі люди», як і люди байдужі до загальних суспільних проблем, як частина цієї «п'ятої колони» в різний спосіб збільшують кількість жертв російської агресії, що, звісно, потребує відповідного реагування громадянського суспільства.

П'ята теза. Вона стосується стрижневого положення, що є засадничим у формуванні світоглядних орієнтирів у порівнянні культурних ареалів Сходу і Заходу, тобто, того, що спирається переважно на ірраціоналістичне, і того, що спирається на раціоналістичне [10, с. 89–110]. Для російського світосприйняття та, відповідно, світогляду, таким стрижнем є те, що найповажніші та найвпливовіші дослідники історії російської імперії та радянського союзу називають вельми простим і зрозумілим словом «брехня» [11, с. 6–11]. У контексті нашої проблематики маємо зазначити певне широке поле конотацій, наприклад, «омана», «не до кінця правда» тощо, що витікає з такої загальної позиції. З правової точки зору це формулюється як «обмеження свободи слова», а також інших прав людини, що ми маємо визначати як використання влади в якості жорсткої (первісної, дикунської тощо) сили в сфері, що звичайно розуміється як правова. Це є показовою, але не повною характеристикою правових, а також політичних та інших процесів у країнах з зазначеним фактичним обмеженням прав людини. Надану характеристику посилює констатація фактичності, що такому імперативу значною мірою є підкореною діяльність судових і правоохоронних органів. Тоді маємо можливість констатувати й такий збіг фактичності, як діяльність названих органів у тотальній хронотопній *підпорядкованості будь-якій чинній виконавчій владі*, що, передусім стосовно органів судових, принципово суперечить фундаментальному положенню правової держави: незалежність гілок влади і підконтрольність їх діяльності насамперед громадянському суспільству. Тотальність такого становища («брехня» як омана, корупція, підкорення корпоративним інтересам тощо) знову демонструє первісну недолугість (культурологічно), але водночас ситуативну перевагу (кримінологічно) права як сили, що також об'єднує катівницю (репресивну) спрямованість діяльності

представників служб та органів, дотичних до влади як в колишньому імперському центрі (московія), так і в колишніх колоніально залежних територіях (в нашому випадку українські землі).

Теза шоста. Вона є змістовним розширенням тези попередньої. До дещо спрощеної, але історично стійкої схеми розподілу культурних ареалів на Схід і Захід російська агресія показала дієвість звернення до також дещо схематичного, але дієвого підходу до схеми Південь — Північ, що змістовно посилюється відновленням жорсткості протистояння авторитарних політичних режимів демократичним. Це значно посилює зазначені вище характерні риси культурних ареалів, а також їх смисли. Останнє в політичному сенсі є руйнуванням світового порядку, в юридичному — відмовою від міжнародного права, а в культурологічному, як посилення загальної тези про примітивізацію — відмова від правил, самого принципу впорядкування людської комунікації на підставі раціональних рішень. Повернення варварського типу мислення вражає на тлі дотичності значної кількості *лоїмья* до сучасних технологічних досягнень і нездатності адекватно оцінити чи то просто вирахувати втрати людства — а значить і їхні також — в результаті своїх же агресивних дій. Постійна налаштованість на знищення кращих, тобто творчих людей водночас знищує перспективи й їхнього життя, оскільки умови несвободи («закрите суспільство», репресії держави через відповідні структури, що мають імітаційну легітимність та їх соціальний паразитизм тощо) не надають у перспективі можливості підтримання належного рівня життя навіть у тих, хто вважає себе елітою.

Теза сьома. Вона більш конкретно стосується того, що можна назвати сумною, а точніше трагічною діалектикою діяльності судових та правоохоронних органів, включаючи й сьогоднішні. Йдеться про постійне відновлення кримінальності як способу мислення і дій, де корупційність («гнилолюдяність») є лише одним із проявів, хоча й найбільш відомим і майже стрижневим. Це, тобто величезну кримінальну складову, відзначав і, наприклад, найвідоміший закордонний дослідник історії Донбасу та сучасних подій на Сході України американський історик Г. Куромія [12], хоча в певній пояснювально-поблажливій інтонації. Тут зазначу, що культурологічне *лоїмья* видається більш точним (адекватним) терміном (аббревіатурою), ніж історичні й доволі стали

пояснення надпотужної кримінальної складової свідомості представників цієї території. Але головним є те, що ця ганебна як для сучасного світу неймовірних культурних досягнень людства характеристика такої маси криміналітету є вже світовим штампом (нагадаємо: у політологічному варіанті відома як «рашизм»). Для нас залишається нагальною проблемою, вирішення якої виглядає як величезна необхідність і така ж складність, це той шар вітчизняного криміналітету, аналогічний росіянському, що має стосунок до влади, в результаті чого кількість жертв постійно зростає, як і взагалі жертвовність українського народу.

Теза восьма, особлива. Стосовно діяльності правоохоронних органів в нашій країні слід зазначити насамперед початкові її етапи, а саме: підготовку кадрів, зокрема для Національної поліції, де можна констатувати постійне відновлення методологій минулого, що формує відповідний рівень мислення, психологічного налаштування, світоглядних орієнтацій тощо. Про це значною мірою свідчить відсутність українського нарративу, незнання вітчизняної історії тощо, і це відбивається навіть у найновіших виданнях, що подаються як наукові та науково-методичні, де імпліцитно відтворюється нарративи, фактичність та її інтерпретації, з буквальним використанням навіть термінології, створеної ще радянською ідеологією. Тобто йдеться про пряме відновлення на світоглядному рівні московського (тобто російського імперського) тоталітарного минулого, що відбиває згаданий вже неодноразово примітивізований підхід, що спирається на розуміння права як сили [див., напр.: 13, с. 6–9, ін.]. Оскільки йдеться про *лоімня* (свідомих чи несвідомих цього стану, якщо говорити про внутрішню — психологічну, залежну від рівня освіти — частину їх складової), то це ще більш додає значущості питанням саме освіти, включаючи й виховання як моральну підготовку в сенсі відмови від низьких способів комунікації примітивізованого гатунку, включаючи й розуміння права як переважно або виключно жорсткої і не завжди легітимної сили. Освіта має також надавати можливість людині більш адекватно розуміти світ і себе, що передбачає мислення не тільки на буденному (примітивізованому, повсякденному) рівні, а й на рівнях науковому (теоретичному) та політичному чи то філософському (як найбільш загальному і точному). Конкретним прикладом зневаги до освіти в ЗВО МВС України (і не тільки) є кардинальне

скорочення циклу соціально-гуманітарних дисциплін із заміною, часто в режимі такої собі репризи (буквального повторення), навчальними дисциплінами, що мають значення суто практичне (у термінології, що використовується). Іншими словами, йдеться про підміну самого поняття «освіта», що ґрунтується насамперед на критичному мисленні (єдності названих рівнів мислення), поняттям «професійної підготовки» (де в кращому випадку є звернення до деяких суто наукових позицій), тобто поняттям з іншим змістом. Такий підхід до формування освітніх програм є прямим продовженням радянської системи освіти, де і відбувалася ця підміна понять освіти та професійної підготовки, тобто маємо успадкування ще одного фундаментального принципу тоталітарного зразка.

Теза дев'ята, остання, як підсумковий (заключний) висновок. Буденний рівень свідомості як спрощена система мислення «людей минулого» поєднує розглянуті риси явищ і процесів у певну єдність, що свідчить про значну кримінальну складову дій, що витікає з загального кримінального характеру соціуму, що не відповідає сучасним вимогам гуманізму, включаючи й гуманітарне право. Сюди слід додати й про інші жертви, коли страждання і смерть стосуються не тільки людей, а й природи — тварин, рослин тощо (екологічний аспект) — але це вже окремі питання загальної проблеми, які потребує додаткового висвітлення. Хоча кати ті ж самі.

Що може в буденній свідомості бути на боці праворозуміння гуманістичного і водночас прагматичного, звісно, з раціональної точки зору? Це здоровий глузд, той *common sense*, який є однією з фундаментальних засад і ідеї прав людини, і ідеї правової держави. Але цей здоровий глузд також спирається на моральні настанови того Розуму європейської традиції, який апелює до духовності рівня загального, того, що ми назвали теоретичним і філософським (або політичним — також у європейській традиції як загальної справи заради загального Блага). Чи є така настанова у людей — молодих людей також — як світоглядний орієнтир? Мабуть, поставимо три крапки...

Як мають бути поставлені такі ж самі три крапки в питанні історично-культурологічного контексту «праворозуміння», що демонструють представники того шару населення різних країн, який, в різному

ступені умовності, слід відносити до катів. Основним, ключовим, фундаментальним залишається для нас питання права як справедливості і свободи (головні категорії, через які воно і визначається), відповідь на яке означає: або бути вільними, або ставати (чи залишатися) жертвами, де загальним тлом постійного відновлення катів є саме *логія* — «люди з обмеженими інтелектуальними можливостями та моральними якостями».

Список використаних джерел

1. Литвинов, Олександр. Про межі права в методологічному контексті взаємовідношення антропологічного та культурологічного підходів. *Філософія права і загальна теорія права*. 2021. № 2. С. 40–53.
2. Феномен української культури : методологічні засади осмислення / [відп. ред. В. Шинкарук, Є. Бистрицький]. Київ : Фенікс, 1996. 478 с.
3. Ціцерон, Марк Туллій. Тускуланські бесіди. Про обов'язки / Пер. з лат. Володимир Литвинов. Київ : Вид-во «Апріорі», 2023. 440 с.
4. Литвинов О. Про культурний код росіянина як міжнародного злочинця (спроба емпатичного наближення до осягнення світогляду представників «російського світу»). *Кримінологічні дослідження : збірник наук. праць* / [гол. ред. В. Поклад, канд. філос. наук]; Луган. навч.-наук. інст. імені Е. О. Дідоренка Дон. універ. внутр. справ. Івано-Франківськ : РВВ Дон. універ. внутр. справ, 2023. Вип. 13 : *Міжнародні злочини Російської Федерації на території України*. С. 27–41.
5. Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1971. Т. 2. 623 с.
6. Арістотель. Про душу. Бібліотека фонду розвитку психічної культури. Режим доступу: <http://www.psylib.ukrweb.net/books/arist01/index.htm> (дата звернення: 01.11.2023).
7. Ніколенко Г. С. Витоки концепції «відкритого» і «закритого» суспільства у праці А. Бергсона «Два джерела моралі і релігії». *Мультиверсум. Філософський альманах*. 2017. Вип. 3–4 (161–162). С. 37–50.
8. Поппер, Карл. Відкрите суспільство та його вороги. У двох томах / Перекл. з англ. О. Коваленка. Київ : Основи, 1994. 936 с.

9. Литвинов, Олександр. Про денацифікацію росії як проблему України (філософсько-правові аспекти в культурологічній площині). *Фундаментальні проблеми юриспруденції IV. Право і світ. Мир і право: Тези доповідей Всеукраїнського круглого столу з міжнародною участю (18 червня 2022 року, м. Харків)* / уклад.: Н. Сатохіна. Харків : НЮУ імені Ярослава Мудрого; НАПрН України, 2022. С. 22–28.

10. Литвинов О. М. Право як феномен культури: спроба філософського осмислення. Луганськ : Янтар, 2014. 800 с.

11. Безансон А. «Свята Русь». Київ : Кліо, 2017. 112 с.

12. Куромія, Гіроакі. Свобода і терор у Донбасі: українсько-російське прикордоння, 1870–1990-і роки; пер. з англ.: Г. Кьорян, В. Агеев ; наук. рец. пер. Г. Немиря. Київ: Основи, 2002. 510 с.

13. Юридичне документознавство : навчальний посібник / С. С. Вітвіцький, О. М. Мердова, Л. П. Петришин, А. П. Сахно, І. К. Хозлу; за заг. ред. С. С. Вітвіцького, 2-ге вид. доповн. та переробл. Кропивницький : ДонДУВС, 2022. 240 с.

Lytvynov O. Victims of russian aggression: sociological dimension and the metaphysical meaning in the historical and cultural context (to positioning the problem of the principles of “legal understanding” of modern executioners)

A variant of the conceptual substantiation of the fundamental worldview foundations of the legal understanding of the “people of the past”, which continue to unite the population of Russia and part of the population of Ukraine, is presented for discussion. The following factors are singled out: tangentiality to the power, when the law is understood in the original primitive sense as the power of hard power, the replacement of the concept of “education” with the concept of “professional training”, etc.

Since the key concept of the meaningful plot under consideration is “victim”, it is proposed to ensure its dialectical unity by introducing and considering the concept of “executioner”, which, based on the cultural methodological approach, allows us to derive from the statement the peculiarities of the legal understanding of “people of the past”, first of all, as relying on the everyday level of consciousness and the dominance of this level when solving tasks that require a higher degree of generalization, that is, scientific and philosophical.

In the form of a thesis, the historical aspects of the formation of the type of “person with limited intellectual abilities and moral qualities” are considered, and a corresponding abbreviation is proposed as a term-concept of *loimmya* to define Russians as residents of a modern fascist state with obvious signs of Nazism. The opinion of a part of the population of Ukraine that shares such worldview guidelines of the Soviet totalitarian model is proved. The tangentially to the specified layer of representatives of the authorities, in particular law enforcement agencies, is shown, which has an explanation in the barbaric understanding of law as hard power. The foundations of such worldview guidelines are emphasized in the law enforcement training system, where methodological approaches and narratives based on a permanent historical core based on lies are constantly renewed.

These and some other thesis statements and concise conclusions are presented in a sharpened polemical presentation, which corresponds to the sharpness and rigidity of today’s processes, primarily related to another Russian aggression.

Key words: victim, executioner, “people of the past”, *loimmya*, levels of consciousness, primitivization, law as power, law as Mind, education, professional training of law enforcement officers.

УДК 781.5(=161.2):159.953-027.543]37.091.2”195/200”

Борисова С. В.,

*декан факультету виконавського мистецтва та музикознавства
Київської муніципальної академії музики ім. Р. М. Глієра,
кандидатка педагогічних наук, доцентка (м. Київ, Україна)*

e-mail: *sbbbor89@gmail.com*

ORCID iD: *[https:// orcid.org/0000-0002-8706-7149](https://orcid.org/0000-0002-8706-7149)*

ТЕМА ЖЕРТВ РОСІЙСЬКОГО ТЕРОРУ В ТВОРАХ УКРАЇНСЬКИХ КОМПОЗИТОРІВ КІНЦЯ ХХ — ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ: СВІТОГЛЯДНО-ВИХОВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ

Анотація. Подається короткий огляд загального контексту культурно-політичної взаємодії України і росії та здійснюється спроба аналізу та узагальнення відбиття теми жертв російського терору в різні історичні періоди. Показано, як імперська політика російської/радянської держави щодо підкорених народів сприймалася через художню рефлексію і знаходила втілення в музичних творах. Наведено приклади творів сучасних українських композиторів, де художньо-музичними засобами втілювалася ця тема і таким чином робився внесок у подальший розвиток культурної пам'яті народу. Відзначено великий виховний потенціал цих творів як через емоційний вплив на слухача, так і через підкреслення змістовного навантаження їх сюжетів. Розглянуто приклади втілення теми жертв російської агресії не тільки в сучасній війні, а й у попередні періоди, зокрема за часів Голодомору в творчості

композиторів Донбасу, Харкова та Києва. Запропоновано стислий нарис педагогічного проекту з використання можливостей культурної пам'яті, зокрема творів українських композиторів у навчальному процесі та організаційній роботі виховного характеру в закладах вищої освіти. Підкреслюється велике значення активного долучення до такої роботи самих студентів закладів вищої освіти.

Ключові слова: український народ, жертви російського терору, українські композитори, культурна пам'ять, музичні твори, педагогічний процес, студенти.

Проблема, що її пропонується розглянути, має два змістовно-наукових аспекти: історико-музикознавчий та загально педагогічний. Їх поєднає об'єкт дослідження — жертви українського народу, які були і є результатами агресивних дій московських режимів і російського населення в різні історичні періоди, але переважно в XX і XXI століттях, що знайшло предметне втілення в творчості вітчизняних композиторів. Ознайомлення з їх доробками в тематичному та образному планах, а також можливість використання цього художнього матеріалу в педагогічній практиці, насамперед у закладах вищої освіти, є *метою* даної статті.

Два головних *завдання*, що витікають з цієї мети, відповідають зазначеним змістовно-науковим аспектам:

перше — висвітлення історико-фактологічних підстав сюжетів і музичних форм їх втілення в творчості українських композиторів зазначеного періоду;

друге — можливість використання цього шару сучасної вітчизняної музичної культури в педагогічній практиці, перш за все в процесі формування належного рівня національної самосвідомості студентської молоді.

Актуальність запропонованої теми цієї статті, та, відповідно, мети і визначених завдань значно посилилася з початком війни, розпочатої російською федерацією проти України, а після повномасштабного вторгнення надзвичайно загострилася. Цілі московських керівників означені як такі, що їх спрямовано на знищення української культури й українського народу, а тому все, що є підтримкою культурного розвитку нашого народу має величезне значення для збереження його існування.

Загальний культурно-політичний контекст взаємовідносин московського імперського центру та українських земель, якщо за останні приблизно 300 років, має вигляд розвитку прагнень і зусиль у протилежних напрямках. З Москви в бік Києва і українських земель в цілому — постійний політичний, військовий і правовий (на найвищому рівні) тиск заборонного характеру, з Києва і українських земель в цілому — постійне намагання поліпшення культурного стану, тобто підвищення культурного рівня як мінімум столиць (Москви, потім Петербургу, потім знову Москви) через освіту і розвиток мистецтва, включаючи й музичне. Тому загальновідомими свідченнями є творчість відомих композиторів А. Веделя, Д. Бортнянського, М. Березовського та деяких інших. Іншим свідченням можна назвати також відомий і неспростовний факт, що для імператорської придворної капели співаків-хористів готували в Глухові, колишній гетьманській столиці, звідки відбирали хлопчиків з усієї України, а потім направляли в столицю імперську. Щодо останнього, то прискіпливе ознайомлення з біографією Г. Сковороди (він також був одним з тих хлопчиків, який навіть отримав і прекрасну освіту, і статус дворянина саме завдяки таланту співака) є також переконливим фактом, що доводить цю думку. Звісно, що Ведель, Бортнянський, Березовський, Сковорода, як і величезна кількість інших українців тепер подаються в московських джерелах, починаючи з підручників, як видатні діячі російської культури. Тобто, це був культуротворчий напрямок указаних взаємовідносин, протилежний не тільки в політичному та географічному сенсах, а й сенсі змістовному. Оскільки про боротьбу імперського уряду, а також московського патріархату з українською мовою та культурою в цілому інакше, ніж жорстокою назвати неможна, достатньо лише нагадати з причини її широкої відомості.

Цей короткий історичний вступ зроблено з метою демонстрації загального культурно-політичного контексту, в якому неймовірно за черговими проявами жорстокості нового імперського режиму сьогодні має бути зрозумілим у своїй закономірності.

Двадцять століття також надає величезну кількість прикладів, коли жертвами московських керманічів ставали українці. Це стосується як його початку, тобто часів царату, особливо коли події Великої, тобто Першої світової війни перетворили всі українські землі на суцільне

поле бою, причому українці мали битися між собою в різних арміях, так і інших подій і процесів, серед яких особливою жорстокістю вирізняються знищення української творчої інтелігенції наприкінці 1920-х — початку 1930-х років і Голодомор 1932–1933 років. Ці штучно й цілеспрямовано створені політичні ситуації народили безліч трагічних сюжетів, які потім, наприкінці століття почали втілюватися в художніх доробках вітчизняних митців переважно вже в період незалежності. Але і до цього періоду маємо зразки втілення, зокрема в музичному мистецтві, драматичної і трагічної тематики, наприклад, у творчості одного з найвидатніших композиторів ХХ століття Б. Лятошинського. Така проблематика в силу ідеологічних причин могла бути втіленою тільки в інструментальній музиці.

Наприкінці ХХ століття, починаючи з відомого періоду «перебудови» (з другої половини 1980-х років до початку 1990-х), у зв'язку з політикою загальної лібералізації та полегшення ідеологічного тиску в СРСР, українські митці, у тому числі композитори, починають звертатися до тем, що висвітлювали найтрагічніші сторінки історії українського народу в ХХ столітті. Потім, уже з набуттям незалежності, коли в Україні почався процес формування демократичного суспільства з відповідними підходами та підходами до культурної спадщини, маємо значні доробки вітчизняних композиторів, а також композиторів — представників української діаспори в різних країнах світу. Йдеться про Валентина Бібіка, Лесю Дичко, Олега Ківу, Івана Карабиця, Левка Колодуба, Генадія Ляшенка, Мирослава Скорика, Євгена Станковича, Віктора Степурка, Ігора Щербакова, Сергія Ярунського та багатьох інших, серед представників діаспори слід виокремити постать американського композитора, диригента і громадського діяча Вірослава (Вірка) Балея [1]. Він разом з І. Карабицем та Головою Асоціації дослідників Голодомору Павлом Коцем, американським громадянином, який народився і помер у Львові, були фундаторами музичного фестивалю «Київ Музик Фест», де відбулося надзвичайно багато світових прем'єр музичних творів, присвячених трагічним сторінкам історії українського народу [2, с. 46].

Видатний український композитор Іван Карабиць (1945–2002) народився на Донеччині, отримав середню музичну освіту в м. Бахмут,

де музичний коледж нині носить його ім'я. На Третньому «Київ Музик Фесті» (1992) вперше прозвучала його Кантата «Молитва Катерини» на вірші Катерини Мотрич. Твір, написаний для читця, дитячого хору та симфонічного оркестру присвячено темі Голодомору, де образ смерті, принесений варварськи налаштованими людьми з північного сходу на українські землі, розкриваються з використанням дисгармонічних звукосполучень з використанням найсучасніших досягнень композиторської техніки. Цьому образу протистоїть світло небесної України, який втілюють голоси дитячого хору.

На цьому фестивалі прозвучала також музика, присвячена цій темі. Це «Плач і молитва для симфонічного оркестру» видатного харківського композитора Валентина Бібіка (1940–2003), де трагічні інтонації спираються на музичні традиції поминальної панахиди з дуже виразним використанням як мелодичних, так і речитатійних можливостей різних музичних інструментів: струнних, духових і ударних.

На Тридцять четвертому «Київ Музик Фесті» (2023) було виконано Симфонію № 3 «Галина» для скрипки і симфонічного оркестру донецького композитора Олексія Скрипника [3, с. 40].

На цьому ж фестивалі відбулася світова прем'єра грандіозного твору Голови Національної Спілки композиторів України Євгена Станковича «Україна. Музика війни» для симфонічного оркестру і хору. У всіх його трьох частинах відбито мотив жертв російської агресії, включаючи особливо болісний сюжет втрат дитячих життів: друга частина має назву «Колискова для вбитих дітей». Всесвітньо відомий композитор не вперше звертається до теми жертвності, зокрема він у 1993 році до 60-річчя величезної трагедії нашого народу — штучного голоду 1932–1933 років було вперше виконано його твір «Панахида за померлими з голоду». У своїх спогадах композитор говорив, що про Голодомор він «дівнався під час двомісячного перебування в Канаді, вперше прочитавши історичні матеріали та спогади свідків» [2, с.48]. Про це за радянських часів говорити було жорстко заборонено, і така заборона на правду залишилася головним лейтмотивом політичного і культурного існування росії і до сьогодні, свідками чого є весь світ, а насамперед українці. Як зазначає один із провідних вітчизняних соціологів І. Рущенко, це також є стрижнем теперішньої гібридної російсько-української

війни [4]. А з часу повномасштабного вторгнення в лютому 2022 року таке затоптування правди взагалі набуло орвелівського фантастичного сарказму якщо говорити про пропагандистський супровід цієї війни російськими ЗМІ, де, зокрема, перекручується і питання її жертв на українській території.

Спираючись на широко відомі роботи загальнонавчаних основоположників memory studies («студій пам'яті») — французького соціолога М. Хальбвакса («Соціальні межі пам'яті» та «Коллективна пам'ять»), а також німецького мистецтвознавця А. М. Варбурга (науково-мистецький проект «Атлас Мнемозіни») — пропонуємо мистецько-педагогічний проект використання досягнень сучасних вітчизняних композиторів як такого художнього матеріалу, що буде сприяти формуванню культурної пам'яті української молоді. Це очевидно потребує скоординованої співпраці митців, мистецтвознавців і викладачів — педагогів закладів вищої освіти. Останнє здається доволі обґрунтованим з причини складності та перезавантаженості негативними емоційними складовими того художнього матеріалу, про який йдеться, а також кращої загальноісторичної підготовки здобувачів вищої освіти, яку було здобуто в попередній період опанування освіти середньої. Хоча, як це відомо, особливості сприйняття художнього твору, коли поєднується емоційне з раціональним у свідомості людини, дозволяють сподіватися на позитивний результат за умов розумно розробленого педагогічного підходу. Останній має спиратися на найбільш поширені та від того й найбільш ефективні методичні прийоми, що спираються на поєднання різних способів впливу на особистість людини певного віку. Так, пояснення змісту твору з акцентуванням уваги на засобах втілення об'єкту в різній сфері, притаманній тому чи іншому виду мистецтва, дозволяє досягати поставленої мети.

Музичні твори можуть претендувати на особливе ставлення до них, оскільки і в історії людства, і тим більш у сучасному світі музиці як виду мистецтва притаманна всеохопність і постійна присутність у житті людини. Без музики життя сучасної людини уявити неможливо, завданням педагогічного впливу стає доступність попередніх коментарів з цікавими для молоді ілюстраціями, як вербального, так і іншого характеру. Це все має спиратися на відомі молодій людині історичні

факти, щоби зазначена змістовність музичного твору конкретизувалася в доступних образах.

Якщо йдеться про твори інструментальні, то пояснення засобів музичної виразності робить необхідним звернення до паралелей візуального ряду з можливою його демонстрації (презентації). Якщо йдеться про вокально-інструментальні твори, то літературна складова, що зазвичай є поетичною, робить їх значно більш доступними для сприйняття і розуміння змісту, якому є підкореною образна сфера. У всіх випадках в доступній формі слід звертатися до цікавих для молодшої людини фактів: від фактів історичних до фактів, наприклад, біографії композитора або автора тексту.

Таку роботу як окреме питання або ілюстративний епізод — частину заняття можна проводити на заняттях, переважно з навчальних дисциплін історичного та лінгвістичного циклу, втім, в залежності від тематики і загальної спрямованості цих занять буде цікавим доповнення в зміст будь-якої гуманітарної дисципліни. Звісно, що велике значення має настанови і здібності викладача, включаючи й ступінь володіння сучасними технічними засобами навчання, що мають відповідати вимогам інформаційних технологій, особливо зважаючи на природність для студентської молоді їх використання в усіх сферах життя. Так само, але в більш масштабному вигляді слід включати цю проблематику, пов'язану з нинішньою ситуацією в країні, в плани роботи студентських наукових гуртків, інших форм і видів організаційної роботи виховного та розвивального характеру. Поеднання творчо-наукової і творчо-художньої роботи із залученням до неї самих студентів має великий потенціал у справі формування активної громадянської позиції молоді через свідоме долучення до культурної пам'яті реальних історичних подій.

Короткими висновками можуть бути такі підсумки зі змісту наведеного матеріалу. Тема жертв російської агресії знайшла гідне відображення в українській художній культурі, зокрема в творчості сучасних композиторів, що втілювалося в творах різних жанрів: від інструментальних до вокально-інструментальних, де дієвим і впливовим є літературний, насамперед поетичний текст. Залучення таких творів у педагогічний процес дозволяє ефективно створювати умови для використання можливостей культурної пам'яті молоді, зокрема завдяки

активізації дослідницької та художньо-творчої роботи в закладах вищої освіти в історичному та соціологічному напрямках. Таким чином можна констатувати, що зазначений шар вітчизняної художньої культури, а саме твори українських композиторів, присвячені темі жертв російської агресії, як у сучасній війні, так і в історичному минулому, має величезний світоглядно-виховний потенціал і перспективи втілення в навчальний процес закладів вищої освіти.

Список використаних джерел

1. Гармель О. В. Феномен діаспори в аспекті пам'яті культури (на прикладі творчості Вірка Балея). *Науковий вісник Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського*. 2018. Вип. 121. С. 7–18. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvnmau_2018_121_3
2. Василенко, Ольга. Тема Голодомору у творчих концепціях українських композиторів ХХ–ХХІ століть. *Актуальні питання гуманітарних наук*. Вип. 36, том 1. 2021. С. 44–49.
3. XXXIV Міжнародний фестиваль «Київ Музик Фест-2023». 30 вересня — 8 жовтня. Програма. Київ : МКІПУ; НСКУ, 2023. 42 с.
4. Рущенко І. П. Російсько-українська гібридна війна: погляд соціолога: монографія. Київ : ФОП Павленко, 2015. 266 с.

Borysova S. Theme of the victims of russian terror in the works of ukrainian composers of the end of the 20th — beginning of the 21st century: world view and educational potential

A short look at the background context of the cultural and political interaction between Ukraine and Russia is given and an attempt is made to analyze and understand the victims of Russian terrorism in different historical periods. It is shown how the imperial policy of the Russian/Radyan power of the indigenous peoples was accepted through artistic reflection and was embodied in musical works. The examples of the works of current Ukrainian composers were introduced, where this theme was developed through artistic and musical means, and thus made contributions to the further development of the cultural memory of the people. The great spiritual potential of these works has been identified, both through the emotional

influx on the listener and through the reinforcement of the local appeal of their plots. The application of the victims of Russian aggression is examined not only in the current war, but also in the preceding period, ending the Holodomor in the hours of the composers Donbass, Kharkov and Kiev. This style of drawing of a pedagogical project is based on the exploration of the possibilities of cultural memory, focusing on the works of Ukrainian composers in the initial process of organizing work of a revolutionary nature in the foundations of greater illumination. The great importance of active learning before such work is emphasized by the students themselves, who provide significant insight.

Key words: Ukrainian people, victims of Russian terrorism, Ukrainian composers, cultural memory, musical creativity, pedagogical process, students.

УДК 78(091)+ [94(477):314.156.5] “1932/1933”

Василенко О. В.,

кандидатка мистецтвознавства (PhD), завідувачка кафедри історії музики факультету виконавського мистецтва та музикознавства, Київської муніципальної академії музики ім. Р. М. Глієра (м. Київ, Україна)

e-mail: lhvslnk@gmail.com

ORCID id: <https://orcid.org/0000-0003-4431-8515>

ЖІНКИ — ЖЕРТВИ СТАЛІНСЬКОГО ГОЛОДОМОРУ: ВТІЛЕННЯ В МУЗИЧНОМУ МИСТЕЦТВІ (СУГОЛОСНІСТЬ ОБРАЗІВ СУЧАСНІЙ РЕАЛЬНОСТІ)

Анотація. Голодомор — одна із трагічних сторінок української історії 30-х років ХХ століття. Багато країн світу офіційно визнали голодомор геноцидом українського народу. Першими твори на тему історичної трагедії написали композитори діаспори. Лише в епоху Незалежності зазначена тема актуалізується і розкривається у суспільній свідомості, а також стає предметом творчості українських композиторів. Завдячуючи підтримці американських та канадських меценатів, започатковується проведення спеціального конкурсу «Київ Музик Фест» з творами, що розкривають тему цієї історичної трагедії. Фундатор та голова фестивалю сучасної української музики — видатний український композитор Іван Карабиць одним з перших у 80-х роках ХХ ст. інтегрував трагічну тему штучного голоду у власне творче коло.

З того часу трагедія Голодомору знайшла всебічне висвітлення у видатних музичних опусах українських митців. Метою статті є фіксація образу Жінки з її досвідом прожиття трагедії Голодомору та завдання прослідкувати динаміку розкриття теми у музичній творчості. Окремий акцент робиться на висвітленні різних творчих аспектів інтеграції зазначеної теми у власний мистецький простір композиторів різних етапів історії музики. Значний компендіум творів пам'яті жертв Голодомору згадано у статті в історичній тягlosti, оскільки теми торкалися численні українські митці другої половини ХХ століття та початку III тисячоліття. Методологія дослідження спирається на принципи мистецтвознавчого аналізу оперних, кантатно-ораторіальних жанрів, що дозволяє викрити їх унікальну стилістику. Так, у мовно-музичній семантиці академічних опусів спостерігаємо трансформацію традиційних жанрів родинної обрядовості, посилення ролі культових жанрів, злиття образів Жінки-Богородиці, посилення символіки страждання та спасіння через жертвовність, інфернальної стилістики тощо. Висновки статті дозволять розширити уявлення про викривальну місію ідей українського музичного мистецтва.

Ключові слова: голодомор, тема історичної трагедії, музика композиторів України, композитори діаспори, злочини, жінка, тоталітаризм, геноцид.

Постановка проблеми. Найбільший злочин проти людства — голодомор, механізм якого був віднайдений з метою особливо жорсткого знищення корінного народонаселення. Ці звірячі тортури, апробовані більшовицьким урядом у 20-х роках минулого століття на території нашої країни, у подальшому розгортаються у більш системний та масштабний по меті злочин: сталінській тоталітарний устрій залучає механізм штучного голоду проти цілої української нації. Голодомор 30-х років ХХ ст., визначений провідними правовими інституціями світу як геноцид, спричинив мільйонні жертви. При цьому найбільш постраждалими виявилися українські селяни — носії етнічної ідентичності, а серед них — діти та жінки, як провідний, «базовий ресурс» генофонду нації, її життєдайності [1; 5; 6; 15].

Вітчизняні композитори другої половини ХХ століття у музичних творах, присвячених трагедії Голодомору, відштовхуючись від тих історичних подій 20-х — 30-х років, яскраво змальовують драматичні колізії Голгофи українського народу. Тема цієї історичної трагедії поступово стає яскраво вираженим мистецьким феноменом, у якому часто постає образ Жінки як архетипу Батьківщини, як уособлення страждання усієї української нації. О. Кісь зазначає: «Візуальні репрезентації великого голоду часто включають виснажене чи мертво жіноче тіло або ж скорботну матір, що символізує тотальність трагедії. Наукові і публіцистичні публікації схильні ілюструвати жахи голодування насамперед моторошними розповідями про доведених до відчаю жінок та зображеннями виснажених жінок/дівчаток і матерів з умираючими дітьми. Таким чином у суспільній свідомості формується та закріплюється стійка дискурсивна асоціація поміж двома поняттями — жінка і жертва» [7].

Метою нашої розвідки є презентація розлогої панорами опусів українських композиторів на тему Голодомору 1932–1933 років, де центром трагічної образної сфери є життєва історія Жінки — жертви. *Завданнями* статті є, по-перше, висвітлення інформації про особливості прочитання теми *жіночого досвіду проживання Голодомору* у різні етапи її формування в історії української музики другої половини ХХ ст. — 20-х років ХХІ ст., по-друге, — розкриття творчих принципів втілення образу Жінки у концепціях меморіальних опусів українських композиторів на тему Голодомору.

Трагедія Голодомору широко представлена у музичній творчості вітчизняних композиторів. З 80-х років минулого століття і до сьогодні митці України створюють масштабну панораму творів крупної форми або камерного формату, в яких резонують різні грані жіночої тематики Голодомору, що втілюються у яскраво-індивідуальній композиторській інтерпретації. Ідейний зміст численних творів на тему Голодомору підпорядкований оплакуванню трагедії жінок — безневинних жертв комуністичного тоталітаризму. Характерним є *horror*-контент таких опусів, що тяжіють до відтворення фізіологічно брутальних та безжалісних апокаліптичних картин жахів голоду, канібалізму, мору та смерті, демонстрація та засудження трагічних наслідків дій

«червоних людоморів». Відповідно, змістові коди концепції різних опусів, драматургічне наповнення та стилістика музичної мови просякнуті глибинним сенсом у розкритті теми цієї історичної катастрофи, місця жінки у ній. Музичною мовою влучно передані і фізичні відчуття безпорадності жінок — жертв масштабної гуманітарної катастрофи, їх біль, страх, божевілля від поневірянь. Провідний дискурс трагічного, надідея музичних творів українських композиторів пов'язана з модусом національної ідентичності, наріжний камінь якого — архетип стражденної Батьківщини. Звуковий образ національного, що виявляється в увазі композиторів до суто жіночих звукових ландшафтів, зокрема, жанрів «колискова», «голосіння» є тим когнітивним (евристичним) концептом, увага до якого дозволить відчутти своєрідність та багатомірність художніх засобів музичних творів на тему Голодомору-геноциду та відповідно репрезентувати їх панораму в історичній тяглості розвитку української музичної культури.

Зазвичай, образ Жінки в українському музичному мистецтві був переважно осяяний ліризмом, романтикою життєдайності, життєствердженням, мотивами творчого натхнення, любові та родючості. З панування образів «Цар-голоду» відчутно мультиплікується образна палітра смерті. У фольклорі 30-х років ХХ ст. з'являється та стверджується жанрове відгалуження традиційної колискової — «колискова на смерть», яка співається дитині, що приречена на смерть від голоду [12, с. 26].

Науковці вказують: «етнологічна інтерпретація смертної колискової пісні може пов'язуватися з тим, що її співає саме мати (рідше — нянька або старша сестра). <...> Тому негативні імпульси, які надходять від матері до дитини, можуть нести в собі дійсний вирок дитині» [10, с. 82]. Такі колискові активізуються у роки Голодоморів і ця трансформація жанрової обрядової традиції яскраво демонструє спотворені функції жіночої долі, скаліченого материнства. Аналогічна традиція виявляє себе у композиторських творах на тему Голодомору: наприклад, саме у такому дусі Вірко Балеєм написаний провідний номер його опери про Голодомор «Коліскова Жінки».

Камерна опера про Голодомор «Червона земля. Голод» була написана Вірком Балеєм у трьох сценах на лібрето Богдана Бойчука у 1985 році. Олександр Щетинський — український композитор, дослідник творчості

Вірка Балея, відмічає: «відповідність законам жанру [опери], у якому наявні драматичний конфлікт, взаємодія різних персонажів, поєднання зовнішньо-сюжетного і внутрішньо-психологічного розвитку, — вимагає від композитора музичного відповідника до цих драматургічних ознак. Значна частина твору — це діалог двох головних персонажів, протилежних за своєю морально-етичною сутністю: Чоловіка (колишнього партійного функціонера-розкуркулювача) і Жінки — селянки з малою дитиною на руках (її чоловіка вбили за спротив під час колективізації). Голод їх зрівняв, усі на межі загибелі. Головний «двигун» твору — внутрішнє перетворення циніка й ката (Чоловіка), який урешті-решт рятує дитину, що помирає, ціною свого життя. Із подивом він усвідомлює, що здатен покохати Жінку. Їхнє кохання постає присудом долі, а обставини голодомору — фатумом, що перериває погят до щастя» [14, с. 60–61].

Музичну інтерпретацію образу Жінки в опері В. Балея вирізняє підвищений градус ліричного висловлювання. Загострений емоційний тонус забарвлює усі музичні сцени за її участю, які немов би «просякнуті» святою місією материнства, енергією жіночості. Ці якості є непорушними навіть у страшних умовах вирування голодного мору, у часи відчаю. Коліскова Жінки з четвертої сцени є одним з провідних номерів опери Вірко Балея. Цей номер загалом репрезентує усталені традиції численної кількості коліскових відомих жіночих персонажів музики ХХ століття. У цьому ряду зазначимо *Коліскову Марі* (3 сцена 1 дії експресіоністської опери А. Берга «Воццек»), *Коліскову Клари* (1 сцена 1 дії джазової опери Дж. Гершвіна «Поргі і Бесс») та *Коліскову Розумниці* (фінал опери-казки «Розумниця»).

Музичний тематизм *коліскової Жінки* з опери В. Балея «Голод. Червона земля», що побудований на традиційних магічних «інтонаціях заколисування», також містить вокалізи та ліричні пісенні епізоди широкого дихання. Але текст коліскової має вербальне кліше «краще заснути», яке повторюється як заклинання. У цьому ми вбачаємо відтворення народної традиції «смертєної» коліскової, але загалом, у опері В. Балея загальний стильовий тонус музики тяжіє до норм експресіоністської оперної драми з відповідними сюжетами. І провідна лінія — приреченість дитини «на смерть», і фонації співачки у колісковій,

місцями відтворюють специфічні експресіоністські вокальні прийоми — шепотіння.

Початковий епізод номеру містить експозицію тематизму, що використовує традиційні мело-інтонеми звернення до маленької дитини, синсемантичні склади колискової («лю-лі» у приспіві). Образ Жінки тут постає в ореолі лагідного материнства: тембр сопрано звучить повнозвучно, наповнено, лірично. Переважає кантиленний тип інтонування — особливо у вокалізі (розспівуванні голосних звуків). Деякого психологічного напруження *Коліскова Жінки* набуває у другому епізоді, де у оркестровому вступі експонується нова інструментальна тема, яка містить алюзивну відсилку до ламентозних інтонацій відомої «Слізної» («Лакрімоза», № 7 з Реквієму В. А. Моцарта). Водночас, фактурні прийоми нагадують тему-серію, тут В. Балей наслідуює композиційні принципи додекафонної музики. Її особливості знаходять віддалене відображення у цьому майстерному епізоді, де логіка єдиної тематичної лінії розчленовується паузами на двозвучні мотиви, які по черзі звучать у партіях просторово віддалених інструментів різних оркестрових груп, що нагадує відповідність пуантилістичним принципам.

Фінальний третій епізод *Коліскової Жінки* драматизується, кантиленні побудови зникають, і вокал перетворюється на заклинання Жінки. Цікаві прийоми вокального та інструментального звуконаслідування голосу пташок звучать у високому регістрі, відтворюючи символічну картину вознесення душ убієнних у образах пташок. Вокальна партія з текстом заколисування, що імітує курликання журавлів та звучить у високому регістрі («лю-ля, лю-ля-ла»), підтримується інструментальним звуконаслідуванням, сприймається доволі зловісно.

У фіналі опери В. Балей «Червона земля. Голод» знесилений чоловік помирає від голоду. Він нагодував власною кров'ю дитя, чим спас його життя. Жінка творить над ним молитву, просить у Небес їжу і таким чином бажає причастити душу Мужчини «святими дарами». Перед смертю чоловік звертається до Святого Отця, благає про спасіння народу та дякує за пізнання Істини. Фінальна сцена опери «*Postludium: Tren-Lament*» вирішена як цілком інструментальна: людські голоси зникають, трагічні мотиви оркестрових груп немов би фіксують кроки шляху Голгофи. За душами померлих відспіваний відпуст, вони — прощені,

набули вічного буття. Стражденна Україна подолала свій *Lento doloroso* — свій шлях скорботи, усе завмирає на порозі Вічності.

Після композиторів діаспори, тема історичної трагедії та образ Жінки — її історія проживання Голодомору була втілена у кантаті видатного українського композитора Івана Карабиця «Молитва Катерини». Твір тріумфально прозвучав на урочистому відкритті «Київ Музик Фест» 3 жовтня 1992 року. Діячи діаспори, зокрема, Марьян та Іванна Коць, разом із Вірко Балеєм долучили до розробки концепцій конкурсів композиторів у рамках фестивалю «Київ Музик Фест» просвітницькі потужності Асоціації дослідників голодомору-геноциду 1932–33 років. Відповідно, до теми Голодомору почали більш системно звертатися українські композитори усіх поколінь — як молодій генерації, так і знані.

Іван Карабиць відгукнувся талановитим твором «Молитва Катерини» на текст Катерини Мотрич. Його кантата написана для оповідачки («нараторки»), дитячого хору та симфонічного оркестру. Партію оповідачки на прем'єрі виконувала поетеса Катерина Вакулівна Мотрич — авторка тексту «Молитва до убієнних голодом» (у другій редакції твір має назву «Молитва Катерини»).

У своєму творі К. Мотрич протиставляє два образи-символи України — Небесної та Земної. «Як там тобі, родино наша, на тій *небесній Україні*? — допитується сивий голос. — Чи ж ростуть і там тополі, мальви, калина? Чи ж білі у вас хати? Як сіється, жнивується, чумакується, бондарюється як? Чи ж є вечорниці, реготи по хуторах і левадах? Чи є заручини і хрестини, чи ж радість є? Мабуть, це все до вас пішло, бо на *земній Україні* ні сміху, ні радощів, ні пісень. Лише квітує погибель, лише регоче лихо, лише жнивує горе на чорнобильській межі» [11].

Виразно окреслені та драматично протиставлені саме ці — провідні символи кантати Івана Карабиця. Музика неймовірної краси, сповнена силою енергії вітаїзму — саме так у його творі постає ідеальний образ небесної України. У поезії К. Мотрич він визначений як головна ознака первинної іпостасі рідної землі: квітучої та родючої, ситої, нагодованої Батьківщини, духмяної — сповненої пахощами свіжого хліба та квітів. У жорстоку та трагічну реальність занурює образ рідної країни 30-х років — «земної України»: спустошеної, сповненої мороком, смертю, насильством, канібалізмом, зневірою, просякнутою трупним сморідом.

За словами І. Карабиця, у людства залишився моральний борг перед душами закатованих у Голодоморах українців, що відійшли у Вічність невідспіваними. І ці щиросердні прагнення виявилися співзвучними з імпульсами К. Мотрич. Суголосьям голосів композитора та поетеси у кантаті неначе твориться та відправляється ця панахида: «Роде наш небесний! Народе Божий неоплаканий! Лика неціловані, руки не перехрещені! Душі рідні перед господніми воротами не поблагословенні! Прости, народе Божий! Прости цю прокляту землю, цей милий рай, на якому оселився диявол. Усіх нас грішних прости, що мовчали, за упокій твій молебнів не справляли. Поминальних свічок не ставили, обідів за тебе не робили» [там само]. Твір є талановитим, натхненним і, водночас, страшним, на межі божевілля. Кантата є щирим творчим актом звинувачення, *виголошенням вироку* червоної орди та советським людоморам. Її музика просякнута енергіями *каяття* перед невинно загубленим народом, *оплакування* усіх закатованих голодом та непохованих за звичаями. Це — певний *відпуст* та відправа душ у вічне буття прощеними, відспіваними.

Драматургія трьох частин кантати психологічно насичена, вона підпорядкована співставленню двох символічних образів України. Перший — образ Стражденної Батьківщини (або *Україна Земна*), другий образ *України Небесної* — квітучої ідеальної країни, щасливої, ситої та вгдоданої. Уособленням України Земної є голодні діти, оповідачка Катерина та напівблаженна селянка Ганна. Картини України Небесної малюють живописні краєвиди рідної землі, що перебуває у Великодньому розквіті. Міфопоетичними символами рясніє запрошення Катерини До Небесної трапези, до родинного поминального столу дитячих душ, закатованих голодом: «Ходи до мене, роде мій вечеряти! Марії, Ганни, Уляни, Мокрини, Соломії, Уласи, Палагни, Пилипи, Андрії, Василечки, Грицики, Катрусі, покірно прошу до святої вечері. Пригощайтесь, причащайтесь, роде мій скорботний! Діти — мої квіти викошені! Ключ мій журавлиний на рідній землі підстрелений! Мука моя довічна! Скорбото моя всевишня!...І пливають Чумацьким Шляхом білі тіні з білої небесної України й сідають до поминальної вечері» [11].

Катерина-оповідачка стає свідком голодного спустошення рідної землі та переможного вирування смерті у химерному «танцю смерті

червоних дияволів». Вона є трагічною жертвою того страшного часу, жінкою, матір'ю, що чула голодний тисячоголосий стогін страждань голодних дітей, чула їх волення, бачила чуйною душею трагедії інших жінок, коли муки голоду ставали нестерпними для них. Розповідь про одну з них вражаюча: «Ганно! Ганно! Блаженна Ганно! Стеряна Ганно! Дитя в казані зварила і як вовчиця рвала його зубами, і вила, вила, вила, аж холонули далекі світи...».

Оповідачка протягом звучання кантати у своєму речитативі вербалізує хроніку голодних днів, поринає у спогади, у своїй, розщепленій біллю, свідомості вона мандрує у часі та у просторі двох світів — земного та небесного. Катерина творить молитви до Богородиці, до усіх сил Небесних, до убієнних голодом і звертається до зорь Чумацького шляху, бо то — души померлих. Від імені усіх жінок Катерина у молитві до дітей, страчених волею червоного диявола, прохає по допомогу нашому теперішньому світу і сповідує страшні, смертні гріхи — свої і свого народу.

Виконавський склад кантати обраний І. Карабицем влучно. Окрім оркестрових барв, чії партії є інтонаційно насиченими та відображають значний масштаб симфонічного мислення автора, композитор задіяв ресурси вокальних тембрів. Речитативна партія оповідачки доручена жіночому голосу, хорова — дитячим голосам. Образ Чтиці (нараторки) має яскраво виражені материнські конотації, хорову партію автор доручає дітям. «Саме в образі дитини композитор уособив чистоту, безневинність українського народу» [4, с. 159].

На кульмінації, у II частині кантати композитором подана звукова аура того темного хаосу, що поглинає душу селянки у момент усвідомлення нею страшного вчинку — канібалізму, коли нею з'їдено власне дитя. І у страшній її долі відчутно постають страждання Матері-України, що розп'ята на велетенському хресті.

Кантата, написана у 1992 році як невгасаюча *пам'ять* про страшні події, неначе відгукується і у страшному сьогоденні війни 2022–2023 років: «І ми покарані за безпам'ятство. І до нас озвалося лихо. Нагородовано і нас смертоносним плодом, горить і над нами лиховісна непогасна свіча» — пророче констатує Катерина Мотрич у тексті «Молитви до убієнних голодом» [11].

На конкурс була подана кантата «Обпалена мальва» Галини Овчаренко на вірші Валентини Отрощенко, яка справила сильне враження та виявилася відкриттям конкурсу «КиївМузикФест». На момент завершення кантати 5 квітня 1992 року композиторці було неповних 29 років. Кантата написана на вірші Валентини Отрощенко «Обпалена мальва», які були надруковані у 1990 році у збірці «В зозулиній тиші» [13, с. 17–24]. Поетеса — яскрава представниця Київської поетичної школи «витісненого покоління». Разом з чоловіком (Валерієм Ілля) та іншими випускниками філософського та філологічного факультетів Київського університету ім. Т. Шевченка наприкінці 60-х — на початку 70-х років ХХ ст., утворили неформальне літературне угруповання, яке притримувалося принципово протилежних соцреалізму стильових та естетичних стандартів творчості. Усі канони Київської поетичної школи послідовно втілено у поезії В. Отрощенко «Обпалена мальва»:

*«Місяць виваджує бліду рослину з обличчя сплячого в п'їтьмі крові
який тихо літає
над голодним малахітом села <...>
опухлі жєнці зеленого жита
з опаленими крилами мруть на стерні
сіючи мохи випустили сєлом
літають непоховані з худим щуром на плєчах
В присмерку попідтинню
об'їдена лобода
шмагає прозорі ноги Ісуса
вєрбова сопїлка промовляє зимним голосом
з блїдої стерні тїл
простєртих на пожнив'ї
мов долоні Богородиці».*

Кантата написана Г. Овчаренко на верлібри В. Отрощенко. На відміну від інших жанрів (поезії з римою, прози, де зміст передається більш масштабними побудовами: фраза, речення) змістовий шар верлібру концентровано переноситься словом. Саме тому введення композитором партії нараторки, що інтонує слова, але не проспівує їх, видається вдалим рішенням для донесення у музиці потаємного, закоданого змісту верлібру і дозволяє Галині Овчаренко звуками музики відтворити

влучну візуалізацію пейзажів та ландшафтів вербального ряду поезії. У творі стверджується образ «прадавньої ниви» — позачасовий образ Вічності, ідеальний образ Небесної (У)країни, він протиставлений тієї страшної ямі — гігантської вирви земної (У)країни, яка перебуває у конкретних часових параметрах трагічної миті історії: «прах *тридцять третього* над Україною сурмить». І ще один символ неможливо оминати: голос зозулі як символу кінцевості часу, буття, звуку пульсації голосу природи, що піддається числовому вимірюванню. «"Кхе із даліни зозуля", долається смерть ("біла квітка кволості"), і у дитячій молитві зазоріло світло невечірне» [13, с. 18].

Вражає неймовірна суголосність із сучасними трагічними подіями повномасштабного вторгнення, що унаочнюється картинами страшних ран — на тілах зґвалтованих жінок, вбитих дітей, вирв у нашій рідній землі після обстрілів.

Ціла низка музичних творів, де Жінка, сповнена скорботи, піднімається до образу Богородиці, *Mater dolorosa*, скорботної матері людства, написана на початку ХХІ ст. Ораторія Юрія Ланюка «Скорбна мати» створена для сопрано, баритона, дитячого та мішаного хорів, великого симфонічного оркестру та електроніки. У творі використовуються тексти раннього Павла Тичини зі збірки «Соняшні кларнети» («На стрімчастих скелях...», «По хліб йшла дитина», «Одчиняйте двері...», «Скорбна мати» ...). Цей твір докладно проаналізувала музикознавиця З. Лаврова [8], у її дослідженні зазначається наслідування різних жанрових типів скорботної музики академічної світової традиції: від моделі «*Stabat mater*», закарбованої у літературному джерелі музичного твору, Юрій Ланюк схиляється до типу алегоричної ораторії-кантати. Музикознавиця зазначає: «ораторія Ю. Ланюка постає перед слухачем масштабним півторагодинним контрастно-континуальним лірико-драматичним симфонізованим полотном, яке організоване монтажним співставлення епізодів-картин, де оркестр та хор взаємодіють як типізовані персонажі, і водночас, слугують засобами візуального звукопису» [8, с.164].

Реквієм «Стражденна мати» Гайденко Анатолія написаний для мішаного хору а cappella на текст В. Забаштанського. Твір має дві жанрові моделі: «*Stabat mater*» та «*Requiem*». Чинником, що єднає

обидві католицькі концепції, кожна з яких має власний канон, є українська музична архаїка. «Третьою моделлю, що залучає композитор до художньої цілостності, твору, є українське поховальне голосіння» [2, с. 297].

Хорова поема Лесі Дичко «Плач. Голодомор в Україні 1933 р.» написана для мішаного хору *a cappella* на вірші В. Коломійця. Твір присвячено Квітці та Михайлові Кондрацьким. На початку твору звучить особливий прийом хорового звуковидобування з акцентом на кожному довгому звуці, на контрасті динаміки (форте — піано) передає схвильоване биття серця, стогін, плач безпорадної матері. Другий епізод — соло тенору. Сумна розповідь розпочинається із запитання: «Хто там б'ється о груди знечулені?». Постає страшний сюжет про родинну трагедію, яку не подолати (показані образи помираючих від мук голода дитини та матері, яка не зможе нагодувати свою дитину). Хорові партії сопрано мелодійно побудовано на паралельному русі терціями у високому регістрі (це — звукоімітація вітру, що завиває). Повзучі хроматизми звучать загострено, зловісно, неначе змії, що овивають і тело, що згасає, і нещасну душу на порозі смерті. Третій епізод має акордову фактуру, за жанром це — хорал, але співається він не у церкві: «Божа Мати почула... Божа Матір поглянула... З хати дибця...» (вірші В. Коломійця). Надалі розповідається про смерть дитини та жахіття Божої матери, яка побачила страшну картину голодних мук. Соло сопрано передає усю скорботу за померлими, знесиленими та знавіреними. Воно побудовано на плачових інтонаціях у високому регістрі. Четвертий епізод побудовано як згадку про страчених кобзарів, носителей правди народної про Голодомор.

Сюжетні колізії стають більш трагічними: відбулась смерть матері, згасла від голоду дитина, знищено кобзарство (губи народних співаків зцепініли), їх інструменти, кобзи, що виступають символом страченої співочої нації — розбиті, перетворилися на мініатюрні труни. Ситуація підготовки до похорон набуває сюрреалістичних рис: похованням дитини займається Небесна Матір. Згущення скорботи у картині поетичного тексту «Божа Матір дитину у кобзи гробик положила» підкріплюється ламентозним типом хорового інтонування, яке нагадує плач, стогін, зойк болю.

Хорова мініатюра Лесі Дичко — видатної представниці української композиторської школи сучасності, пронизливо та з глибоким болем змальовує хоровими засобами страшну картину Голоду 33 року в Україні, оплакує його жертви, і, особливо — жінок та дітей (ненароджених, згаслих в утробі матері, або померлих від страшного лютого голоду).

Висновки. Голодомор — справжній геноцид нації, злочин планетарного масштабу, що засуджують у творчих концепціях композитори України. Їх твори можуть слугувати справжнім виразом кримінальним тяжким злодіянням московитів імперії.

Нагадаємо, що поняття геноциду нації шляхом навмисного створення владою несприятливих життєвих умов (голоду) сформульовано у юрисдикції Сполучених штатах Америки ще у 1948 році. Відповідна стаття Конвенції ООН «Щодо попередження злочину геноциду та покарання за нього» від 9 грудня 1948 року стає підґрунтям для формування поняття «Голодомор». Рафаель Лемкін — автор вищезгаданої Конвенції, вперше використав цей термін в юридичному сенсі у 1953 році як означення злочину тоталітарної держави. В Україні це слово ввели в суспільний обіг у 1988 році Іван Драч та Олексій Мусієнко — українські поети-дисиденти [16, с.100]. Поступово трагедія Голодомору як система навмисного вбивства штучним голодом мільйонів українців усвідомлюється як прямий наслідок нищівної соціально-економічної політики Йосипа Сталіна щодо Української радянської соціалістичної республіки у 1931–1933 роках. Сучасна росія як правопреемниця СРСР ментально базується на звірячих принципах агресивної сили тієї імперської лєнінсько-сталінської політики. Ментальний стан народонаселення росії вдало запрограмувала влада у відповідності до зазначеного дискурсу. Його можна визначити як шовінізм численної генерації «лоїмья» (за О. Литвиновим, це: «люди з обмеженими інтелектуальними можливостями та моральними якостями» [9, с. 38]), що становить у своїх дикунських проявах пряму загрозу існуванню української державності та її народу, а у перспективі — і всьому цивілізованому світу.

У творчих концепціях українських композиторів, попри все, стверджується віра у незламність роду. Провідними є ідеї життєспроможності нації. Звертаючись до політичної теми засудження сталінських тортур «голодного моря» ці композитори слугували певним «оберегом» нашої

України. У 1998 році важливу ідею висловив Мар'ян Коць — дослідник теми Голодомору, меценат. В інтерв'ю виданню «Самостійна Україна» він зазначив: «<...> нація, яка хоче бути гідною нацією, а не тільки народом, бо народ може згинути, а нація виживає, мусить викривати злочини, заподіяні її народу. Ми мусимо жити, а якщо ми не усвідомлюємо навіть такого факту як голодомор, ми самоліквідуємося. Нас якраз до того спрямовують» [3, с. 328]. Враховуючи трагічні події сьогодення, висловлена теза, на жаль, залишається ще й досі актуальною.

Список використаних джерел

1. Бертельсен О. Жінки в місцях масового голодування: Україна, 1932–1933 роки. *Жінки та Голодомор-геноцид: жертви, очевидиці, призвідниці*. Київ : ВД Києво-Могилянська академія», 2019. С. 33–51.
2. Вербицька Ірина. Трагування жанру рекієму у творчості композиторів харківської школи. *Проблеми взаємодії мистецтва, педагогіки та теорії і практики освіти*: Зб. наук. пр. Вип.13. Харків : ХДУМ ім. І. П. Котляревського, 2004. С. 290–298.
3. Веселова О. Відданість Україні: труди й дні Маріяна Коця. *Проблеми історії України: факти, судження пошуки*. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2011. №20. С. 325–334.
4. Вільчинська О. Іван Карабиць. «Молитва Катерини»: історія створення, особливості жанру та драматургія. *Науковий вісник Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського*. Вип. 31 : *Vivere temento* (Пам'ятай про життя). Статті і спогади про Івана Карабиця. Київ : Центрмузінформ, 2003. С. 162–166
5. Кісь О. Жіноча історія як напрямок історичних досліджень: становлення феміністської методології. *Український історичний журнал*. 2012. №2. С. 159–172.
6. Кісь О. Колективна пам'ять та історична травма: теоретичні рефлексії на тлі жіночих спогадів про Голодомор. У пошуках власного голосу: Усна історія як теорія, метод та джерело : зб. наук. ст./ за ред. Г. Грінченко, Н. Ханенко-Фрізен. Харків: ПП «Торгсін Плюс», 2010. С. 171–192.
7. Кісь О. Українські жінки в умовах Голодомору: безправність vs дієздатність. URL: <https://uamoderna.com/md/kis-women-holodomor> (дата звернення: 8.12.2023).
8. Лаврова Зоя. Драматургія ораторії Ю. Ланюка «Скорбна мати». Київське музикознавство. *Культурологія та мистецтвознавство* 47 (2013): 161–170.

9. Литвинов О. Про культурний код росіянина як міжнародного злочинця (спроба емпатичного наближення до осягнення світогляду представників «російського світу»). *Кримінологічні дослідження : збірник наук. праць* / [гол. ред. В. Поклад, канд. філос. наук]; Луган. навч.-наук. інст. імені Е. О. Дідоренка Дон. універ. внутр. справ. Івано-Франківськ : РВВ Дон. універ. внутр. справ, 2023. Вип. 13 : Міжнародні злочини Російської Федерації на території України. С. 27–41.
10. Марчун О. Вплив колискової пісні на свідомість і підсвідомість дитини. Онірична та апотропеїчна функції. *SWorldJournal*, 2(17–02), 2023, С. 74–88. doi: 10.30888/2663-5712.2023-17-02-028.
11. Мотрич К. «Молитва за убієнних голодом» : Електронний ресурс. Сайт ukrlib.com.ua: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=4752>
12. Народні твори про голодомор: 1921–1923 рр., 1932–1933 рр., 1946–1947 рр. в Україні, зібрані студентами-філологами Криворізького державного педагогічного університету в кінці ХХ ст. — на початку ХХІ ст. / Вступна стаття, упорядкування та примітки О. М. Гончаренко. Кривий Ріг : Діоніс (ФОП Чернявський Д. О.), 2011. 245 с.
13. Отрощенко В. В зозулиній тиші : поезії. Київ : Рад. письменник, 1990. 102 с.
14. Щетинський О. Вірко Балей: музичний міст між світом і Україною. *Чаcопис Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського*. 2019. № 2 (43). С. 49–66.
15. Kis O. Women's Experience of the Holodomor: Challenges and Ambiguities of Motherhood. *Journal of Genocide Research*. 2021. № 23 (4). Pp. 527–546.
16. Kul'chyts'kyi, S. The Holodomor of 1932–33: How and Why? *East/West: Journal of Ukrainian Studies*. 2015. № 2(1), pp. 93–116.

Vasylenko O. Women — victims of the Stalinist famine: embodiment in musical art (consonance of images of modern reality)

The Holodomor is one of the tragic pages of Ukrainian history in the 1930s. Many countries of the world officially recognized the Holodomor as a genocide of the Ukrainian people. The first works on the theme of historical tragedy were written by diaspora composers. Only in the era of Independence, the mentioned theme became actualized and revealed in the public consciousness, and also became the subject of Ukrainian composers' creativity. Thanks to the support of American and Canadian patrons, a special competition "Kyiv Music Fest" with works revealing the theme of this historical tragedy is being

launched. The founder and chairman of the festival of modern Ukrainian music is the outstanding Ukrainian composer Ivan Karabyts, one of the first in the 80s of the 20th century. integrated the tragic theme of artificial hunger into his own creative circle. Since then, the tragedy of the Holodomor has been comprehensively covered in the outstanding musical works of Ukrainian artists. The purpose of the article is to capture the image of a woman with her experience of living the tragedy of the Holodomor and the task of following the dynamics of revealing the theme in musical creativity. A special emphasis is placed on highlighting various creative aspects of the integration of the mentioned theme into the own artistic space of composers of various stages of music history. A significant compendium of works in memory of the victims of the Holodomor is mentioned in the article in a historical context, since the topic was touched upon by numerous Ukrainian artists of the second half of the 20th century and the beginning of the 3rd millennium. The methodology of the research is based on the principles of art analysis of opera, cantata-oratorio genres, which allows to expose their unique stylistics. Thus, in the linguistic and musical semantics of academic opus, we observe the transformation of traditional genres of family rites, the strengthening of the role of cult genres, the merging of images of the Mother of God, the strengthening of the symbolism of suffering and salvation through sacrifice, infernal stylistics, etc. The conclusions of the article will allow us to expand our understanding of the revealing mission of the ideas of Ukrainian musical art.

Key words: famine, theme of historical tragedy, music of Ukrainian composers, diaspora composers, crimes, woman, тоталітаризм, геноцид.

УДК 342.7

Загоруй І. С.,

доцент кафедри господарського права Східноукраїнського національного університету імені В. Даля, кандидат історичних наук, доцент (м. Київ, Україна)

e-mail: *iszagor@ukr.net*

ORCID iD: *<https://orcid.org/0000-0002-7043-1645>*

Загоруй Л. М.,

доцент кафедри правознавства Східноукраїнського національного університету імені В. Даля, кандидат юридичних наук, доцент (м. Київ, Україна)

e-mail: *mila.zh61@ukt.net*

ORCID iD: *<https://orcid.org/0000-0002-7374-4137>*

КОНТРОВЕРСІЙНІ ТЛУМАЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ У ДЕРЖАВНІЙ ПОЛІТИЦІ СУЧАСНОЇ РОСІЇ (ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ З ТОЧКИ ЗОРУ СУЧАСНОГО КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ)

Анотація. Стаття присвячена питанню контроверсійності тлумачення прав людини в державній політиці сучасної росії. Зазначено, що російська доктрина права пострадянського періоду залишилась як легістсько-позитивістське праворозуміння радянського зразка, коли право і закон не розрізняються, а також не склалась практика втілення в життя конституційних вимог. Це негативно позначилось на виконанні

зобов'язань держави у галузі прав людини, виявленням чого стали систематичні порушення фундаментальних прав та фактичний вихід державної політики за межі теорії і практики прав людини. Новим різновидом тоталітарної ідеології в росії став рашизм, що ґрунтується на ігноруванні прав людини.

Ключові слова: конституціоналізм, права людини, демократія, верховенство права, фундаментальні права, покоління прав людини, рашизм.

Намагаючись знищити культуру й історію України, кремль заперечує існування української держави, прагне стерти й саме поняття української нації і робить це усіма знаними й доступними йому способами, методами, крайнім вираженням яких стало розв'язання повномасштабної війни проти України 24 лютого 2022 року, прихованої за евфемізмом «спеціальна військова операція» в Україні (слово «війна» для пересічних громадян росії опинилося під забороною).

Здавалось би, повалення одного з найпотужніших комуністичних режимів на євро-азійському просторі на зламі 80–90-х рр. ХХ століття в росії, як і в інших країнах Східної Європи чи, навіть як і в окремих суверенних державах, що утворилися на пострадянському територіальному просторі, призведе до його трансформації та сприятиме утвердженню в росії нового конституціоналізму. Але ж ні, цього не сталося до нині. Усі ті незначні зрушення, які характеризували наміри політичних сил так званої «веймарської Росії», за першого строку правління Єльцина створити новий конституціоналізм, головною рисою якого б були демократія, верховенство права і права людини, обмежились лише зовнішнім перелицюванням системи політичних механізмів, у якій існує вищий закон. Ідеологія великодержавного шовінізму й імперські настрої в суспільній свідомості нікуди не зникли, а навпаки розвинулись в нових ультранаціоналістичних візіях.

Питання конституціоналізму поглиблено досліджували такі вітчизняні та зарубіжні науковці, як Дж. Білліас, В. Бринцев, Дж. Волдрон, Т. Гінсбург, Де Сікейра, М. Козюбра, А. Крусян, Ч. Маклвейн, М. Орзіх, М. Савчин, О. Скрипнюк, П. Стецюк, А. Шайо, С. Шевчук, Ю. Шаповал та ін.

У юридичній літературі існує багато підходів до визначення поняття конституціоналізму, утім ми свідомо не зупинятимемось на всій палітрі

тих питань, що сукупно створюють дане ключове поняття і явище, зокрема з'ясування витоків його ідей, генезис, сутність, та ін., оскільки це окрема тема наукового дослідження.

Відзначимо, що поняття конституціоналізму, як зазначається у спеціальній науковій літературі є складним, багатоплановим і багаторівневим явищем, яке інтерпретується науковцями як політико-правова ідеологія, як суспільно-політичний рух, спрямований на реалізацію цієї ідеології; як практика регулювання суспільних відносин тощо [1, с.23]. Утім, чи не найкраще дозволяють зрозуміти сутність конституціоналізму, як і будь-якого іншого поняття, сукупність його ознак, принципів та цінностей, що наповнюють даний феномен. З-поміж ключових принципів конституціоналізму дослідники, не применшуючи значимість інших принципів-складників даного феномена, здебільшого акцентують увагу на принципах демократії, верховенства права та правах людини. Так, в спеціальній Доповіді про верховенство права, ухваленій Венеційською Комісією «За демократію через право» на 86-му пленарному засіданні (Венеція, 25–26 березня 2011 р.) зазначається, що поняття верховенство права сукупно з демократією та правами людини є «трьома підвалинами, на яких була заснована Рада Європи», а в подальшому ці поняття знайшли своє схвалення у преамбулі Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, а також закріплено у низці міжнародних документів з прав людини та в інших документах, що містять визначені стандарти [2, с. 169].

Конституція рф визнає росію правовою державою і закріплює широкий перелік усіх існуючих на сьогодні прав людини — фундаментальні права і свободи, права другого покоління та інші положення, що мають до них відношення. Самі росіяни по різному оцінюють такі нововведення. Для прикладу, одні автори ще наприкінці 90-х р. минулого століття переконували, що нова росія пішла курсом реформ, сприйняла основні вимоги, принципи і стандарти світового співтовариства в гуманітарній сфері, взяла на себе певні зобов'язання стосовно дотримання прав людини, погодилась з тим, що дані права є природними та невідчужуваними, що вони є, для всіх, та передовсім для самої влади, яка покликана гарантувати їх безперешкодне здійснення. Дотримуючись таких поглядів, учені переконують, що держава беззаперечно визнала

відповідні міжнародно-правові акти в даній сфері. Тобто, в даному висловлюванні акцентується на тому, що держава, визнаючи міжнародні стандарти прав людини, дотримуватиметься виконання загальновищезначаних принципів і норм у сфері прав людини та рішень відповідних міжнародних організацій.

Однак, очевидно, що розпад радянської комуністично-тоталітарної системи не мав істотного впливу на зміну російської доктрини права в пострадянський період, оскільки в ній, як і раніше залишилось легітимсько-позитивістське праворозуміння радянського зразка, коли право і закон не розрізняються, визнаються тотожними, оскільки вони результат установлення їх обох державною владою. Прихильники такого розуміння права і прав людини відкидали існування критеріїв за якими б розрізнялись правові закони від неправових, а так само вони вважали, що будь-який закон, чи будь-який належним чином прийнятий нормативний акт, незалежно від його змісту, повинні виконуватися. Відомо, що саме на таке праворозуміння спиралась у своєму функціонуванні тоталітарні фашистські та комуністичні режими [3, с. 593].

Отже, попередньо можемо стверджувати, що російському праворозумінню прав людини властива контроверсійність поглядів на право і конституційні гарантії основоположних прав і свобод, на захист даних прав від державної та іншої сваволі.

Не менш суперечливою є державна політика кремля у галузі прав людини. Конституційно-правові норми (закріплення фундаментальних прав і свобод) і практика їх реалізації в рф так само виявляються в розбіжних площинах бажаного і реального, справедливого і несправедливого, наслідком чого стало недотримання і грубе порушення фундаментальних прав як у власній внутрішньодержавній практиці, так і в інших країнах шляхом погрози чи застосування сили, створення, фінансування та надання збройної підтримки незаконним збройним формуванням, сепаратистським рухам на територіях інших суверенних держав, створення та підтримка терористичних організацій тощо.

Незаконне й неспровоковане повномасштабне вторгнення в Україну, розпочате президентом росії в. путіним з мовчазної чи відкритої підтримки усіх органів державної влади та переважної більшості населення супроводжується військовими злочинами, злочинами проти

людяності та іншими звірствами, які скоюють російські військові. Дані порушення задокументовано й оформлено в періодичних звітах Міжнародних організацій та неурядових організацій, зокрема Amnesty International, Human Rights Watch, Організації з безпеки та співробітництва в Європі, Моніторингової місії ООН з прав людини в Україні, правоохоронними органами України, громадськими та правозахисними організаціями. За висновками Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини рахунок постраждалих внаслідок збройної агресії проти України йде на мільйони [4, с. 7].

До ряду серйозних порушень прав людини, скоєних агресором на окупованих територіях, входять різноманітні жорстокі діяння: масові й незаконні вбивства, включаючи позасудові; насильницькі зникнення; катування та жорстоке, нелюдське й принизливе поводження або покарання, в тому числі стосовно дітей; свавільний арешт або затримання, особливо під час «фільтраційних» заходів, із застосуванням допитів, катування, примусового розлучення родин; примусова депортація та усиновлення українських дітей російськими сім'ями; неправомірне втручання в особисте життя; звірські злочини, викрадення, катування та фізичне насильство та ін.

У більшості демократичних держав основними механізмами захисту прав людини є суд, омбудсман, конституційна скарга тощо. Утім, в росії такі механізми не працюють, оскільки формально закріплений текст конституції, що загалом відбиває вимоги конституціоналізму, автоматично не утверджує його в країні. Необхідно, щоб ці вимоги (а отже, і текст конституції) послідовно й неухильно втілювалися в життя. Така практика в рф не сформувалась в силу багатьох причин, та найперше, виписана в конституції система стримувань і противаг виявилась «бульбашковою». Судова влада, яка своєю бездоганною діяльністю мала б підсилювати і робити дієвими вимоги принципів демократичної і правової держави без верховенства права (даний принцип офіційно відсутній у конституції), не набула ознак незалежної і безсторонньої інституції, і не стала гарантуючим органом в механізмі дотримання прав і свобод людини.

Підтримуючи фейкові референдуми на окупованих територіях України в 2022 році конституційний суд росії заявив, що підписані

російським президентом в. путіним договори про «приєднання» до рф (фактично анексію) частково окупованих територій Запорізької, Херсонської, Донецької і Луганської областей «відповідають конституції» росії. За цією ж схемою, грубо нехтуючи порядком розгляду справ і без урахування стану та сучасних тенденцій розвитку прав людини, закріплених міжнародним правом, конституційний суд ухвалив анексію Криму і Севастополя у 2014 році, фактично став співучасником як пособник у вчиненні посягання на територіальну цілісність і недоторканість України [5].

Іншим прикладом участі державних органів у вчиненні порушень прав людини є організація депортації українських дітей і застосування спрощеного порядку їх усиновлення. Від початку війни в росії видали низку указів для паспортизації дітей-сиріт із тимчасово окупованих територій України. У центрах сприяння сімейному вихованню депортованим дітям шукають нових батьків і проводять потенційним кандидатам курс з «ідеологічного виховання». Із засобів масової інформації рф та інтернет-сторінок російських високопосадовців, зокрема Уповноваженої при президенті рф з прав дитини, відомо про випадки влаштування українських дітей-сиріт, дітей позбавлених батьківського піклування, переміщених до рф, їх незаконного усиновлення росіянами [4, с. 7].

Російська федерація не бажає співпрацювати з міжнародною спільнотою в сфері захисту прав людини на універсальному та регіональному рівні. Для прикладу, Кортні Хіллбрехт зауважує, що у москві та Європейського суду з прав людини (далі — ЄСПЛ) від самого початку визнання нею юрисдикції ЄСПЛ склалися непрості стосунки. Свою поведінку росія обґрунтовувала тим, що ЄСПЛ має антиросійські упередження та неодноразово використовувала багато петицій, поданих проти російської федерації, щоб підтвердити цей аргумент [6].

Говорити про антиросійські упередження з боку ЄСПЛ було б неправильно, оскільки росія багато років поспіль перебувала на першому місці з-поміж держав — членів Ради Європи за кількістю індивідуальних та міждержавних скарг і не поспішала виконувати винесені по ним рішення ЄСПЛ, та найголовніше — щось змінювати в політиці та в державному апараті у ставленні до прав людини. Якщо звернути

до статистики, то за нашими підрахунками вона виглядає не на користь кремля, тобто влади.

Для прикладу, якщо у 2009 році на 37 держав — членів Ради Європи, які підписали Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод припадало 22,8% від загальної кількості справ, розглянутих ЄСПЛ (на решту 10 держав — 77,2%), то на одну лише російську федерацію — 28,1%. Не змінилась на краще ситуація з дотриманням прав людини в росії і в наступні роки. Так, за період з 2018–2021рр. ЄСПЛ розглянув 102767 справ проти 47 держав — членів ЄСПЛ. На переважну більшість європейських країн (37 держав-членів), які підписали Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод і визнавали юрисдикцію ЄСПЛ, припадало 18,78% від загальної кількості справ, розглянутих Судом, (на решту 10 держав припадало 81,22%). Як і раніше, значна частина скарг про порушення прав людини, розглянутих Європейським судом з прав людини, надходила з росії — 25,68% справ. Отже, одна лише росія систематично перекидає за показниками розглянутих скарг 37 держав — членів ЄСПЛ [7].

Натепер тисячі рішень Європейського суду з прав людини проти росії не виконані, а крім того внесені зміни до законів унеможливають їх виконання. Так, у 2015 році конституційний суд рф дійшов висновку, що росія може відступити від виконання покладених на неї зобов'язань, якщо такий відступ є єдино можливим способом уникнути порушення основоположних конституційних принципів [8].

Рада Європи офіційно реагує на недемократичні дії та акти агресії рф проти України. Засуджуючи військову агресію росії проти України Парламентська асамблея ухвалила Висновок «Наслідки агресії російської федерації проти України» від 15 березня 2022 р. 300 (2022), в якому зазначила, що російська федерація більше не може бути державою — членом Організації, оскільки вчинила серйозні порушення Статуту Ради Європи. Посилаючись на статтю 8 Статуту Рада запропонувала Комітету міністрів застосувати її положення щодо виключення рф із складу Ради Європи [9, п. 19–20].

Триваюча агресія та численні систематичні порушення прав людини, зібрані та оприлюднені докази звірств, які вчиняють війська рф на території України, стали підставою до призупинення членства росії

в Раді ООН з прав людини, про що було заявлено під час обговорення в цій міжнародній організації 7 квітня 2022 року [10]. У подальшому за численні злочини проти дітей, скоєні під час агресії проти України Генеральний Секретар ООН у своїй доповіді на Раді Безпеки ООН від 5 червня 2023 року включив РФ до переліку держав, що систематично скоюють злочини проти дітей під час збройних конфліктів [11].

Підсумовуючи, зазначимо, що державна політика і законодавство росії не мають нічого спільного з правами і свободами людини і практикою їх дотримання. Загарбницька війна, яку росія розв'язала проти України з 20 лютого 2014 року та активізована повномасштабним вторгненням 24 лютого 2022 року, переросла у фашистську війну на знищення України.

Ідеологія сучасного «російського фашизму», що отримав українську назву «рашизм» несумісна з основними засадами сучасного конституціоналізму, суперечить його цінностям, верховенству права, демократії та гарантування прав і основоположних свобод.

Термін «рашизм», яким багато українців неформально називають російську владу, і якому намагаються дати визначення західні науковці, відтепер є частиною українського законодавства. Верховна Рада України ухвалила постанову «Про використання політичним режимом Російської Федерації ідеології рашизму, засудження засад і практик рашизму як тоталітарних і людиноненавистницьких», де в Заяві під рашизмом розуміється «... новий різновид тоталітарної ідеології та практик, які лежать в основі режиму, сформованого у російській федерації під керівництвом президента в. путіна, та ґрунтуються на традиціях російського шовінізму й імперіалізму, практиках комуністичного режиму СРСР та націонал-соціалізму (нацизму)» [12].

У Заяві окреслено широке коло характерних ознак та наслідків рашизму, зокрема:

- системні порушення прав та основоположних свобод людини;
- культ сили та мілітаризм;
- культ особи, що перебуває на верхівці вертикалі влади, та сакралізація інститутів держави;
- самозвеличення росії та росіян за рахунок насильницького пригнічення та/або заперечення існування інших народів;

- застосування з метою реалізації експансіоністської державної політики практики поширення серед інших народів російської мови та культури, російської православної церкви, медіа, політичних та громадських інституцій, пропагування ідей «руського мира»;
- систематичне порушення загальновизнаних принципів і норм міжнародного права, зокрема поваги до суверенітету інших держав, їхньої територіальної цілісності та міжнародно визнаних кордонів, недотримання принципу незастосування сили чи погрози силою;
- створення, фінансування та збройна підтримка незаконних збройних формувань і сепаратистських рухів на територіях інших суверенних держав, створення та підтримка терористичних організацій;
- використання заборонених методів ведення війни та системне вчинення воєнних злочинів та злочинів проти людяності;
- систематичні організації та здійснення масових вбивств, страт, катувань, депортацій тощо.

Проте їх перелік, на наш погляд, не торкнувся освітньої ділянки, сфери історичної науки, де сучасні автори десятиліттями переписували підручники з історії «отечества», історії держави і права росії в межах сучасних офіційних ідеологем, заснованих на так званих «духовних скрепах».

Таким чином, російський шовінізм та імперіалізм, практика комуністичного режиму СРСР та націонал-соціалізму (нацизму), носієм якого сьогодні є «руський мир», та права людини — принципово несумісні. Рашизм виходить за межі теорії і практики прав людини, знищує їх у власній країні та прагне деморалізації демократії, верховенства права і прав людини в інших країнах.

Список використаних джерел

1. Конституційне право: підручник / за загальною редакцією М. І. Козюбри. / Ю. Г. Барабаш, О. М. Бориславська, В. М. Венгер, М. І. Козюбра, О. М. Лисенко, А. А. Мелешевич. Київ : ВАІТЕ, 2021. 528 с.

2. Європейська Комісія «За демократію через право» (Венеційська Комісія). Верховенство права. Доповідь, схвалена Венеційською Комісією на 86-му пленарному засіданні, (Венеція, 25–26 березня 2011 року) (CDL-AD(2011)003rev). *Право України*. 2011. № 10. С.168–184.

3. Головатий С. Людські права. Лекції. Київ : ДУХ І ЛІТЕРА, 2016. і-xxiv, 760 с.

4. Лубінець Д. Війна проти прав людини. Доповідь про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні у 2022 році. URL: <https://ombudsman.gov.ua/report-2022> (дата звернення: 23.10.2023).

5. Петренко Р. Конституційний суд РФ схвалив анексію областей України, уже призначив «вибори в парламенти». URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/10/2/7370034/> (дата звернення: 24.10.2023); Настя Коріновська. Україна повідомила про підозру главі Конституційного суду РФ. URL: <https://hromadske.ua/posts/ukraina-povidomyla-pro-pidozru-hlavi-konstytutsiinoho-sudu-rf> (дата звернення: 24.10.2023).

6. Кортні Хілленбрехт. Права під загрозою: Вихід Росії з ЄСПЛ. URL: <https://www.openglobalrights.org/rights-at-risk-russias-withdrawal-from-the-ecthr/?lang=Ukrainian> (дата звернення: 26.10.2023).

7. Україна вийшла з трійки країн, з якими найчастіше судяться в Європейському суді з прав людини. URL: <https://opendatabot.ua/analytics/european-court> (дата звернення: 26.10.2023).

8. Прокопчук Д. Конституційний суд Росії дозволив не виконувати рішень ЄСПЛ. URL: <https://www.dw.com/uk/конституційний-суд-росії-дозволив-не-виконувати-рішень-еспл/a-18582821> (дата звернення: 26.10.2023).

9. Consequences of the Russian Federation's aggression against Ukraine. Parliamentary Assembly. URL: <https://pace.coe.int/en/files/29855> (дата звернення: 15.10.2023).

10. Черкасець О. ООН призупинила членство рф у Раді з прав людини. URL: <https://umoloda.kyiv.ua/number/0/180/165508> (дата звернення: 23.10.2023).

11. Заява Коаліції «Україна. П'ята ранку» щодо неприпустимості обрання Російської Федерації до Ради ООН з прав людини. Медійна ініціатива за права людини. URL: <https://mipl.org.ua/zayava-koalicziyi-ukrayina-pyata-ranku-shhodopriputymosti-obrannya-rosijskoyi-federacziyi-do-rady-oon-z-prav-lyudyny/> (дата звернення: 23.10.2023).

12. Про Заяву Верховної Ради України «Про використання політичним режимом російської федерації ідеології рашизму, засудження засад і практик рашизму як тоталітарних і людиноненависницьких»: постанова Верховної Ради України від 2 травня 2023 року № 3078-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3078-20#Text> (дата звернення: 24.10.2023).

Zagoruy I., Zagoruy L. Controversial interpretations of human rights in the state policy of modern Russia (comparative analysis from the perspective of contemporary constitutionalism)

This article addresses the issue of the controversial interpretation of human rights in the state policy of contemporary Russia. It is noted that Russian legal doctrine from the post-Soviet period continues to adhere to a legal-positivist understanding, reminiscent of the Soviet model, where law and legislation are not distinguished, and there is a lack of practice in implementing constitutional requirements. This has had a negative impact on the state's compliance with human rights obligations, leading to systematic violations of fundamental rights and the actual deviation of state policy from the theory and practice of human rights. A new form of totalitarian ideology in Russia has become racism, which is grounded in the disregard for human rights.

Key words: constitutionalism, human rights, democracy, rule of law, fundamental rights, generations of human rights, rashism.

УДК: 070.11(477)

Пилипенко В. В.,

*кандидатка історичних наук, доцентка кафедри
загальнотеоретичних правових та соціально-гуманітарних
дисциплін Київського університету права НАН України
(м. Київ, Україна)*

e-mail: viktoriiapylypenko1991@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-2555-542X>

ВИСВІТЛЕННЯ В ЗМІ ЖЕРТВ ЗЛОЧИНІВ ПІД ЧАС ВІЙНИ В УКРАЇНІ: ЕТИЧНИЙ ТА ПРАВОВИЙ АСПЕКТИ

Анотація. Розгортання повномасштабної війни на території України поставило на порядок денний питання співвідношення вже наявних журналістських стандартів викликам воєнного стану. Більшість професійних стандартів роботи журналіста виявилися не здатними до застосування в умовах постійних загроз обстрілів через корегування вогню, яке можна мимоволі спричинити публікаціями з місця прильоту, дотримуючись вимог оперативності та достовірності. Така сама ситуація складається й у питаннях висвітлення подій безпосередньо на лінії вогню, де більшість кадрів або отриманої інформації потрапляє під захист як елемент національних інтересів й обороноздатності. Ось чому порушення питання про необхідність модернізації й внесення змін до Закону України «Про інформацію», кодексу журналістської етики є актуальним та нагальним у наш час.

Метою даною статті є показати етичний та правовий аспекти діяльності журналістів із висвітлення жертв війни та воєнних злочинів росії.

Автором встановлено, що діючі на рівні рекомендацій різних міністерств і відомств заборони щодо публікування певного виду контенту, етичні обмеження з фото- й відеофіксацією постраждалих під час обстрілів та жертв в окупації не мають рівня вищого нормативно-правового акта, а тому їх дотримання відбувається лише на рівні домовленостей під «чесне слово» редакцій, а тому потребує найбільш активного і чіткого втручання законодавця.

Ключові слова: ЗМІ, фото- й відеофіксація, журналіст, етика, професійні стандарти, оперативність, достовірність.

Активне втручання росії у внутрішні справи Української держави, починаючи з 2014 року, а надто з моменту повномасштабного вторгнення у лютому 2022 року, стали для вітчизняних ЗМІ суттєвим викликом їх професійним шаблонам та основам професійної етики. Відтепер редакції й безпосередньо журналісти, окрім своєї основної функції неупередженого інформування суспільства, відіграють важливу роль, як активний захисник прав людини та фіксер для міжнародних організацій, що займається збором доказів воєнних злочинів росії.

Війна змінила не тільки функціональне призначення ЗМІ, але й змусила з критичної точки зору підійти до виписаних моделей роботи з висвітлення конфліктних ситуацій та бойових дій. Мова йде насамперед про ключовий стандарт в роботі журналіста — дотримання балансу думок. Мається на увазі, що журналісти повинні повідомити обставини конфлікту й надати «голос» усім його сторонам для пошуку можливих варіантів деескалації, компромісу або врегулювання [1]. Однак, в умовах війни мірилом професіоналізму стає відданість журналіста вищим цінностям, таким як життя людини, державний суверенітет, непорушність державних кордонів, несприйняття будь-яких форм колабораціонізму. Журналіст повинен бути суспільству, чию фронтальну думку він в тому числі формує, прикладом непорушної відданості інтересам держави, виваженого ставлення до фактів й стійкості до дезінформації та мови ворожнечі. На думку медіа експерта Ігоря Куляса, педантичне дотримання стандарту збалансованості може бути ризикованим.

Слово представникам терористів чи окупантів, а також їхніх симпатиків у медіа можна надавати лише для озвучення фактичних даних [2].

На підтвердження цієї позиції виступає й Закон України «Про інформацію», у статті 28 якого зазначається, що інформація не може бути використана для закликів до повалення конституційного ладу, порушення територіальної цілісності України, пропаганди війни, насильства, жорстокості, розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі, вчинення терористичних актів, посягання на права і свободи людини [3].

Війна в Україні пришвидшила медійну дискусію щодо відносності питання оперативності подачі інформації та її точності й достовірності. Принцип оперативності передбачає практично миттєву включеність ЗМІ в подію, що відбулася з якомога меншим інтервалом у часі між її виникненням та опублікуванням. Однак, коли мова йде про висвітлення бойових дій чи наслідків обстрілів, то стандарт оперативності відступає на другий план перед оборонними інтересами держави. Так, у спільній заяві Міністерства культури та інформаційної політики, Міністерства оборони України та представників ЗМІ вказано, що журналісти можуть збирати інформацію на місцях одразу після обстрілів, а оприлюднювати фото й відео не раніше ніж через 12 годин для військових й 3 години для цивільних об'єктів [4]. У даному контексті варто наголосити, що ця заява не є нормативно-правовим актом, а отже законодавчої заборони на поширення фото одразу після обстрілів немає. Проте, журналісти, блогери мають розуміти, що нехтування часовими рекомендаціями може бути використане ворогом для координації обстрілів й керування вогню.

Одночасно з питаннями національної безпеки та оборонних інтересів у даному контексті виступає й питання етичності оперативного розповсюдження фото й відео з місця події, які часто містять сцени насилля. Посилаючись на зазначену вище заяву, журналістам рекомендують забрюлювати тіла загиблих після ворожих прильотів, а фото й відео постраждалих з численними пораненнями використовувати лише за їх згоди. Якщо ж питання опублікування напряду зачіпає інтереси національної безпеки, економічного добробуту, захисту прав людини, то ст. 11 Закону України «Про інформацію» дозволяє збирання, зберігання, використання й поширення конфіденційної інформації про особу, в тому числі її фото, без її згоди [3].

Інше етично-правове питання постає в контексті поширення фото і відео з тілами вбитих та поранених окупантів, що стало своєрідною «терапією» для українців. Існує ст. 300 Кримінального кодексу України, яка передбачає відповідальність за ввезення, виготовлення або розповсюдження творів, що пропагують культ насильства і жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію, тобто прославляють застосування грубої сили, жорстокість, розправу над людьми, показ жорстоких способів вбивства, що формують нетерпиме ставлення й ненависть до громадян іншої національності [5]. Кримінальний кодекс розглядає пропаганду культу насильства і жорстокості з позиції відеопродукції, яка за висновками експертної комісії Міністерства культури і мистецтв з питань розповсюдження і демонстрування фільмів, визнана порнографічними або пропагує культ насильства і жорстокості й заборонена для розповсюдження в Україні. Війна ж створила зовсім інші реалії, коли публікація фото й відео знищення окупантів сприймається не лише як норма, але й як необхідність для підйому бойового духу населення. У такому контексті деякі практикуючі юристи радять звертатись до рекомендацій Національної експертної комісії України з питань захисту суспільної моралі, виданих ще 20 квітня 2010 року, які надають перелік критеріїв визначення культу насильства та жорстокості.

У рекомендаціях Національної експертної комісії України культ насильства та жорстокості визначається як надмірне звеличення творів, у яких вихваляються, видається за норму поведінки застосування грубої фізичної сили, розправа над потерпілим, катування і навіть заподіяння смерті. До критеріїв культу насильства та жорстокості комісією було віднесено: подання зображення (відтворення) насильства та жорстокості в ареолі позитивного відношення до нього, що спонукає до його наслідування, а не осуду; показ (опис) в натуралістичній формі нанесення фізичних пошкоджень людському тілу та будь-якій живій істоті (різані та вогнепальні рани, відтинання органів або частин тіла тощо) [6].

Увесь казус ситуації полягає в тому, що рекомендації — чинні, а Нацкомісії вже не існує. Та й останні вироки, що стосуються культу насильства, були в 2017–2018 роках, коли цей орган діяв. Отже, виходить,

поки Комісія не діє і альтернативного органу немає, то і нема кому висновки, чи підпадає контент під визначення «культу насилля і жорстокості». Поки не буде прибрана ця біла пляма в українському законодавстві медіа юристи рекомендують журналістам пам'ятати перш за все про їх відповідальність перед своєю аудиторією та дотримуватися морально-етичних норм, а тому намагатися все ж утриматись від жорстоких фото та відео, не заспокоюючи себе тим, що «це реалії війни».

Набагато кращою, у порівнянні з питанням фото-, відеопублікацій тіл вбитих окупантів, є ситуація з правилами оприлюднення матеріалів про дітей постраждалих від атак росіян або свідків цих атак. Під словом «краще» слід розуміти як законодавчу базу, так і сформовану реакцію суспільства до порушень етичних, законодавчих норм, що стосуються так званих «дитячих публікацій». На підтвердження цього можна згадати скандал з Антоном Кудіновим, блогером і журналістом, який оприлюднив відео з лікарні мами вбитої дівчинки Лізи, яка загинула під час російської ракетної атаки Вінниці. Журналіст порушив одразу декілька заборон: на інтерв'ю з постраждалою жінкою, яка знаходилась в критичному стані й на публікацію фото, відео загиблої дівчинки, яка до того ж ще й мала синдром Дауна. Такі дії Антона Кудінова викликали осуд не лише з боку підписників, але й отримали негативну оцінку професійної спільноти. Зокрема, військовий журналіст Юрій Бутусов зауважив, що «зйомка таких сюжетів коли людина поранена, у шоці, і загроза життя існує, і показ загиблої дитини — це не журналістика, це знущання за межею добра» [7].

Основні етико-правові засади під час роботи з дітьми описано в Кодексі етики українського журналіста. Відповідно до ст.18 про особливу обережність журналістів при з'ясуванні питань, пов'язаних із дітьми, журналіст та редактор повинні мати обґрунтовані підстави для висвітлення приватного життя неповнолітньої особи (осіб) та дозвіл на це від її батьків чи опікунів. Неприпустимим є розкриття імен неповнолітніх (або вказування ознак, за якими їх можна розпізнати), які мали відношення до протизаконних дій, стали учасниками подій, пов'язаних із насильством тощо [8]. Також у Кодексі звучить вимога до журналіста переконатися, що коментарі дитини або підлітка, які стали учасниками або свідками трагічних подій, є необхідні для матеріалу. Якщо

ж відсутність такого коментаря не несе фактологічних втрат, а використання такого коментаря журналістом спрямовано лише на підвищення градусу емоційності матеріалу, варто від цього відмовитись. Адже будь-яка розмова журналіста з дитиною або підлітком про травматичну подію може спричинити ретравматизацію та поглибити психоемоційний стан неповнолітньої особи, чим викликати супутні проблеми зі здоров'ям, а в гіршому випадку й загрозу життю.

Проблематичність питанню доцільності використання свідчень неповнолітніх для підготовки журналістського матеріалу знову ж задає не тільки етичну, але й законодавчу сфери. Справа в тому, законодавство, що регулює журналістську діяльність в Україні, практично не містить вимог щодо матеріалів про дітей. У Законі України «Про інформацію» неповнолітні не виступають особливим суб'єктом чи об'єктом інформаційних відносин. Щодо поширення у ЗМІ інформації про дітей, то прямі правові зобов'язання покладено лише на журналістів, які висвітлюють дитячі правопорушення.

На захисті прав дітей від не санкціонованої їх фото-, відеофіксації стоїть Цивільний Кодекс України, а саме ст. 31–32, які обмежують права особи до 18 років надавати дозвіл на використання свого фото. Такий дозвіл мають право, згідно ст. 272 цього ж кодексу надавати батьки або особи, що їх заміняють [9]. Проте, є випадки, коли публікація фото дитини можлива без згоди батьків чи опікунів. Зокрема, ці норми прописані в законі «Про медіа», де зазначається, що публікація фото неповнолітнього без згоди батьків можлива лише у випадках, коли це необхідно для безпеки дитини [10]. До таких важливих безпекових питань варто віднести публікацію фото, відео дітей, вивезених примусово за межі України, зниклих безвісти через масовані ракетні атаки росіян. А от що стосується дітей-жертв фізичного та сексуального насильства, то через складнощі в кваліфікації даних злочинів й пошуку доказової бази та значну шкоду, заподіяну дитячій психіці, фото жертв і місць злочину з етичної, правової точки зору будуть шкідливими на межі з законністю.

Саме законність і журналістська діяльність в умовах війни мають стати словами синонімами. Адже під час збройних конфліктів, чи то міжнародних, чи то внутрішніх, роль засобів масової інформації набуває

особливого значення. Враховуючи те, що під час війни фактично відсутні організації громадянського суспільства, які могли б контролювати органи влади та збройні сили, журналісти стають головним (якщо не єдиним) джерелом неупередженої та об'єктивної інформації. З цього виходить, що такі професійні стандарти як точність і достовірність інформації в наш час потребують максимальної уваги. Журналіст повинен не лише перевірити правдивість поданих даних офіційними військово-цивільними адміністраціями чи прес-службою ЗСУ, але й за можливості особисто побувати на місці ведення бойових дій. Зокрема, Закон України «Про інформацію» надає право засобу масової інформації відряджати журналістів «у місця збройних конфліктів, вчинення терористичних актів, ліквідації небезпечних злочинних груп» [3]. Відповідальність за страхування журналістів, їх соціальний захист, обладнання журналістів необхідними засобами захисту несе виключно редакція. На журналіста ж покладається обов'язок дотримуватися вимог щодо нерозголошення найменування та розташування військових підрозділів, кількість озброєння і техніки, інформація щодо військових операцій, які проводяться або плануються, були відкладені чи скасовані, відомості про інформаційно-психологічні операції, пропаганда агресії РФ [10]. Однак, при цьому всьому не прописані заходи з притягнення до відповідальності конкретного журналіста, який вдався до порушень рекомендаційних вимог. Виходить, що етичні рекомендації та зобов'язання не завжди, а точніше сказати частіше навпаки, йдуть врозріз діючому законодавству.

Таким чином, перед журналістами в умовах війни постає додатковий професійний виклик узгодження етичних, професійних стандартів, які йдуть врозріз реаліям сьогодення. Наявні нормативно-правові акти, рекомендації для регулювання роботи журналістів у більшості своїй не діють і потребують внесення суттєвих правок й доповнень. Це перш за все стосується розширення меж розуміння стандартів оперативності, балансу домок, точності і достовірності подачі інформації, а надто вимоги підтверджувати цю інформаційну достовірність фото-, відеоматеріалами. Робити ж останні переважно заборонено, як і брати показання потерпілої сторони, що ставить журналіста перед вибором між вимогами до якості зробленого матеріалу й законслухняності.

Список використаних джерел

1. Журналістика в умовах конфлікту: передовий досвід та рекомендації: Посібник рекомендацій для працівників ЗМІ. Київ: «Компанія ВАІТЕ», 2016. 118 с. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/9/3/254531.pdf> (дата звернення: 12.11.2022).
2. Куляс І. Стандарти й етика журналістики в умовах неоголошеної війни. Детектор медіа. 2014. 30.10. URL: <https://ms.detector.media/profstandarti/post/11691/2014-10-30-standarty-y-etyka-zhurnalistyky-v-umovakh-neogoloshenoiviyuny/> (дата звернення: 12.11.2022).
3. Про інформацію : Закон України № 2657-XII від 02.10.1992 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text> (дата звернення: 12.11.2022).
4. Спільна заява Міністерства культури та інформаційної політики, Міністерства оборони України та представників ЗМІ від 27.04.2022 р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/spilna-zayava-ministerstva-kulturi-ta-informacijnoyi-politiki-ukrayini-ministerstva-oboroni-ukrayini-ta-predstavnikiv-zmi> (дата звернення: 12.11.2022).
5. Кримінальний кодекс України № 2341-III від 05.04.2001 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 12.11.2022).
6. Рішення Національної експертної комісії України з питань захисту суспільної моралі щодо затвердження рекомендацій щодо визначення ознак віднесення друкованої, аудіовізуальної, електронної та іншої продукції, а також переданих та отриманих по комунікаційних лініях повідомлень та матеріалів до продукції порнографічного характеру. № 3 від 20.04.2010 р. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/126805___529750 (дата звернення: 12.11.2022).
7. Мигаль М. Журналіст, який зняв відео з матір'ю загиблої дівчинки, спровокував скандал. Главком. 2022. 16.07. URL: <https://glavcom.ua/vinnysia/news/mati-chotiririchnoji-lizi-yaka-zaginula-u-vinnici-emociyno-zvernulasya-do-svitu-video-861097.html> (дата звернення: 12.11.2022).
8. Кодекс етики. Комісія з журналістської етики. URL: <https://cje.org.ua/ethics-codex/> (дата звернення: 12.11.2022).
9. Цивільний кодекс України № 435-IV від 16.01.2003 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 12.11.2022).
10. Про медіа: Закон України № 2849-IX від 13.12.2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20#Text> (дата звернення: 12.11.2022).

11. Про організацію взаємодії між Збройними Силами України, іншими складовими сил оборони та представниками засобів масової інформації на час дії правового режиму воєнного стану : Наказ Головнокомандувача Збройних сил України № 73 від 03.03.2022 р. URL: https://www.mil.gov.ua/content/mou_orders/nakaz_73_zi_zminamu.pdf (дата звернення: 12.11.2022).

Pylypenko V. Media coverage of victims of crimes during the war in Ukraine: ethical and legal aspects

The unfolding of a full-scale war on the territory of Ukraine put on the agenda the question of the ratio of already existing journalistic standards to the challenges of martial law. Most of the professional standards of the journalist's work turned out to be unable to be applied in the conditions of constant threats of shelling due to the adjustment of fire, which can be unwittingly caused by publications from the place of arrival, while complying with the requirements of promptness and reliability.

The same situation exists in matters of coverage of events directly on the line of fire, where most of the footage or received information is protected as an element of national interests and defense capability. That is why raising the issue of the need to modernize and amend the Law of Ukraine "On Information", the code of journalistic ethics is relevant and urgent in our time.

The purpose of this article is to show the ethical and legal aspects of journalists' activities in covering the victims of war and war crimes in Russia.

The author established that the bans on the publication of certain types of content, ethical restrictions on photo and video recording of victims during shelling and victims in the occupation, acting at the level of recommendations of various ministries and agencies, do not have the level of a higher regulatory legal act, and therefore their observance takes place only on level of agreements under the "honest word" of the editors, and therefore requires the most active and clear intervention of the legislator.

Key words: mass media, photo video recording, journalist, ethics, professional standards, efficiency, reliability.

УДК (179.7+179.8):130.123

Сабадуха В. О.,

доктор філософських наук, доцент, професор кафедри суспільних наук Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу (м. Івано-Франківськ, Україна)

e-mail: *ukrainian_idea@ukr.net*

ORCID iD: *<https://orcid.org/0000-0001-9208-2661>*

Сабадуха О. В.,

кандидат філософських наук, доцент кафедри психології та соціального забезпечення Державного університету «Житомирська Політехніка» (м. Житомир, Україна)

e-mail: *Ov_sabadukha@ukr.net*

ORCID iD: *<https://orcid.org/0000-0002-7227-1278>*

ПРОБЛЕМА ВІДНОСИН КАТА І ЖЕРТВИ З ПОЗИЦІЇ ТЕОРІЇ СТУПЕНІВ ДУХОВНОГО РОЗВИТКУ ЛЮДИНИ

Анотація. Сформульовано теоретико-методологічні засади дослідження проблеми ката і жертви з позиції теорії ступенів духовного розвитку людини. Визначено критерії для розуміння проблеми: «Хто є хто?» і «Що є що?» у соціально-політичному і професійному житті. Доведено, що посередня людина за своїми світоглядними засадами та життєвими орієнтирами часто займає в історії та соціально-політичному житті позицію ката, а особистість стає для неї жертвою. Проаналізовано

основні аспекти відносин між катом і жертвою та сформульовано теоретико-методологічні засади закону найменування.

Ключові слова: кат, жертва, теорія ступенів духовного розвитку, залежна людина, посередня людина, особистість, геній, зло, закон найменування.

Проблема відносин ката і жертви стара як світ. Людина шукала винного у своєму невдалому й трагічному житті, намагалася стверджуватися за рахунок іншого. Як правило, ставали винними ті, хто був слабший, беззахисний, хто не відповідав панівній системі суспільних відносин. Але в історії достатньо прикладів, коли жертвою ставали діячі, які намагалися діяти з позиції інтересів людства, суспільства, науки: Сократ, Христос, Галілео Галілей, українські шістдесятники та багато інших. Причини цього явища мають не лише психологічний, а й філософський, соціально-політичний, культурний зміст. Незважаючи на достатню кількість літератури щодо цієї проблеми та наявність науки віктимології, філософські засади аналізу цього явища залишаються неосмисленими.

Мета: сформулювати теоретико-методологічні засади аналізу явища «кат — жертва» і проаналізувати філософсько-антропологічні, соціально-психологічні та політичні аспекти відносин проблеми.

За теоретико-методологічну основу цього надзвичайно складного явища пропонуємо прийняти теорію ступенів духовного розвитку людини та метафізичну теорію особистості [8, с. 297–323]. За висновками філософів світового рівня, людина в процесі свого соціально-політичного й духовного розвитку може пройти такі ступені становлення: *залежна й посередня людина, особистість і геній*, а може залишитися на нижчих ступенях розвитку. Залежна людина живе своїми безпосередніми потребами і щаслива, коли має можливість їх задовольняти. Цей тип людини отримав в історії філософії такі назви: *нища* (Конфуцій); *раб власних нерозвинутих потреб* (Платон); *соматик, річ* (гностицизм); *юрба* (стоїцизм); *тілесна* (середньовічна християнська філософія); *природна* (І. Кант, Г. Гегель); *дитина* (К. Юнг) та ін. Посередня людина спонукається власною вигодою: економічною, соціально-політичною, правовою, психологічною, а тому у неї не має моральних

цінностей та істини. Для посередньої людини все є засобом, а абсолютом стало власне *Его*. Цей тип людини отримав такі назви: *посередня* (Конфуцій, Платон, стоїки); *зовнішня, ніщо, диявол, антихрист* (середньовічна філософія). Вона інтелектуально розвинута, але аморальна. Особистість свідомо керується інтересами суспільства, нації, держави. В історії філософії вона отримала назви: *людина неба* (Конфуцій); *людина із золотими здібностями* (Платон); *духовна* (гностицизм); *цілісна, добродійна* (стоїки); *внутрішня, духовна, особистість* (християнська філософія). Геній керується ідеалом як єдністю Істини, Добра й Краси, відкриває і стає втіленням нових парадигм буття. Історичний час та соціокультурні особливості накладають відбиток на ментальні властивості людини, але її соціально-психологічні установки залишаються незмінними. Зауважимо, що ієрархічний підхід до розуміння людської сутності був органічно притаманний українським філософам: І. Вишенському, Г. Сковороді, П. Юркевичу, П. Кулішу, І. Франку, Д. Донцову, Ю. Вассияну та діячам літератури Т. Шевченку, Лесі Українці [8, с. 260–297]. Із зазначеної позиції зауважимо, що особистість для посередньої людини завжди є ворогом.

Метафізична теорія особистості доводить, що в сучасному знеособленому суспільстві економічний, політичний, психологічний, культурний пріоритет належить посередній людині. Для досягнення своєї вигоди цей тип людини вдається до будь-яких засобів: інтриг, маніпулювань, брехні та інших «інструментів». У межових умовах посередня людина не зупиняється перед вбивствами й війнами. Найбільшою небезпекою на шляху до вигоди для посередньої людини є особистість. Очевидно, що жертвами можуть бути й окремі держави. Україна в історії була носієм особистісного начала, що дратувало її сусідів, а тому опинилася в стані жертви.

Для соціально-політичного та філософського осмислення проблеми ката і жертви використаємо погляди Митрополита Іларіона про співвідношення закону й благодаті. Закон є нижчий, а благодать — вищий щабель відносин між людьми. «Закон-бо був предтечею і слугою Благодаті та Істині. Істина ж і Благодать — слуги прийдешньому віку й життя нетлінного» [5, с. 201]. Як розуміти сучасній людині вихованій на пріоритеті права ці роздуми? Іларіон стверджує, що закон має

вужке значення, у той час як благодать виходить за межі окремого народу й має всезагальний характер. Закони різні в різних народів, утім перед благодаттю-істиною всі народи й люди рівні.

Зрозуміло, що благодать в Іларіона походить від Платонової ідеї блага, яка поєднана з такими категоріями як міра, розум, краса. В І. Канта ці категорії отримали назву трансценденталій, тобто виходять за межі чуттєвого сприйняття й мають всезагальний характер. Митрополит Іларіон намагається подолати безпосереднє сприйняття реальності й побачити приховане — істину. Митрополит дав відповідь не лише про зміст історії, а і про зміст людських відносин. Благодать у мислителя постає як єдність розуму й вільного вибору. Який зміст звернення Іларіона до розуму й вільного вибору? З позиції М. Брайчевського закон і благодать — це дві стадії еманції розуму: закон — нижча, а благодать — вищий ступінь [4, с. 643]. Треба визнати, що кат, як правило, знаходить підстави й виправдовує свої дії, спираючись на закон. Згадаймо відносини влади Афін і Сократа, російських та українських можновладців з Т. Шевченком, В. Стусом, І. Світличним, В. Чорноволом та іншими діячами та дисидентами. Посередня людина як панівний тип людини у знеособленому суспільстві для прикриття своїх злочинних дій знаходить таку норму закону, яка надає їй можливість прикрити свої дії й виправдовуватися як перед собою, так і в очах сучасників та історії.

Проблема ката і жертви досягла апогею в сучасному світі, бо знеособлена людина не здатна розв'язувати проблеми, які сама породжує. Особистість дратує посередню людину своїм інтелектом, тим, що чітко дотримується морального закону. За життя особистість є ворогом посередньої людини, але після її смерті посередність саму себе часто подає як вірного учня й послідовника. У відносинах посередньої людини з особистістю, перша використовує будь-які засоби для досягнення мети, у той час як особистість не може цього собі дозволити. Цей механізм теоретично «обґрунтував» Мак'явелі: усі засоби гарні для досягнення мети. Проти такого підходу виступив І. Кант, сформулювавши категоричний імператив: до людини в будь-якій ситуації треба ставитися як до мети, а не як до засобу.

Підхід Мак'явелі наслідували Сталін, Гітлер та інші лідери тоталітарних держав. Проблема відносин ката й жертви пов'язана

з взаємовідносинами політики й моралі. Ця проблема стала предметом роздумів філософів української діаспори після поразки революції 1917–1921 рр. І. Мірчук так пояснює причини, що змусили його досліджувати зв'язок моралі й політики. «Взятися за написання розвідки про відношення політики до моралі мене спонукали часті нарікання нашої інтелігенції на брак найпримітивніших понять моралі в політиці ворогів українських визвольних змагань» [7, с. 23]. Уже тоді, у 1923 р., філософ зрозумів, що без з'ясування відношення моралі й політики здобути й розбудувати українську державу буде неможливо.

І. Мірчук узагальнив можливі підходи на відносини політики й моралі у твердженні: «Численні відмінності між ними можна розмістити поміж двома кардинально протилежними поглядами, а саме твердженням Мак'явеллі, що держава й політик, як її представник, вільні від будь-яких обов'язків моралі, і навпаки, що політика підпорядкована моралі і що в політичному житті побутують ті самі норми, що й у житті кожної приватної одиниці» [7, с. 25]. Філософ акцентує увагу на аморальності поглядів Н. Мак'явеллі. Під впливом його «філософії» запанувала думка про незалежність політики від моралі, яку І. Мірчук тлумачить як механізм виправдовування політиків перед громадською моральною свідомістю [7, с. 40]. Іншою формою виправдовування політиків стала теорія економічного розвитку. Власним матеріальним зростанням держава виправдовує свою аморальну політику. Філософ доводить, що за теорією економічного розвитку криється безмежний егоїзм держави, а від себе додамо — матеріальна вигода посередньої людини. Таку політику філософ трактує як «прикрашення гарними словами власного егоїзму» [7, с. 41]. Виходить, що з позиції ката може діяти й держава.

Діяльність політика, на думку І. Мірчука, завжди й усюди мусить підпорядковуватися моралі, що має бути аксіомою [7, с. 49]. На місце теорії економічного зростання філософ ставить розвиток культури, яка є важливим критерієм як для окремої особи, так і для політика. «Нашим найвищим добром, остаточною метою, до якої кожний повинен прагнути, є загальний розвиток культури» [7, с. 49]. Отже, політика має спиратися не лише на культуру, а на духовний розвиток людини.

Для посередньої людини категоричний імператив (благодать) не є законом. Найвищого цинізму позиція ката досягла в особі Сталіна:

«Є людина, є проблема. Немає людини, немає проблеми». Ту ж логіку спостерігаємо у відносинах Хрущова, Брежнєва з українськими дисидентами, що є яскравим прикладом відносин ката й жертви. Найвищого цинізму ці відносини досягли під час російсько-української війни. В якості жертви постала Україна як носій особистісного начала. Теорія ступенів духовного розвитку закладає прозорий фундамент у відносини між людьми: дає зрозуміти «хто є хто і що є що?» Особистостям немає місця в знеособленому суспільстві. Про цей факт достатньо прозоро висловився Т. Адорно: «Суспільства не підпорядковуються законам розуму» [1, с. 158]. Виникає питання: чому? Метафізична теорія особистості наближає нас до відповіді на це питання. Розум не зміг сам себе вберегти, захистися від здорового глузду, бо пріоритет у суспільстві належить не особистості, а посередній людині. Т. Адорно приєднується до психоаналітичних теорій і поглядів Г. Маркузе, вважаючи, що основною метою суспільства має бути контроль над інстинктами. Це має привести до більш раціонально організованого життя [1, с. 155–156]. Т. Адорно доволі чітко висловився про знеособлений характер суспільного життя в сучасних умовах: «Саме життя викривлене, спотворене настільки, що жодна людина вже не здатна самостійно жити правильно, не спроможна правильно реалізувати власне призначення» [1, с. 191], а цінності особистісного буття викликають непорозуміння, обурення й протест. (Нагадаємо, що Е. Муньє визначив це як шлях деперсоналізації, а В. Франкл — як екзистенційний вакуум).

Т. Адорно виділяє правильні та неправильні форми життя й доводить, що правильне життя має чинити опір неправильному. Правильні форми життя філософ пов'язав із мораллю. На жаль, у цих роздумах не враховано рівні духовного розвитку людини: правильні й неправильні форми життя стосуються відповідно якостей особистості й посередньої людини. Т. Адорно стверджує, що жодній людині в сучасному суспільстві не уникнути загравання з неправильним світом. Аналіз логіки відносин моралі з реальністю приводить філософа до усвідомлення фундаментальної проблеми: чи можливе в наші дні правильне — особистісне — життя. Зауважимо, що це є закономірним результатом розвитку філософії, бо вона досі не з'ясувала людську сутність, що вкрай

негативно впливає на життєдіяльність людини й суспільства. Спотвореними виявилися також фундаментальні поняття добра і зла.

Знищуючи особистостей й геніїв, посередня людина чинить злочин проти людства, якщо перші відкривають нові можливості розвитку, то другі не просто гальмують розвиток людства, а знищують конструктивні можливості розвитку суспільства. Маємо парадокс: людство розвивається завдяки особистостям і геніям, але вони стають жертвами. Виходить, що людство гальмує свій власний розвиток. Інтелектуальний та духовний потенціал особистостей і геніїв значно перевищує потенціал посередньої людини, у психіці якої переважає *Ego* та несвідоме. Виходить, що несвідоме перемагає свідоме, Розум. Боротьба свідомого й несвідомого досить чітко проявилася у російсько-українській війні.

Критерієм у соціально-політичних, професійних відносинах між людьми має бути здатність розв'язувати проблеми. Посередня людина своєю професійною, інтелектуальною, а головне моральною недосконалістю створює проблеми, але не здатна їх розв'язувати, а тому змушена їх імітувати. Здатність людини різного ступеню розвитку до розв'язання критичних і проблемних ситуацій різна. Залежна людина діє стихійно, під впливом емоцій і схиляється до простих рішень. Таке відношення до проблеми та її розв'язання отримало назву *absolution*. Посередня людина проблеми усвідомлює, але здібностей до їх розв'язання не вистачає, тому змушена імітувати їх вирішення — *resolution*. Рішення посередньої людини охоплюють лише сьогоденні аспекти буття, не виходять за межі відомого й стають втіленням її установок на вигоду. Особистість пропонує рішення з позиції національного інтересу, з установкою на благо суспільства — *solution*. Такий підхід не задовольняє посередню людину, а тому особистість стає небезпечною, бо загрожує її статусу в суспільстві. В умовах глобального світо(без)порядку рішення мають прийматися з урахуванням глобальних наслідків. Геній для розв'язання проблем пропонує нові наукові принципи, нову парадигму життєдіяльності, і проблема розчиняється — *dissolution* [2, с. 50–54]. Отож суспільство має чітко розуміти, що особистість здатна розв'язувати проблеми, а посередня людина лише імітує їх вирішення. Цю істину християнство відкрило дві тисячі років тому: «За плодами

їхніми пізнаєте їх» (Мф. 7.15), утім людина не навчилася за продуктами діяльності розуміти інших і себе.

Теорія ступенів духовного розвитку людини суспільні відносини робить прозорими, бо надає підстави зрозуміти: хто є хто і що є що як в історії, громадсько-політичному, так і в повсякденному житті, що дозволяє сформулювати закон найменування: «Хто є хто?» і «Що є що?» Це дозволить у публічній сфері все називати своїми іменами, приховане зробити очевидним, прочитувати «текст і підтекст» відносин, видиме й невидиме, зовнішнє й внутрішнє у діяльності будь-якої людини. Вважаємо, що теорія ступенів духовного розвитку людини сприятиме теоретичному й практичному розв'язанню проблеми ката і жертви.

Припускаємо, що проблема ката в суспільстві пов'язана з проблемою зла. Різні аспекти зла стали предметом дослідження французького філософа А. Бадью. Носієм зла, як правило, є посередня людина, яка навчилася його видавати за істину. Зло, за висновками філософа, може поставати у трьох формах: у вигляді симулякра (імітація істини), у формі зради людині самій собі і у формі катастрофи [3, с. 129]. Проаналізуємо прояви зла з позиції критичного мислення на основі концепту «кожна людина — особистість». *Перша форма.* Цей концепт подібний до істини, але стосується людського існування, а не сутності. Коли існування приймають за сутність, то це і є симулякр, що веде до спотворення реальності. Прикриваючись концептом «кожна людина — особистість», посередня людина здобула легітимне право на політичну владу, а зло отримало філософське обґрунтування. *Друга форма.* Коли філософи під тиском колективного несвідомого прийняли існування за сутність (що сталося в епоху Просвітництва), то вони самі себе обманули, зрадили сутності, бо з часів Конфуція й Платона філософам була відома концепція онтологічних ступенів буття. Вони ввели в оману не лише себе, а обманули людину, зрадили філософській традиції і скерували людство на знеособлений шлях розвитку. Філософи епохи Просвітництва та Великої французької революції легітимізували право посередньої людини на істину. Посередня людина стала катом у законі. *Третя форма.* Відомо, що ігнорування істини в природничих науках веде до аварій, техногенних катастроф. Ігнорування істини (теорії ступенів духовного розвитку) у філософії привело людину

до найстрашнішого — антрополого-глобальної катастрофи. Отже, незнання людиною проявив зла сприяло тому, що посередня людина отримала пріоритетне положення в суспільстві.

На питання «Чому людина у ситуації вибору обирає зло і опиняється у ситуації ката?» пропонуємо такі відповіді. По-перше, у людини відсутні знання про власну сутність, що стає причиною того, що вона живе й діє всліпу, у неї немає знань для цілісного осмислення ситуації вибору та його наслідків. У результаті вона потрапляє під вплив своїх природних потреб та колективного несвідомого. По-друге, у неї не вистачає волі й розуму для правильного вибору. Більшість людей живуть не за розумом, а за здоровим глуздом, який орієнтований на вигоду, а тому попри свою волю опиняються у ситуації ката. По-третє, людина прагне власної вигоди замість того, щоб діяти відповідно до морального закону й національних інтересів. Отож однією з причин поширення проблеми «кат — жертва» є нерозв'язаність проблеми зла.

З погляду М. Шкепу, сучасна історія — це історія пана й раба [9, с. 148], а відбувається це тому, що людська спільнота досі не визначилася з основами свого буття. Під основою суспільного буття дослідниця розуміє «принцип людської життєдіяльності», який має бути єдністю матеріального й духовного [9, с. 243, 141]. Нез'ясованість основ суспільного буття філософиня пов'язує із нерозв'язаністю проблеми всезагального. М. Шкепу справедливо критикує сучасну історичну свідомість за емпіризм і наполягає на тому, що всезагальний закон історії має бути пізнаний і набути підстави універсального способу буття [9, с. 220]. Погоджуючись із тим, що основа суспільного буття має бути усвідомлена, додамо: мусить бути усвідомлений і сформований суб'єкт цих змін.

М. Шкепу досліджує принципово нову життєву й історичну ситуацію, яка потребує нового суб'єкта діяльності. А тому на запитання: який тип людини здатний стати суб'єктом діяльності в сучасних умовах дослідниця дає таку відповідь: «Культурним суб'єктом історії може бути той, хто на рівні основ життєдіяльності суспільства загалом створює умови його розвитку» [9, с. 202] і таким суб'єктом має бути інтелігенція. В умовах відсутності в суспільстві чітко сформульованих засад життєдіяльності (первоначал буття) в суспільстві панують спрощені філософські, соціально-політичні ідеї на кшталт пріоритету матеріального.

Матеріалістична світоглядна орієнтація дозволяє посередній людині маніпулювати свідомістю людей, спираючись на пріоритетну необхідність розв'язання соціально-економічних проблем.

Для оправдання своїх рішень кат дуже часто спирається на ідеї, які, як правило, є брехливими й поверховими, а тому легко стають надбанням повсякденної свідомості. Парадокс у відносинах ката (посередньої людини) й жертви (особистості) полягає в тому, що особистість діє в інтересах суспільства, а кат — для власної, корпоративної, класової, кланової вигоди, але видає це за національний інтерес, благо. Такими діями кат робить співучасником своїх злочинів несвідому частину суспільства. Під час революцій, громадянських війн посередня людина перетворює залежну людину на ката. Причини, що породжують конфлікт посередньої людини й особистості, підсумуємо у таких твердженнях.

Філософські причини. Відсутність знань про людську сутність дозволяє посередній людині видавати себе за особистість. Без знань про людську сутність суспільні відносини будуються стихійно, переважають не інтереси суспільства, а вигода. А тому треба визнати правоту поглядів Г. Маркузе, що людство живе в умовах суспільства інстинктів [6]. *Соціально-політичні причини.* Пріоритетне положення посередньої людини в суспільстві й державі. *Психологічні.* Страх людини перед власною сутністю. Людина живе під впливом ідолів (Ф. Бекон) — шкідливих соціально-психологічних установок. *Культурні.* Ми живемо в умовах панування знеособленої, масової культури, яка орієнтує людину на індивідуалізм та споживання.

Вирішальною умовою розв'язання суперечностей між катом і жертвою є визнання об'єктивності й філософсько-психологічної значущості теорії ступенів духовного розвитку людини та метафізичної теорії особистості. Ці теорії не принижують людину, а доводять об'єктивність ступенів духовного розвитку людини, надають критерії для розуміння: «Хто є хто?» і «Що є що?», дозволяють сформулювати закон найменування, який здатний започаткувати нову систему суспільних відносин — особистісну нормальність. Вони пояснюють чому людина в певній ситуації може опинитися в стані ката чи жертви.

Жодними законодавчими засобами проблема ката і жертви не вирішується. Це не означає, що ми ігноруємо правові механізми. Розв'язання

проблеми потребує духовної революції як в суспільній свідомості, так і в голові пересічної людини. Українське суспільство потребує такого механізму, який би все називав своїми іменами і тим само не надавав посередній людині соціально-політичних переваг у суспільстві. Визнання теорії ступенів духовного розвитку людини має бути філософською й соціально-політичною основою перемоги українського суспільства під час російсько-української війни.

Список використаних джерел

1. Адорно Т. Проблемы философии морали / пер. с нем. М. Л. Хорькова. Москва : Республика, 2000. 239 с.
2. Акофф Р. А. Рассогласование между системой образования и требованиями к успешному управлению. *Вестн. высш. шк.* 1990. № 2. С. 50–54.
3. Бадью А. Етика. Нарис про розуміння зла / пер. з фр. В. Артюха та А. Репи. 2-е вид. Київ : Комубук, 2019. 216 с.
4. Брайчевський М. Перша концепція загальної історії. Брайчевський М. Твори. Т. I. Суспільно-політичні рухи в Київській Русі. Історична думка в Київській Русі. Київ : Вид-во ім. Олени Теліги, 2004. 720 с.
5. Іларіон Київський. Слово про закон і благодать. Тисяча років української суспільно-політичної думки. У 9-ти т. Т. 1. X–XV ст. Київ : Дніпро, 2001. С. 200–217.
6. Маркузе Г. Структура інстинктів і суспільство / пер. О. Юдін. Київ : Ника-Центр, 2010. 248 с.
7. Мірчук І. Етика та політика. *Філософські студії* / за ред. М. Шафовала і Р. Яремка. Мюнхен: Ukrainische Freie Universitet, 2006. С. 13–62.
8. Сабадуха В. О. Метафізика суспільного та особистісного буття : монографія. Івано-Франківськ : ІФНТУНГ, 2019. 647 с.
9. Шкепу М. А. Феноменология истории в трансформациях культуры. Киев : Книж. изд-во НАУ, 2005. 360 с.

Sabadukha V., Sabadukha O. The problem of the relationship between the executioner and the victim from the standpoint of the theory of the stages of human spiritual development

Theoretical and methodological foundations of the study of the problem of the executioner and the victim are formulated from the standpoint of

the theory of the stages of human spiritual development. The criteria for understanding the problem are defined: “Who is who?” and “What is what?” in both socio-political, professional and everyday life. It is proved that a mediocre person, by his or her worldview and life guidelines, often takes the position of an executioner in history and socio-political life and the individual becomes a victim for him or her. The author analyzes the main aspects of the relationship between the executioner and the victim and formulates theoretical and methodological foundations of the law of naming.

Key words: executioner, victim, theory of stages of spiritual development, dependent person, mediocre person, evil, law of naming.

ВІКТИМОЛОГІЧНІ
АСПЕКТИ
ЗЛОЧИНІВ
ВІЙНИ

UDK 343.9

Tuliakov V.,

*Doctor of Law, professor, National University “Odesa Law Academy”,
Institute of European and International Criminal Law, University of
Castilla La-Mancha (Odessa, Ukraine)*

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-2716-7244>

e-mail: tuliakov@onua.edu.ua

VICTIMIZATION AND VICTIM-ORIENTED DEVELOPMENT OF CRIMINAL LAW: A COMPLEX APPROACH

Summary: In the 21st century, one of the essential roles of the Criminal Code is to protect the rights and interests of crime victims. Criminal law is a multifaceted field that must balance well-known principles with evolving societal dynamics. This includes various stakeholders, counting the state, perpetrators, victims, and civil society, each with differing views and implications on criminal law. The modern era, marked by post-truth narratives and a reputational society, has further complicated matters. Casuistry now prevails over systematic approaches, leading to a disconnect between criminal law’s foundational principles and intended societal outcomes. Contemporary criminal law operates on multiple dimensions, addressing individual, societal, and institutional levels while aiming to balance the interests of these entities. The transition from the “age of information” to the “age of reputation” underscores the importance of information subjected to external evaluation. In the context of state of victimization and the need to harmonize Ukrainian criminal legislation with EU and Council of Europe

norms, it is vital to protect human rights. This aligns with a Committee of Ministers recommendation that recognizes crime as a wrong against society and a violation of individual rights, emphasizing the importance of safeguarding victim rights. Approaching criminal law from a victimological perspective offers unique insights into victim participation in criminal liability, crime qualification, and offender culpability. This perspective encourages assessing the efficacy of criminal law prohibitions and promoting victim engagement in crime control on national and international level.

Key words: Criminal law, criminal policy, victim-oriented policy, victimology, human rights, victimization

1. Introduction: In the 21st century, the role of the Criminal Code is unequivocally intertwined with the protection of crime victims' rights and interests. However, the path of criminal law is far from straightforward; it navigates a complex landscape where established principles must coexist with ever-changing social dynamics. The intricate dance of criminal law involves a multitude of stakeholders, each with their distinct perspectives, including the state, perpetrators, victims, and civil society. These disparities even extend to European legal judgments, adding another layer of complexity. As Ukraine moves toward European integration, the protection of human rights through criminal law theory becomes paramount. This approach aligns with international recommendations, recognizing crime as both a transgression against society and a violation of individual rights, emphasizing the need to safeguard victim rights.

In this complex landscape, examining criminal law through a victimological lens provides invaluable insights into criminal liability, crime qualification, and offender culpability. It encourages a comprehensive assessment of the effectiveness of criminal law prohibitions and promotes greater victim engagement in the quest for crime control.

With the potential expansion of passive citizenship principles in criminal law and a focus on fundamental rights and freedoms, the ongoing evolution of criminal law is a journey that continues to adapt to localized traditions and diverse cultural influences.

2. Criminal policy and its development. It should be axiomatic in 21 century that 'one of the tasks of the Criminal code is to protect the rights

and interests of the victim of crime' [1] The evolution of criminal law is a complex endeavor, necessitating a delicate balance between its established tenets and the ever-shifting dynamics of public and social relations. This discord challenges traditional mechanisms of social control, implicating various stakeholders, including the state, perpetrators, victims, and civil society, each with divergent perspectives on criminal law.

Indeed, the concept of criminal law varies significantly across different segments of society, encompassing citizens, media, social groups, and law enforcement authorities. The autonomous concepts of criminal law, punishment and crime exist also in ECHR and ECJ judgments (ECHR Guide on Article 7 [2], ECJ, Case 80/86 criminal proceedings against Kolpinghuis Nijmegen BV [3])

The contemporary era, characterized by post-truth narratives and a reputational society, has exacerbated these disparities. Notably, there is a discernible predilection for casuistry over systematization, with an increased emphasis on situational ideas over the construction of explanatory models. These trends have contributed to a growing disjunction between the foundational principles of criminal law and their intended societal outcomes.

Historically, this disjunction finds its roots in the post-Soviet era, where the manipulation of the rule of law principle, ostensibly in pursuit of safeguarding human rights and countering totalitarianism, resulted in extensive rights violations, societal disarray, and disruptions in governance. During this period, organized crime and corruption emerged as alternative mechanisms for enforcing decisions. This erosion of the principle of responsibility led to the bifurcation of criminal-legal norms into two categories: those serving the collective good (positive) and those favoring individual interests (value). This phenomenon has culminated in an erosion of legal-criminal ideology, the proliferation of corruption, law enforcement fragmentation, legal breaches, anomie, and a crisis in state-level criminal-legal regulation.

In the contemporary landscape, multiple layers of criminal-legal regulation coexist concurrently. The multidimensional and intricate nature of criminal law necessitates analysis on several planes, including material, informational, static, dynamic, and an additional dimension characterized as energetic or spiritual, embodied in individual law enforcement actions.

Transitioning from a binary framework (statics vs. dynamics, positive law vs. law as a value), criminal law operates on various dimensions, manifesting at individual, societal, and institutional levels. Its primary function is to maintain equilibrium among the individual, society, and the state by safeguarding the objects of criminal-law protection.

We are currently witnessing a paradigm shift from the “age of information” to the “age of reputation,” emphasizing the importance of information that has undergone external evaluation and commentary.

3. Victimization and Criminal law: Lessons of Ukrainian War. New era needs to clarify new emergent criminal policies as part of international and state`s public policy in preventing deviance and treatment of victims.

These emergent criminal policies concepts development is based on victims` fair treatment landscape through protection of human rights.

But there are huge contradictions in the way of how we could do it. More than 13 million people are displaced, about 8 million of them abroad. The war is taking place on Ukrainian soil, with its cities being bombarded to rubble, its factories razed, its people turned destitute. If the war grinds on like this for years, it will be worth asking — are we letting Ukraine get destroyed in order to save it?” — asked Fareed Zakaria from CNN [4].

Despite these fearful notices, to Ukrainians the only way is victory. Victory to protect their European choice, their Motherland, their urge to Freedom, to decolonization from the Past. With approximate war casualties since February 24, 2022, till the middle of 2023 as around 120,000 and average UA family size in 2.59, at least 310,000 Ukrainian citizens have lost direct family members dead or wounded [5]. If we include more distant relatives, the number rises to millions. Almost every Ukrainian citizen has now felt the direct consequences of the war on their ordinary lives — economic, political, and cultural. With every day that the war is progressing, the questions as to what they are suffering for, have been generated in numbers. Unfortunately, this way is accomplished with thousands of victims not in my own country, but in our neighborhood, beyond Ukraine. More than 6 million Ukrainians have become forced migrants. Their non-return will cost the economy more than \$113 billion The potential labor shortage due to the war is estimated in millions. According to experts, it could reach 4.5 million people, which is about \$45 billion in lost taxes over 10 years. Failure to return forced migrants

to their homeland will cost Ukraine \$113 billion in lost GDP over 10 years (in 2021 prices). A probable number of UA refugees and IDPs exceeds 24 000 000 persons since February 24, 2022 [6]. Half population of the country became affected nomads. While there is no doubt that many Ukrainian refugees in Europe have experienced hardship and challenges, including discrimination and xenophobia, the level of victimization can vary greatly depending on the individual's circumstances and the host country's policies and attitudes towards refugees. Despite their primary victimization due to the war and their need to flee their homes, Ukrainian refugees in Europe are at great risk of falling victim to organized crime, sexual exploitation, human trafficking, illegal supply chains, as well as classical crimes such as theft, burglary, and fraud, etc.[7]

While Ukrainian refugees can be targeted at different stages of their journey, Europol said the highest risks concern the targeting of victims under the presence of promising transportation, free accommodation, employment or other sorts of support [8]. These numbers of UA people stressing from war and being victimized before and in the process of their travel, need some extra explanations. Approximately 3,000,000 of them are so called pendulum migrants who came to UK and Europe every year to season work after liberating Schengen Regime to UA citizens. Nearly 5 000 000 refugees from Ukraine registered for Temporary Protection or similar national protection schemes in Europe. Among the 11 000 000 who have returned to Ukraine, we find a huge amount of season workers who has returned for three months to UA and then will arrive again to Europe in order not to violate Temporary Protection Directive conditions, and moms with children fleeing from hostilities of war for a couple of spring months and then returning. Those who are not familiar with language and professions are staying for a couple of months in the border countries of UA Crisis Response (Romania, Poland, Hungary, etc.). Those who have previous arrangements or specialties are finding success in the West ongoing to work in European neighborhood, formatting their cultural alliances and assimilating in European ones [9; 10].

Surely, that should relate to secondary victimization that depends on lack of services, implication of different kinds of state bureaucracy, negative attitudes, fear of migrants and hate speech. There are some cases when UA citizens fled for material help to EU countries, renting out their estates to

UA IDPs who came from East, primarily influenced by armed aggression, and then return to UA living for rent and EU help. We know also that some borderline ethnic groups with double passports, living legally in one country, moved to another asking for material help from neighboring government and social services as UA refugees. Thus, in some EU neighboring countries system of obligatory periodical registration of UA migrants who received material help from the State, was created... There is a gap, influenced on victims' marginalization from one side, and states' interests to use migrants' resources. In a country with high demand of migration: "The war is only a trigger that continues to force Ukrainians to go abroad, and they would return to their homeland, but some host countries have been preparing for their arrival for years... In nominal terms, each Ukrainian in Poland additionally created almost 5.8 thousand dollars of GDP, while a Pole – only about 1.9 thousand dollars of GDP. When the Polish government announced in March 2022 the allocation of \$1.7 billion to support 1.2 million Ukrainian refugees, it deliberately went to such costs to 'hook' them in Poland, because they understand the additional income each Ukrainian will bring to the Polish economy... 30% of those who left after February 24 are already working in Poland", – notes one of the leading Ukrainian economists in local media interview[11].

The European Central Bank expects that the participation rate of Ukrainian refugees of working age in the labor force of the Eurozone countries will be between 25% and 55% in the medium term. Estimates of the potential growth of the labor force in the EU are 0.2–0.8%, or 0.3–1.3 million people [12].

In any case, victims of war in UA are ready to spend huge sums of money in the European neighborhood. After the outbreak of war, Ukrainians transferred abroad 7 times more money from their bank accounts than in peacetime. Surely, migration has its positive economy background. However, migrants and IDPs have to deal with a huge psychological trauma. Stress, fear, anger, hate, anxiety, nostalgia and frustration are everyday companions of UA forced migrants. Before the full-scale war, 4% of UA people had nightmares all the time. And now it's a third of population. Surely peoples' minds are flexible but in a constant stress there is a tremendous amount of negative impact.

Therefore, the primary and secondary victimization of victims of aggression against Ukraine, is to be considered as direct victimization of genocide, war crimes, crimes against humanity and the limitation of the rights to compensate and redress in national criminal and civil law as well as in International Humanitarian Law.

Due to the UN soft law and IHL there existed different forms of reparation: restitution, compensation, rehabilitation, satisfaction, and guarantees of non-repetition, I remain. “Basic Principles and Guidelines on the Right to a Remedy and Reparation for Victims of Gross Violations of International Human Rights Law and Serious Violations of International Humanitarian Law” [13]. Right to redress, rehabilitate and to compensate goes close to violations of arts 2, 3, 5, 8, art. 1 of 1 Protocol of European Convention on protecting of Human rights and fundamental freedoms. More than 300 billions of USD that belong to RF and their oligarchs were frozen. But usage of this money to compensate and repair UA victims and damaged economy is restricted, because compensation needs confiscation. Complex holistic approach based on mutual recognition of all parties’ rights and obligations should give positive effort in combatting war crime and new law constructing as the result of new security paradigms based on the internationalization of domestic laws. The shift for criminalizing non-obeying with sanctions on the EU level is a strict argument for the abovenamed proposal [14].

Tertiary victimization in Ukrainian society is influencing not only on families of victims, or even witnesses of Russian terror. It is also connected with promotion of Russian oriented ideology and narratives, and certain treatment of victims. Since Odesa Massacre in 2014, hate and fear, misuse of narratives of Nazi ideology and the promotion of stereotypes of immortal the international Slavonic role in bipolar world leads to “evil empire thinking”. While the potential diffuse victims may not be the intended victims or primary target, they have still been victimized because of the crimes and violations of international law committed in contradiction with art 8–13 of ECHR (hate crimes and narratives of dehumanization through the idea of the denazification of Ukrainians).

Finally, the EU initial intelligence analysis of different criminal threats identified crime patterns in several areas including human trafficking, online fraud, cybercrime and firearms trafficking. Thus, according to some experts’

opinion, the evolution of the situation in Ukraine may potentially lead to an increase of criminal activities (and primary, secondary and tertiary victimization) in all 10 EMPACT priority crime areas[15].

To resist this trend, it is important to use human rights law as the basis for the development of criminal law and the scientific foundations of criminalization, taking into account victimological knowledge. The security of the state depends on the vector of development, ideology of victimizing society (victim-lamb, victim-hero), absolutization of human rights and harmonious (proportional and legal) responsibility for their violation. Therefore, the security of the individual cannot be secondary to the security of society or the state.

4. Victim-oriented policy and Criminal Law. In the context of Approximation of EU aquis and COE norms to Ukrainian criminal legislation, it becomes evident that contemporary criminal law serves as a fundamental tool for safeguarding human rights. This theoretical framework aligns with Recommendation CM/Rec (2023)2 of the Committee of Ministers of the European Council, which underscores the paramount importance of protecting individual human rights. “Crime is a wrong against society and a violation of the individual rights of victims. Member States should, therefore, ensure the effective recognition of, and respect for, the rights of victims with regard to their human rights; they should, in particular, respect the liberty, security, property, dignity, private and family life of victims and recognise the negative effects of crime on victims” [16]. This statement pertains to the development of criminal law theory, specifically in the context of victim rights and the recognition of crime as a violation of both societal norms and individual rights. Let’s break down the key points and elaborate on their implications within criminal law theory:

Crime as a Wrong Against Society and Violation of Individual Rights: This foundational principle underscores the dual nature of criminal acts. Crimes are seen as offenses not only against the state or society as a whole but also as violations of the rights of individual victims. This perspective acknowledges that crimes cause harm not only to the social order but also to the individuals who suffer as a result.

We should consider this dual nature of crimes when developing theories of punishment, deterrence, and rehabilitation. The justice system should aim to address both societal interests and the rights and needs of individual victims.

Respect for the Rights of Victims: Member States are encouraged to respect and protect the human rights of victims. This includes safeguarding their liberty, security, property, dignity, and various aspects of their private and family life. It recognizes that the consequences of crime extend beyond physical harm and can affect victims in various ways. Criminal law theorists should incorporate victim-centric approaches into their theories. This means not only focusing on the offender but also considering the impact of criminal acts on victims. Theories of restorative justice, for instance, emphasize the need to repair the harm done to victims and restore their dignity and well-being.

Non-Discrimination: Member States are urged to ensure that the measures designed to protect victim rights are applied without discrimination based on various factors such as sex, gender, race, religion, and others. This underscores the importance of equal treatment and access to justice for all victims, regardless of their background or circumstances. Criminal law theorists should examine how discrimination and bias can affect both victims and offenders within the criminal justice system. This can lead to discussions about fairness, equity, and the need to eliminate bias in law enforcement, prosecution, and sentencing.

Inclusion of Vulnerable Individuals: The recommendation suggests extending these rights to victims with a criminal record and those suspected of committing a crime, to the extent possible. This recognizes that these individuals may also be victims of crime or may have unique needs. Criminal law theorists should explore the complexities of victimhood and offender status, particularly when individuals occupy both roles simultaneously. This may lead to discussions on diversion programs and alternative sentencing approaches that consider the underlying reasons for criminal behavior while addressing the needs of victims.

In summary, the Recommendation highlights the evolving understanding of crime and its impact on society and individuals. It calls for a more holistic approach to criminal law theory, one that not only considers the punishment of offenders but also emphasizes the protection of victim rights,

non-discrimination, and inclusivity within the criminal justice system. These principles can inform the development of more comprehensive and equitable criminal law theories and practices.

The overarching goal is to develop a theoretical model of the Criminal Code, with a parallel objective of enhancing awareness of criminal policy in transitional countries. It is crucial to underscore that crime represents not only a transgression against society but also a violation of individual rights, underscoring the paramount importance of safeguarding individual human rights.

This theoretical approach constitutes a groundbreaking development in intergovernmental communication, particularly within the context of the Ukrainian conflict and its path towards European integration. It highlights the fragility of conventional legal instruments and the necessity for innovative approaches to aquis approximation and international and local human rights protection. Member States are strongly urged to recognize and respect the rights of victims, particularly concerning their human rights.

In light of these evolving circumstances, the utilization of human rights law as a foundational element for criminal law theory and harmonization with EU law is of paramount significance. However, the pursuit of justice and equity necessitates mandatory victimization and criminological assessments in draft laws and criminalization processes.

The security of the state is contingent upon its developmental trajectory, societal ideology, the primacy accorded to human rights, and the establishment of equitable responsibility for rights violations. The methodology for aquis approximation includes the examination of current EU legislation, European Court of Justice case law, European Commission decisions, and EC Directives on criminal policy, spanning substantive, procedural, penitentiary, and preventive dimensions [17].

Pragmatical development of holistic methodology. Approaching criminal law from a victimological perspective offers multifaceted insights. Pragmatically, it entails an exploration of the role of victims in criminal liability and their integration into the Special Part of criminal legislation. Criminal law, transitioning from its historical repressive functions to contemporary preventive principles within democratic states, plays an instrumental role in fostering social justice and curbing crime. This transition has led to an intricate regulation of the victim's physical and social characteristics, behavior,

status, and the harm inflicted upon them, significantly influencing crime qualification and the offender's culpability.

In navigating these regulatory provisions, it becomes imperative to discern how victimization knowledge applies to criminal law relations and the broader process of criminalization. This encompasses various issues, including victimization in criminalization, the role of victims in criminal law, their impact on the doctrine of crime, the doctrine of punishment, and the classification of criminal offenses.

Victimology affords a unique lens through which to scrutinize the alignment between formal legal norms and public perceptions of crime. The examination of these correlations facilitates an assessment of the efficacy of criminal law prohibitions and the identification of measures to promote prosocial victim engagement in crime control [18].

Expanding the application of passive citizenship principles within the ambit of criminal law could hold the potential to enhance justice. This expansion entails extending jurisdiction to encompass crimes committed by foreign citizens against the rights and freedoms of Ukrainian citizens or the interests of Ukraine abroad. Enacting real citizenship principles for crimes committed outside Ukraine against Ukrainian citizens could further fortify the cause of social justice.

Prioritizing the protection of fundamental rights and freedoms necessitates revisiting select aspects of modern criminal law theory, including the recognition of specific individuals, legal entities, and social groups as objects of crime. The amplification of victim protection within criminal law relations, with a concentrated focus on compensation and restitution, constitutes an intrinsic and ongoing process in alignment with societal expectations.

Next step should be implementation of bilateral Ljubljana-the Hague Convention (Ljubljana-the Hague Convention [19] This document as a milestone step in mutual legal assistance and prosecution of international crimes after Rome Statute represents a significant development in the realm of international legal assistance and extradition, addressing crucial gaps in this field. The convention underscores a victim-centric perspective within international criminal law, all the while upholding the principles of equitable justice for those accused of criminal wrongdoing. Central to its mandate is the elucidation of procedural intricacies, the delineation of substantive content,

and the delimitation of the scope pertaining to legal assistance. Furthermore, the Convention categorically prohibits the provision of amnesty in cases involving international crimes. Due to Conventional understanding and rules “Victims” means natural persons who have suffered harm as a result of the commission of any crime to which this Convention applies. “Victims” may include organizations or institutions that have sustained direct harm to any of their property which is dedicated to religion, education, art, science or charitable purposes, or to their historic monuments, hospitals and other places and objects for humanitarian purposes. Each State Party shall take appropriate measures within its means to provide effective protection from potential retaliation or intimidation, including ill-treatment, to victims and witnesses and, as appropriate, their relatives or representatives, experts as well as any other persons participating in or cooperating with any investigation, prosecution or other proceedings within the scope of this Convention. Each State Party shall, subject to its domestic law, ensure that the victims of a crime to which the State Party applies this Convention, have the right to reparation for harm consisting of but not limited to, as appropriate, restitution, compensation or rehabilitation insofar as either: the crime has been committed in any territory under the jurisdiction of that State Party; or that State Party is exercising its jurisdiction over the crime. Each State Party shall, subject to its domestic law, establish procedures, as appropriate, to permit victims to participate in and enable views and concerns of victims to be presented and considered at appropriate stages of criminal proceedings against alleged offenders in a manner not prejudicial to the rights of the defendant. Each State Party shall, to the extent provided for in its domestic law and if so requested, give effect to a judgment or order in criminal proceedings, issued in accordance with the domestic law of the requesting State Party, to provide restitution, compensation or rehabilitation to victims of crimes to which they apply this Convention [19].

Of note is the Convention’s commitment to streamlining various aspects of asset management. It introduces simplifications in the processes associated with the freezing, seizure, confiscation, and conversion of assets. Additionally, the Convention contains explicit provisions concerning the disposal of such assets, with a specific emphasis on the interests of victims of international

crimes. It also addresses the identification and tracing of property or proceeds linked to criminal activities. Importantly, the treaty acts as a consolidating force, transforming established practices in asset management into a comprehensive legal framework. This framework fills a void that had persisted for an extended period, enabling individual states and associations to circumvent asset confiscation on the basis of its prior absence.

Mostly it will give a new theoretical landscape to criminalize unified crimes against humanity and war crimes in national substantial criminal legislation.

Conclusion. As the landscape of criminal law continues to evolve, principles such as equality, legal certainty, proportionality, predictability, subsidiarity, and legality must be reframed within the context of human rights and the security of victims. Striking a balance between coercion and compensation, restitution, rehabilitation, and the prevention of future harm to victims becomes a pivotal endeavor. In addition, the development of the European Strategy on Criminal Justice [20] envisages consideration of issues related to combating family violence, environmental crimes, corruption offenses, as well as cooperation in the field of justice through mutual recognition and protection of the rights of victims of crime. This is linked to the developments (Questions and Answers: Amending the Victims' Rights Directive [21] in justice (child-friendly and victim-centred justice), society (e.g., increased need for coordinated approach to ensure constant availability of the victims' support services during crises (such as health crises) and developments of technology (digitalisation, and availability of new technologies to victims' support, protection, and access to justice).

Evidently, the future trajectory of criminal law will be substantially influenced by localized traditions and the convergence of coercive measures drawn from diverse cultures based on human rights victim-oriented approach and secure policy of the state.

References

1. Baulin Yu.V. Yevropeizatsiia Zahalnoi chastyny proektu KK Ukrainy [Baulin Y. V. Europeanization of the General Part of the Draft Criminal Code of Ukraine] (2020) URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2020/07/27/baulin-yu-v-yevropeyizatsiya-zagalnoyi-chastyny-novogo-kku.pdf>
2. Case 80/86 criminal proceedings against Kolpinghuis Nijmegen BV (1987), ECR- 3982 3 Case 68/88 ; Commission v. Greece [Greek maize case] [1989], ECR-2695
3. Guide on Article 7 of the European Convention on Human Rights / No punishment without law: the principle that only the law can define a crime and prescribe a penalty Updated on 31 August 2022 (2022) — Council of Europe/European Court of Human Rights URL: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/Guide_Art_7_ENG
4. Fareed Zakaria Opinion: There is a path to ending the Ukraine war URL: <https://edition.cnn.com/2023/02/24/opinions/fareed-zakaria-ukraine-column/index.html>
5. Counting Civilian Casualties: An Introduction to Recording and Estimating Nonmilitary Deaths in Conflict. Taylor B. Seybolt (ed.), Jay D. Aronson (ed.), Baruch Fischhoff (ed.), Oxford academic publishing, 2013. URL: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199977307.001.0001>.
6. UNCHR Ukraine situation Flash Update. URL: <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>.
7. Human traffickers luring Ukrainian refugees on the web targeted in EU-wide hackathon (2023) URL:<https://www.europol.europa.eu/media-press/newsroom/news/human-traffickers-luring-ukrainian-refugees-web-targeted-in-eu-wide-hackathon>
8. Elena Sanchez War in Ukraine raises fears over crime threat in Europe *EUObserver* 9th March 2023 URL: <https://euobserver.com/world/154743>
9. Tuliakov Viacheslav (2023) Victims of international crimes through the war in Ukraine: human rights discourse / Victimología y violencia: conectar con las víctimas. / Victimology and violence: connecting with victims. — Thomson-Reuters(Aranzadi), 2023, p.p.23–34.
10. Tuliakov V. O. Justice for victims in times of war *Transformatsiia pravovoykh system v umovakh zbroinykh konfliktiv : mater. kruhloho stolu (m. Odesa, 10 liutoho, 2023 r. (Transformation of Legal Systems in the Context of Armed Conflicts: materials of the round table (Odesa, February 10, 2023) Odesa, 2023. — С. 7–10. (in English) URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/23574>*

11. Yuliya Samayeva, ZN.UA Economics Editor. Andriy Gaidutsky: “30% of those who left for Poland after February 24 are already working there” ZN.UA, 26 September, 2022, URL: <https://zn.ua/eng/andriy-gaidutsky-30-of-those-who-left-for-poland-after-february-24-are-already-working-there.html>

12. Olha Tucha, Inna Spivak, Olha Bondarenko, Olha Poharska. Vplyv ukrainskykh mihrantiv na ekonomiky krain- retsypiientiv — Doslidzhennia NBU, hruden 2022 (Olga Tucha, Inna Spivak, Olga Bondarenko, Olga Pogarska. The Impact of Ukrainian Migrants on the Economies of Recipient Countries — NBU Research, December 2022) URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Migration_impact_2022-12-15.pdf. (in Ukrainian)

13. Basic Principles and Guidelines on the Right to a Remedy and Reparation for Victims of Gross Violations of International Human Rights Law and Serious Violations of International Humanitarian Law adopted 16 December 2005 by the UN General Assembly resolution 60/147. URL: <https://www.un.org/ruleoflaw/blog/document/basic-principles-and-guidelines-on-the-right-to-a-remedy-and-reparation-for-victims-of-gross-violations-of-international-human-rights-law-and-serious-violations-of-international-humanitarian-law/>

14. Ukraine: Commission proposes to criminalise the violation of EU sanctions URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_22_7371.

15. Fight against organized crime: Council sets out 10 priorities for the next 4 years. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2021/05/26/fight-against-organised-crime-council-sets-out-10-priorities-for-the-next-4-years/>.

16. Recommendation CM/Rec(2023)2 of the Committee of Ministers to member States on rights, services and support for victims of crime (2023) (Adopted by the Committee of Ministers on 15 March 2023 at the 1460th meeting of the Ministers’ Deputies) URL: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=0900001680aa826

17. Туляков В. О. Апроксимація кримінального права України у контексті законодавчої роботи ЄС: перспективи та методи. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2023. Т. 30, № 3. С. 323–335.

18. Tuliakov V. O. War, Crime, Victimology, Human Rights and Criminal Justice Holistic Approach. The Challenges and Opportunities in Law: Ukrainian Case under the Conditions of War : monograph / edited by: Tomas Davulis, Ligita Gasparėnienė. Kraków : Księgarnia Akademicka Publishin, 2023. Chapter 7. P. 635–650. DOI: <https://doi.org/10.12797/9788381388887.07>

19. The Ljubljana-The Hague MLA convention on International Cooperation in the Investigation and Prosecution of Genocide, Crimes against Humanity, War Crimes and Other International Crimes of 26.05.2023 (2023) URL: <https://www.gov.si/assets/ministrstva/MZEZ/projekti/MLA-pobuda/The-Ljubljana-The-Hague-MLA-Convention-English-v6.pdf>

20. EU strategy on criminal justice (2022) URL: https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/policies/justice-and-fundamental-rights/criminal-justice/eu-strategy-criminal-justice_en

21. Questions and Answers: Amending the Victims' Rights Directive (2023) URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/qanda_23_3725

Туляков В. Віктимізація та віктимологічний розвиток кримінального права: комплексний підхід

Анотація. У XXI столітті однією з найважливіших функцій Кримінального кодексу є захист прав та інтересів жертв злочинів. Кримінальне право є багатогранною галуззю, яка повинна забезпечувати баланс між загальновідомими принципами та динамікою суспільства, що розвивається. Це стосується різних зацікавлених сторін, включаючи державу, злочинців, потерпілих і громадянське суспільство, кожна з яких має різні погляди і наслідки для кримінального права. Сучасна епоха, позначена нарративами постправди та суспільством репутації, ще більше ускладнила ситуацію. Казуїстика тепер переважає над системними підходами, що призводить до розриву між основоположними принципами кримінального права та очікуваними суспільними результатами. Сучасне кримінальне право оперує багатьма вимірами, звертаючись до індивідуального, суспільного та інституційного рівнів, прагнучи збалансувати інтереси цих суб'єктів. Перехід від «епохи інформації» до «епохи репутації» підкреслює важливість інформації, що підлягає зовнішній оцінці. У контексті стану віктимізації та необхідності гармонізації українського кримінального законодавства з нормами ЄС та Ради Європи, життєво важливим є захист прав людини. Це узгоджується з рекомендацією Комітету Міністрів Ради Європи, яка визнає злочин проти суспільства та порушенням прав особистості, підкреслюючи важливість захисту прав потерпілих.

Підхід до кримінального права з віктимологічної точки зору пропонує унікальне розуміння участі жертв у кримінальній відповідальності, кваліфікації злочинів та винуватості правопорушників. Така перспектива сприяє оцінці ефективності кримінально-правових заборон та залученню потерпілих до боротьби зі злочинністю на національному та міжнародному рівнях.

Ключові слова: кримінальне право, кримінальна політика, віктимологічна політика, віктимологія, права людини, віктимізація .

УДК 159.92; 316.4

Гарькавець С. О.,

доктор психологічних наук, професор кафедри психології та соціології Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (м. Київ, Україна)

e-mail: sharkavets@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-2539-3838>

Волченко Л. П.,

кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології та соціології Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (м. Київ, Україна)

e-mail: lorchenhik@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-2401-9107>

ВІКТИМОЛОГІЧНІ ВИМІРИ ІСНУВАННЯ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ В УКРАЇНІ

Анотація. У статті розглядаються соціально-психологічні особливості внутрішньо переміщених осіб в Україні, що пов'язані з їхніми віктимними аспектами життєдіяльності. З'ясовано, що перед внутрішньо переміщеними особами повстали різноманітні виклики правового, економічного, фінансового, матеріального та іншого змісту. Проте, найбільш гостро повстали віктимні виклики, що відрізняються невизначеністю, складністю та різноманітністю, які зумовлені неспроможністю держави та її інституцій забезпечити дієву безпеку власних громадян. Зазначено, що віктимні виклики пов'язані з самим фактом переміщення громадян з місць постійного мешкання у нові місця тимчасового

перебування та відповідного там розміщення, недосконалим правовим статусом, фінансовими негараздами, не визначенням щодо асиміляції на новому місці мешкання чи поверненням на деокуповані території.

Встановлено, що віктимні виклики внутрішньо переміщених осіб мають децидивні та евентуальні виміри, що відрізняються високою амплітудою. Ті, хто повертаються на деокуповані території часто не зважають на існуючі там небезпеки, а ті, хто періодично змінюють місця тимчасового перебування, з метою пошуку нового притулку чи прибуткової роботи, потрапляють у ситуації ще гірші, ніж ті, від яких вони нібито втікали. Запропоновані кроки щодо профілактики підвищеної віктимогенної вразливості внутрішньо переміщених осіб в сучасних умовах їхнього існування.

Ключові слова: адаптація, віктимність, віктимогенна вразливість, внутрішньо переміщені особи, децидивна віктимність, деструктивна активність, жертва, евентуальна віктимність.

Соціальна група громадян, так званих внутрішньо переміщених осіб (ВПО) в Україні виникла на весні та в літку 2014 р., коли російська федерація вчинила приховану агресію та почала неприховано анексувати українські території. Сотні тисяч українських громадян вимушені були переміститися та переховуватися на підконтрольній Україні території, шукати собі нові домівки, оскільки перебування у тимчасовій окупації для них було неприпустимим. З цією метою Верховна Рада України прийняла відповідний Закон «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» [1], у якому були прописані основні регламентації, що регулюють права та свободи таких громадян України.

Проте, проблеми ВПО одним законом не могли бути вирішеними, а з відкритою агресією російської федерації проти України, вони стали тільки поглиблювалися, як кількісно (значно зросла кількість ВПО: так за даними очільниці Міністерства України з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій Ірини Верещук, станом на 1.09.2023 р. в Україні зареєстровано 4 млн 965 тис. ВПО [7]), так й якісно (ВПО не тільки втратили можливість перебування на постійному місці мешкання, а у багатьох із них більше не має домівок, не має куди повертатися, оскільки вони були повністю зруйновані російськими загарбниками).

Отож, виникли проблеми не тільки правового, а й економічного, матеріального, побутового, соціально-психологічного тощо змісту.

Дослідники неодноразово звертали свою увагу на проблеми ВПО. Зокрема, психологами досліджувалися такі аспекти, як соціально-психологічна адаптація дітей внутрішньо переміщених осіб в умовах закладів загальної середньої освіти [10], соціально-психологічні особливості детермінації стресу у внутрішньо переміщених осіб і шляхи його подолання [8], особливості емоційного інтелекту як чинника регуляції поведінки внутрішньо переміщених осіб і шляхи його розвитку [9] тощо.

Разом із цим на тепер залишаються не розглянутими віктимологічні аспекти ВПО у нових умовах їхньої життєдіяльності, що відрізняються невизначеністю, складністю та значним соціальним різноманіттям. Зазначимо, що під віктимологічними аспектами ми розуміємо прояви децидивної (такої, що прийнята на підставі усвідомленого рішення) та евентуальної (такої, що стала наслідком збігу часу та місця) віктимності індивідів [11], коли існуючі небезпеки виникають не з вини суб'єктів діяльності, а на підставі неспроможності держави та її інституцій забезпечити дієву безпеку власних громадян.

Мета статті полягає у тому, щоб дослідити особливості віктимізації ВПО, які набувають системного характеру, оскільки саме невизначеність, складність адаптації та наявне соціальне різноманіття утворюють додаткові перешкоди на шляху особистісного поновлення та реінтеграції таких громадян у нових соціально-психологічних координатах існування.

Натепер, ми вбачаємо наявність таких властивостей щодо існування ВПО, як поліфонічність, прискорення змін, мобільність, текучість, складність, гетерогенність, нелінійність, багатомірність та невизначеність. Проте, такі констатації потребують свого з'ясування, щоб ми не виявилися «рабами зорового поля», оскільки для багатьох із тих, хто не є ВПО, проблеми останніх не є релевантними на фоні власних негараздів та особистих викликів/трагедій, що зумовлені відкритою російською агресією проти суверенної України.

Аналіз стратегії пробудження образних конструктів у людей, які зіштовхуються з надзвичайними ситуаціями, конфліктують з іншими, породжують прагнення виокремити стратегій поведінки, які, наприклад,

у політичний психології мають опис «пташиних стратегій»: «стратегії страуса», «стратегії голуба» та «стратегії яструба» [5]. Це є актуальні моменти щодо активності ВПО, зважаючи на те, що проблема стійкості поведінки індивіда у невизначених ситуаціях і наявні установки соціальної активності, можуть забезпечувати певну стабільність поведінки саме в мобільних ситуаціях, під якими ми розуміємо тимчасове переміщення або міграцію індивідів. У цьому сенсі, важливим виявляється положення М. І. Бернштейна щодо вірогіднісного прогнозування поведінки цілеспрямованих живих систем [6].

У сучасних координатах існування реакцією індивідів на зростання невизначеності, складності та різноманіття все більше є диференціювання їх на тих, хто готовий сприймати складне та виборювати власне майбутнє («стратегія яструба»), тих, хто схильний до спрощення реальності та її уникання («стратегія страуса»), тих, хто сприймає наявне як неминуче та переймається тим, щоб не було ще гірше («стратегія голуба») [2].

Тобто, ті хто здатний активно адаптуватися до нових умов життєдіяльності виявляють спроможність до опанування складності та невизначеності у координатах власного існування, а архаїчні індивіди, здебільшого, виявляють адаптованість виключно до рівноваги та уникання невизначеності, до життя у сталому та простому світі, який поділяється на біле та чорне, своїх і чужих.

З позиції класичного віктимологічного підходу [4] така диференціація передбачає наявність двох соціальних груп — з низькою віктимогенною вразливістю та з підвищеною. Зазначимо, що під віктимогенною вразливістю індивіда ми розуміємо низький поріг його психічних, фізичних, соціально-психологічних рис та ознак, що сприяють перетворенню або підвищують його схильність стати жертвою певного злочину, або у більш широкому сенсі, жертвою природного катаклізму, техногенної катастрофи, різних соціальних негараздів [3].

Ті, хто здатний сприймати складність, невизначеність та різноманіття демонструють низьку віктимогенну вразливість, а ті, хто схильний до спрощення завжди підвищують власну віктимогенну вразливість. Тож, якщо аналізувати соціальну активність ВПО, то стає зрозумілим — індивіди, які спроможні до конструктивного сприйняття сучасних

викликів виявляють більшу віктимологічну компетентність, ніж ті, хто зволікають з цим.

Отже, варто звернути увагу на існуючі деякі віктимні виклики, що на тепер, супроводжують життєдіяльність українських громадян, які відносяться до такої соціальної групи, як ВПО.

Першим віктимним викликом для ВПО стало їхнє переміщення з місць постійного мешкання у нові місця тимчасового (!) перебування. Цей виклик був дуже психічно напруженим, оскільки ВПО потрібно було визначитися, куди саме переміщуватися — в центральні, західні райони України чи за кордон. Чим далі від домівки, тим більше психічна напруга, тим більше невизначеності, тим вище сприйняття віктимних ризиків на суб'єктивному рівні. Проте, ті, хто наважилися поїхати за кордон, виявили меншу віктимну схильність, ніж ті, хто залишилися. Перебування за кордоном, як у безпековому, так й економічному сенсі було більш доцільним. Але не кожний з ВПО мав таку можливість, зважаючи на існуючі правові обмеження.

Другий віктимний виклик — це розміщення у містах нового тимчасового помешкання. Існувало кілька варіантів: у родичів, у гуманітарних центрах, у різних релігійних місцях, у гуртожитках, в орендованих квартирах і домівках, в придбаних оселях тощо. Проте, саме перебування у нових умовах життєдіяльності значно збільшує можливість проявів індивідуальної віктимності, оскільки кожному з нас потрібний певний час для адаптації та поновлення на новому місці, встановлення конструктивної комунікації з іншими, розуміння складності соціальної ситуації, що склалася тощо.

Третій віктимний виклик — це правовий статус переселенця. Хоча й існує, як ми вже зазначали, відповідний Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» [1] і держава зробила багато такого, що повинно було послабити негативні аспекти вимушеного переселення, повністю здолати існуючі соціальні стереотипи та застороги щодо «чужинців» значною мірою не вдалося. Наприклад, автівки з номерами зі східних областей набагато частіше зупиняються поліцейськими, а ВПО викликають підвищену увагу правоохоронців. Один з авторів кілька разів зупинявся патрульними у денний час, оскільки викликав підозри, тому що не є місцевим. Є приклади, коли

суди виносили ухвали щодо ВПО, у яких посилалися на воєнний час, що нібито суттєво обмежує можливості виконання органами влади своїх повноважень на певних територіях, що ускладнює належний виклик таких осіб і зумовлює можливість підозрюваним переховуватися. Тобто, проблеми державних інституцій перекладають на плечі громадян (погіршують їх правове становище), а оскільки ВПО взагалі не мають постійного місця мешкання, то їхня доля — це доля таких собі «соціальних маргіналів». А, як відомо, віктимогенна вразливість тих, хто не відчуває себе захищеним у правовому сенсі, завжди значно зростає.

Четвертий віктимний виклик — фінансовий. Як там не було, а фінансове положення людини в значному ступені визначає її спроможність протистояти життєвим негараздам. Що означає для ВПО залишити дім, власне господарство, можливість фінансово себе забезпечувати? Допомога від держави це краплина у морі, яка тільки мінімально може вирішувати особисті фінансові проблеми. А, якщо людина ще й звикла жити у певному соціальному статусі, то це великий виклик, з яким їй буде дуже важко впоратися. До речі, шахрайські витівки останнього часу спрямовуються саме на представників ВПО, оскільки бажання отримати хоча б щось у якості компенсації втраченого завжди привертає увагу негідників різних мастей. Отже, значне зниження фінансової спроможності індивіда зумовлює й підвищену його віктимогенну вразливість.

П'ятий віктимний виклик — асиміляція на новому місці чи повернення на деокуповані території. Умовно кажучи, можна виокремити три групи ВПО, які мають різні рівні такої асиміляції: 1) ті, хто оптимально асимілювався; 2) ті, хто відносно асимілювався; 3) ті, хто не асимілювався. Як ми вважаємо, найбільш віктимогенно вразливими виявляються представники третьої групи, які мають наміри повернутися на деокуповані території. Приклади, коли були деокуповані такі українські міста, як Херсон, Куп'янськ та інші, але не достатньою мірою там була забезпечена безпека громадян, які поверталися, призводило до їх вторинної віктимізації.

Таким чином, ми маємо широкий спектр віктимних викликів, що супроводжують життєдіяльність такої соціальної групи, як ВПО у сучасних умовах її існування. При цьому, як децидивні, так й евентуальні віктимогенні вразливості відрізняються високою амплітудою.

Наприклад, рішення, що приймаються такими індивідами дуже часто відрізняються ризиковістю: ті, хто повертаються на деокуповані території часто не зважають на існуючі там небезпеки, а ті, хто періодично змінюють місця тимчасового перебування, з метою пошуку нового притулку чи прибуткової роботи, можуть потрапляти у ситуації ще гірші, ніж ті, від яких вони нібито втікали.

На підставі аналізу віктимних викликів, що натепер повстали перед ВПО, варто розглянути кроки щодо профілактики віктимності таких індивідів. Ми вважаємо, що *першим таким кроком повинно стати поглиблення правового статусу ВПО, щоб громадяни не відчували себе «соціальними маргіналами»*. У законодавстві треба визначити, що ВПО мають особливі преференції щодо недоторканості їхньої особистості, прав і свобод, та автоматично визнаються потерпілими від російської агресії.

Другий крок — працевлаштування на новому місці мешкання, надання можливості мати гідну роботу та фінансове забезпечення. Це важливо, оскільки працевлаштування збільшую необхідні соціальні контакти індивіда, а ті, у свою чергу, підвищують поріг його віктимогенної вразливості. Ще раз зазначимо, що у порівнянні з тими громадянами України, які виїхали за кордон, ВПО в Україні знаходяться у менш безпечних умовах.

Третій крок — фокусування на проблемах теперішнього, без відволікання уваги ВПО щодо скорого повернення на деокуповані території. Нічого не має гіршого, ніж дарувати надію, а потім зраджувати суб'єктивною або об'єктивною неспроможністю. Віктимність індивіда значно зростає, коли його очікування не відповідають реальній дійсності. Тож, треба вибудовувати таку комунікацію державних інституцій з ВПО, за яку зростає довіра, а не з'являється розчарування, образа, відчуття зради та приниження. Гіркий досвід 2014–2022 рр., коли більшість ВПО були кинуті напризволяще (не вирішувалися проблеми житла, не надавалися компенсації за втрачене майно тощо), є тому яскравий приклад.

Четвертий крок — особистісна спроможність. Той, хто нічого не очікував від держави, самотужки вибудовував своє майбутнє, спромігся й в умовах відкритої агресії російських загарбників своєчасно відчутти реальні загрози та знизити віктимогенні ризики (зразу покинув зону бойових дій, знайшов безпечні умови для тимчасового перебування тощо). Той, хто ще вірив у «державне сумління» піддався вторинній

віктимізації, продукував навчену безпорадність, втрачав віру у майбутнє. Ситуації неконтрольованого характеру змушують людей опустити руки, стати безпорадними та плисти за течією. Зазначимо, що ми розглядаємо навчену безпорадність як когнітивний («я нічого не можу з цим зробити», «я не знаю як з цим впоратися») та ангедонічний емоційний стан («вже ніщо не приносить мені задоволення», «мені все обридло»). Саме неспроможність індивіда вирішити актуальні завдання сприяє посиленню синдрому безпорадності, а в соціальних ситуаціях знижує поріг віктимної уразливості. Зазначимо, що інтерналізовані (з внутрішнім локусом контролю) індивіди значно менше вразливі до появи такого синдрому, ніж екстерналізовані (з зовнішнім локусом контролю) індивіди. Що сильніше внутрішній локус контролю має людина, то менш ймовірність її віктимної уразливості. А в реальному житті так й відбувається, коли одні індивіди виявляються спроможними до особистісної самореалізації, а інші стають ірраціонально безпорадними.

П'ятий крок — психологічна та віктимологічна просвіта. Проведення індивідуальної та групової роботи (навчання), що спрямована на подолання та усунення дефіциту знань щодо розуміння віктимогенних викликів і психологічної схильності індивіда до перетворення його в жертву обставин і власної безпорадності. Психоосвітні та віктимосвітні заняття треба спрямовувати на пояснення та донесення необхідної інформації ВПО про внутрішні психічні потенціали особистості, розвитку індивідуальної психологічної та стресової стійкості, резильєнтності, флексибільності, розуміння віктимогенних викликів, розпізнання небезпек або віктимних ризиків тощо. За допомогою таких занять можна забезпечити опанування навичок емоційної регуляції, способів самодопомоги та аналізу власної активності, що має низький поріг віктимогенної уразливості.

Віктимологічні виміри життєдіяльності ВПО на тепер мають системні інсталяції, що значно зумовлюють їхню поведінку, як у теперішньому, так й у майбутньому. Відсутність з боку держави дієвих кроків щодо посилення захищеності таких громадян породжує виникнення у них зневіри, розчарування та неприйняття свого статусу «соціальних маргіналів». Це зумовлює пошук виходу з проблемних ситуацій, що так або інакше пов'язані з підвищеними віктимогенними ризиками, які, у свою

чергу, можуть призводити до вторинної та навіть третинної віктимізації ВПО. Тож, необхідність опрацювання таких викликів повинно скласти актуальне завдання державної політики, що забезпечить надання дієвої допомоги внутрішньо переміщеним особам.

Список використаних джерел

1. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. [Електронний ресурс]: Закон України від 20 жовтня 2014 р. № 1706-VII у поточній редакції від 03.08.2023 / Верховна Рада України. Законодавство України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text>. (дата звернення 25.10.2023).
2. Волченко Л. П., Гарькавець С. О. Особливості формування соціально-нормативних уявлень старшокласників в умовах суспільної кризи: монографія. Северодонецьк : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2016 200 с.
3. Гарькавець С. О. Віктимологія: навчальний посібник. Луганськ : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2006. 116 с.
4. Гарькавець С. О. Психологія підліткової віктимності : монографія. Луганськ : Вид-во «Ноулідж», 2013. 175 с.
5. Гарькавець С. О. Психологія політичного вибору : навчальний посібник. Луганськ : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2006. 116 с.
6. Гарькавець С. О. Соціально-нормативний конформізм особистості у психологічному вимірі : монографія. Луганськ : Вид-во «Ноулідж», 2010. 343 с.
7. За рік кількість ВПО збільшилася на 300 тис. осіб — Верещук. *Факти*. 1.09.2023. URL: <https://fakty.com.ua/ua/ukraine/suspilstvo/20230901-za-rik-kilkistvro-zbilshylasya-na-300-tys-osib-vereshhuk/>. (дата звернення 25.10.2023).
8. Ільченко О. В. Соціально-психологічні особливості детермінації стресу у внутрішньо переміщених осіб і шляхи його подолання: магістерська робота за спеціальністю 053 «Психологія» / Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля. Київ, 2022. 81 с.
9. Єфремова А. П. Емоційний інтелект як чинник регуляції поведінки внутрішньо переміщених осіб і шляхи його розвитку: магістерська робота за спеціальністю 053 «Психологія» / Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля. Київ, 2022. 85 с.

10. Синча Н. Б. Соціально-психологічна адаптація дітей внутрішньо-переміщених осіб в умовах закладів загальної середньої освіти: магістерська робота за спеціальністю 231 «Соціальна робота» / «Луганський національний університет імені Т. Г. Шевченка» Навчально-науковий інститут педагогіки та психології. Старобільськ, 2018. 85 с.

11. Туляков В. О. Віктимологія (соціальні та кримінологічні проблеми). Одеса : Юридична література, 2000.

Harkavets S., Volchenko L. Victimology dimensions of the existence of internally displaced persons in Ukraine

The article examines the socio-psychological features of internally displaced persons in Ukraine, which are related to their victim aspects of life. It was found, that internally displaced persons faced various legal, economic, financial, material and other challenges. However, the most acutely arose victim challenges, characterized by uncertainty, complexity and diversity, which are caused, by the inability of the state and its institutions to ensure the effective security of its citizens. It is noted that the victim challenges are related to the very fact of moving citizens from places of permanent residence to new places of temporary residence and appropriate accommodation there, imperfect legal status, financial troubles, failure to determine assimilation at the new place of residence or return to the de-occupied territories.

It has been established, that the victim calls of internally displaced persons have decisive and possible dimensions that differ in high amplitude. Those who return to the de-occupied territories often ignore the dangers there, and those who periodically change places of temporary stay, in order to find a new shelter or gainful employment, find themselves in situations even worse than, those from which they allegedly fled. Proposed steps for the prevention of victimization of internally displaced persons in the modern conditions of their existence.

Key words: adaptation, victimhood, victimogenic vulnerability, internally displaced persons, decisive victimhood, destructive activity, victim, eventual victimhood.

УДК 342.9

Джафарова О.,

доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри поліцейської діяльності та публічного адміністрування факультету № 3 Харківського національного університету внутрішніх справ (м. Харків, Україна)

e-mail: olenadzharova@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-4201-0218>

Лещенко Д.,

ад'юнкт відділу організації освітньо-наукової підготовки Харківського національного університету внутрішніх справ (м. Харків, Україна)

e-mail: sigmadl@ukr.net

ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0008-8669-3739>

РОЛЬ СИТУАЦІЙНОГО ЦЕНТРУ МВС УКРАЇНИ У ПИТАННІ ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИНАМ ПІД ЧАС ВІЙНИ

Анотація. Український народ переживає один з найскладніших і найважливіших етапів свого існування, відбиваючи жорстоку повномасштабну військову агресію з боку Росії. Для того, щоб усі державні інституції могли ефективно взаємодіяти та виконувати свої функції у повному обсязі, вони мають бути відповідним чином організовані. Ситуаційний центр МВС є важливою складовою системи ситуаційних центрів в Україні, яка належним чином пов'язує МВС з підпорядкованими

структурами, такими як Національна гвардія, Національна поліція, Державна прикордонна служба, ДСНС, а також із суб'єктами управління, такими як головний та урядовий ситуаційні центри. Така взаємодія є одним з ключових факторів, що допомагає запобігати, розслідувати та ліквідувати наслідки воєнних злочинів росії.

Ключові слова: Ситуаційний центр МВС, Національна поліція, агресія, воєнні злочини, Римський статут, біженці, ООН, генеральна прокуратура, злочин, геноцид.

З початком повномасштабної збройної агресії росії вчинено багато злочинів, жертвами яких стали українці. Згідно останньої статистики, оприлюдненої офісом генерального прокурора України, станом на 14 березня 2023 року, з початку повномасштабного вторгнення було зареєстровано 71 147 злочинів проти України вчинених росіянами [1]. У відповідності до інформації ООН, в період з 24.02.2022 року, станом на вересень 2023 року загинуло 9600 мирних мешканців, з яких близько 526 діти, ще 17 500 поранено, хоча вірогідніше всього реальні цифри значно вищі[2]. В більшості ці злочини є міжнародними. Згідно з Римським статутом Міжнародного кримінального суду, міжнародними злочинами є : «а) злочин геноциду (вбивства, нанесення тяжких тілесних ушкоджень, створення нестерпних умов життя, перешкоди дітонародженню, насильницька передача дітей, вчинені з наміром знищити повністю або частково будь-яку національну, етнічну, расову чи релігійну групу як таку); b) злочини проти людяності (вбивство, винищення, оборнення в рабство, депортація або насильницьке переміщення населення і т.п. коли вони вчиняються в рамках широкомасштабного або систематичного нападу, спрямованого проти будь-якого цивільного населення, і такий напад вчиняється усвідомлено); с) воєнні злочини (грубі порушення Женевських конвенцій); d) злочин агресії (планування, підготовку, ініціювання або здійснення акту агресії, який в силу свого характеру, серйозності та масштабів являється грубим порушенням Статуту ООН)» [3].

Міжнародні злочини стали об'єктом вивчення таких вчених як: Столярський О., Червякова О., Буткевич В., Зелинська Н., Гринчак В.

Аналізуючи їхні дослідження можна виділити проблеми запобігання, документування та боротьби із злочинами під час війни.

Метою даних тез є висвітлення ролі ситуаційного центру МВС України у запобіганні та протидії злочинам під час війни.

Одним із засобів запобігання є зменшення проявів віктимної поведінки населення, яка виражається в нехтуванні мірами особистої безпеки, а саме ігноруванням сигналу повітряної тривоги, порушення комендантської години, проживання на окупованій території за умови, що є можливість її покинути. Впливати на рівень віктимності населення можна шляхом проведення роз'яснювальної роботи, спрямованої на підвищення свідомості громадян, через ЗМІ та радіо, газети, електронні вебресурси, систему оголошення в супермаркетах, тощо. Саме таку стратегію вибрало керівництво країни, проводячи превентивну роботу через ЗМІ, радіо та інтернет, безпосередньо впливаючи на такі детермінанти віктимності, як лінь, безвідповідальність, низький рівень обізнаності. Серед засобів запобігання міжнародним злочинам потрібно виділити велику кількість бомбосховищ, організованих і відкритих для вільного доступу в будь-який час, і створення ДСНС відповідної мапи з укриттями в сервісі «Гугл», щоб кожен мав змогу швидко зорієнтуватися в разі небезпеки, також досить вагомим захистом для українців є засоби ППО, як українські, так і ті, що надані міжнародними партнерами, розроблення мобільних додатків з оповіщенням про тривоги, їх тривалість та тип небезпек, що загрожують, робота сигнальних систем повітряної тривоги по всій країні.

На жаль, повністю закрити повітряний простір від російських ракет, літаків та безпілотних літаючих апаратів всіма наявними силами та засобами неможливо. Також неможливо убезпечити громадян, котрі мешкають на окупованих територіях від різного роду злочинів, а поводження росіян з нашими військовополоненими заслуговує окремої статті, так як кількість катувань і ступінь цинізму не вкладаються в жодні рамки людської моралі. Ситуація на ЗАЕС викликає все більше занепокоєння, тому загроза вчинення нових міжнародних злочинів висить, наче Дамоклів меч, над мешканцями нашої країни.

Важливу роль в організації запобігання і боротьби із злочинами під час війни в Україні відіграє Міністерство внутрішніх справ України

як суб'єкт управління таких органів держави, як Національна поліція, Національна гвардія, Державна служба з надзвичайних ситуацій, Державна прикордонна служба. В складі МВС України функціонує ситуаційний центр, який являє собою новостворений антикризовий організаційно-технічний комплекс, що забезпечує взаємодію та координацію складових сектору безпеки та оборони ЦОБВ, НГУ та їх територіальних органів, а також здійснює обмін інформацією з головним та урядовим ситуаційними центрами України [4]. Зусиллями працівників ситуаційного центру МВСУ відслідковується ситуація на Запорізькій АЕС, що допомагає тримати руку на пульсі подій, котрі відбуваються там. Ситуаційним центром МВСУ передбачаються можливі ризики і розробляються управлінські рішення з метою зменшення можливої шкоди від небажаних подій на ЗАЕС. До того ж ситуаційним центром МВСУ, працюючи в позаплановому режимі 24/7, збирається з усіх доступних джерел, аналізується і систематизується інформація про обстріли території України росією та про заподіяну ними матеріальну шкоду і потерпілих. Дана інформація в подальшому перетворюється на доказову базу у кримінальних провадженнях щодо осіб, котрі вчинили дані особливо тяжкі, міжнародні злочини. Важливу роль у протидії міжнародним злочинам ситуаційний центр МВСУ відіграв у координації сил та засобів під час ліквідування наслідків підризу Каховської ГЕС. Працівниками ситуаційного центру МВСУ розроблялися ефективні управлінські рішення, спрямовані на усунення наслідків даної катастрофи шляхом координації дій сил та засобів об'єктів підпорядкування МВСУ та безперервного обміну інформацією з головним і урядовим ситуаційними центрами країни задля тісної взаємодії органів державної влади з керівництвом країни. У складі ситуаційного центру МВСУ також функціонує гаряча лінія 112, котра згідно всіх міжнародних стандартів є відкритою для будь-яких звернень громадян і за допомогою якої швидше і більш злагоджено організовується реакція на виклик, встановлюється, які саме державні служби потрібні на місці події, що є важливим в процесі реагування на міжнародні злочини, та їх документування і ліквідації спричинених ними наслідків.

Можна зробити висновок, що робота СЦ МВС України спрямована як на документування злочинів вчинених під час війни, так

і на ліквідацію їх наслідків і запобігання вчиненню нових подібних правопорушень. Універсальність і корисність даного комплексу, як джерела інформаційно-аналітичного забезпечення та координації об'єктів підпорядкування МВСУ, а також як важливої ланки системи ситуаційних центрів країни, посилює систему оборони. Тому керівництво МВСУ мусить спрямовувати свою діяльність на розвиток ситуаційного центру МВСУ шляхом запозичення і впровадження міжнародного досвіду роботи ситуаційних центрів розвинених країн світу, проведенням постійних навчань для персоналу, розширенням матеріально-технічної бази, збільшенням штату працівників, синхронізацією з системами і підсистеми органів державної влади.

Список використаних джерел

1. Веб-сайт Офісу генерального прокурора України URL: <https://www.gp.gov.ua/>
2. Веб-сайт ТСН URL: <https://tsn.ua/ato/v-oon-povidomili-skilki-civilnih-zaginulo-v-ukrayini-vid-pochatku-povnomasshtabnoyi-viyni-2418067.html#:~:text=%D0%9F%D1%80%D0%BE%20%D1%86%D0%B5%20%D0%B9%D0%B4%D0%B5%D1%82%D1%8C%D1%81%D1%8F%20%D0%B2%20%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D1%96%D0%B4%D0%BE%D0%BC%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%96,%D0%B7%D0%B0%D0%B3%D0%B8%D0%B1%D0%BB%D0%B8%D0%B9%20%D1%96%2017%20748%20%D0%BF%D0%BE%D1%80%D0%B0%D0%BD%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D1%85.>
3. Римський статут міжнародного кримінального суду. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text.
4. Наказ МВС України від 28.06.2023 № 528. Київ, 2023. 5 с. Про утворення ситуаційного центру Міністерства внутрішніх справ України.

Dzhafarova O., Leshchenko D. The role of the situation center of the ministry of internal affairs of Ukraine in preventing and combating crimes during the war

The Ukrainian nation is going through one of the most difficult and important stages of its existence, repelling russia's brutal full-scale military aggression. In order for all state institutions to effectively interact and perform their functions in full, it must be organized accordingly. The MIA Situation

Center is an important component of the system of situation centers in Ukraine that properly connects the MIA with subordinate entities, such as the National Guard, National Police, State Border Guard Service, and SES, and with management entities such as the main and governmental situation centers. Interaction of this type is one of the key factors that helps to prevent, investigate and eliminate the consequences of russia's war crimes.

Key words: Situation Center of the Ministry of Internal Affairs, National Police, aggression, war crimes, Rome Statute, refugees, UN, Prosecutor General's Office, crime, genocide.

УДК 343.9

Назимко Є. С.,

*доктор юридичних наук, професор, перший проректор
Донецького державного університету внутрішніх справ
(м. Кропивницький, Україна)*

e-mail: nazimuch@ukr.net

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-4949-4155>

Пономарьова Т. І.,

*доктор юридичних наук, завідувач науково-дослідної лабораторії
з проблем запобігання кримінальним правопорушенням
факультету №3 Донецького державного університету
внутрішніх справ, (м. Кропивницький, Україна)*

e-mail: tatiana.ponomarova@ukr.net

ORCID iD: 0000-0002-5209-0234

ОСОБЛИВОСТІ ВІКТИМОЛОГІЧНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ НА ДЕОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ

Анотація. Розглядаються особливості віктимологічної профілактики кримінальних правопорушень на деокупованих територіях. Вказується, що основним чинником, який здійснює дестабілізуючий вплив на криміногенну ситуацію є тимчасова окупація окремих територій та відсутність відпрацьованого алгоритму реабілітації та ресоціалізації

громадян України після деокупації. Більшість детермінуючих факторів знаходиться у площині зростання рівня віктимності у населення, яке тривалий час проживає на окупованих територіях. Звертається увага на те, що всі дії держави-агресора спрямовані на забезпечення поступового девіаціювання громадян. Беззаперечним визнано факт того, що кожна друга девіація призводить до формування віктимної або суспільно небезпечної поведінки. Аргументовано доводиться, що проблема віктимологічної профілактики на деокупованих територіях полягає у відсутності можливості здійснення своєчасного впливу на поведінку населення.

Ключові слова: деокупація, віктимна поведінка, віктимологічна профілактика, держава-агресор, детермінація.

Забезпечення прав та свобод людини та громадянина є основним та беззаперечним пріоритетом правової та демократичної держави. Цінність кримінального законодавства реалізується крізь призму встановлення кримінально-правової заборони на будь-які посягання на державу та всі суспільні відносини, які нею упорядковані. Необхідність у посиленні механізму захисту прав та свобод громадян зумовлює потребу у створенні відповідних, необхідних та достатніх засобів запобігання кримінальним правопорушенням у межах дії різних правових режимів. Не є виключенням і особливий правовий режим воєнного стану, який актуалізував потребу у розшукуванні нових способів впливу на протиправну діяльність, зокрема ту, що пов'язана із військовою агресією російської федерації проти України. Водночас, основним чинником, на який не була розрахована діюча кримінологічна політика — це тимчасова окупація окремих територій та відсутність відпрацьованого алгоритму реабілітації та ресоціалізації громадян України після деокупації. Більшість детермінуючих факторів злочинності на окупованих територіях знаходиться у площині зростання рівня віктимності населення, яке тривалий час проживає в них.

Аналіз правоохоронної та судової практики надає можливість вважати, що основними причинами зростання рівня віктимності населення на окупованих територіях є: 1) тривале перебування в інформаційній ізоляції та/або під впливом медіа держави-агресора, що знижує

аналітичні можливості особи; 2) непоодинокі випадки вербування державою-агресором населення на окупованих територіях (що після деокупації стає причиною вчинення таких кримінальних правопорушень як, наприклад, пособництво державі-агресору); 3) інтенсифікація незаконного обігу зброї, що призводить до її появи у населення; 4) збільшення кількості колаборантів через отримання освіти відповідно до стандартів держави-агресора у випадках тривалого перебування в окупації та вимушеного виховання дітей в таких умовах (прикладом є окремі території Донецької та Луганської областей, які перебувають в окупації з 2014 року, а також анексована Автономна Республіка Крим); 5) переоцінка моральних та етичних цінностей, обрання стилю життя, непритаманного ідеології української держави та суспільства, що призводить до втрати громадянської позиції; 6) зростання кількості кримінальних правопорушень, пов'язаних із воєнною агресією російської федерації, зокрема, таких як, наприклад, примусова депортація; 7) поява політичної, економічної та соціальної прірви між населенням, яке тривалий час проживало в умовах окупації та громадянами, які проживають на неокупованих територіях; 8) невизначена доля осіб, які відбувають покарання у виді позбавлення волі на окупованій території (у більшості випадків представниками держави-агресора такі особи звільняються від подальшого відбування покарання за умови надання згоди на ведення воєнних дій проти України). Отже, наведене свідчить про те, що всі дії держави-агресора спрямовані на нарощення девіацій у громадян. Беззаперечним є факт того, що кожна друга девіація призводить до формування віктимної або суспільно небезпечної поведінки.

Внаслідок цього з'являється така пряма негативна залежність рівня віктимності населення від кількісно-якісних показників злочинності і зворотна — кількості кримінальних правопорушень від інтенсифікації віктимізації. Проблема віктимологічної профілактики на деокупованих територіях полягає у відсутності можливості здійснення своєчасного впливу з боку України. Як видається, після довготривалої окупації на звільнених територіях у більшості населення вже будуть сформовані віктимні настанови, а отже метою такої профілактики стає не попередження, а їх витіснення. Із урахуванням наведеного можна виокремити два напрями віктимологічного та кримінологічного впливу:

1) витіснення вже сформованих під час окупації віктимних рис; 2) попередження потенційних (тих, що можуть сформуватись внаслідок десоціалізації після окупації та необхідності повернення до звичайного життя).

Витіснення вже сформованих під час окупації віктимних рис. Психологія окупації завжди спрямована на деформацію громадянської позиції населення. Така деформація може здійснюватись шляхом застосування (обіцянки застосування) заохочувальних засобів та заходів (підвищення рівня життя, заробітної плати, розбудови окупованої території, надання пільг тощо), так і через психологічне/фізичне насильство (або погрозу його застосування). Здебільшого, ворогом для окупації обираються території із умовно підвищеним рівнем віктимності, зокрема ті, що знаходяться близько до кордону (як, наприклад, Донецька та Луганська області), або ті, що віддалені від кордону, але мають спрощений доступ через наявність спільного морського басейну (прикладом є розташування Автономної Республіки Крим в Чорноморській акваторії). Окремим вітими́зуючим чинником в умовах окупації є вплив родини на свідомість дітей, які в цій родині виховуються. Деструкція такого впливу може полягати як у закладенні викривленого уявлення про громадянську позицію та дії ворога (якщо члени родини є колаборантами), так і ігнорування закликів державної влади щодо необхідності евакуації із тимчасово окупованих територій. Останній випадок є прикладом умовно несвідомої, посередницької віктимізації, тобто — віктимізації дитини через родину.

Витіснення сформованих під час окупації віктимних рис потребує реалізації таких дій: 1) забезпечення ресоціалізації населення (за необхідності — відновлення майнових та інших особистих прав, забезпечення тимчасовим житлом (вирішення питання про відновлення пошкодженого житла), забезпечення необхідних курсів підвищення кваліфікації тощо); 2) запобігання контактам із представниками держави-окупанта з метою уникнення випадків колабораціонізму; 3) посилення інформаційно-просвітницької роботи (забезпечення впливу медіа); 4) запровадження спеціальних освітніх програм у навчальних закладах; 5) депопуляризація культури держави-агресора; 6) декультурирування особи голови держави-агресора.

Попередження потенційних (тих, що можуть сформуватись внаслідок десоціалізації після окупації та необхідності повернення до звичайного життя) віктимних рис. Що стосується наведених умов, необхідно відзначити, що ці риси не зумовлені безпосередньо окупацією, а є наслідком тривалого перебування в ізоляції від звичного життя. Умовно кажучи, така віктимність може набуватись не тільки через окупацію, а і під час тривалого проживання в іншій країні та повернення до дому, проживання в селищі та переїзді до великого місця тощо. Отже, така віктимність може бути пояснена подвійною зміною звичних умов проживання, кола спілкування тощо. Віктимологічна робота за таких умов повинна передбачати реалізацію таких дій: 1) забезпечення поступової інтеграції в нове середовище; 2) забезпечення роботою та заробітною платою (з метою утримання від зайняття незаконною/протиправною діяльністю); 3) надання освітніх та соціальних послуг (що стосується останніх, особлива увага має бути приділена вирішенню побутових та матеріальних потреб); 4) надання психологічного та юридичного супроводу.

Таким чином, проведене дослідження дозволило підсумувати, що віктимологічна профілактика на деокупованих територіях, здебільшого, полягає у витісненні набутих морально-ціннісних орієнтирів держави-агресора, котрі заважають ресоціалізації в суспільстві. Запобігання подальшому формуванню девіантної поведінки (зокрема — і суспільно небезпечної) потребує виключення можливості здійснення колабораційної діяльності через наявність особистісних мотивів чи через вплив (погрозу впливу) представників держави-окупанта. Через відсутність доступу до українських територій під час їх окупації, профілактична робота може проводитись виключно постфактум, що певним чином її ускладнює. Проте, відновлення відповідального ставлення до громадянських обов'язків та ідентифікації себе як громадянина України — це платформа, на якій має будуватись механізм запобігання віктимізації і кримінальним правопорушенням проти основ національної безпеки, а також миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку.

Nazymko Ye., Ponomarova T. Features of victimology prevention of criminal offenses in deoccupied territories

The peculiarities of victimological prevention in the de-occupied territories are considered. It is indicated that the main factor that exerts a destabilizing influence on the criminological policy is the temporary occupation of certain territories and the lack of a proven algorithm for the rehabilitation and resocialization of Ukrainian citizens after de-occupation. Most of the determining factors are in the plane of the increase in the level of victimization among the population that has been living in the occupied territories for a long time. Attention is drawn to the fact that all actions of the aggressor state are aimed at ensuring the gradual deviation of citizens. The fact that every second deviation leads to the formation of victim or socially dangerous behavior is indisputable. Arguably, it is proved that the problem of victimological prevention in the de-occupied territories is the lack of possibility of timely influence on the behavior of the population.

Key words: de-occupation, victim behavior, victimological prevention, aggressor state, determination.

УДК 341.322.5:343.122-053.2

Багаденко І. П.,

*кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник
Державного науково-дослідного інституту МВС України
(м. Київ, Україна)*

e-mail: dndi2008@ukr.net

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-3350-4411>

ДІТИ — ЖЕРТВИ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ ТА ЗЛОЧИНІВ, ВЧИНЕНИХ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Анотація. З моменту повномасштабного вторгнення російських окупантів на українські землі набули поширення воєнні злочини та злочини проти людяності, що вчиняються в регіонах України, які є зонами бойових дій. Жертвами злочинів в тому числі стають діти, які є найбільш вразливою категорією, оскільки не завжди можуть надати відповідної оцінки діям, що вчиняються, та вжити заходів щодо свого захисту. До таких злочинів, зокрема, відносяться умисне заподіяння сильних страждань або тяжких тілесних ушкоджень чи шкоди здоров'ю; посягання на людську гідність; зґвалтування, сексуальне рабство тощо. Водночас, в умовах воєнного стану в Україні поширюються кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, що вчиняються її громадянами.

Ключові слова: діти-жертви; воєнні злочини; злочини, вчинені в умовах воєнного стану; кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей.

Впродовж першого місяця війни лише на Київщині було виявлено 13 жертв сексуальних злочинів, вчинених окупантами [1]. За результатами повідомлень засобів масової інформації, а також даними Офісу Генерального прокурора станом на 13.10.2023 з початку повномасштабної війни в Україні постраждали щонайменше 20 тис. дітей, з них 508 — загинули, 1135 — отримали поранення різного ступеня тяжкості, 19 546 — депортовано, 1181 — зниклі, 13 — постраждали від сексуального насильства. Звісно, точну кількість постраждалих дітей встановити неможливо через активні бойові дії та тимчасову окупацію частини території України [2]. При цьому, вік постраждалих від сексуальних злочинів становив від 4 років [3].

Так, кримінальні правопорушення відносно дітей, зокрема, проти їх статевої свободи та статевої недоторканості, що вчинюються під час воєнних дій, є порушеннями міжнародного гуманітарного права та прав людини [4]. Відповідальності за вчинення таких діянь підлягають не лише безпосередні кривдники, але й воєнне командування підрозділу, де відбувають службу зазначені особи на момент вчинення злочину. Зокрема, ст.28 Римського статуту Міжнародного кримінального суду передбачає відповідальність керівника за воєнні злочини, злочини геноциду та злочини проти людяності, вчинені його підлеглими, що перебувають під його командуванням [5].

Усього в Україні зафіксовано 187 фактів сексуального насильства в умовах війни, з яких неповнолітні, як зазначалось вище, — 13. При цьому, про підозру повідомлено 16 військовослужбовцям РФ у вчиненні злочинів (всі заочно), до суду скеровано обвинувальні акти щодо 5 осіб, одну особу засуджено [6].

Водночас, не зважаючи на воєнний стан, вимушені внутрішні переселення, загибель близьких, втрату житла, роботи тощо, у країні поширюються факти вчинення кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей особами — громадянами України. Так, за даними підрозділів ювенальної превенції Національної поліції за період 24.02.22–30.09.2023 зареєстровано 636 кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей [7]. При цьому, переважну більшість (509) складають правопорушення, передбачені статтями 155 (Вчинення дій сексуального характеру

з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку), 156 (Розбещення неповнолітніх) Кримінального кодексу України. Вік жертв здебільшого становив менше 14 років, що є малолітнім за визначенням. За статтю жертвами указаних кримінальних правопорушень переважно були дівчата, які відносились до близького оточення правопорушника (наприклад, донька, падчерка, племінниця, онука, донька сусідів чи друзів). Також мали місце випадки, коли відносно однієї потерпілої особи здійснювались зазначені правопорушення одним правопорушником протягом тривалого часу [8]. Щодо самого правопорушника слід зазначити, що це здебільшого особа чоловічої статі, призовного віку (від 23 до 54 років). В непоодиноких випадках такі особи раніше мали судимість переважно за вчинення насильницьких та майнових кримінальних правопорушень [9].

З урахуванням викладеного, можна дійти висновку, що питання захисту дітей від злочинних посягань, зокрема, на статеву свободу та статеву недоторканість останніх, потребує комплексного підходу, побудованого на принципах взаємодії та співпраці між суб'єктами запобігання та протидії протиправним діянням стосовно дітей. Також доцільно підвищувати ефективність діяльності Державної кримінально-виконавчої служби України, зважаючи на факти вчинення кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей раніше судимими особами. Крім цього, удосконалення потребує законотворча та організаційна діяльність у зазначеній сфері, беручи до уваги негативний вплив воєнних факторів, що відображається на тиску окупантів відносно органів виконавчої влади на тимчасово окупованих територіях. В якості прикладу доречно навести випадок в окупованому Херсоні із звільненням окупантами з-під варти засудженого на 15 років за зґвалтування, вбивство та наругу над тілом малолітньої особи [10].

Список використаних джерел

1. Впродовж місяця на Київщині виявлено 13 жертв сексуальних злочинів, вчинених окупантами, — МВС. URL: ukr.net/news/details/kyiv/91433936.html (дата звернення 20.09.2023).

2. Діти війни (24 лютого 2022 — 13 жовтня 2023). URL: <https://childrenofwar.gov.ua/> (дата звернення 13.10.2023).

3. Жертвам від 4 до 83 років: найбільше сексуальних злочинів російські окупанти вчинили на Херсонщині. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/novyny-ryazovu-a-seksualni-zlochyny-rosiyskykh-viyskovykh-khersonshchyna/32622803.html>. (дата звернення 23.09.2023).

4. Конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12.08.1949. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text. (дата звернення 28.09.2023)

5. Римський статут міжнародного кримінального суду. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text. (дата звернення 29.09.2023).

6. ОГПУ зафіксував майже двісті випадків сексуального насильства з боку військових РФ. URL: <https://suspilne.media/472756-zafiksovano-187-vipadkiv-skoenna-zlociniv-seksualnogo-harakteru-z-boku-viyskovih-rf-ofis-genprokurora/> (дата звернення 05.10.2023).

7. Відомості про кримінальні правопорушення, що вчинені стосовно дітей (потерпілими були малолітні та неповнолітні особи) (С45404(01)).

8. На Хмельниччині до 15 років ув'язнення засуджено 40-річного чоловіка, який тривалий час гвалтував доньку та знущався над сином. URL : <https://www.npu.gov.ua/news/novini-z-regioniv-ta-in-sajtiv/na-xmelnichchini-do-15-rokiv-uv-yaznennya-zasudzheno-40-richnogo-cholovika-yakij-trivalij-chas-valtuvav-donku-ta-znushhavsya-nad-sinom/> (дата звернення : 07.10.2023).

9. На Вінниччині затримали гвалтівника 11-річної дівчинки. URL : <https://suspilne.media/160845-na-vinnicini-zatrimali-gvaltivnika-11-richnoi-divcinki/> (дата звернення : 09.10.2023).

10. Окупанти випустили з в'язниці вбивцю та ката 11-річної Дарини Лук'яненко. URL : <https://www.stopcor.org/ukr/section-uanews/news-okupanti-vipustili-z-vyaznitsi-vbivtsyu-ta-kata-11-richnoi-darini-lukyanyenko-10-09-2023.html>. (дата звернення : 10.10.2023).

Bagadenko I. Children are victims of war crimes and crimes, committed under the conditions of the state of martial

Since the full-scale invasion of the Russian occupiers on Ukrainian lands, war crimes and crimes against humanity, committed in regions of Ukraine that are war zones, have become widespread. Victims of crimes include children, who are the most vulnerable category, as they cannot always give an

appropriate assessment of the actions being committed and take measures for their protection. Such crimes include, in particular, intentional infliction of severe suffering or serious bodily injury or harm to health; encroachment on human dignity; rape, sexual slavery, etc. At the same time, in the conditions of martial law in Ukraine, criminal offenses against the sexual freedom and sexual integrity of children, committed by its citizens, are spreading.

Key words: child victims; war crimes; crimes committed under martial law; criminal offenses against sexual freedom and sexual integrity of children.

УДК 343.97 + 343.918.1 (343.3./7; 349.23/24)

Колосов І. В.,

доктор права габілітований (Республіка Польща), доктор філософії з права (Україна), рецензент наукового фахового видання “International Journal of Law and Society”, Science Publishing Group Inc. (м. Нью-Йорк, США) (м. Нікополь, Україна)

e-mail: kolosov07121987@ukr.net

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-8856-9634>

ЖЕРТВИ ВІД ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ БЕЗПЕКИ ВИРОБНИЦТВА: ФАКТОРИ, ЩО СПРИЯЮТЬ ФОРМУВАННЮ ОСОБИ ЗЛОЧИНЦЯ

Анотація. Робота присвячена емпіричному дослідженню передумов та обставин, що сприяють вчиненню злочину проти безпеки виробництва. Представлено наскрізне категоріальне статистичне спостереження, проведене у період часу з 07.09.2023 року по 01.10.2023 року з подальшим моделюванням особи обвинуваченого за допомогою інструментів нейропрограмування (ресурсів штучного інтелекту), з урахуванням принципу расового та гендерного розподілу. Вивчено 195 кримінальних справ та проваджень щодо 212 обвинувачених, розглядуваних судами України за період часу з 2010 по 2023 роки. За результатами дослідження зроблено висновки.

Ключові слова: злочини проти безпеки виробництва, обвинувачений, штучний інтелект, статистичне спостереження, Україна, воєнний стан.

Наукові дослідження показників суспільної віктимізації, незалежно від миру чи стану війни, нерозривно пов'язані не тільки і не стільки з особою жертви, яка виступає пасивним учасником кримінального правовідношення, а здебільшого повинні торкатись причин і передумов, обстановки і обставин, що сприяють вчиненню злочину — активного протиправного суспільно небезпечного діяння, передбаченого законодавством відповідної держави про кримінальну відповідальність.

Адже як правильно те, що найкращий злочин — той, якому вдалось запобігти, усунувши фактор провокативності жертви, так буде правильним і зворотне: не станеться злочину, якщо усунути причини і передумови, що сприяють перетворенню правослухняної особи на особу обвинуваченого.

В різні часи питанням причин та умов, що сприяють поширенню злочинності були присвячені праці таких науковців, як В. І. Антипова, В. І. Василичука, О. Ф. Долженкова, О. М. Джужі, О. Г. Кальмана, О. В. Копана, М. В. Корнієнка, В. В. Коваленка, С. І. Ніколаюка, Д. Й. Никифорчука, В. В. Лисенка, В. Л. Ортинського, М. А. Погорецького, В. М. Поповича, Л. П. Скалозуба, О. Ю. Заблоцької та ін. [1, с. 546]. Існують також і відповідні авторські напрацювання у зазначеній сфері [2, с. 127–143; 3, с. 112–122].

За всієї поваги до згаданих світил науки, предметом нашої уваги стануть передумови та обставини, що сприяють злочинності у сфері безпеки виробництва [4] окремо: у довоєнний та воєнний період, поєднуючись методом емпіричного дослідження.

Основою дослідження, як вже зазначалось, є емпіричний метод. Представлено наскрізне категоріальне статистичне спостереження, проведене у період часу з 07.09.2023 року по 01.10.2023 року з подальшим моделюванням особи обвинуваченого за допомогою інструментів нейропрограмування (ресурсів штучного інтелекту) [5;6] за заданими домінуючими, з точки зору теорії вірогідності, а подекуди — абсолютними, властивостями. Дослідження охоплює 195 кримінальних справ та проваджень щодо 212 обвинувачених, розглядуваних судами України за період часу з 2010 по 2023 роки, з інтервальною розбивкою на періоди: 2010–2018, 2019–2023, з огляду на логіку їх оприлюднення у Єдиному державному реєстрі судових рішень [7]. Предметом уваги були

лише ті кримінальні провадження, які були закінчені у формі постановлення вироку.

Об'єктом дослідження були такі категорії справ, як порушення вимог законодавства про охорону праці та порушення правил безпеки на вибухонебезпечних підприємствах або у вибухонебезпечних цехах, що є показниковими для даної сфери суспільних відносин.

Одним з використаних методів є програмне моделювання особи обвинуваченого на підставі найбільш вірогідних провокуючих факторів до протиправної поведінки, з використанням розподілу за гендерною та расовою ознаками.

З дослідження була свідомо виключена категорія справ щодо порушення правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою, оскільки за вищезгаданий період часу судами України було постановлено 1149 подібних вироків, що значно перевищує обсяг дослідження, виконуваного в рамках наукової статті.

Насамкінець, роботи базується як на загальних методах пізнання (індукція, дедукція, аналіз, синтез *et cetera*), так і на формально-юридичному методі наукового дослідження. *Case-study* порівняння використано у даній статті в якості демонстративного методу, з метою наочно висвітлити основні результати наукового дослідження.

Мета і завдання дослідження — віднайти найбільш притаманні соціальні риси осіб обвинуваченого, які можуть слугувати провокуючим фактором до вчинення злочину проти безпеки виробництва; сформулювати кримінологічний “портрет” обвинуваченого за допомогою ресурсів штучного інтелекту; порівняти рівень злочинності у контексті предмету дослідження у до — та воєнний періоди, висловивши відповідні міркування; сформулювати науково обгрунтовані висновки за результатами проведеної роботи.

Вивчення соціокримінологічних детермінант формування особи обвинуваченого у всіх випадках нами проведено, ураховуючи такі складові як: стать, місцевість проживання, національність, громадянство, сімейний стан, рід занять, наявність незнятої та непогашеної судимості, освіта та її рівень та інші індивідуалізуючі особливості: інвалідність, пенсійний вік, співучасть у злочині і т.п.

Відносно злочинів (кримінальних правопорушень) у формі порушення вимог законодавства про охорону праці за період часу з 2010 по 2018 роки, результати узагальнені у таблиці 1.

Табл. 1

Притаманні властивості особі обвинуваченого у порушенні вимог законодавства про охорону праці (2010-2018)

Стать		Місцев. прожив.		Нац., громад.		Сім. стан			Рід занять		Освіта		Особ. харак.	
ч.	ж.	м.	с.	укр.	іноз.	н/о	одр.	розл./вд.	роб.	кер	вища	сер./с.	судим.	інш ¹
148	13	135	26	154	7	11	147	3	27	134	86	75	--	22
Всього випадків винесення вироків з 2010 по 2018 рік:											148			
Засуджено або виправдано:											161 особа			

Розподіл обвинувачених за віковим критерієм наведено у таблиці 2.

Табл. 2

Віковий розподіл обвинувачених у порушенні вимог законодавства про охорону праці (2010-2018)

Розподіл обвинувачених за віковою ознакою					
Вік, років	18-25	26-35	36-45	46-60	понад 60
	7	20	124	2	8

Таким чином, можемо сформулювати кримінологічний “портрет” обвинуваченого: одружена (91,3% випадків) особа чоловічої (91,9% випадків) статі, громадянин України (95,7% випадків), віком 36–45 років (76,1% випадків), житель міста (83,9% випадків), з вищою (53,42% випадків) освітою, який є керівником або займає керівне становище (83,23% випадків), раніше не судимий (100% випадків).

У передвоєнний та воєнний період картина злочинності у досліджуваній області зазнала змін та перетворень, висвітлених у таблиці 3.

¹ Інше: раніше не судимі особи в порядку ст. 89 КК України (2001 р.) – 2 випадки, наявність у обвинуваченого інвалідності – 3 випадки, співучасть у злочині – 7 випадків, працюючий пенсіонер – 9 випадків, обвинувачений зі статусом учасника бойових дій (УБД) – 1 випадок.

Табл. 3

Притаманні властивості особі обвинуваченого у порушенні вимог законодавства про охорону праці (2019-2023)

Стать		Місцев. прожив.		Нац., гро-мад.		Сім. стан		Рід за нять		Освіта		Особ. харак.		
ч.	ж.	м.	с.	укр.	іноз.	н/о	одр.	розн.	роб.	кер.	вища	сер./с.	судим.	інш ¹
23	1	19	5	24	--	3	21	--	2	22	15	9	--	3
Всього випадків винесення вироків з 2019 по 2023 рік:											23			
Засуджено або виправдано:											24 особи			

Аналогічні зрушення у віковій розкладці приведено у таблиці 4.

Табл. 4

Віковий розподіл обвинувачених у порушенні вимог законодавства про охорону праці (2019-2023)

Розподіл обвинувачених за віковою ознакою					
Вік, років	18-25	26-35	36-45	46-60	понад 60
	--	--	22	--	2

Кримінологічний “портрет” обвинуваченого, при цьому, зазнав наступних видозмін: одружена (87,5% випадків) особа чоловічої (95,8% випадків) статі, громадянин України (100% випадків), віком 36–45 років (91,7% випадків), житель міста (79,2% випадків), з вищою (62,5% випадків) освітою, який є керівником або займає керівне становище (91,7% випадків), раніше не судимий (100% випадків).

Щодо порушень правил безпеки на вибухонебезпечних підприємствах або у вибухонебезпечних цехах за 2010–2018 роки результати згруповані у вигляді таблиці 5.

¹ Інше: співучасть у злочині – 1 випадок, працюючий пенсіонер – 2 випадки.

Табл. 5

Притаманні властивості особі обвинуваченого у порушенні правил безпеки на вибухонебезпечних підприємствах або у вибухонебезпечних цехах (2010-2018)

Стать		Місцев. прожив.		Нац., громад.		Сім. стан			Рід за нять		Освіта		Особ. харак.	
ч.	ж.	м.	с.	укр.	іноз.	н/о	одр.	розл./вд.	роб.	кер	вища	сер./с.	судим.	інш ¹
26	--	26	--	26	--	3	19	4	6	20	15	11	--	4
Всього випадків винесення вироків з 2010 по 2018 рік:											23			
Засуджено або виправдано:											26 осіб			

I, відповідно, віковий розподіл — у таблиці 6.

Табл. 6

Віковий розподіл обвинувачених у порушенні правил безпеки на вибухонебезпечних підприємствах або у вибухонебезпечних цехах (2010-2018)

Розподіл обвинувачених за віковою ознакою					
Вік, років	18-25	26-35	36-45	46-60	понад 60
	--	--	3	18	4

У цьому кейсі кримінологічний “портрет” обвинуваченого має такий вигляд: одружена (73% випадків) особа чоловічої (100% випадків) статі, громадянин України (100% випадків), віком 36–45 років (69,2% випадків), житель міста (100% випадків), з вищою (57,69% випадків) освітою, який є керівником або займає керівне становище (77% випадків), раніше не судимий (100% випадків).

У подальшому (2019–2023) сталися наступні зміни (див. таблиці 7 і 8).

¹ Інше: раніше не судимі особи в порядку ст. 89 КК України (2001 р.) — 1 випадок, співучасть у злочині — 2 випадки, працюючий пенсіонер — 1 випадок.

Табл. 7

Притаманні властивості особі обвинуваченого у порушенні правил безпеки на вибухонебезпечних підприємствах або у вибухонебезпечних цехах (2019-2023)

Стать		Місцев. прожив.		Нац., громад.		Сім. стан			Рід за нять		Освіта		Особ. харак.	
ч.	ж.	м.	с.	укр.	іноз.	н/о	одр.	розл./вд.	роб.	кер.	вища	сер./с.	судим.	інш.
1	--	1	--	1	--	--	1	--	--	1	--	1	--	--
Всього випадків винесення вироків з 2019 по 2023 рік:											1			
Засуджено або виправдано:											1 особа			

Табл. 8

Віковий розподіл обвинувачених у порушенні правил безпеки на вибухонебезпечних підприємствах або у вибухонебезпечних цехах (2019-2023)

Розподіл обвинувачених за віковою ознакою					
Вік, років	18-25	26-35	36-45	46-60	понад 60
	--	--	--	1	--

Кримінологічний “портрет” обвинуваченого у даному випадку набув не вірогіднісних, а вже абсолютних ознак: одружена (100%) особа чоловічої (100%) статі, громадянин України (100%), віком 46–60 років (100%), житель міста (100%), з середньою спеціальною освітою (100%) освітою, який є керівником або займає керівне становище (100% випадків).

За версією нейромережі Dream by Wombo, використовуючи лише найбільш вірогідні (домінуючи) властивості суб'єкта злочину (ступінь вірогідності — $\geq 50\%$), отримали загальний вигляд обвинуваченого (див. фототаблицю 1).

Фототаблиця 1. Зпроекований портрет обвинуваченого у злочині проти безпеки виробництва (загальний вигляд).

По галузям виробництва обвинувачений має виглядати наступним чином (див. фототаблицю 2).

Фототаблиця 2. Зпроекований портрет обвинуваченого у злочині проти безпеки виробництва (ліворуч — промислове виробництво, праворуч — галузь транспорту).

Поскільки серед обвинувачених траплялись іноземці, ми зпроекували портрети представників монголоїдної (азійської) раси:

Фототаблиця 3. Зпроектований портрет обвинуваченого у злочині проти безпеки виробництва по галузям (“азійський варіант”).

І негроїдний їх варіант (див. фототаблицю 4).

Фототаблиця 4. Зпроектований портрет обвинуваченого у злочині проти безпеки виробництва по галузям (“африканський варіант”).

Деяко інакше “побачила” “портрет” обвинуваченого по згаданим критеріям нейромережа Stable Diffusion 2.1 Demo (див. фототаблиці нижче).

Фототаблиця 5. Зпроектований портрет обвинуваченого у злочині проти безпеки виробництва по галузям (“азійський варіант”).

Фототаблиця 6. Зпроектований портрет обвинуваченого у злочині проти безпеки виробництва по галузям (“африканський та європейський варіанти”).

Нас також зацікавив портрет обвинуваченого, що зайнятий у сільськогосподарському виробництві або має фермерське господарство та, окрім того, найрідкіснішого випадку: обвинуваченого жіночої статі.

Результати, за версією нейромережі Dream by Wombo, приведені у фототаблиці нижче.

Фототаблиця 7. Зпроекований портрет обвинуваченого у злочині проти безпеки виробництва (у сфері сільського господарства та жіночої статі).

Висновки.

1. Злочинність проти безпеки виробництва має виражене “чоловіче обличчя”, на перший погляд, соціально-благополучних осіб середнього віку, з вищою освітою та одруженим сімейним станом — жителів міста. Така концепція є логічно та емпірично правильною, але у повній мірі суперечить традиційним уявленням про злочинність.

2. Злочинність проти безпеки виробництва має здебільшого характер необережності і ніколи не є рецидивною. Рідкісні випадки співучасті, що слід кваліфікувати як умисну форму вини, радше підтверджують наведений висновок, аніж спростовують. Отже, ключова риса характеру такого обвинуваченого — його надмірна самовпевненість, яка перетворюється на злочинну або таке нехтування правилами безпеки, що породжує собою злочинну недбалість. Звідси, маємо розуміти, що здорова невпевненість та сумніви у діях потенційного обвинуваченого — це запорука невчинення такого злочину. Отже, саме найбільш потенційних обвинувачених слід частіше направляти на інструктаж з техніки

безпеки, виробниче навчання, підвищення кваліфікації, з метою профілактики злочинності та повернення здорової обачності у своїх діях.

3. В Україні існують реальні проблеми інституту сім'ї, вищої освіти та кадрового добору керівних кадрів. Потрібні комплексні заходи, спрямовані на підвищення матеріального добробуту сімей, реформування концепції та змістовного наповнення вищої освіти у дусі дотримання норм безпеки і охорони праці, подолання явищ корупції у призначенні керівників різних ланок.

4. Воєнний стан хоча і істотно знизив частку злочинів проти безпеки виробництва у загальній структурі злочинності, але ми переконані, що це пов'язано з їх більшою латентизацією та мобілізацією виробничних кадрів, аніж зі зникненням явища як такого.

5. Держава потребує докорінного перегляду системи пенсійного забезпечення аби уникати випадків роботи пенсіонерів та інвалідів на виробництві та небезпечних видах робіт. Крім того, існує нагальна потреба у гендерно збалансованій кадровій політиці у сфері виробництва.

У той же час, перспективним напрямом дослідження є вивчення обставин та передумов, що сприяють вчиненню порушень правил техніки безпеки при виконанні робіт з підвищеною небезпекою, що може бути предметом уваги науковців або здобувачів наукових ступенів у майбутньому.

Список використаних джерел

1. Писарчук І. В. Причини і умови, які сприяють вчиненню нецільового використання бюджетних коштів службовими особами. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка"*. Серія: Юридичні науки. 2016. № 845. С. 546–552.

2. Колосов І. В. Профілактика військових злочинів як засіб подолання злочинності: соціально-трудова аспект. *Військові злочини: кримінально-правова, криміналістична та кримінологічна характеристика: колективна монографія* / за заг. ред. В. М. Стратонова, Є. Л. Стрельцова. Херсон : Видавничий дім «Гельветика». 2015. 340 с.

3. Kolosov I. Medically-labour problem of the aggression crimes' victims. *Кримінологічні дослідження*: збірник наук. праць / [гол. ред. В. Поклад, канд. філос. наук]; Луган. навч.-наук. інст. імені Е. О. Дідоренка Донецьк. держ. універ. внутр. справ. Івано-Франківськ, Кропивницький: РВВ ДонДУВС, 2023. Вип. 13 : Міжнародні злочини російської федерації на території України. 384 с.

4. Кримінальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2001, № 25–26, ст. 131. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення 01.10.2023).

5. Dream by Wombo: онлайн-неймережа. URL: <https://dream.ai/create> (дата звернення: з 07.09.2023 року по 01.10.2023).

6. Stable Diffusion 2.1 Demo: онлайн-неймережа. URL: <https://huggingface.co/spaces/stabilityai/stable-diffusion> (дата звернення: з 07.09.2023 по 01.10.2023).

7. Єдиний державний реєстр судових рішень (за відповідними опціями та критеріями пошуку). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua> (дата звернення: з 07.09.2023 по 01.10.2023).

Kolosov I. V. Victims from the crimes against production safety: contributing issues for defendant person's formation

Summary. The papers is devoted to the empirical study of the prerequisites and circumstances contributing to the commission of a crime against the safety of production. An end-to-end categorical statistical observation was carried out during the period from 07.09.2023 to 01.10.2023 with subsequent modeling of the person of the accused using neuroprogramming tools (artificial intelligence resources), taking into account the principle of racial and gender distribution. 195 criminal cases and proceedings against 212 defendants considered by the courts of Ukraine for the period from 2010 to 2023 have been studied. According to the results of the study, conclusions were made.

Key words: crimes against production safety, defendant, artificial intelligence, statistical observation, Ukraine, martial law situation.

УДК 159.947

Носаченко О. Ю.,

молодший науковий співробітник Навчально-наукового центру проєктних технологій, аспірант кафедри бізнес-економіки та адміністрування Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка (м. Суми, Україна)

e-mail: *velozu97aproved@gmail.com*

ORCID id: *<https://orcid.org/0000-0003-4709-6735>*

АНАЛІЗ ОСНОВНИХ АСПЕКТІВ ВІКТИМІЗАЦІЇ МОЛОДІ В УМОВАХ ВІЙСЬКОВИХ ДІЙ

Анотація. Роль молоді для країни є надзвичайно важливою і визначальною. Молодь — це майбутнє будь-якої нації, а її внесок у суспільний розвиток надзвичайно великий. Молодь в умовах війни стикається з унікальними та складними викликами і завданнями. Війна впливає на всі сфери життя суспільства, і молодь відіграє ключову роль у вирішенні різних аспектів цієї складної проблеми. Метою дослідження є аналіз наявної інформації та відкритої статистики задля визначення розуміння впливу війни на молодь та молодіжну політику. Гіпотеза дослідження полягає у тому, що молодь як особлива соціальна група має особливості прояву впливів війни та з огляду на свої особливості потребує особливої уваги в контексті повоєнного відновлення. Віктимізація молоді в умовах війни є серйозною проблемою, яка має серйозні соціальні, психологічні та гуманітарні наслідки. Молодь, яка стає жертвами війни, може переживати такі основні види віктимізації. Для запобігання віктимізації молоді в умовах війни необхідні заходи забезпечення безпеки, освіти та психологічної підтримки для молоді, а також

правовий захист та міжнародний нагляд за дотриманням прав людини в конфліктних зонах.

Ключові слова: віктимізація молоді, війна, відновлення, переміщення.

Роль молоді для країни є надзвичайно важливою і визначальною. Молодь — це майбутнє будь-якої нації, а її внесок у суспільний розвиток надзвичайно великий. Молодь є резервом країни в галузях праці, освіти і інновацій. Вони створюють нові ідеї, запускають стартапи, розвивають інноваційні технології та сприяють зростанню економіки. Успіх молодих підприємців і фахівців сприяє залученню інвестицій і створює нові робочі місця. Молодь впливає соціальний ландшафт країни, створює молодіжні рухи, активно відстоює права та цінності, формує нові культурні тренди та сприяє розвитку сучасного мистецтва та культури. В сучасних умовах України молодь активно бере участь у створенні різних спільнот і волонтерських організацій, що працюють над вирішенням проблем, таких як допомога військовим, боротьба з бідністю, екологічні питання та інші.

Молодь в умовах війни стикається з унікальними та складними викликами і завданнями. Війна впливає на всі сфери життя суспільства, і молодь відіграє ключову роль у вирішенні різних аспектів цієї складної проблеми. По-перше, молодь є головною ціллю для військових конфліктів, і вони найбільше страждають від жертв війни. Багато молодих людей втрачають життя, зазнають поранень чи втрачають рідних. Вони переживають травми як фізичні, так і психологічні. Крім того, молодь постає перед важкими виборами і відповідальністю. Багато з них вимушені вирішувати, чи долучитися до бойових дій, чи втекти від них, чи приховуватися. Це нелегкий вибір, і він може визначити подальше життя молодої людини. Умови війни також накладають обмеження на освіту та культуру. Багато шкіл та університетів можуть бути зруйновані або закриті, що обмежує доступ молоді до освіти. Культурні заходи і мистецькі ініціативи також можуть бути обмежені або перервані через війну.

Молодь також важлива для участі у вирішенні конфлікту та відновленні країни після війни. Молоді люди можуть брати участь у волонтерських організаціях, допомагати вирішувати гуманітарні питання, відновлювати пошкоджені будівлі та інфраструктуру.

Важливо враховувати, що молодь вразлива на вплив пропаганди і радикалізації в умовах війни. Тому важливо створювати для них можливості для позитивного розвитку, освіти та розваг, які допоможуть їм уникнути залучення до насильницьких дій.

Військові дії призводять до втрати найціннішого ресурсу — людського капіталу [1]. Одна із найбільш важливих частин людського капіталу країну формується молоддю, яка має свої психологічні та соціально-економічні особливості. В Україні порівняно мало емпіричних досліджень присвячено проблематиці впливу війни на молодь. Серед основних з них варто відзначити дослідження [2], а також ряд тематичних досліджень щодо сексуального насильства в умовах війни [3], переміщення дітей [5, 6, 7].

Метою дослідження є аналіз наявної інформації та відкритої статистики задля визначення розуміння впливу війни на інтимізацію молоді та визначення відповідних проактивних й реактивних орієнтирів молодіжної політики.

Методологія дослідження. Для проведення аналізу використовувалися дані із загальнодержавних і тематичних досліджень, які проводилися впродовж періоду 2022–2023 рр. Ці дослідження фокусувалися на дослідженні ставлення молоді до різних процесів, пов'язаних із військовим чинником.

Гіпотеза дослідження полягає у тому, що молодь як особлива соціальна група має особливості прояву впливів війни та з огляду на свої особливості потребує особливої уваги в контексті повоєнного відновлення.

Молодь — це надзвичайно важливий ресурс, що формується динамічно й визначає майбутнє країни та світу в цілому. В сучасних умовах, коли зростає роль людського капіталу, молодь є важливим активом, формування якого впливає на соціальний, економічний та політичний розвиток суспільства. Молодь, завдяки своїй енергії, креативності та готовності до змін, є джерелом нових ідей і інновацій. Вона має потенціал створення нових технологій, розвитку нових підходів до вирішення суспільних проблем й вдосконалення життя людей. Молодь також має значний вплив на мобілізацію суспільства та політичні процеси, що було підтверджено подіями 2004 та 2014 рр. З точки зору економічного розвитку молодь є основним джерелом робочої сили та інтелектуального

капіталу, а тому інвестування в освіту, професійну підготовку і розвиток молодих людей сприяє підвищенню продуктивності та конкурентоспроможності економіки.

Однак, щоб молодь могла використовувати свій потенціал на повну, важливо створити умови для її навчання, розвитку та участі в суспільному житті. Держава, освітні установи, громадські організації та сім'я повинні спільно працювати над створенням сприятливого середовища для росту та розвитку молоді. Таким чином, молодь — це не просто ресурс, це майбутнє нації і суспільства в цілому. Інвестування в молодь і забезпечення її можливостями — це інвестиція у сталий розвиток та процвітання наших суспільств.

Важливою проблемою в умовах війни є віктимізація молоді, яку можна визначити як процес, при якому молоді особи стають жертвами різних видів насильства, злочинів або проблем, які можуть призводити до фізичного, психологічного, соціального чи економічного травмування або обмежень. Загалом цей термін використовується для опису ситуацій, коли молодь, яка є вразливою групою в суспільстві через свій вік, стає об'єктом агресії, експлуатації або недоліків.

Віктимізація молоді в умовах війни є серйозною проблемою, яка має серйозні соціальні, психологічні та гуманітарні наслідки. Молодь, яка стає жертвами війни, може переживати такі основні види віктимізації:

1. Фізична віктимізація, що включає в себе прямі напади на молодь, включаючи насильство, фізичні травми та сексуальні напади. Військові конфлікти можуть призводити до рекрутації дітей-солдатів, що є формою фізичної віктимізації.

Найбільш комплексним щодо втрат молоді внаслідок війни є дослідження аналітичного центру Cedos та агенції Info Sapiens за технічної та організаційної підтримки Представництва Фонду ООН у справах народонаселення в Україні, Програми розвитку ООН в Україні та Міністерства молоді та спорту України та фінансової підтримки МЗС Данії.

Правоохоронці України вже розпочали ініціювати ряд кримінальних проваджень у зв'язку з інцидентами сексуального насильства, які сталися в областях Донецькій, Київській, Харківській та Херсонській. Однак через окупацію деяких територій, Україні поки що складно

надійно отримати інформацію щодо кількості подібних випадків сексуального насильства [3].

2. Психологічна віктимізація: молодь може страждати від психологічної травми внаслідок війни, включаючи посттравматичний стресовий розлад, депресію, тривожність та інші психічні проблеми.

З дослідження «Вплив війни на молодь в Україні» [] відомо, що загалом 82% молодих людей зазначили, що мають втрати через війну. Найпоширеніші втрати для молоді показані на рис. 1.

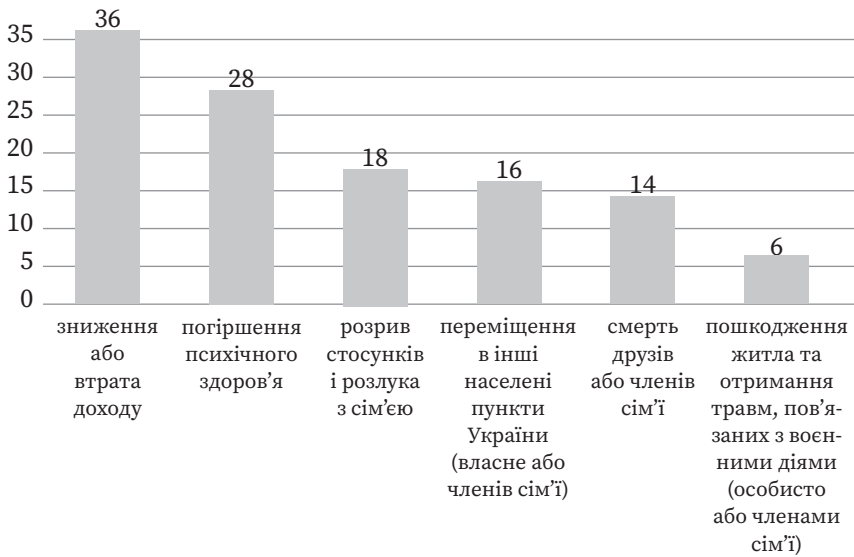

Рис. 1. Найпоширеніші втрати молоді внаслідок війни
Джерело: складено автором на основі [2]

З рис. 1 бачимо, що погіршення психічного здоров'я посідає друге місце серед втрат. Водночас експерти відзначають, що значна частка респондентів не вказали на свої втрати внаслідок війни, можливо, тому що вони, по-перше, не усвідомили ці втрати, по-друге, не хочуть здаватися слабкими і, по-третє, вважають свої втрати невеликими порівняно з втратами інших осіб.

3. Соціально-економічна віктимізація: війна може руйнувати соціальну та економічну інфраструктуру, що може призводити до втрати доступу молоді до освіти, медичного обслуговування та ряду інших соціальних послуг.

У 2021 р. основною проблемою для молодих людей була відсутність грошей, але у 2022 р. ця проблема опустилася на другий план після питань стосовно здоров'я та електропостачання (це важливо для 31% респондентів). У той же час доходи респондентів значно зменшилися: якщо у 2021 р. 23% заявили, що у них не вистачає коштів на харчування та/або базові потреби, то в 2022 р. це вже відзначило 40% опитаних. Також, 27% респондентів висловили занепокоєння щодо фізичної безпеки, 19% зазначили, що не мають можливості для самореалізації, і ще 19% висловили стурбованість неможливістю знайти роботу. Загалом, на момент проведення опитування 12% молоді шукали роботу (в 2021 р. такого запитання не було, але за даними Info Sapiens станом на лютий 2022 р. до вторгнення 7% молодих людей шукали роботу).

Крім того, важливо відзначити й інституційні втрати та втрати соціального капіталу. Програма розвитку ООН оцінює руйнування молодіжних центрів в Україні внаслідок російської агресії у 3,3 млрд дол. [4].

4. Втрата родини і дітей: війна може відділяти молодь від їх сімей і батьків, що призводить до значних психологічних труднощів.

Війна розділяє сім'ї через руйнування житлових місць, загибель та масові переміщення населення. Діти можуть залишитися сиротами, втрачаючи підтримку і захист дорослих. Це створює надзвичайно складні умови для їх виживання та розвитку, а також суттєво впливають на подальше життя.

У доповіді Human Rights Watch [5] відзначено, що з моменту повного вторгнення Росії в Україну 24 лютого 2022 року російські та пов'язані з Росією посадові особи активно здійснювали переміщення українських цивільних осіб. Це включало в себе осіб, які намагалися втечі від бойових дій. Вони були переміщені як на територію України, яку Росія окупувала, так і до Російської Федерації. Така практика становить серйозне порушення міжнародних законів війни. Також в доповіді відзначено, що російська влада та її агенти на тимчасово захоплених територіях здійснювали примусову «фільтрацію» українських громадян.

Ця «фільтрація» включала в себе збір біометричних даних цивільних осіб, таких як відбитки пальців та фотографії обличчя, проведення обшуків, конфіскацію особистих речей та телефонів, а також питання про їхні політичні переконання. Українські цивільні особи фактично перебували в інтернуванні, і багато з них повідомляли про жахливі умови утримання, що тривали від кількох годин до практично місяця.

У доповіді правозахисників задокументовані випадки примусового переміщення українських цивільних осіб із Маріуполя та Харківської області до Росії, а також на тимчасово захоплені Росією території України. Важливо відзначити, що на відміну від військових комбатантів, цивільних осіб заборонено примусово переміщувати згідно з міжнародним гуманітарним правом і законами війни. Такі дії можуть бути визнані воєнними злочинами і злочинами проти людства. У звіті також докладно описано різні методи тиску, застосовані російськими військовими та іншими російськими посадовими особами для того, щоб змусити українців, які намагалися уникнути переміщення до Росії або «Донецької народної республіки», виїхати до цих місць. В доповіді також відображено труднощі, з якими стикалися українські цивільні особи, і випадки жорстокого поводження, коли вони намагалися втекти з Маріуполя на територію, яку контролює Україна, або коли вони намагалися виїхати з Росії до третьої країни. Доповідь також фіксує випадки примусового підписання документів, в яких зазначалося, що ці особи були свідками воєнних злочинів українських військових.

Загалом дітей, яких було вивезено, умовно можна розподілити на кілька категорій:

1. Діти, які були перевезені на територію Російської Федерації разом із своїми законними представниками (батьками, близькими родичами, опікунами і т. д.).
2. Діти-сироти та діти, які були позбавлені батьківського піклування та мали відповідний статус до початку повномасштабного вторгнення.
3. Діти з інвалідністю, які мають законних представників і станом на 24 лютого 2022 року перебували в закладах цілодобового нагляду.
4. Діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, які отримали такий статус через дії Російської Федерації. Батьки таких дітей можуть бути вбиті, не пройшли через «фільтраційні табори» або

були розлучені з дітьми через відсутність документів, що підтверджують їх батьківство.

Кожна з вказаних категорій характеризується різними рівнями психологічних втрат, що призводять до необхідності диференціації завдань повернення та наступної реабілітації постраждалих дітей.

Загалом, представник Росії з прав дитини, Марія Львова-Белова, повідомила, що від початку повномасштабного вторгнення приблизно 4,8 млн громадян України було «прийнято», з них більше 700 тис. — це діти. У свою чергу, уповноважена президента України з прав дитини, Дар'я Герасимчук, висловила сумніви в щодо цієї цифри, яку навила російська представниця Львова-Белова, та вважає, що вона може бути перебільшеною. За словами Дарії Герасимчук, на кінець березня українська влада мала точну інформацію про понад 19,5 тис. дітей, які були вивезені з тимчасово окупованих територій України до Росії. Однак точний підрахунок цієї кількості був ускладнений через окупацію частини території України. За даними Центру нацспротиву на квітень 2023 р., російські владні структури на тимчасово окупованих територіях України проводять примусові «медичні огляди» дітей з метою знайти підстави для депортації. З початку цього року, зі сходу України, було незаконно вивезено близько 103 тисяч неповнолітніх українців [6].

Натаніель Реймонд, американський правозахисник із спеціалізацією на розслідуванні воєнних злочинів, включаючи масові вбивства та акти тортур, разом із командою вчених з Лабораторії гуманітарних досліджень Єльського університету працював над звітом, що стосується дітей, які були вивезені. На створеній командою Лабораторії гуманітарних досліджень карті (рис. 2) можна побачити місця утримання українських дітей Росією.

Згідно з інформацією, наданою дослідником, Росія забрала принаймні 6 000 дітей з України і влаштувала їх у мережу установ «перевиховання» та усиновлення, розташованих на території Криму та Росії. Здається, що реальна кількість таких дітей може бути значно більшою, за словами дослідника. Реймонд підкреслює, що такі дії Росії можуть бути визнані як геноцид. Слід мати на увазі, що один із перших судових процесів проти нацистів у Нюрнберзі після Другої світової війни стосувався переселення єврейських дітей. Конвенція про геноцид

та Римський статут 1998 року вважають ці дії однією з складових геноциду та злочинів проти людяності. Згідно з Женевською конвенцією, діти, які залишились без батьків або були розлучені з ними в умовах конфлікту, мають право на виїзд до нейтральної третьої країни та спеціальний статус захисту, який є гарантом їхньої безпеки і виключає їхнє використання в якості маріонеток у вигідних обмінах полоненими або переговорах з метою завершення війни.

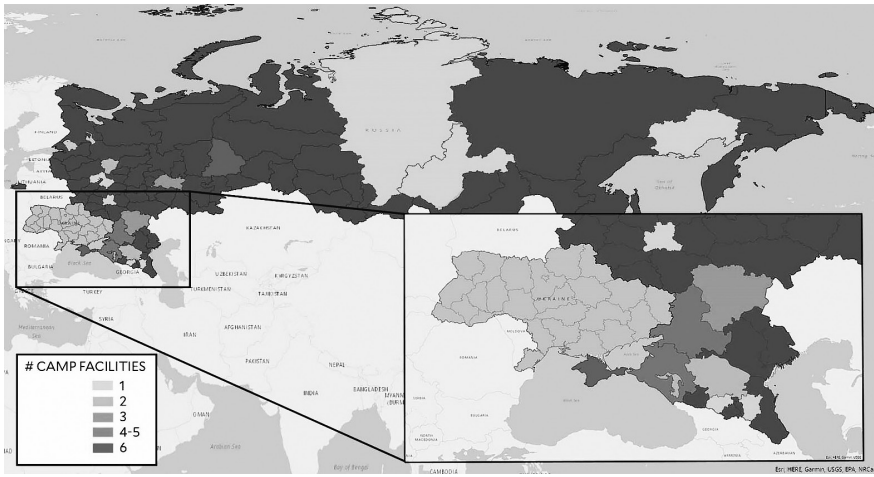

Рис. 2. Карта територій, куди переміщені діти з України.
Джерело: Лабораторія гуманітарних досліджень Єльського університету [7].

За результатами дослідження Реймонда також виявлено, що Росія евакуювала дітей з інтернатів та спеціальних лікарень Харківської області майже негайно після окупації та передала їх на усиновлення. Багато батьків з окупованих територій відправляли своїх дітей добровільно в літні табори до Росії. Під час проведення дослідження команда Реймонда використовувала супутникові знімки для визначення конкретних місць, куди діти переселялися та де вони зараз перебувають. Ця географія охоплює великий простір від Криму до Магадану. Початково

вчені вважали, що діти та табори будуть локалізовані ближче до кордону з Україною, і хоча це підтверджується у деяких випадках, більшість з них фактично розташовані в колишніх піонерських таборах, які використовувалися Радянським Союзом від часів Сталіна, і ця мережа установ насичує територію аж до Сибіру. Команда змогла ідентифікувати 43 таких табори, де проводиться процес «перевиховання» дітей, переважно з Донецької та Луганської областей. Багато з цих закладів почали використовуватися з 2014 року, але минулого літа Реймонд та його команда зафіксували найбільшу активність у цьому процесі.

Для запобігання віктимізації молоді в умовах війни необхідні заходи забезпечення безпеки, освіти та психологічної підтримки для молоді, а також правовий захист та міжнародний нагляд за дотриманням прав людини в конфліктних зонах. Організації громадянського суспільства та гуманітарні організації грають важливу роль у захисті молоді від віктимізації в умовах війни і наданні їм допомоги та підтримки.

Для повоєнного відновлення важливо, що за час війни у половину зросла частка молоді, що займається волонтерством — з 20% до 42%. Також зросла частка тих, хто не хоче виїжджати з України з 49% у 2021 р. до 66% у 2022 р. Переважна більшість української молоді в майбутньому готова долучитися до процесу відновлення у своїх громадах. Про це заявило 72% опитаних. Лише 1% відповіли, що вже це роблять. З тих, хто через війну виїхав за кордон, повернутися в Україну готові 76% [2].

Майбутнє належить дітям, і їм також доречно взяти участь у його створенні. Цю можливість отримали українські підлітки завдяки освітньо-мотиваційній програмі «Країна взаємно красивих людей» [8]. Під час цієї програми українські підлітки поділилися своїм баченням щодо відновлення України після війни, які можна об'єднати у такі блоки:

1. **Здоров'я та благополуччя:** молодь вважає важливим сприяти розвитку медичних інновацій та впровадженню нових методів лікування. Вони також прагнуть популяризувати фізичну культуру та піклуватися про здоров'я.

2. **Соціальне життя та спільноти:** молодь ставить перед собою завдання розвивати інфраструктуру України та сприяти створенню справедливого середовища, де дотримуються гендерної рівності. Вони підтримують розвиток волонтерського та скаутського руху серед молоді

та акцентують увагу на благоустрої міст і сіл, а також на розвитку місцевого туризму.

3. Освіта та професійний розвиток: молодь вважає бути активними учасниками освітньої реформи, пропонувати нові ідеї та змінювати навчальний процес. Вони підкреслюють важливість популяризації професій, які потрібні для відновлення та розвитку країни, а також розвиток професійної та професійно-технічної освіти.

4. Національна свідомість: молодь вбачає пробудження національної ідентичності в суспільстві і вважає його збереження та зміцнення важливим завданням. Популяризація української мови також має велике значення, і молодь активно працює над її розвитком.

Зазначені блоки заходів і пропозицій дозволять суттєво зменшити негативні прояви віктимізації молоді та забезпечити відновлення її соціально-економічного потенціалу.

Висновки. Умови війни завжди створюють несприятливі умови для життя цивільного населення, зокрема молоді. Військові конфлікти супроводжуються фізичним, психологічним і соціальним ризиком. У дослідженні на основі статистичних даних розглянуто різні види віктимізації молоді в умовах війни, а також можливі шляхи захисту та підтримки цієї уразливої групи. Загалом молодь в умовах війни має нелегке завдання — молоді люди є жертвами конфлікту, але також мають потенціал вносити позитивний внесок у вирішення проблем та побудову кращого майбутнього. Підтримка, освіта та можливості для молоді стають критично важливими факторами у забезпеченні стійкого відновлення суспільства після війни.

Список використаних джерел

1. Омеляненко О. Науково-методичні аспекти оцінювання збитків від військових дій на основі визначення втрат людського капіталу. *Кримінологічні дослідження*. 2023. Вип. 13. С. 140–164.

2. Вплив війни на молодь в Україні. Інфографіка. Київ, 2023. URL: https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2023-04/A5_інфографіка_укр_Вплив_війни_на_молодь.pdf

3. Сексуальне насильство в умовах війни: алгоритм допомоги. URL: <https://lastrada.org.ua/articles/seksualne-nasylstvo-v-umovah-vijny-algorytm-dopomogy.html>
4. Вплив війни на молодь в Україні. Укрінформ. 28.04.2023. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-presshall/3700030-vpliv-vijni-na-molod-v-ukraini.html>
5. “We Had No Choice”. “Filtration” and the Crime of Forcibly Transferring Ukrainian Civilians to Russia. Human Rights Watch. September 1, 2022. URL: <https://www.hrw.org/report/2022/09/01/we-had-no-choice/filtration-and-crime-forcibly-transferring-ukrainian-civilians>
6. У фонді «Save Ukraine» розповіли, як повертають додому вивезених РФ дітей. Суспільне новини. 9 вересня 2023. URL: <https://suspilne.media/569141-ufondi-save-ukraine-rozpozvili-ak-povertaut-dodomu-vivezenih-rf-ditej/>
7. Тисячі депортованих та викрадених українських дітей — заручники в руках Росії. Які механізми їхнього звільнення? Голос Америки. URL: https://www.holosameryky.com/a/deportovani_dity_yak_yih_zvilnyty/7008529.html
8. Якою буде Україна після перемоги: підлітки поділилися ідеями відбудови нашої держави. URL: <https://osvitoria.media/experience/yakoju-bude-ukrayina-pislya-peremogy-pidlitky-podilylysya-ideyamy-vidbudovy-nashoyi-derzhavy/>
9. Інноваційні основи відновлення та розвитку країн після збройних конфліктів: інноваційний вимір : колективна монографія / за ред. В. А. Омеляненка. Суми : Інститут стратегій інноваційного розвитку і трансферу знань. 2022. 280 с.
10. Носаченко О. Ю. Інструменти підтримки молодіжного підприємництва на регіональному рівні. Території інновацій: стратегії, цінності та пріоритети (TISVP-2022) : матеріали Міжнародної наукової конференції (20 жовтня 2022 р., м. Суми). ІСІРТЗ. 2022. С.131–134.
11. Підлітки та їхнє життя під час війни: настрої, цінності, майбутнє. URL: <https://dobrodiy.club/wp-content/uploads/2023/03/doslidzhennya-pidlitky-ta-yihnye-zhyttya-pid-chas-vijny-nastroyi-czinnosti-majbutnye.pdf>

Nosachenko O. Analysis of the main aspects of victimization of youth in the conditions of military actions

The role of youth for the country is extremely important and decisive. Youth is the future of any nation, and its contribution to social development is extremely large. Youth in wartime face unique and complex challenges and tasks. War affects all areas of society, and young people play a key role in solving various aspects of this complex problem. The purpose of the

study is to analyze the available information and open statistics in order to determine the understanding of the impact of war on youth and youth policy. The hypothesis of the research is that the youth as a special social group has characteristics of the manifestation of the effects of the war and, in view of its characteristics, needs special attention in the context of post-war reconstruction. Victimization of youth in war is a serious problem with serious social, psychological and humanitarian consequences. Youth who become victims of war may experience the following basic types of victimization. In order to prevent the victimization of young people in war conditions, measures to ensure safety, education and psychological support for young people are needed, as well as legal protection and international supervision of human rights in conflict zones.

Key words: youth victimization, war, recovery, displacement.

УДК: 343.9

Поклад В. І.,

кандидат філософських наук, доцент

(м. Івано-Франківськ, Україна)

e-mail: *v.poklad@ukr.net*

ORCID iD: *<https://orcid.org/0000-0003-2272-917X>*

ВОЄННА ВІКТИМІЗАЦІЯ ТА ПОВОЄННА КРИМІНОГЕННІСТЬ

Анотація. У статті аналізуються наслідки масової віктимізації населення України під час російської агресії. Колективна травма українського соціуму створила суспільну стресову ситуацію. Серед варіантів майбутньої поведінки сьогоденних жертв війни можливими є кримінальні практики.

У західній кримінології вже давно зверталась увага на певну схожість характеристик жертв і злочинців. Більше того, попередня віктимізація збільшувала вірогідність наступної кримінальної поведінки.

Серед різних віктимізованих (і потенційно криміногенних) груп в українському суспільстві уявляється можливим виділити ті, що відчували на собі вплив «стресу війни» найбільше. До них слід віднести, поперше, учасників бойових дій, звільнених з військової служби, і, подруге, вимушено переміщених осіб.

Прагнення до помсти, до самостійного правосуддя та виконання покарання лежать в основі політики і практик ресентименту — почуття ворожості до того, що суб'єкт вважає причиною своїх невдач («ворога») і реалізація цього почуття поза правовим полем. Подолання ідеології

і практик ресентименту необхідне для нормалізації післявоєнної ситуації в Україні.

Ключові слова: війна, віктимізація, криміногенність, учасники бойових дій, вимушено переміщені особи, ресентимент.

Віктимологія війни виходить за межі суто кримінологічного аналізу і включає розгляд постраждалих не тільки від кримінально караних діянь, що фіксуються кримінально-правовою кваліфікацією. У широкому значенні віктимологія — наука про жертв злочинів та певних соціальних і природних явищ (війни, стихійні лиха).

Десятки тисяч загиблих та поранених, мільйони вимушено переміщених осіб, які втратили житло, майно, засоби для існування, різноманітні психічні розлади у різних категорій постраждалих — це далеко не повний перелік віктимологічних наслідків російської агресії проти України. Мова йде про колективну травму українського суспільства внаслідок події, що далеко виходить за межі нормальних умов функціонування соціуму [1, с. 21], про суспільну стресову ситуацію.

Крім величезної кількості окремих стресів, які виникають у надзвичайних умовах, існує загальний стрес війни, який практично безперервно триває місяцями. Стрес війни має більш підступну травмівну дію, ніж дуже сильний але короточасний стрес, і ця дія спрямована практично на все суспільство [1, с. 226]. Вивчення наслідків цієї ситуації має велике значення для подальшого функціонування та розвитку нашого суспільства.

Базовими поняттями віктимології є віктимність (здатність людини стати жертвою) та *віктимізація* (процес становлення жертвою). Віктимізація завжди пов'язана із завданням людині якоїсь шкоди — матеріальної, фізичної, психічної. При ліквідації її наслідків увага в першу чергу повертається до актуальних жертв, до осіб, яким вже завдано тієї чи іншої шкоди. Аналіз віктимної поведінки здебільшого зводиться до з'ясування причин становлення жертвами. Потенційні наслідки високого рівня суспільної віктимізації поки що залишаються поза межами наукового осмислення.

В цьому контексті важливим є прогнозування майбутньої поведінки сьогоденних жертв війни, серед варіантів якої можливими

є і кримінальні практики. Як слушно зауважує Ю. Орлов, «злочинець як жертва — один із продуктивних ракурсів дослідження моделі індивідуальної злочинної поведінки, з позицій якого виявляють ті специфічні риси детермінаційного комплексу кримінальної активності, які приховано від лінійного аналізу, «погляду з кута» [2, с.14].

У західній кримінології вже давно зверталась увага на певну схожість характеристик жертв і злочинців. Так, S. J. Smith вважає, що кримінологічні дослідження зробили вже багато років тому очевидним висновок про те, що в якісних характеристиках груп злочинців та груп жертв багато збігів [3, S. 98]. A. Reiss наголошував, що популяції злочинців і жертв за їхніми ознаками абсолютно гомогенні, тобто, злочинці та жертви, зрештою, не є різними групами людей [4, р. 72]. І саме в «кар'єрі жертви» полягає суттєвий, якщо не основний фактор для «кар'єри злочинця» [5]. M. Amelang та H. Wantoch, порівнюючи зареєстрованих злочинців з незлочинцями (тобто з особами, які не притягувалися до кримінальної відповідальності), знаходили, що зареєстровані злочинці вдвічі частіше зазнавали віктимізації, ніж контрольна група [6]. R. F. Sparks у повідомленні про результати Лондонського дослідження жертв, крім усього іншого, зазначав, що жертви насильницьких злочинів вказували на власну кримінальну активність значно частіше, ніж особи, які не були жертвами [7].

Висновки західних кримінологів побудовані на емпіричних матеріалах відносно спокійних часів через багато років після Другої світової війни. Але не можна не побачити їх актуальності зараз, з урахуванням масштабів масової віктимізації українського суспільства.

Серед різних віктимізованих груп в українському суспільстві уявляється можливим виділити ті, що відчували на собі вплив «стресу війни» найбільше. До них можна віднести, по-перше, учасників бойових дій, звільнених з військової служби, і, по-друге, вимушено переміщених осіб.

Відносно *правопорушень колишніх військовослужбовців* автором запропоновано ввести до наукового обігу прогностичний аналітичний конструкт «поствійськова злочинність» змістом якого є сукупність злочинів, вчинених колишніми військовослужбовцями — учасниками бойових дій [18].

У мирний час злочини осіб, звільнених з військової служби, не виділяються в особливу категорію через їх статистичну малозначимість. У воєнну ж добу і особливо після її закінчення ситуація радикально змінюється. Збільшення загальної кількості військовослужбовців, велика частка мобілізованих осіб з невисоким соціальним статусом, засвоєння і закріплення стандартів агресивної, силової поведінки, дегуманізації та деперсоналізації супротивника (об'єктивно необхідних при бойових діях), посттравматичний синдром, деформації комунікацій із звичайним соціальним середовищем роблять злочинність колишніх військових особливим кримінологічно значущим явищем.

Посттравматичний стресовий розлад (ПТСР) є досить характерним післявоєнним явищем, яке стало предметом досліджень та клінічної практики [1, с. 134]. Найбільш відомі його прояви — «в'єтнамський синдром» (США) та «афганський синдром» (Радянський Союз). При цьому, як зауважує П. Горностай, «поширення ПТСР, як ознака колективної психологічної травми, спричиняється не стільки кількісними чинниками (характером травм), і не стільки приналежністю групи до агресорів чи жертв, скільки морально-психологічними чинниками учасників конфліктної взаємодії» [1, с. 186].

За даними дослідження, проведеного у США у 1988 році у 15,2% ветеранів в'єтнамської війни спостерігалися виражені симптоми ПТСР, а ще — у 11,1% відзначалися певні симптоми розладу. Серед цих осіб у 5 разів зріс ризик залишитися безробітними, з них близько 70% хоча б один раз розлучилися з подружжям, у 35% — відзначені батьківські проблеми, у 47,3% — крайні форми ізоляції від людей, у 40% — виражена ворожість до оточуючих, 36,8% представників цієї соціальної групи здійснювали більше 6 актів насильства у рік, 50% — були заарештовані й ув'язнені (у тому числі 34,2% — більше одного разу) [8, р. 681].

Посттравматичний стресовий розлад з його нестабільним емоційним станом, послабленим самоконтролем, відчуженням від близьких людей може погіршити ситуацію з домашнім насильством. Якщо знехтувати якісною реабілітацією осіб, звільнених з військової служби, «вони можуть вихлюпнути свої емоції та біль на членів своїх сімей» [9, с. 120]. Попередній фронтовий досвід закріплює стереотип переваги

агресивної поведінки над іншими моделями, та на підсвідомому рівні роль ворога займають найменш захищені перед комбатантом особи або і він сам. «Найчастіше потерпають родини, де за період участі у бойових діях одного з її членів, відбуваються закономірні зміни соціальних ролей, що обумовлено перерозподілом обов'язків (спілкування, відносини, ієрархія, та ін.). Опісля повернення, безумовно, що комбатант не лише бажає повернути попередній і звичний уклад, але вимагає навіть більшого, оскільки тепер є вищою його «заслуженість» та значущість. На цьому підґрунті і розвиваються маргінальні та навіть злочинні моделі поведінки, основу яких становить своєрідна помста «жертви» [22, с. 300] за недостатню, на її думку, суспільну оцінку пережитих страждань.

Основні характеристики ПТСР здатні вплинути і на вчинення загальнокримінальних правопорушень. Вже зараз (за даними 2022 року) серед найбільш розповсюджених деліктів, що вчиняються військовослужбовцями, виділяються кримінальні правопорушення у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи (17,3% від усіх військових злочинів) [10, с. 102].

Чималу небезпеку уявляє можливість використання військового досвіду осіб, звільнених із ВСУ, представниками злочинних організацій, про що свідчить, зокрема, аналіз наслідків афганської війни 80–90-х років минулого століття. Як відмічає Ю. Стрелковська, «колишні військовослужбовці частіше за все ставали учасниками організованих злочинних груп загальнокримінальної корисливої спрямованості, які спеціалізувалися на вбивствах на замовлення, вимаганні, викраденні людей з метою отримання викупу, а також залякуванні конкурентів, отриманні необхідної інформації від певного кола осіб або для примушуванні вчинити дії, в яких зацікавлене керівництво таких організованих злочинних груп тощо» [11, с. 78–92].

Серед віктимологічних особливостей *вимушено переміщених осіб* (ВПО), як жертв вимушеної міграції, виділяються агресивність, відчуття тривоги і розгубленості, втрата почуття впевненості, нервово-психічна напруженість, «що нерідко призводить до девіантної поведінки особистості і негативно позначається на результатах адаптації» [12, с. 9].

Німецький кримінолог М. Walter розглядає такі теоретичні можливості, які можуть підвищувати небезпеку особистісної криміналізації після переживання віктимізації:

- 1) прагнення до помсти та потреба самостійного виконання покарання;
- 2) нестача довіри до інших людей і, відповідно, до державних та інших установ;
- 3) потреба у самостійному правосудді,
- 4) компенсація завданих збитків передачею її третій стороні,
- 5) техніки нейтралізації,
- 6) девіації самостійності,
- 7) переконання в тому, що відповідні дії є широко поширеними та загальноприйнятими [13 S. 232ff].

Прагнення до помсти, до самостійного правосуддя та виконання покарання лежать в основі політики і практик ресентименту (фр. *ressentiment* — «обурення, злопам'ятність, озлоблення») — почуття ворожості до того, що суб'єкт вважає причиною своїх невдач («ворога»). Соціально-психологічні механізми ресентименту докладно проаналізовані Ю. Орловим [див.: 2, 14], який наголошує, що «політика ресентименту знищує мислення, адже репрезентує просту (спрошену) світоглядну картину з явними індикаторами ворожості — об'єктами спрямування, концентрації та підтримування ненависті», наслідком чого стає неконтрольоване нарощування агресивного соціального потенціалу, ненависті з його розрядкою у кримінальних формах [14, с. 140]. Посттравматичне життя генерує психогенний ланцюг: «віктимність — тривожність — страх — ненависть — агресія» [2, с. 26–27].

Прагнення суспільства до справедливості, на думку П. Горностая, може стати причиною ескалації конфліктів і зводиться до помсти винним у колективних травмах. [1, с. 33]. При цьому такі дії відбуваються на фоні поблажливого ставлення громадськості, незадоволеної офіційними варіантами морально-психологічної компенсації жертвам.

Криміногенні наслідки ресентименту яскраво проявились наприкінці та після закінчення Другої світової війни. На думку британсько-американського історика Т. Джадта, у масовій свідомості населення Радянського Союзу панувала ідеологема, що «німці скоїли в Росії страшні речі;

тепер настала їхня черга страждати. Їхня власність та їхні жінки були трофеєм. З мовчазної згоди командування Червона армія накинута на мирне населення щойно завойованих німецьких земель» [15, с. 40].

У Польщі особливою проблемою стали вбивства цивільного німецького населення, до яких були причетні крім цивільних поляків співробітники органів внутрішніх справ [16, с. 57].

Широко використовувався принцип так званої «колективної вини» у Чехословаччині» [17, с. 179], де «практично одразу після визволення Червоною армією чеських земель у травні 1945 р. розпочалось стихійне та насильне, так зване «дике» виселення німців з їхніх домівок. Часто-густо цим займались не лише офіційно створені органи, скажімо, крайові чи місцеві національні комітети, а стихійні озброєні групи чехів, котрі йменували себе партизанами. Хвиля насильства фактично поглинула усю країну. Розправа з особами німецької національності проводилась з не меншою жорстокістю, ніж та, з якою самі нацисти боролися з учасниками Руху Опору та їх прихильниками у роки війни» [17, с. 180].

Події після Другої світової війни, про які йдеться, мали етнічне забарвлення. До кола суб'єктів нацистських злочинів масово свідомості зараховувались усі представники певного етносу (німці, угорці). Але і нашої сьогоденній ситуації важко заперечувати такі ж мотиви, які здатні відіграти криміногенну роль в період деокупації захоплених агресором українських територій. Емоційні висловлювання у соціальних мережах, в групах ВПО на адресу так званих «ждунів» (осіб, які чекали захоплення своїх міст агресором), колаборантів є яскравим підтвердженням цього. До того ж інформаційна політика під час війни сприяла підвищенню рівня ксенофобії у суспільстві. «Усі росіяни винні», «немає хороших росіян», «хороший росіянин — мертвий росіянин» — такі висловлювання непоодинокі у соціальних мережах. Зрозуміло, що «мотивація у вигляді «презумпції винуватості», неприязні, ворожості чи порочності за вказаними ознаками існує в основі всіх протиправних дій, які безпосередньо відносяться до «злочинів ненависті» [19, с. 70]. Як слушно зауважує Ю. Орлов, «фрустрація генерує агресію, яка через неможливість розрядки щодо справжньої причини зміщується на інший, доступний об'єкт, ворожість до якого підтримується, як правило, розгалуженою системою дискурсивних практик,

спирається на інформаційні кампанії, що стимулюють фальсифіковані стани тривожності (через загрози ін-групі) у сконструйованих сюжетах і сценаріях діяльності» [14, с. 149], оскільки жертви «не можуть обмежуватися виключно прагненням до «вирівнювання» чи реституції; потрібна сатисфакція (кара як мета покарання, відшкодування моральної шкоди, увіковічення пам'яті, стимулювання й одержавлення емпатії тощо)» [14, с. 145]. Тим самим реалізується потреба у самостійному правосудді, про яку писав німецький кримінолог М. Вальтер. При цьому, на думку В. Сокурєнка, «досвід російсько-української війни засвідчує активність експлуатації ресентиментарних політик як із боку агресора — російської влади, так і з боку української влади, що буквально та безпосередньо є жертвою злочину агресії, але водночас, тим самим легітимізує насильство щодо об'єктів, які так чи інакше афілюються з агресором (і не завжди об'єктивно)» [20, с. 90–91].

Яким чином можливо упередити ресентиментні настрої в українському суспільстві, колективні прагнення до помсти, до самостійного правосуддя та виконання покарання?

Генеральна Асамблея ООН 29 листопада 1985 року затвердила Декларацію головних принципів правосуддя для захисту жертв злочинів і зловживань владою.

Декларація визначила такі головні напрями підтримки потерпілих:

1) упровадження в національне законодавство держав, членів ООН, міжнародних стандартів доступу потерпілих до системи правосуддя та державної підтримки;

2) кримінально-правова реституція жертвам, їх сім'ям або утриманцям;

3) компенсації жертвам із державних і недержавних фондів;

4) надання необхідної матеріальної, медичної, психологічної та соціальної допомоги з урядових, добровільних громадських та місцевих джерел [21].

Послідовна комплексна і повна реалізація положень Декларації щодо захисту жертв війни та підтримки потерпілих сприятиме зменшенню ресентиментних ідей та практик та пов'язаних з ними кримінальних дій.

Особливої уваги потребує корегування інформаційної політики в Україні. На думку Ю. Орлова, «поруч з очевидними криміногенними загрозами ресентиментарних практик формується й небезпечна тенденція щодо загострення параметрів стану соціального неадеквату. Оскільки ресентимент спирається виключно на фальсифіковану інтерпретацію соціальної дійсності, остільки ж і відповідні наративи та мислення, що відтворюється у ресентиментарній свідомості, є абсолютно невідповідними соціальній дійсності. При тому міфологізована свідомість не піддається раціональному коригуванню, адже виникає і підтримується на основі не «раціо», а емоції, емпатії. Проникнення ж міфів в інститути соціальної пам'яті, освітні й наукові установи, у масово-комунікаційні центри — загроза психічному здоров'ю населення й національній безпеці в цілому [14, с. 149–150].

Серйозну увагу вже зараз слід звернути на проблеми ресоціалізації колишніх військовослужбовців — учасників бойових дій. Тут потрібна комплексна система заходів — від створення служб психологічної допомоги і до вирішення проблем працевлаштування, забезпечення житлом тощо.

Будь-яка війна рано чи пізно закінчується. Ми віримо в нашу Перемогу, але вона не позбавляє нас від необхідності подолання її тяжких наслідків, серед яких потенційна небезпека підвищення рівня кримінальності осіб, які стали жертвами війни у широкому сенсі.

Список використаних джерел

1. Горностаєв П. Психологія колективних травм : Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2023. 336 с.
2. Орлов Ю. В. Traumastudies у фокусі кримінологічного аналізу (український контекст). *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2020. № 2 (23). С. 13–31.
3. Smith, S. J. (1986). *Crime, space and society*. Cambridge.
4. Reiss, A. Jr. (1981). "Foreword. Towards a revitalisation of theory and research on victimisation on crime". In: *The Journal of Criminal Law and Criminology*.
5. Fishman, G., Mesch, G. S., Eisikovits, Z. (2002). Variables affecting adolescent victimization: Findings from a National Youth Survey. In: *Western Criminology Review*, 3. <http://wcr.sonoma.edu/v3n2/fishman.html>.

6. Amelang, M., Wantoch, H. (1971). ‚Untersuchungen zur selbstberichteten Delinquenz. II: Faktoren begangener und erlittener Straftaten.‘ In: *Monatsschrift für Kriminologie und Strafrechtsreform*.

7. Sparks, R. F., Genn, H. G., Dodd, D. J. (1977). *Surveying victims*. New York.

8. Fortana A., Rosenheck R., Aggression and its correlates in Vietnam veterans with and without chronic posttraumatic stress disorder. *J. Nerv. Ment. Dis.* 1994. N° 182(12). P. 677–684.

9. Рямзіна А. Вплив війни на поширеність випадків домашнього насильства. *Безпекова ситуація в Україні в умовах війни: стан, загрози, напрями забезпечення* : матеріали наук.-практ. круглого столу (м. Київ, 26 вересня 2023 р.) / [Редкол. : Вербеньський М. Г., Опришко І. В., Кулик О. Г. та ін.]. Київ : ДНДІ МВС України, 2023. С. 117–121.

10. Казначеева Д. В. Сучасні тенденції військової злочинності в Україні. *Злочинність і протидія їй в умовах війни: глобальний, регіональний та національний виміри* : зб. тез доп. наук.-практ. конф. (м. Вінниця, 12 квіт. 2023 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ ; Кримінол. асоц. України ; Наук. парк «Наука та безпека». Вінниця : ХНУВС, 2023. С. 101–105.

11. Стрелковська Ю. А. Маргінальні групи в структурі організованої злочинності: кримінологічне дослідження : дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук : 12.00.08, Одеса, 2008. 249 с.

12. Богатирьов І. Віктимологічні особливості жертви вимушеної міграції. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. №3. С. 8–13.

13. Walter, M. (1995). *Jugendkriminalität*. Stuttgart.

14. Орлов Ю. В. Ресентимент: шлях від жертвовності до злочинності. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2020. №1 (22). С. 140–151.

15. Джадт Т. Після війни. Історія Європи від 1945 року / пер. з англ. Катерина Зарембо. 2-ге вид. К. : Наш Формат, 2021. 928 с.

16. Омельченко, М. О. Державна політика Польщі щодо національних меншин у 1944–1947 рр. *Історичні науки : збірник наукових праць Сумського державного педагогічного університету ім. А. С. Макаренка*. Суми : СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2011. С. 52–59.

17. Субот, О. (O. Subot) (2015) *Політичні переслідування національних меншин у чехословацькій Україні у 1945–1948 рр.* (*Political persecution of minorities in Czechoslovakia in 1945–1948 years*). Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки». (Вип.24). pp. 178–187.

18. Поклад В. «Поствійськова злочинність» як прогностичний конструкт. *Безпекова ситуація в Україні в умовах війни: стан, загрози, напрями забезпечення* : матеріали наук.-практ. круглого столу (м. Київ, 26 вересня 2023 р.) / [Редкол. : Вербенський М. Г., Опришко І. В., Кулик О. Г. та ін.]. Київ : ДНДІ МВС України, 2023. С. 108–109.

19. Горбачова, О. В. Злочини ненависті: аналіз поняття та проблеми виявлення. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2009. Вип. 45. С. 68–74.

20. Сокурєнко В. В. Воєнно-агресивна злочинність у фокусі кримінологіко-екзистенціального аналізу: ситуація російсько-української війни. *Вісник ЛННІ ім. Е. О. Дідорєнка*. 2023. Вип. 4 (104). С. 86–97.

21. Резолюція 40/34 Генеральної Асамблеї ООН. 29.11.1985. Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочинів та зловживання владою. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/MU85009R?an=1&ed=1985_11_29 (дата звернення 14.02.2024).

22. Калашник Є. О. Віктимність у синдромі посткомбатанта як фактор ризику громадської безпеки. *Актуальні проблеми психологічного забезпечення службової діяльності працівників правоохоронних органів*: зб. тез II Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 28 жовтня 2021 р.). Київ : ДНДІ МВС України, 2021. С. 299–301.

Poklad V. War victimization and post-war criminality

The article analyzes the consequences of the mass victimization of the population of Ukraine during the Russian aggression. The collective trauma of Ukrainian society created a social stress situation. Among the options for the future behavior of today's victims of war, criminal practices are possible.

In Western criminology, attention has long been drawn to certain similarities in the characteristics of victims and criminals. Moreover, previous victimization increased the likelihood of subsequent criminal behavior.

Among various victimized (and potentially criminogenic) groups in Ukrainian society, it seems possible to single out those who felt the influence

of the “stress of war” the most. They should include, firstly, combatants released from military service, and, secondly, forcibly displaced persons.

The desire for revenge, for independent justice and the execution of punishment are at the basis of the politics and practices of resentment — a feeling of hostility towards what the subject considers the cause of his failures (“the enemy”) and the realization of this feeling outside the legal field. Overcoming the ideology and practices of resentment is necessary for the normalization of the post-war situation in Ukraine.

Key words: war, victimization, criminality, combatants, forcibly displaced persons, resentment.

ДОТРИМАННЯ ПРАВ,
СВОБОД І ЗАКОННИХ
ІНТЕРЕСІВ ПОТЕРПІЛОЇ
ОСОБИ В УМОВАХ
ВІЙНИ ПРОТИ УКРАЇНИ

УДК 343.9

Тетерятник Г. К.,

*завідувачка кафедри кримінального процесу та криміналістики
Одеського державного університету внутрішніх справ,
докторка юридичних наук, професорка (м. Одеса, Україна)*

e-mail: roksolanna@ukr.net

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-8321-7912>

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЖЕРТВ ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Анотація. У роботі розглядаються питання забезпечення прав жертв збройних конфліктів. Авторкою звертається увага на проблематику розслідування фактів безвісного зникнення осіб за особливих обставин у контексті забезпечення прав самих безвісно зниклих осіб, їх близьких родичів та членів сімей.

Розглядається також проблематика дотримання стандартів та морально-етичних норм, співпраці з родинами для проведення ДНК-досліджень для ефективного розслідування фактів масових поховань. Визначається проблематика, пов'язана із забезпеченням прав жертв сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом. Акцентується увага на залученні фахівців-психологів до розслідування категорій кримінальних проваджень, у яких жертвами є вразливі категорії осіб.

Ключові слова: збройний конфлікт, жертва, потерпілий, масові поховання, безвісне зникнення, сексуальне насильство, пов'язане

з конфліктом, права та законні інтереси, морально-етичні норми, психологічне забезпечення.

Питання забезпечення прав жертв збройних конфліктів у кримінальному провадженні є багатоаспектним, чутливим та складним. Відтак у межах цієї доповіді спробуємо зосередитися на окремих аспектах цього питання.

У першу чергу, вважаємо за потрібне звернутися до безвісного зникнення осіб в особливих умовах, до яких належить і збройний конфлікт. За офіційною статистикою станом на 05 вересня 2023 року кількість зниклих безвісти становить 35 114 людей [1]. Відповідно до Міжнародної конвенції про захист усіх осіб від насильницьких зникнень (яку, до речі, Україна ратифікувала лише 13.09.2015 року) «кожна держава-учасниця вживає всіх належних заходів для розшуку, встановлення місцезнаходження та звільнення зниклих осіб, а у разі смерті — встановлення місцезнаходження, забезпечення поваги й повернення їхніх останків» (ст. 24) [2]. Звичаєве міжнародне гуманітарне право передбачає, що кожна сторона міжнародного або внутрішнього конфлікту зобов'язана «вжити всіх можливих практичних заходів для з'ясування долі осіб, оголошених зниклими безвісти внаслідок збройних конфліктів» [3]. Крім того, міжнародними документами передбачені заходи, які держава має вжити для розслідування дій, пов'язаних із насильницькими зникненнями, а також для здійснення правосуддя над особами, відповідальними за такі дії, стандарти поведження із такою особою та здійснення кримінального провадження. Більш того, «родичі та друзі зниклих безвісти страждають від мук та стресу, спричиненого постійною невизначеністю щодо долі та місцезнаходження дорогих їм людей, і Комітет ООН із прав людини вважає, що такі муки і стрес можуть бути прирівняними до жорстокого поведження» [4].

З моменту широкомасштабної збройної агресії рф Україною вжито цілу низку заходів, направлених на забезпечення ефективного розслідування фактів безвісного зникнення осіб за особливих обставин. До них слід віднести: внесення істотних змін до Закон України № 2505-VIII від 12.07.2018 р. «Про правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин», формування та започаткування роботи Єдиного реєстру осіб,

зниклих безвісти за особливих обставин, визначення статусу та функціонування інституту Уповноваженого з питань осіб, зниклих безвісти за особливих обставин. Важливим напрямком такої роботи є також взаємодія з Міжнародною комісією з питань зниклих безвісти.

Наступний аспект, який безпосередньо пов'язаний із першим — це ефективне розслідування на місцях масових поховань. Основними принципами роботи у галузі захисту та розслідування масових поховань є:

- не нашкодити;
- забезпечити фізичну та емоційну безпеку, як слідчих та працівників, які працюють на таких місцях, так і родин загиблих;
- незалежність та неупередженість — слідчі групи повинні намагатися уникати, обмежувати або пом'якшувати ситуації, які можуть привести до сприйняття їхньої діяльності як політично, релігійно або етнічно упередженої або контрольованої;
- конфіденційність — гарантії та дотримання конфіденційності персональних та інших ідентифікуючих даних;
- прозорість — усі етапи процесу розслідування, ексгумації, ідентифікації та повернення людських останків повинні бути максимально прозорими для всіх осіб, залучених до захисту та розслідування, сімей зниклих безвісти та громадськості; комунікації — створення на ранніх етапах та підтримка стратегій комунікації та каналів зв'язку (у тому числі через соціальні мережі) з постраждалими громадами, засобами масової інформації та громадськістю в цілому є важливими для забезпечення довіри, доброї волі та законності діяльності, інших життєво важливих аспектів, у тому числі інформування про місця поховання та зниклих безвісти, а також залучення до процесу ідентифікації та розслідування;
- реалістичні очікування — усі особи, залучені до захисту та розслідування масових поховань, повинні уникати прийняття зобов'язань перед сім'ями, які вони можуть бути не в змозі виконати [3].

Робота на місцях масових поховань направлена на ідентифікацію останків жертв. І у цьому аспекті важливе значення відіграє використання сучасної криміналістичної техніки та методів ДНК-аналізу.

Одними із яких є застосування технології ANDE (яка, до прикладу, використовується у 17 штатах США) для оперативної ідентифікації жертв катастроф. На сьогодні ця технологія була ефективно застосована для оперативної ідентифікації жертв масових обстрілів цивільних об'єктів в Україні.

Наступним важливим аспектом є забезпечення прав жертв сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом (далі — СНПК). До питань, які постають у цій площині слід віднести: проблеми нормативного характеру, проблеми кримінологічного характеру, проблеми психологічного забезпечення та ін. Як зазначає Н. Антонюк, до кримінологічних проблем СНПК відносяться висока латентність; недостатня захищеність жертв, їх повторна віктимізація у зв'язку з повторними допитами, підвищеною увагою суспільства, а також труднощі в реабілітації жертв сексуального насильства [5]. Однією з проблем матеріально-правового характеру є те, що кваліфікація зґвалтування, вчиненого військовослужбовцями РФ, представниками «армії ДНР та ЛНР», як правило, кваліфікуються за ст. 438 КК України. Водночас, відповідно до КК України за зґвалтування, що спричинило тяжкі наслідки, вчинене повторно, передбачено покарання у виді позбавлення волі строком на 15 років або довічне позбавлення волі (ч. 6 ст. 152 КК України); за зґвалтування малолітньої — 10–15 років позбавлення волі (ч. 4 ст. 152 КК України); а за порушення законів і звичаїв війни — 8–12 років позбавлення волі (ч. 1 ст. 438 КК України) [5]. З чого вбачається очевидна непропорційність покарань. Таким чином, необхідним є внесення відповідних змін до ст. 438 КК України та напрацювання єдиної для таких випадків слідчої та судової практики.

До питань процесуального характеру, на нашу думку, слід віднести недостатню визначеність гарантій щодо запобігання повторній віктимізації: мінімалізацію проведення допитів, їх якісне депонування на стадії досудового розслідування без можливості не викликати потерпілих та свідків СНПК до суду, удосконалення інституту забезпечення безпеки учасників кримінального провадження, залучення спеціально підготовлених психологів до проведення слідчих (розшукових) дій із такими особами.

Щодо останнього напрямку, то на сьогодні на виконання наказу Міністерства юстиції України, Міністерства внутрішніх справ України, Офісу Генерального прокурора від 07 лютого 2023 року № 493/5/67/32 «Про запровадження та реалізацію пілотного проекту щодо залучення психологів до кримінальних проваджень за участю малолітніх, неповнолітніх осіб через регіональні центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги», Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 18 грудня 2018 року № 1027-р, з метою захисту прав дитини, забезпечення її найкращих інтересів та недопущення повторної травматизації малолітньої, неповнолітньої особи — учасника кримінального провадження [6]. Відповідно до якого до такої категорії проваджень через регіональні центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги залучаються психологи, які пройшли спеціальний відбір та включені до відповідного Реєстру психологів. Позитивно оцінюючи зроблені кроки, вважаємо, що сфера проекту в подальшому має бути розширена і на інші категорії кримінальних проваджень.

Таким чином, забезпечення прав жертв збройного конфлікту є важливою складовою політики держави не тільки на час війни, а й на десятиріччя поствоєнного періоду. Адже це відповідає зобов'язанням держави щодо жертв збройних конфліктів, визначеним у низці міжнародних та національних нормативно-правових актів.

Список використаних джерел

1. Зник і не знайдений: як змінювалася кількість зниклих безвісти до та під час війни. *Юридична газета*. URL : <https://jur-gazeta.com/golovna/znik-i-ne-znaydeniy-yak-zminyuvalasya-kilkist-zniklih-bezvisti-do-ta-pid-chas-viyini.html>.
2. Міжнародна конвенція про захист усіх осіб від насильницьких зникнень. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text
3. The Bournemouth Protocol on Mass Grave Protection and Investigation. URL : <https://www.icmp.int/wp-content/uploads/2022/02/11489-FMC-Mass-Graves-Project-UKRAINE-V3.0-HI-RES.pdf>.
4. Справа ЄСПЛ «Кінтерос проти Уругваю» (Quinteros v. Uruguay, Judgment of 21 July, 1983.) URL: <http://hrlibrary.umn.edu/undocs/newscans/107-1981.html>.

5. Антонюк Н. Підтримка та захист потерпілих і свідків воєнних злочинів: проблемні питання застосування КК і КПК України. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1357006/>.

6. Стартував пілотний проект про залучення психологів до кримінальних проваджень за участю дітей. URL: <https://yur-gazeta.com/golovna/startuvav-pilotniy-proekt-pro-zaluchennya-psihologiv-do-kriminalnih-provadzhen-za-uchastyu-ditey.html>.

Teteriatnyk H. Ensuring the rights of victims of armed conflicts in criminal proceedings

The work deals with issues of ensuring the rights of victims of armed conflicts. The author draws attention to the problems of investigating the facts of missing persons under special circumstances in the context of ensuring the rights of the missing persons themselves, their close relatives and family members.

The problem of compliance with standards and moral norms, cooperation with families to carry out DNA research for effective investigation of the facts of mass graves is also discussed. Issues related to ensuring the rights of victims of conflict-related sexual violence are defined. Attention is focused on the involvement of psychologists in the investigation of categories of criminal proceedings in which vulnerable categories of persons are victims.

Key words: armed conflict, victim, victim, mass graves, missing persons, sexual violence related to the conflict, rights and legitimate interests, moral norms, psychological support.

УДК 343.43

Агаркова О. І.,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри поліцейської діяльності факультету підготовки фахівців для підрозділів поліції Луганського навчально-наукового інституту імені Е. О. Дідоренка Донецького державного університету внутрішніх справ (м. Кропивницький, Україна)

e-mail: revenko88@ukr.net

ORCID id: <https://orcid.org/0000-0002-6236-4198>

ПРОТИДІЯ ТРАНСНАЦІОНАЛЬНІЙ ОРГАНІЗОВАНІЙ ЗЛОЧИННОСТІ: ЗАХИСТ ПРАВ ПОТЕРПІЛИХ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Анотація. У тексті розглядається проблема захисту прав потерпілих в умовах воєнного стану, заходи щодо протидії транснаціональної організованої злочинності. Автор зазначає, що торгівля людьми є транснаціональним злочином, який може призвести до сексуальної та трудової експлуатації. Особливо вразливими до торгівлі людьми є біженці, які часто перебувають у складних життєвих обставинах і мають обмежений доступ до інформації. Автором проаналізовано сучасні тенденції у сфері торгівлі людьми, а також міжнародні та національні заходи, спрямовані на її протидію. Запропоновано комплексні заходи, які можуть бути ефективними у вирішенні цієї проблеми, особливо в умовах воєнного стану. Зокрема, відзначено, що для ефективної боротьби із зазначеними кримінальними правопорушеннями необхідно: розширити міжнародне співробітництво між правоохоронними органами

різних країн; підвищити обізнаність населення про небезпеку торгівлі людьми та його права як потерпілого; створити безпечні та законні шляхи для в'їзду та пересування людей, які шукають міжнародного захисту. Також автор наголошує на тому, що в умовах воєнного стану захист прав потерпілих від торгівлі людьми може ускладнюватися такими факторами, як нестача ресурсів, порушення комунікації та підвищена небезпека.

Ключові слова: торгівля людьми, організована злочинність, біженці, міжнародне співробітництво, обізнаність, захист прав потерпілих.

Торгівля людьми є масштабною проблемою, яка не лише принижує людську гідність, а й порушує фундаментальні права людини. Зазначене кримінальне правопорушення часто носить транснаціональний організований характер, тому боротьба з нею є важливим завданням для всього світового співтовариства. Щороку мільйони людей у всьому світі, які прагнуть кращого життя, потрапляють у пастку злочинців. Наукові дослідження в галузі організованої (транснаціональної) злочинності спрямовані на вирішення актуальних проблем, таких як торгівля людьми, організована злочинність, корупція, захист прав дітей тощо [1, с. 296]. Особливо вони актуальні для українського суспільства зараз, під час відсічі та стримання військової агресії російської федерації проти України. Війна впливає на всі сфери життя людини, дитини, нації та держави, підриваючи її економічну, психологічну, моральну, духовну та ментальну основу.

У стресових ситуаціях, таких як війна чи економічна криза, суспільна свідомість деформується. Зазначені фактори, а також нестабільність державної політики, створює сприятливі умови для розвитку організованої злочинності. Тому створення надійної системи запобігання організованій злочинності є важливим завданням держави для забезпечення безпеки суспільства.

Відповідно до статистичної інформації Офісу Генеральної прокуратури України за 2022 рік обліковано 131 кримінальне правопорушення за ст. 149 КК України, за січень-листопад 2023 року — 140 кримінальних праворушень. Враховуючи ці дані, окремо варто відзначити їх високу латентність. Отже, якісне та швидке розслідування цього кримінального

правопорушення необхідно вважати пріоритетним завданням для правоохоронних органів України.

Також аналіз вітчизняної практики свідчить про те, що проблема торгівлі людьми загострилася в період масової примусової евакуації людей, коли на всіх кордонах запроваджуються спрощені режими в'їзду. За офіційними даними, за роки війни з України виїхало близько 6,2 млн наших співгромадян, внутрішньо переміщених осіб — 5,1 млн осіб [2]. Більшість — жінки, дівчата та жінки з дітьми. Зрозуміло, що вони частіше піддаються ризику стати жертвами торгівлі людьми, існує можливість сексуальної та трудової експлуатації. На сьогоднішній день єдиним шляхом контрабанди людей залишається Україна, яка проходить через перетин державного кордону по суші від західного кордону держави.

Боротьба з торгівлею людьми є складним завданням, яке неможливо вирішити за допомогою одних лише законодавчих заходів. Необхідно розширити міжнародне співробітництво, створити ефективні системи попередження та надати допомогу особам, які стали жертвами торгівлі людьми. У 2000 році Генеральною Асамблеєю ООН прийнято Конвенцію проти транснаціональної організованої злочинності та Протокол, що доповнює її. Протокол є основним сучасним документом, спрямованим на боротьбу з торгівлею людьми, який визначає що «торгівля людьми означає здійснювані з метою експлуатації: вербування, перевезення, передачу, приховування або одержання людей шляхом загрози силою чи її застосування або інших форм примусу, викрадення, шахрайства, обману, зловживання владою або уразливістю положення, або шляхом підкупу, у вигляді платежів чи вигод, для одержання згоди особи, яка контролює іншу особу. Експлуатація включає, як мінімум, експлуатацію проституції інших осіб або інші форми сексуальної експлуатації, примусову працю або послуги, рабство або звичаї, подібні з рабством, підневільний стан або вилучення органів» [3, с. 27]

Організовані та транснаціональні форми торгівлі людьми є особливо небезпечними. Як правило, метою такої діяльності є сексуальна та трудова експлуатація, а необхідність перетину державних кордонів і подолання значних відстаней призводить до використання незаконних та найчастіше небезпечних способів переміщення жертв торгівлі людьми [4]. Злочинці часто обманюють своїх жертв, щоб перевезти

їх законними способами. Вони оформляють усі необхідні документи та візи, а потім після прибуття до країни призначення забирають їх під різними приводами. Таким чином, експлуататори отримують прибуток, контролюючи та використовуючи інших людей. Ця проблема може торкнутися будь-кого, незалежно від віку, статі, освіти чи соціального статусу. Експлуатація може відбуватися як всередині країни, так і за її межами [5].

Оскільки торгівля людьми є транснаціональним злочином, взаємодія правоохоронних органів різних країн є ключовою для її протидії. Більшість держав є країнами походження та транзиту жертв торгівлі людьми, а деякі з них — країнами походження, транзиту і призначення. Тому вдосконалення механізму інформаційного обміну між правоохоронними органами різних країн є одним із найважливіших напрямів співпраці у боротьбі з торгівлею людьми. Зарубіжні експерти вважають, що успішне розслідування справ у цій сфері є неможливим без міждержавного співробітництва, а також міжвідомчої взаємодії між правоохоронними та іншими органами спеціальної компетенції [6].

Так, беручи до уваги важливість міждержавного співробітництва в такій сфері, слід виокремити основні напрями і форми такої співпраці: нормативно-правове забезпечення співробітництва; гармонізація національного законодавства у цій галузі; здійснення узгоджених заходів для виконання положень конвенцій ООН, інших міжнародних договорів, спрямованих на боротьбу з торгівлею людьми; аналіз стану і динаміки злочинності, пов'язаної з торгівлею людьми, та результатів боротьби з нею; удосконалення механізмів взаємодії правоохоронних органів та інших організацій для вжиття узгоджених заходів щодо протидії торгівлі людьми; вжиття заходів щодо забезпечення ефективного захисту жертв торгівлі людьми і навіть їх реабілітації тощо.

На сьогодні ключовою проблемою торгівлі людьми залишається необізнаність, або недостатня обізнаність осіб, які шукають міжнародного захисту у зв'язку з війною в Україні про сучасну торгівлю людьми та рабство. Біженці часто перебувають у складних життєвих обставинах, таких як бідність, відсутність документів та доступу до соціальних послуг, що робить їх більш сприйнятливими до обману та експлуатації. Щоб протидіяти торгівлі людьми серед біженців, необхідно проводити

інформаційні кампанії про небезпеку цієї практики. Ці кампанії повинні бути спрямовані на підвищення обізнаності біженців про їхні права та можливості захисту від торгівлі людьми.

Також найважливішим кроком у протидії торгівлі людьми є реєстрація всіх осіб, які шукають міжнародного захисту у зв'язку з війною в Україні, а також створення безпечних та законних шляхів їх в'їзду в країну та подальшого пересування. Ця реєстрація гарантує, що всі особи відомі державним органам і їм негайно надається відповідний захист і допомога.

Доцільними є рекомендації Групи експертів з питань протидії торгівлі людьми (GRETA), а саме: 1) збільшити присутність навчених співробітників правоохоронних органів, у тому числі спеціалізованих підрозділів по боротьбі з торгівлею людьми, на пунктах пропуску, на залізничних вокзалах і автостанціях, а також забезпечити відеоспостереження та перевірку даних; 2) забезпечити реєстрацію всіх осіб, у тому числі тих, які не мають документів, що підтверджують особу чи останнє місце проживання в Україні, у країні першого в'їзду; 3) встановити офіційні та безпечні маршрути для шукачів притулку, коли вони перетинають кордони та в'їжджають на територію приймаючих країн за допомогою ефективних заходів, таких як організація гуманітарних коридорів, які забезпечують безпечний та законний транзит, організований довірчими організаціями [7, с 108–110].

Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми передбачає, що держави-учасниці повинні проводити інформаційні кампанії, спрямовані на підвищення обізнаності про торгівлю людьми. Ці кампанії повинні бути спрямовані на всіх людей, особливо на осіб, які стали жертвами торгівлі людьми (ст. 5). В Україні важливо якнайшвидше надати біженцям з України інформацію про їхні права, послуги підтримки та можливості працевлаштування. Також важливо підвищити їхню обізнаність про ризики експлуатації, особливо враховуючи поширеність дезінформації. Рада Європи у цьому випадку рекомендує такі заходи: 1) інформувати людей, які тікають від війни в Україні, про небезпеку торгівлі людьми для різних форм експлуатації (сексуальна, трудова, примусове жебрацтво, примусова злочинність, видалення органів, незаконне усиновлення, сурогатне материнство); 2) зміцнення

існуючих телефонних ліній та/або створення нових колл-центрів і цілодобових гарячих ліній екстреної допомоги для надання необхідної інформації та повідомлення про випадки торгівлі людьми та експлуатації; 3) надати доступну інформацію про трудові права та порядок працевлаштування в країні перебування, зазначивши важливість укладення офіційного трудового договору зрозумілою для працівника мовою [8].

Слід зазначити, що в умовах воєнного стану захист прав потерпілих від транснаціональної організованої злочинності може ускладнюватися такими факторами, як: нестача ресурсів (нестача ресурсів, необхідних для забезпечення захисту прав потерпілих); порушення комунікації (порушення комунікації, що ускладнює доступ потерпілих до правосуддя та соціальної допомоги); підвищена небезпека (підвищення небезпеки для потерпілих, які можуть стати об'єктом повторного насильства з боку організованих злочинних груп).

Підсумовуючи вищезазначене, можна зробити висновок, що створення надійної системи запобігання організованій злочинності є важливим завданням держави для забезпечення захисту прав потерпілих в умовах воєнного стану. Важливо підвищувати обізнаність населення про транснаціональну організовану злочинність та його права як потерпілого, а зазначені у доповіді заходи протидії із торгівлею людьми мають ефективний характер, які знизять ризики такого явища.

Список використаних джерел

1. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : у 3 кн. : Видавничий Дім «Ін Юре», Кн. 2. Кримінологічна характеристика та запобігання вчиненню окремих видів злочинів. 2007, 712 с.
2. Статистичні данні Міжнародної організації з міграції (МОМ) URL: <https://ukraine.iom.int/uk/dani-ta-resursy> (дата звернення: 12.10.2023 р.)
3. Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності : Резолюція № 55/25 Генеральної Асамблеї ООН від 15.11.2000 р. URL: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_789/page (дата звернення: 12.10.2023 р.)
4. Global report on trafficking in persons, 2018. United Nations Office on Drugs and Crime. URL: https://www.unodc.org/documents/data-and-analysis/glotip/2018/GLOTIP_2018_BOOK_web_small.pdf (viewed on 12.10.2023).

5. Торгівля людьми: як не стати жертвою. Вебсайт Центрально-Західного міжрегіонального управління Державної служби з питань праці. 2023. 6 квіт. URL: <https://zt.dsp.gov.ua/news/torhivlia-liudmy-iaк-ne-statyzhertvoiu/> (дата звернення: 12.10.2023 р.)

6. Demetriou D. The mens rea of human trafficking: the case of migrant domestic workers. *International Criminal Justice Review*. 2019. Vol. 29, №3. P. 262–283.

7. Соціально-педагогічні основи захисту прав людини, протидії торгівлі людьми та експлуатації дітей: навч.-метод. посіб. 2-ге вид., доповн. і переробл.; за заг. ред. К. Б. Левченко, Л. Г. Ковальчук. Київ : ТОВ «Агенство «Україна», 2016. 368 с.

8. Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми міжнародний документ Ради Європи від 16.05.2005: Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_858#Text (дата звернення 12.10.2023 р.)

O. Aharkova. Combating transnational organized crime: protection of the rights of victims under the conditions of martial

Human trafficking is a complex and dangerous issue, especially in times of war. The author notes that human trafficking is a transnational crime that can lead to sexual and labor exploitation. Refugees are especially vulnerable to human trafficking, as they often find themselves in difficult life circumstances and have limited access to information and social services. The author analyzes current trends in human trafficking, as well as international and national measures aimed at combating it. Complex measures are proposed that can be effective in addressing this issue, especially in times of war. In particular, it is noted that for effective combating of these criminal offenses it is necessary to: expand international cooperation between law enforcement agencies of different countries; raise awareness among the population about the dangers of human trafficking and their rights as a victim; create safe and legal routes for entry and movement of people seeking international protection. The author also emphasizes that in times of war, the protection of the rights of victims of human trafficking can be complicated by factors such as lack of resources, communication disruptions, and increased danger.

Key words: human trafficking, organized crime, refugees, international cooperation, awareness, protection of victims' rights.

УДК 341.64

Веретянніков В. О.,

доктор філософії у галузі права, начальник відділу організації освітньої та наукової роботи Луганського навчально-наукового інституту імені Е. О. Дідоренка Донецького державного університету внутрішніх справ (м. Кропивницький, Україна)

e-mail: vladimirveretyannikov@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-7513-2292>

ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ТА ВІДШКОДУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ ШКОДИ, ЗАПОДІЯНОЇ УКРАЇНІ ВНАСЛІДОК ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ

Анотація. У статті розглядаються правові проблеми міжнародної кваліфікації екологічних злочинів вчинених російськими військовими на території України, юрисдикції міжнародних органів правосуддя та процедури притягнення росії до міжнародної відповідальності. Автор описує стандарти збору доказів вчинення екологічних злочинів, наводить приклади міжнародної практики організації виплати репарацій, наводить чотири можливі варіанти вирішення проблеми відшкодування росією завданої екологічної шкоди. Також в публікації описуються три ключові проблеми запровадження національної програми відшкодування: інституційна спроможність, джерела фінансування і своєчасність відшкодування завданих збитків.

У висновку зазначається, що використання міжнародних правових механізмів відшкодування шкоди довіллю вимагає попереднього вирішення цілої низки проблем правового та організаційного характеру як-от ратифікація Римського статуту Міжнародного кримінального суду, вироблення єдиної методики розрахунку розмірів екологічної шкоди, організація кваліфікованого документування злочинів та збору доказів їх вчинення, запровадження національної програми відновлення довкілля, визначення правового механізму забезпечення фінансування виплат компенсацій та репарацій за рахунок заморожених активів росії.

Ключові слова: відповідальність, відшкодування, довкілля, екоцид, екологічна шкода, Європейський суд з прав людини, злочин, міжнародні активи, Міжнародний кримінальний суд, репарації, Римський статут, трибунал.

Від початку російської збройної агресії проти України одним із ключових завдань, яке потребує найскорішого вирішення, стало розроблення плану відновлення України від наслідків війни. Задля цього Президент України спеціально створив консультативно-дорадчий орган — Національну раду з відновлення України від наслідків війни [1]. Хоча у складі Національної ради з відновлення України і створена робоча група з питань екологічної безпеки, однак у презентованому під час конференції високопосадовців Євросоюзу та України (м. Лугано 4–5 липня 2022 року) Плані відновлення України відсутні дані щодо розмірів завданої внаслідок збройної агресії російської федерації екологічної шкоди, рекомендованих методик розрахунку екологічної шкоди, а також можливих шляхів вирішення питання відшкодування завданої екологічної шкоди [2].

3 березня 2022 року розпочав роботу Оперативний штаб при Міністерстві захисту довкілля та природних ресурсів, який здійснює збір та узагальнення інформації про шкоду для довкілля нанесену окупантом. На офіційному сайті Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України ЕкоЗагроза, станом на 10 жовтня 2023 року зафіксовано більше 2 500 звернень щодо злочинів проти довкілля України, а збитки завдані довіллю в наслідок воєнних дій складають 2108 млрд гривень.

З них збитки від забруднення повітря — 1 078,7 млрд гривень, ґрунтів і землі — 984,4 млрд гривень, води — 60,7 млрд гривень [3].

Хоча в інформаційних джерелах часто згадуються конкретні види та розміри екологічної шкоди, завданої в наслідок збройної агресії росії проти України, але фактично відсутні описи методики їх розрахунку, як і стандартів визначення розмірів екологічної шкоди.

Сьогодні, окрім проблеми відсутності єдиних стандартів розрахунку розмірів завданої екологічної шкоди, існують серйозні перешкоди та ризики, які фактично позбавляють Україну можливості забезпечення примусового відшкодування агресором заподіяної екологічної шкоди. Наразі дуже гостро стоять питання не тільки обліку, документування воєнних злочинів росії проти України, обрахунку завданої екологічної шкоди та визначення її розмірів у грошовому еквіваленті, але й формування правового механізму забезпечення відшкодування завданої екологічної шкоди, у тому числі на виконання законного рішення судових органів.

Унаслідок воєнних дій російських військ на території України кожний день завдається значна шкода навколишньому середовищу, яка негативно впливає не тільки на екосистеми України, життя та здоров'я людей, флору, фауну тощо, але й чинить значний негативний вплив і на сусідні країни. Так, чисельні пожежі від обстрілів на всій території України призводять до погіршення якості повітря й у сусідніх країнах. Серед екологічних загроз високого ризику є хвостосховища, на яких зберігаються рідкі промислові відходи. В Україні всього 465 таких об'єктів, на яких зберігається понад 6 млрд тон токсичних відходів. Близько 200 хвостосховищ розташовані у східних регіонах, в зонах активних бойових зіткнень, що створює серйозну екологічну загрозу.

Через підрив російськими військовими 6 червня 2023 року Каховської ГЕС сталася одна з найбільших екологічних катастроф на території України. Течія від підриву принесла із собою руйнування об'єктів критичної інфраструктури, затоплення значної території та населених пунктів, зміла в море велику кількість сміття, труп тварин, каналізації тощо. В наслідок підриву Каховської ГЕС значно погіршився стан водойм у Миколаївській, Херсонській, Одеській областях. Так вміст

нафтопродуктів, токсичних металів (цинк, кадмій, миш'як) та хлор-органічних сполук у водоймах значно перевищує гранично-допустимі концентрації. Серйозні екологічні наслідки для всієї екосистеми має опріснення води в Чорному морі. Відновлення екосистеми потребує не тільки значних матеріальних, людських ресурсів та фінансових витрат, але й не менше десяти років часу. За даними сайту Екозагроза орієнтовна сума завданих довкіллю збитків складає 146,4 млрд гривень [3].

Вчинені російськими військовими злочини проти довкілля порушують не тільки норми національного кримінального законодавства, але й норми міжнародного права. Під час виступу на саміті G20 Президент України Володимир Зеленський назвав екоцидом екологічні злочини, вчинені росією на території України, відзначив неможливість точного підрахунку завданих збитків та необхідність створення платформи для оцінки збитків довкіллю від війни [4].

Україна має вимагати відшкодування екологічної шкоди, заподіяної російським вторгненням та окупацією. Такої позиції дотримується Міжнародний суд ООН, який у своєму рішенні по справі целюлозних заводів на річці Уругвай (кейс Аргентина проти Уругваю) зазначив, що «держава зобов'язана використовувати всі наявні в її розпорядженні засоби для того, щоб уникнути діяльності, яка відбувається на її території або в будь-якому районі під її юрисдикцією, що завдає значної шкоди навколишньому середовищу іншої держави» [5, с. 55]. Також, Міжнародний суд ООН у своєму рішенні у справі проведення окремих заходів Нікарагуа в прикордонній зоні (кейс Коста-Ріка проти Нікарагуа) визнав, що екологічна шкода може бути компенсована згідно з міжнародним правом у формі плати, або вимагати «проведення активних відновлювальних заходів до повернення навколишнього середовища до попереднього стану, якщо це можливо». [6, с. 28–29].

Щодо визначення видів екологічних правопорушень, які можуть бути охоплені міжнародними актами, варто зазначити таке. Окрім порушень Статуту ООН, міжнародне гуманітарне право, законодавство щодо прав людини і навіть міжнародне кримінальне право в окремих аспектах визнають зобов'язання винних осіб відшкодовувати завдані збитки. Так, згідно зі ст. 91 Додаткового протоколу I міжнародного гуманітарного права сторона конфлікту або член її збройних сил, який

порушує положення Конвенцій або Додаткового протоколу I, покладає на свою державу зобов'язання виплатити компенсацію.

Слід також зауважити, що росія своїми діями спочатку у 2014 році, а потім у 2022 році, вчинила низку порушень міжнародних актів, що дає підстави для її міжнародної відповідальності. При цьому росія може понести відповідальність і за дії сепаратистських сил, які фактично перебували під її керівництвом та контролем. Цілком ймовірно, що разом із росією до міжнародної відповідальності будуть притягнуті держави-посібники війни в Україні. Так Білорусія, Іран, Північна Корея, які активно надають військову допомогу росії, утому числі постачають зброю їй зброю, у кінцевому підсумку також нестимуть відповідальність разом із державою-агресором.

Сьогодні документування воєнних злочинів росії проти довкілля здійснюється уповноваженими правоохоронними органами, переважно у особі органів прокуратури, на підставі норм Кримінального кодексу України (ст. ст. 241–245, 252, 438, 439, 441, 442 тощо) в межах юрисдикції на території України, а також норм міжнародного права, на кшталт Римського статуту Міжнародного Кримінального Суду, Женевських конвенцій про захист жертв війни 1949 року тощо.

Разом із тим застосування норм міжнародного права в розслідуванні воєнних злочинів росії проти довкілля має певні обмеження. По-перше, чи не єдиною міжнародною правовою нормою, яка дає право Міжнародному кримінальному суду розслідувати справи про шкоду заподіяну воєнними злочинами навколишньому середовищу є стаття 8 Римського статуту Міжнародного кримінального суду. По-друге, Римський статут Міжнародного кримінального суду, який набрав законну силу в 2002 році, був підписаний Україною 20 січня 2000 року, однак досі не був нею ратифікований. Цей факт створює додаткові перешкоди для належного розслідування та розгляду Міжнародним кримінальним судом воєнних злочинів вчинених агресором на території України, у тому числі й злочинів проти довкілля.

До слова, виключення росії зі складу Ради Європи та відкликання судді від росії зі складу Європейського суду з прав людини також є серйозною перепоною шляху напрацювання легітимного механізму притягнення росії до відповідальності за вчинені на території України воєнні

злочини проти довкілля. Хоча світова спільнота вже має досвід притягнення до відповідальності воєнних злочинців за прикладом Сербії, яка змушена була видати осіб, визнаних злочинцями Міжнародним кримінальним судом. За словами правозахисниці Олександри Матвійчук, «авторитарні режими не вічні, і будь-кому, хто би прийшов на зміну у владі Росії, для того, щоб повернутися в цивілізаційний простір, відновити економічні зв'язки, доведеться проходити через таку легітимізацію, як виконання рішень міжнародних організацій» [7].

Наразі документуванням російських воєнних злочинів на території України займаються уповноважені органи державної влади у тісній співпраці з міжнародними експертами і представниками міжнародних правозахисних організацій, а також чисельні громадські організації. За словами Генерального прокурора України Андрія Костіна, «у співпраці з Офісом генпрокурора України МКС збирає докази воєнних злочинів, вчинених військовослужбовцями РФ [8].

Вивченням екологічних воєнних злочинів Росії проти України активно займаються спеціалізовані громадські організації до яких належать «Екодія», «Екологія. Право. Людина» тощо. До документування залучені представники різних професій: правоохоронці, громадські діячі, екологи, юристи, журналісти тощо. Для належного документування воєнних злочинів та злочинів проти людяності, скоєних російською армією в Україні, Офіс Генерального прокурора запровадив електронну платформу «Єдиний державний хаб зі збору доказів воєнних злочинів» за адресою <https://warcrimes.gov.ua/>, де кожна особа має можливість повідомити про вчинені воєнні злочини РФ в Україні шляхом заповнення простої та зрозумілої електронної анкети [9].

Загалом документування воєнних злочинів проти довкілля не обмежується лише збором інформації. Органи прокуратури активно відкривають провадження у справах пов'язаних із завданням екологічної шкоди в наслідок вчинення воєнних злочинів російської армії, документують масштаби і розміри завданих довкіллю збитків. За словами керівника Спеціалізованої екологічної прокуратури Офісу Генпрокурора Борис Індиченко, органи прокуратури здійснюють процесуальне керівництво у 25 кримінальних провадженнях за фактами екоциду, з них 14 — пов'язані зі збройною агресією росії. [10]

Документувати воєнні злочини проти довілля можна безпосередньо на територіях їх вчинення, а також засобами збору інформації з відкритих джерел, наприклад, публікацій в соціальних мережах. Загальні принципи використання відкритих джерел для доказування міжнародних воєнних злочинів, порушень прав людини та гуманітарного права зафіксовані у Протоколі Берклі [11]. Зазначений Протокол складений у першу чергу для слідчих та осіб, які професійно займаються розслідуванням: адвокати, аналітики, експерти тощо. Він містить: рекомендації щодо використання способів отримання цифрової інформації у відкритому доступі; професійні і методологічні принципи збору та фіксації отриманої інформації; нормативну базу, яка регламентує збір інформації; правила та процедури здійснення доказування; стандарти безпеки здійснення збору інформації; планування розслідування та його реалізацію; звітування за результатами розслідування тощо.

Важливо також розуміти, що зібрані документальні свідчення воєнних злочинів, у тому числі проти довілля, можуть отримали статус доказів і, теоретично, бути використані в якості таких в Міжнародному кримінальному суді, тільки за умови їх відповідності певним юридичним стандартам. Журналіст Олександр Водяніков, називає три такі стандарти: релевантність (*relevance*), доказове значення (*probative value*) і відсутність упередженого впливу (*absence of prejudicial effect*) [12]. Сам факт існування загальновизнаних стандартів збору доказів та їх долучення до справи також являє собою додаткову перепону на шляху визнання Міжнародним кримінальним судом завданої воєнними злочинами екологічної шкоди та прийняттям рішення про її відшкодування. Наведений факт підкреслює важливість здійснення кваліфікованого збору доказів, із залученням висококваліфікованих спеціалістів та експертів.

Окрім питань визначення юрисдикції міжнародних органів правосуддя, якісного збору доказової бази, експертної оцінки розмірів збитків завданих військовими злочинами довілля, напрацювання механізмів і процедур притягнення російської федерації до відповідальності тощо, архіважливим є також вирішення проблем напрацювання механізмів забезпечення відповідальності винної сторони, тобто механізмів

забезпечення виконання законних рішень про відшкодування завданої шкоди.

Справді, російська федерація має значні міжнародні активи в європейських країнах та Японії, які наразі заморожені та потенційно можуть бути використані в якості джерел відшкодування завданої екологічної шкоди. За різними даними сьогодні росія має заморожених активів в іноземних державах на суму понад 350 мільярдів доларів. Так, за словами заступниці міністра юстиції України Ірини Мудрої, 350 мільярдів доларів — це активи Центробанку росії, які після закінчення війни союзники мають передати Україні, як репарації [13]. Варто зауважити, що розглядати зазначені суми заморожених активів як такі, що безумовно будуть передані партнерами на користь України невірно. По-перше, міжнародні партнери, які зберігають російські активи, обмежені зобов'язаннями повернення майна власникові. Теоретично, передача російських активів третій стороні можлива лише за умови наявності відповідного рішення компетентного міжнародного органу, наприклад Міжнародного суду ООН чи Міжнародного кримінального суду, в якому будуть прописані конкретні розміри завданих збитків, визначені суми відшкодування та джерела і, головне, доведена вина відповідача. По-друге, в ситуації, яка склалась сьогодні між Україною та росією, коли відсутні явні переможець та переможений, сценарій з добровільною згодою росії виконати всі зобов'язання за рішенням Міжнародного суду чи трибуналу виглядає як фантастичний, а тим паче, якщо говорити про відшкодування шкоди завданої довіллям.

У міжнародному праві існує чітка основа для виплати росією репарацій за її агресію проти України відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй, міжнародного стандарту прав людини, а також норм міжнародного гуманітарного права, яка дає можливість вирішити проблему відшкодування екологічної шкоди різними варіантами. Разом із тим потребує свого вирішення проблема визначення правових підстав для виплати росією репарацій, у тому числі за завдану шкоду довіллям.

За словами професора Люка Моффетта, традиційно в міжнародній практиці правовою основою для виплати репарацій після міжнародного збройного конфлікту були двосторонні мирні угоди, але сторони,

переважно, відмовляються від вимог про репарації на користь інших мирних домовленостей та гарантій миру [14, с. 7]. Також, обґрунтування вимоги виплати репарацій державою-агресором можливе через порушення Статуту ООН, але в такому випадку постраждалою стороною визнається держава, яка є жертвою порушення територіального суверенітету та територіальної цілісності [15, с. 262].

Суттєвим недоліком зазначеного підходу також є неможливість виплати репарацій місцевим територіальним громадам за завдану довкіллю шкоду. Зазначене обмеження може бути вирішене утворенням арбітражу. В якості прикладу можна навести практику міжнародного арбітражу в рамках Комісії ООН з претензій щодо вторгнення Іраку в Кувейт, де комісія визнала, що окремі особи можуть отримати компенсацію. Проте, таке право на позов отримали лише держави та обмежене коло організацій, а в суді (КЄКП) головними сторонами виступали дві держави [16, с.4]. Та й у підсумку жодного відшкодування так і не було здійснено.

Щодо можливих способів вирішення проблеми відшкодування росією завданої екологічної шкоди, то тут проглядаються 4 основні варіанти.

Перший варіант — це створення спеціальної комісії ООН з розгляду претензій у справі України. Такий механізм дозволив би фізичним та юридичним особам подавати позови про відшкодування завданої шкоди. Але, з урахуванням того факту, що росія має право вето в Раді Безпеки ООН, такий варіант є неможливим.

Другий варіант сьогодні теж виглядає нереально, але цілком має право на існування, це створення на підставі двосторонньої угоди змішаної українсько-російської арбітражної комісії для врегулювання претензій, що виникають у зв'язку із збройним конфліктом. В такому випадку до арбітражу та врегулювання процедурних суперечок може бути залучена Постійна палата третейського суду в якості третьої сторони. Разом із тим зазначений варіант містить дуже високі ризики, пов'язані із невиконанням винесених рішень російською стороною.

Наступний варіант, який базується на роботі різних правозахисних інституцій, на кшталт Міжнародного суду ООН, Міжнародного кримінального суду та Євпорецького суду з прав людини, в силу наявних

юрисдикційних та фізичних (не в змозі розглядати масові позови) обмежень, також бачиться малоімовірними.

З огляду на бойові дії, які тривають на території України, найбільш реальним виглядає варіант із запровадженням національної програми відшкодування завданої шкоди довікілью чи відновлення довікілья, яка буде працювати за підтримки міжнародних партнерів. На наше переконання, зазначений варіант є найбільш життєздатним в умовах триваючої війни. Хоча він має свої проблеми, які потребуватимуть свого врегулювання. Так, ключовими проблемами національної програми відшкодування є інституційна спроможність, джерела фінансування та своєчасність відшкодування завданих збитків.

Проблема забезпечення інституційної спроможності полягає в тому, що в умовах триваючого збройного конфлікту Україна має створити відносно просту та ефективну платформу для подачі постраждалими суб'єктами (фізичними, юридичними особами, громадами тощо) позовів на відшкодування завданих збитків. Наразі в Україні активно працює Оперативний штаб при Міністерстві захисту довкілля та природних ресурсів, який здійснює збір та узагальнення інформації про завдану воєнними діями екологічну шкоду та зовсім не розрахований для розрахунку розмірів завданої шкоди у грошовому еквіваленті і тим паче не призначений для здійснення виплат компенсації завданої шкоди довікілью. Інституційна спроможність також розуміє створення розгалуженої системи установ, які спроможні забезпечити можливість швидкого збору та обробки звернень на відшкодування завданої шкоди на місцях, а також здійснення виплати сум відшкодування, а в окремих випадках і контролю їх цільового використання. Окрім цього, в умовах триваючої масової віктимізації в зоні бойових зіткнень, важливо забезпечити можливість повторного звернення осіб, які продовжують проживати в небезпечних зонах. Як прокоментував один колумбійський представник громадянського суспільства: «Дуже важко відшкодовувати збитки жертві, коли наступного місяця вона зазнає нової віктимізації. Як тоді перекрити кран відшкодування?» [14, с. 14].

Проблема фінансування, як засобу забезпечення виконання рішень компетентних міжнародних органів щодо виплати сум компенсацій так і засобу забезпечення роботи національної програми відновлення

довкілля має особливо важливе значення для досягнення кінцевої мети — відшкодування завданої шкоди довкіллю. Міжнародні комісії з розгляду претензій зазвичай визначають у своїх статутних документах, джерела фінансування. Чи то через накладення податків на певних суб'єктів, їх активи чи фонди, за прикладом Німецького фонду компенсації примусової праці, або за домовленістю сторін, як-от Алжирські угоди 1981 року укладені між США та Іраном.

У наукових та політичних колах сьогодні активно обговорюють різні пропозиції щодо своєрідного «Плану Маршала» для України [17]. Подібне фінансування має бути спрямоване й на підтримку національної програми відшкодування завданої шкоди довкіллю чи відновлення довкілля. Але часто донори незацікавлені в фінансуванні подібних проєктів. А враховуючи, що відшкодування не є разовою подією, яка обмежена в часі, фінансування подібних програм може бути досить тривалим та недостатнім для суттєвого покращення стану довкілля.

Повертаючись до проблеми фінансування відшкодування завданої шкоди довкіллю за рахунок заморожених активів росії, які перебувають на рахунках іноземних партнерів України, варто зазначити наступне. Хоча право на компенсацію і захищене нормами міжнародного права, але виникає цілий ряд складних питань на які потрібно отримати позитивні відповіді. По-перше, довести факт завданої шкоди довкіллю та прямий зв'язок заморожених активів із цим фактом. По-друге пропорційність, тобто відповідність розміру покарання у вигляді конфіскованих активів тяжкості вчиненого правопорушення та розміру завданої шкоди. І головне, за міжнародними стандартами відповідач має право на оскарження рішення щодо конфіскації заморожених активів. Міжнародні партнери України, США та країни ЄС, активно використовують доступні правові механізми для накладення арешту на активи держави-агресора. Проте, за чинним законодавством немає підстав для їх конфіскації або використання на користь України. Яскравим прикладом є США, де прийняттям окремих законопроектів, як-от Акту про репарації для України через Акт про підтримку та інтеграцію суверенної нації, US HR724, який, використовуючи Акт про міжнародні надзвичайні економічні повноваження, передбачає досягнення домовленості між США та іншими країнами, які заморозили активи

російського Центрального банку, щодо їхньої консолідації та розподілу для «відновлення України після припинення бойових дій» намагаються використати заморожені російські активи. Але у випадку із Україною, за чинним законодавством США російські активи не підпадають під допустимі винятки активів іноземного ворога або спонсора тероризму [18].

Проблема своєчасності відшкодування також є багатосторонньою та такою, що тісно пов'язана із двома попередніми проблемами. По-перше, своєчасність відшкодування завданої шкоди розуміє можливість швидкого винесення рішення за позовом потерпілої особи, при цьому забезпечивши дотримання встановленої правової процедури розгляду справи та формування доказової бази. По-друге, процедури відшкодування шкоди мають бути достатньо гнучкими та розрахованими на можливість оперативного прийняття та вирішення масових позовів. По-третє, слід розуміти, що програма відшкодування шкоди має працювати вже зараз, в умовах триваючого збройного конфлікту, та не чекати до закінчення бойових дій, або укладення мирної угоди.

Проведений аналіз свідчить, що збройна агресія росії проти України завдає істотну шкоду навколишньому природному середовищу, особливо на території активних бойових дій, негативно впливає на екосистеми України, життя та здоров'я людей, флору, фауну та чинить негативний вплив на сусідні держави. Завдана окупаційними військами шкода довікілью визнається злочином за міжнародним законодавством, що дає Україні право на використання міжнародних правозахисних механізмів для притягнення росії до відповідальності та стягнення відповідних сум компенсації для відновлення довкілля.

Разом із тим ефективне використання таких механізмів вимагає попереднього вирішення цілої низки проблем правового та організаційного характеру. До кола таких проблем відносяться: ратифікація Римського статуту Міжнародного кримінального суду; вироблення єдиної методики розрахунку розмірів екологічної шкоди; організація кваліфікованого документування злочинів та збору доказів їх вчинення; запровадження національної програми відновлення довкілля; визначення правового механізму забезпечення фінансування виплат компенсацій та репарацій за рахунок заморожених активів росії тощо.

На особливу увагу з боку уряду України, уповноважених правоохоронних органів та правозахисних організацій заслугоує проблема напруження правового механізму конфіскації заморожених активів держави-агресора задля забезпечення виплати репарацій та відшкодування завданих довікілью збитків.

У співпраці з міжнародними правозахисними організаціями та партнерами, беручи до уваги значний міжнародний досвід та правозастосовну практику міжнародних судових органів, Україна має всі шанси вирішити наявні проблеми, довести справу до логічного завершення в міжнародних судових інстанціях, Міжнародного суду ООН, Міжнародного кримінального суду, Трибуналу ООН, Євпорейського суду з прав людини, та вийти переможцем у протистоянні з росією.

Список використаних джерел

1. Указ Президента України від 21.04.2022 №266/2022 «Питання Національної ради з відновлення України від наслідків війни» — Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/266/2022#Text> (дата звернення 13.10.2023).
2. Recovery Plan of Ukraine (draft) Materials of the working group «Environmental safety», July 2022 — Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/eng/ecosafety-eng.pdf> (дата звернення 12.10.2023)
3. Сайт ЕкоЗагроза. URL: <https://ecozagroza.gov.ua/> (дата звернення 12.10.2023).
4. Офіційне інтернет-представництво Президента України. — Режим доступу: <https://www.president.gov.ua> (дата звернення: 13.10.2023).
5. I. C. J. Reports of judgments, advisory opinions and orders. Case concerning pulp mills on the river Uruguay (Argentina vs Uruguay), 20.04.2010, p. 97. URL: <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/135/135-20100420-JUD-01-00-EN.pdf> (дата звернення 15.10.2023).
6. I. C. J. Reports of judgments, advisory opinions and orders. Certain activities carried out by Ticaragua in the border area (Costa Rica v. Ticaragua), 02.02.2018, p. 49, — Режим доступу: <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/150/150-20180202-JUD-01-00-EN.pdf> (дата звернення 15.10.2023).
7. О. Матвійчук. Про збір доказів воєнних злочинів. Ютюб-канал «Комісія з журналістської етики». URL: <https://www.youtube.com/watch?v=67IYfmAT1J4> (дата звернення 16.10.2023)

8. А. Костін. Трибунал має відбутися якнайшвидше: як покарати Росію за злочин агресії та геноцид в Україні, Liga.net, 14.01.2023. URL: <https://www.liga.net/ua/politics/opinion/kak-nakazat-rossiyu-za-prestuplenie-agressii-i-genotsid-v-ukraine> (дата звернення 15.10.2023).

9. Єдиний державний хаб зі збору доказів воєнних злочинів. URL: <https://warcrimes.gov.ua/> (дата звернення 16.10.2023).

10. Офіс Генерального прокурора — Режим доступу: <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/u-treningovomu-centri-prokuroriv-ukrayini-vidbuvsya-miznarodnii-seminar-z-pitan-pravovoi-kvalifikaciyi-zlociniv-proti-dovkillya> (дата звернення 26.10.2023).

11. Протокол Берклі. — Режим доступу: <https://www.law.berkeley.edu/wp-content/uploads/2022/03/Berkeley-Protocol-Ukrainian.pdf> (дата звернення 16.10.2023).

12. Як журналісти можуть допомогти збирати свідчення воєнних злочинів, Комісія з журналістської етики, 15.02.2023. URL: <https://cje.org.ua/news/yak-zhurnalisty-mozhut-dopomohty-zbyraty-svidchennia-voiennykh-zlochyniv/> (дата звернення 16.10.2023).

13. Скільки російських активів заморозив Захід: названо суму, Слово і діло, 07.07.2022. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/07/07/novyna/finansy/skilky-rosijskux-aktiviv-zamorozyv-zaxid-nazvano-sumu> (дата звернення 13.10.2023).

14. Л. Моффетт. Репарації і війна: пошук балансу у виправленні минулого ОУП 2022. URL: https://reparations.qub.ac.uk/assets/uploads/QUB_ReparationUkraine_WEB-1.pdf (дата звернення 16.10.2023).

15. F. Rosenfeld Individual Civil Responsibility for the Crime of Aggression Journal of International Criminal Justice, Volume 10, Issue 1, March 2012, Pages 249–265.

16. Decision taken by the Governing Council of the UNCC at the 27th meeting, 6th session, Geneva, 22–26 June 1992, p. 23. URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G92/712/76/IMG/G9271276.pdf?OpenElement> (дата звернення 16.10.2023).

17. Я. Жаліко. План Маршалла» для України: хибні історичні аналогії та реальні потреби України, Національний інститут стратегічних досліджень, 22.05.2023. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/plan-marshalla-dlya-ukrayiny-khybni-istorychni-analohiyi-ta-realni-potreby> (дата звернення 16.10.2023).

18. A. Boyle. Why Proposals for U. S. to Liquidate and Use Russian Central Bank Assets Are Legally Unavailable, JustSecurity, 18.04.2022. URL: <https://www.justsecurity.org/81165/why-proposals-for-u-s-to-liquidate-and-use-russian-central-bank-assets-are-legally-unavailable/> (дата звернення 16.10.2023).

Veretiannikov V. Problems of determining and refund the environmental damage caused to Ukraine as a result of armed aggression of the russian federation

This article reviews the legal problems of the international classification of environmental crimes committed by the Russian military on the territory of Ukraine, the jurisdiction of international justice bodies, and the procedure for bringing Russia to international responsibility. The author describes the standards for collecting evidence of committing environmental crimes, gives examples of international practice of organizing the payment of reparations, and gives four possible options for solving the problem of compensating Russia for environmental damage. The publication also talks about three key problems of implementing a national compensation program: institutional capacity, sources of financing, and timeliness of compensation for damages.

The conclusion states that the use of international legal mechanisms for compensation for environmental damage requires the preliminary resolution of a number of legal and organizational problems, such as the ratification of the Rome Statute of the International Criminal Court, the development of a unified methodology for calculating the extent of environmental damage, the organization of qualified documentation of crimes and the collection of evidence of their commission, introduction of the national environmental restoration program, determination of the legal mechanism for financing the payment of compensations and reparations at the expense of Russia's frozen assets.

Key words: liability, compensation, environment, ecocide, environmental damage, European Court of Human Rights, crime, international assets, International Criminal Court, reparations, Rome Statute, tribunal.

Головкін С. В.,

кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри поліцейської діяльності Луганського навчально-наукового інституту імені Е. О. Дідоренка Донецького державного університету внутрішніх справ (м. Кропивницький, Україна)

e-mail: gsvvsg79@gmail.com

ORCID id: <https://orcid.org/0000-0002-3204-2286>

ОСОБЛИВОСТІ ДОПИТУ ПОТЕРПІЛИХ ВІД МІЖНАРОДНИХ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ УКРАЇНИ

Анотація. У статті визначено поняття міжнародних злочинів, виділено групи міжнародних злочинів відповідно до Римського статуту Міжнародного кримінального суду. З'ясовано особливості передбачені Правилами доказування в Міжнародному кримінальному суді. Наголошено на особливостях проведення допиту потерпілих у режимі відеоконференції в частині вручення особі, яка братиме участь у досудовому розслідуванні дистанційно, пам'ятки про її процесуальні права, перевірки її документів, що посвідчують особу. Визначено перелік обставин, які підлягають встановленню під час допиту потерпілих від міжнародних злочинів.

Ключові слова: міжнародні злочини, допит потерпілих, допит у режимі відеоконференції, обставини, які підлягають доказуванню.

Міжнародні злочини — суспільно небезпечні умисні посягання на життєво важливі інтереси міжнародного співтовариства, основи існування держав і народів — міжнародний мир і міжнародну безпеку.

Такі посягання є порушенням державою міжнародно-правових норм, що мають основоположне значення для забезпечення міжнародного миру і безпеки, захисту людської гідності та довкілля.

Римський статут до міжнародних відносить такі злочини, як: а) злочин геноциду; б) злочини проти людяності; с) воєнні злочини; д) злочин агресії [1].

Допит потерпілих від міжнародних злочинів має вкрай важливе значення. Якщо є підстави вважати, що протокол допиту буде використано в Міжнародному кримінальному суді (МКС), необхідно зважати також на особливості, передбачені Правилами доказування в МКС [2]. Так згідно з Правилем 111 МКС, допитувана особа має бути повідомлена про права, передбачені ст. 55 Римського Статуту (право не свідчити проти себе, право не піддаватися примусу і право на допит мовою, яку особа розуміє). Потерпілий має право, але не зобов'язаний давати показання за ст. 56–57 КПК [3]. При допиті потерпілого йому також слід роз'яснювати права, передбачені ст. 55 Римського Статуту. Протокол допиту згідно з Правилем 111 повинен бути підписаний особою, що проводить допит, особою, що допитується, за наявності адвоката — таким адвокатом, а також прокурором або суддею, якщо це передбачено і допит проводиться в їх присутності. Має бути вказано дату, час, місце та всі присутні особи. Це цілком відповідає вимогам, встановленим для протоколу за ст. 104 КПК [3].

Не зайвим буде при допиті потерпілого запитати згоду на використання показань потерпілого в міжнародних судових інстанціях. Потерпілий може надати таку згоду на використання всіх показань або дозволити їх використання без зазначення його персональних даних [4].

З метою забезпечення безпеки потерпілих або неможливості їх безпосередньої участі у досудовому провадженні за станом здоров'я або з інших поважних причин допит може бути проведений у режимі відеоконференції. Положення ч. 5 ст. 232 КПК України вимагає від службової особи вручити особі, яка братиме участь у досудовому розслідуванні дистанційно, пам'ятку про її процесуальні права, перевірити її документи, що посвідчують особу, та перебувати поряд з нею до закінчення слідчої (розшукової) дії [3].

В умовах воєнного часу доступ до потерпілих може бути значно утруднений. Тому в окремих випадках слідчому, прокурору доцільно встановлювати особу потерпілого, свідка шляхом пред'явлення паспорту безпосередньо в відеоконференції або через електронний цифровий підпис, та роз'яснювати права і обов'язки безпосередньо на відеозаписі. Протокол допиту слідчий, прокурор у такому випадку складатиме самостійно, із зазначенням, чому допитуваний не підписав протокол (допит в режимі відеоконференції із повним фіксуванням його на відеозапис) [4].

При допиті потерпілого необхідним є встановлення відомостей щодо обставин вчинення злочину та осіб, які його вчинили.

Під час допиту потерпілого з'ясовуються:

1) час, місце та спосіб вчинення щодо нього злочину, його наслідки та інші пов'язані обставини. Наприклад, опис того, як постраждала особа потрапила під контроль злочинця(-ів), як її було доставлено чи як довго постраждала особа йшла / їхала до місця вчинення злочину, як воно виглядало, хто ще був присутній тощо;

2) відомості про військовослужбовців, які безпосередньо застосували насильство, а також інших осіб, причетних до протиправних дій виконавця;

3) обставини зайняття населеного пункту проживання / перебування потерпілого представниками збройних формувань рф, ознаки та інші відомості щодо цих підрозділів;

4) відомості про відомі потерпілому інші випадки вчинення злочинів представниками збройних формувань рф щодо інших потерпілих, системності й організованості таких злочинів тощо;

5) відомості про свідків вчинення злочину(-ів);

6) відомості про статус потерпілого на момент вчинення злочину стосовно нього (для підтвердження факту, що потерпіла особа є цивільною особою, а не комбатантом). З цією метою слідчому також у подальшому доцільно витребувати з територіального центру комплектування та соціальної підтримки інформацію щодо статусу потерпілих осіб;

7) відомості про інші джерела інформації, що підтверджують показання потерпілої особи. Це можуть, зокрема, бути документи (наприклад, військовий квиток потерпілого, якщо злочин вчинено стосовно

військовослужбовця), відео-, фототехніка, за допомогою якої зафіксовано окремі обставини чи(і) наслідки вчинення злочину, інші речові докази (медіаматеріали з телефонів, камер відеоспостереження, особисті речі, документи, зброя, снаряди, боєприпаси збройних сил рф тощо. Зазначені джерела мають бути вилучені та у подальшому щодо них слід провести комплекс відповідних слідчих (розшукових) дій (для встановлення місцезнаходження мобільного телефону потерпілого, часу його роботи, телефонних з'єднань за період вчинення злочину, використаних у мобільному пристрої номерів, проведення певних судових експертиз та ін.) [5, с. 327-328].

Отже, допит потерпілих від міжнародних злочинів має важливе значення, розглянуті особливості його проведення необхідно враховувати під час досудового розслідування.

Список використаних джерел

1. Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду від 17.07.1998 №995_588. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588. (дата звернення 10.10.2023)
2. Rules of Procedure and Evidence. <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/Publications/Rules-of-Procedure-and-Evidence.pdf?fbclid=IwAR1L-weqjJor3qraL478HiR7HiTJGaIw-lvYRa1h0rIBWouywU5ySvHTb7I> (дата звернення 10.10.2023)
3. Кримінальний процесуальний Кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>. (дата звернення 10.10.2023)
4. Кравчук О., Бондаренко М. Досудове розслідування воєнних злочинів. Київ, 2022. 12 с. URL: <https://ela.kpi.ua/handle/123456789/46805> (дата звернення 10.10.2023)
5. Розслідування воєнних злочинів і пов'язаних з війною кримінальних правопорушень: кримінально-правові, кримінальні процесуальні та криміналістичні аспекти : наук.-практ. посіб. / [І. В. Глобук, О. М. Литвинов, Ю. В. Орлов та ін.] ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф., члена-кор. НАПрН України В. В. Сокурєнка ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2023. С. 327–328

Holovkin S. Peculiarities of interrogation of victims of international crimes against Ukraine

The article defines the concept of international crimes, identifies groups of international crimes in accordance with the Rome Statute of the International Criminal Court. The peculiarities stipulated by the Rules of Evidence at the International Criminal Court have been clarified. The peculiarities of conducting the interrogation of the victims in the mode of video conference in terms of handing the person who will participate in the pre-trial investigation remotely a reminder about his procedural rights, checking his identity documents are emphasized. The list of circumstances to be established during the interrogation of victims of international crimes is determined.

Key words: international crimes, interrogation of victims, interrogation in videoconference mode, circumstances to be proven.

УДК 343.131.8

Каверіна Т. П.,

*старша викладачка кафедри поліцейської діяльності
Луганського навчально-наукового інституту імені Е. О. Дідоренка
Донецького державного університету внутрішніх справ
(м. Кропивницький, Україна)*

e-mail: 0664191061t@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0001-7114-5173>

ПОСТАНОВА ПРО ВСТАНОВЛЕННЯ ОСОБИ ЗАГИБЛОГО — ЯК ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ ДОКУМЕНТ, ЩО ІДЕНТИФІКУЄ ПОТЕРПІЛОГО

Анотація. Кожен практичний слідчий буде згоден з тим, що процес досудового розслідування є творчим. Адже не лише суворе дотримання законності, а й напрацювання власного алгоритму розслідування певних видів кримінальних проваджень є авторським почерком кваліфікованого слідчого. Кримінальний процес регламентує проведення більшості слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій, але в частині прийняття процесуальних рішень охоплено далеко не всі напрямки діяльності органу досудового розслідування. Наразі ми звернемося не до низки процесуальних рішень, приймати які є обов'язковою наративою кожного слідчого протягом всього періоду досудового розслідування, а звернемося до одного, дуже важливого, як з точки зору моральності, так і з точки зору завершення процесу ідентифікації особи рішення — винесення постанови про встановлення особи.

Ключові слова: слідчі (розшукові) дії, процесуальні рішення, ідентифікація особи, постанова про встановлення особи, досудове розслідування.

Війна внесла свої корективи у всі сфери життя людини. Це не стосується безпосередньо періоду з повномасштабного вторгнення росії в наші кордони після 24 лютого 2022 року. Ми беремо відлік від 20 лютого 2014 року, з моменту вторгнення російського окупанта в територіальні води Чорноморського ареалу і анексії Кримського півострова [1]. Жителі Криму, Луганської та Донецької областей дещо по-різному сприйняли російську агресію. Кримчани не надто відчували порох у повітрі, натомість жителі південної частини Луганської та сумісної території Донецької області назавжди запам'ятають «Дебальцевський хрест» та «Іловайський котел», «Савур-могили» та бої за Лисичанськ і Попасну. Однак, спільне у всіх анексовано-окупованих територій і їх населення було те, що із російською навалою з'явилася велика кількість осіб, зниклих безвісти, незаконно позбавлених волі та викрадених, замордованих, вбитих окупантами, загиблих воїнів-визволителів, які внаслідок тривалого періоду їх пошуку, не змогли бути впізнані в тих процесуальних межах, які б дозволяли візуальне впізнання (тобто за рисами обличчя, одягом, певними фізіономічними обрисами, особливими прикметами, татуюваннями, рубцями тощо). Основний період впливу російської окупації у 2014 році припав на квітень-вересень. Цей період відзначався активними бойовими діями внаслідок спроби придушити повзучу навалу шляхом введення в Україні рішенням Ради Національної безпеки та оборони Антитерористичної операції [2]. Однак, активні бойові дії, неможливість української влади контролювати окремі території Луганської та Донецької областей, сонячна та спекотна погода — аж ніяк не сприяли своєчасній евакуації загиблих з поля бою, відшуканню та вивезенню викрадених і закатованих сепаратистами та окупантами цивільних з проукраїнською позицією. Відтак — офіційне впізнання загиблих стало неможливим, а ресурс проведення молекулярно-генетичної експертизи лише набирив обертів у своєму становленні, роблячи можливим ідентифікацію особи лише за 16 локусами. Однак, через брак досвіду у слідчих та судово-медичних експертів, частішими

ставали процесуальні та тактичні помилки під час відібрання зразків від невстановлених трупів. Через сильні гнилісні зміни, контамінацію біологічного матеріалу відбувалось спотворення зразку, що ніяк не сприяло виведенню генетичного профілю невстановленої особи. У випадку ж успішного проведення первинної та порівняльної експертизи, експерти та слідчі отримували шанс для встановлення особи за загублого генетичним шляхом.

Під час досудового розслідування у кримінальних провадженнях за фактами безвісного зникнення особи, особливо у період війни, може виникати необхідність винесення того чи іншого процесуального рішення стосовно статусу зниклої особи, встановлення певних даних, підтверджених під час проведення досудового розслідування чи навпаки, ним спростованих.

Досудове розслідування у кримінальних провадженнях потребує складання низки процесуальних документів у чіткій відповідності до вимог кримінального процесуального кодексу. Неналежність оформлення цих документів тягне за собою визнання зібраних відповідно до них доказів — неналежними, а відтак — є ризик отримання виправдувального вироку.

Відповідно до ст. 110 Кримінального процесуального кодексу (далі — КПК) визначено поняття процесуальних рішень, якими є всі рішення органів досудового розслідування, прокурора, слідчого судді, суду [3]. Одним з таких важливих процесуальних рішень є складення слідчим (прокурором) постанови про встановлення особи загублого у випадках, коли в межах досудового розслідування йдеться також і про це, якщо візуальна ідентифікація була неможлива (за умови скелетування трупа чи наявності виражених гнилісних змін тощо).

У випадках проведення досудового розслідування за фактами безвісного зникнення особи, тактика роботи слідчого має розвиватись одночасно у двох напрямках: це само розслідування факту зникнення і всіх обставин, пов'язаних з ним, а також встановлення особи у випадках, коли зниклого виявлено у трупі без можливості візуальної ідентифікації за прикметами, тобто неможливості проведення негенетичної ідентифікації особи. У такому разі слідчим проводяться допити рідних зниклого, встановлюються його прижиттєві прикмети, особливості способу

життя, можливі ареали перебування територіально, встановлюються біологічно-споріднені родичі (мати, батько, брат, діти тощо), відбираються зразки букального епітелію чи крові для встановлення генетичного профілю біологічного-спорідненого родича з метою подальшого порівняння з генетичним профілем зниклої особи, у разі її виявлення загиблою (якщо впізнання тіла візуально неможливе). У таких випадках проводиться судова молекулярно-генетична експертиза (звичайна і порівняльна). Крім того, слідчими широко використовуються також варіації негенетичної ідентифікації особи, коли йдеться про збір прижиттєвих ідентифікаторів: наприклад, наявність рентгенологічно підтверджених консолидованих переламів кісток; особливостей стоматологічного апарату людини (особливий прикус, наявність металевих чи металокерамічних коронок, слідів екстракції зубів тощо); татуювань, які б мали відображення на фото чи відео для порівняння з татуюваннями на тілі загиблого, та інше. На підставі всіх зібраних даних (проведеної негенетичної та генетичної ідентифікації тіла людини) слідчий має зробити висновок про те, ким саме є людина, ідентифікація якої проводиться, яке її ім'я, прізвище і чи може вона бути саме тією особою, яка розшукується.

Вирішальне питання у ідентифікації особи все ж таки відіграє геномна інформація людини, яка систематизується у Електронному реєстрі геномної інформації людини (далі — Електронний реєстр) — інформаційно-комунікаційній системі, що забезпечує збирання, реєстрацію, накопичення, зберігання, поновлення, пошук, використання і поширення (розповсюдження, передачу) геномної інформації людини [4]. Саме цей реєстр став правонаступником Центрального обліку генетичних ознак людини (далі — ЦОГОЛ), який вже тривалий час наповнюється. До нього спрямовувалась і наразі спрямовується вся інформація з різних експертних установ про генетичні профілі зниклих безвісти та їх родичів [5], і саме він відіграє вирішальну роль при поверненні імені загиблого.

Підсумковим процесуальним документом, який підтверджує рішення про ідентифікацію, є складення постанови про встановлення особи. Винесення такої постанови конкретною нормою не регламентовано. Постанова слідчого про встановлення особи складається на підставі

ч. 1 ст. 110 КПК України, а у п.5 ст.110 КПК України викладено вимоги до її структури. Таку постанову, як правило, виносить слідчий в межах своєї компетенції та матеріалів досудового розслідування, на підставі ч.2 ст.40 КПК України і вона є обов'язковою для виконання фізичними та юридичними особами [3]. У практичній діяльності постанова про встановлення особи складається у кількох примірниках і надсилається близькій особі ідентифікованого загиблого (ця особа або є потерпілим, або займатиметься у подальшому цивільними чи соціальними питаннями, пов'язаними з оформленням статусу загиблого, соціальних виплат тощо), до відділення судово-медичної експертизи для внесення даних до лікарського свідоцтва про смерть, до відділення РАГСу за місцем реєстрації факту смерті чи поховання особи (за умови поховання), до міської Ради чи адміністрації населеного пункту, де приймається рішення про перепоховання (у разі перепоховання), іншим зацікавленим особам — за необхідності, прокурору — процесуальному керівнику у кримінальному провадженні та, відповідно, долучається до матеріалів досудового розслідування.

Винесення процесуального рішення про встановлення особи загиблого є дуже важливим кроком як для досудового слідства, так і для рідних зниклого безвісти — загиблого.

Війна в Україні поставила слідчим багато нових завдань, які вони виконують у тандемі з експертами та військовими. Винесення процесуальних рішень зі встановлення особи загиблого та повернення імені неідентифікованій раніше людині — є важливим чинником у правовому та моральному аспектах. Найважливіші повноваження у цьому питанні покладено саме на органи досудового розслідування та експертні центри, які мають чітко та швидко виконувати свою роботу, розуміючи при цьому її багатоаспектність та глибоку моральну складову.

Список використаних джерел

1. Ключові питання та відповіді про російську агресію. URL: <https://mfa.gov.ua/klyuchovi-pitannya-ta-vidpovidi-pro-rosijsku-agresiyu> (дата звернення 16.10.2023)
2. Антитерористична операція на сході України. URL: <http://surl.li/cnjoo> (дата звернення 16.10.2023).

3. Кримінальний процесуальний кодекс України; Закон, Кодекс від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення 16.10.2023).

4. Про державну реєстрацію геномної інформації людини Закон України від 09.07.2022 № 2391-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2391-20#top> (дата звернення 16.10.2023).

5. Остання надія родичів: як в Україні проводять ДНК-експертизу тіл загиблих. Громадське. Веб-сторінка від 05.10.2023. URL: <https://hromadske.ua/> (дата звернення 16.10.2023).

Kaverina T. A resolution on the identification of the deceased – as a procedural document that identifies the victim

Every practical investigator will agree that the pre-trial investigation process is creative. After all, not only strict adherence to the law, but also the development of an individual algorithm for investigating certain types of criminal proceedings is the author's handwriting of a qualified investigator. The criminal procedure regulates the majority of investigative (detective) and covert investigative (detective) actions, but in terms of procedural decision-making, not all areas of activity of the pre-trial investigation body are covered. At this point, we will not address a number of procedural decisions, which are mandatory for every investigator throughout the entire period of pre-trial investigation, but will address one very important decision, both from the point of view of morality and from the point of view of completing the process of identification of a person, namely, the issuance of a decision on identification.

Key words: investigative (detective) actions, procedural decisions, identification of a person, decision on identification, pre-trial investigation.

УДК 340.12

Кривонос М. В.,

кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри поліцейської діяльності Луганського навчально-наукового інституту імені Е. О. Дідоренка Донецького державного університету внутрішніх справ (м. Кропивницький, Україна)

e-mail: *krivonosmv@gmail.com*

ORCID iD: *<https://orcid.org/0000-0001-5252-0663>*

Фолітар А. О.,

курсантка Луганського навчально-наукового інституту імені Е. О. Дідоренка Донецького державного університету внутрішніх справ (м. Кропивницький, Україна)

e-mail: *nastyafolitar@gmail.com*

ORCID iD: *<https://orcid.org/0009-0004-0285-7320>*

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ЗАХИСТУ ПРАВ ГРОМАДЯН НА ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ

Анотація. Тези присвячені висвітленню основних способів захисту прав громадян та першочергових заходів, які потребують найскорішого вирішення для поліпшення ситуації з захистом прав і свобод громадян на тимчасово окупованій території нашої держави. Запропоновані заходи сформовані з урахуванням необхідності дотримання засад гуманітарного права, прав людини, міжнародних стандартів та встановлення механізмів контролю та допомоги з боку міжнародних держав та організацій, що їх представляють з метою вирішення гуманітарних та правових проблем, що виникають на тимчасово окупованих територіях.

Ключові слова. Захист прав громадян, тимчасово окуповані території.

Держава Україна стикнулася з недружніми діями Російської Федерації ще у 2014 році. Тоді це мало наслідком анексію частини території України — Автономної Республіки Крим та окупацію значної частини Донецької і Луганської областей. Нова ж фаза широкомасштабного вторгнення РФ на територію суверенної, незалежної держави, яка розпочалась 24.02.2022, проявила всі загарбницькі плани та найгірші практики путінського режиму.

Не маючи спроможності перемогти на полі бою, російська держава-терорист на тимчасово окупованих українських територіях вдається до масових розстрілів, депортацій дорослих та дітей, знущання з цивільного населення, умисного розкрадання приватної власності та цінностей. Супроводжують ці безпрецедентно злочинні прояви варварські обстріли українських міст, які не перебувають в окупації та їх критичної інфраструктури. Найменш захищеними в цій ситуації залишаються громадяни України, які з тих чи інших причин залишаються на тимчасово окупованих територіях, чекаючи їх звільнення та відбудови.

Відповідно, метою цих тез є висвітлення окремих питань захисту прав наших громадян на тимчасово окупованих територіях, а також пошук механізмів для уникнення порушень прав людини.

Основними способами захисту прав людини в Україні є: звернення до правоохоронних органів з заявами та скаргами; судовий захист на національному рівні, передбачений ст.55 Конституції України [1] та на рівні Європейського суду з прав людини; самозахист з можливістю отримання платної правничої допомоги та представництва інтересів від адвокатів для захисту своїх прав або безоплатної правової допомоги фахівцями центрів безоплатної правової допомоги тощо.

О. М. Ісаєв у своїй доповіді на тему «Реалізація та захист прав людини та громадянина» правильно зазначає про те, що «для забезпечення реалізації і захисту прав людини необхідно мати не тільки налагоджену правову систему, але й належним чином організовану роботу державних органів, посадових осіб, громадських організацій тощо, спрямовану на поновлення порушених прав, вдосконалення правової бази, механізму правової реалізації конституційних прав і свобод людини

і громадянина» [2]. При цьому кожна людина повинна мати можливість вільно обирати спосіб захисту своїх порушених прав. Це правило не в повній мірі працює на тимчасово окупованій території, де наразі не діє національна правова система, а також не функціонують правоохоронні, судові, правозахисні та інші органи, спроможні захистити права і свободи громадян. Відтак, громадяни залишаються сам на сам зі своїми проблемами, очікуючи, що держава гарантуватиме кожному можливість скористатися хоч якимись з наявних способів захисту, перебуваючи на тимчасово окупованій території.

Для поліпшення ситуації в питаннях захисту прав громадян на тимчасово окупованих територіях пропонуємо наступні першочергові заходи, які потребують найскорішого вирішення:

- відновлення можливості евакуації мирного населення в бік контрольованої українським урядом території із забезпеченням їх безпеки;
- відновлення гуманітарного доступу до контрольованих російськими військовослужбовцями територій України, що матиме наслідком запобігання загибелі частини населення через хвороби, голод та бідність;
- розблокування доступу міжнародних гуманітарних організацій на тимчасово окуповані території України для доставлення гуманітарних вантажів, які є необхідними для виживання цивільного населення;
- розблокування доступу міжнародних організацій до військовополонених та цивільних полонених, які утримуються в нелюдських умовах для забезпечення їх базовими речами (теплим одягом, ліками, їжею тощо);
- розблокування можливості громадянам України, які проживають на тимчасово окупованих територіях реалізувати свої право на свободу пересування через адміністративну межу та лінію зіткнення безпечним шляхом;
- розширення доступу до правової допомоги та правосуддя. Наразі такий доступ здійснюється виключно за допомогою електронного зв'язку. Громадяни використовують контактну інформацію для зв'язку з органами влади на їх офіційних сторінках. У переважній більшості комунікація здійснюється за допомогою листування

з органами влади через електронну пошту, що є не дуже зручним способом. Також є можливість звернення до національних судів через систему електронний суд. Потребує розширення можливостей доступу громадян до безоплатної правової допомоги, не обмежуючись лише отриманням правових консультацій дистанційно. Наразі крім можливостей звернутись до контакт-центру, зателефонувавши на стаціонарний або мобільний номер телефону з'явилась можливість комунікації з юристами центрів безоплатної правової допомоги онлайн через мобільний застосунок Telegram. Однак і цього наразі недостатньо;

- потребує розширення переліку актів (рішень та документів), виданих на тимчасово-окупованій території, які можуть вважатися дійсними і створюватимуть правові наслідки (в ситуації необхідності захисту прав громадян);
- сприяння в здійсненні своїх прав дітьми, які перебувають за кордоном (були евакуйовані) та не можуть в повній мірі реалізувати свої права, зокрема на освіту (наприклад, через відсутність необхідного технічного обладнання для доступу до дистанційного навчання), медицину, соціальну підтримку та допомогу, навіть не зважаючи на наявний законодавчий механізм забезпечення їх тимчасовим представником. Діти завжди є найбільш беззахисними в конфліктних ситуаціях, і їх права повинні бути виконані незалежно від того, на якій території вони перебувають;
- потребує розробки механізм, який допоможе громадянам, які отримали освіту на тимчасово-окупованій території, підтвердити свої знання та набуті компетентності для можливості продовження навчання або отримання працевлаштування на вільній території України;
- потребує налагодження більш тісної співпраці з міжнародними благодійними організаціями й органами державної влади в напруженні та реалізації механізмів повернення українських дітей, вивезених під час окупації території нашої держави під різними приводами до РФ та РБ [3, с. 11-29].

Запропонований перелік заходів не є вичерпним та потребує постійного розширення. Наша держава на постійній основі на всіх можливих

рівнях проводить виважену роботу та вживає всіх можливих заходів з метою забезпечення гідного життя та захисту прав громадян на тимчасово окупованих територіях. Акцент в цій діяльності робиться на дотриманні засад гуманітарного права, прав людини, міжнародних стандартів та встановленні механізмів контролю та допомоги з боку міжнародного співтовариства, які сприяють полегшенню гуманітарних та правових проблем, що виникають у таких умовах.

Список використаних джерел

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996. № 254к/96-ВР. URL:
2. Ісаєв О. М. Реалізація та захист прав людини та громадянина. URL: <https://chegromada.gov.ua/news/1573636704/>
3. Інтерв'ю Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини Дмитра Лубінця головному редакторові журналу «Право України» Олександру Святоцькому. Право України. 2023. № 4. С. 11–29.

Kryvonos M., Folitar A. Some issues of protection of citizens' rights in the temporarily occupied territories.

These are devoted to highlighting the main ways of protecting the rights of citizens and priority measures that require the fastest solution to improve the situation with the protection of the rights and freedoms of citizens in the temporarily occupied territory of our state. The proposed measures are formed taking into account the need to observe the principles of humanitarian law, human rights, international standards and establish mechanisms of control and assistance on the part of international states and organizations representing them in order to solve humanitarian and legal problems arising in the temporarily occupied territories.

Key words: Protection of citizens' rights, temporarily occupied territories.

УДК 349.6

Марко С. І.,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального процесу та криміналістики факультету № 1 інституту підготовки фахівців для підрозділів слідства Львівського державного університету внутрішніх справ (м. Львів, Україна)

e-mail: marko.sergii@gmail.com

ORCID id: <https://orcid.org/0000-0002-9778-0570>

МЕХАНІЗМИ ЗАХИСТУ ПРАВ ПОТЕРПІЛИХ ВІД МІЖНАРОДНИХ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ДОВКІЛЛЯ

Анотація. У науковій статті на підставі аналізу міжнародного, національного законодавства та позицій правників-екологів досліджено законодавчі та правозастосовні механізми захисту прав потерпілих від міжнародних злочинів проти довкілля. Визначено прояви екологічної шкоди, завданої безпосередньо особі шляхом забруднення довкілля, а саме: смерть та погіршення стану здоров'я; шкода власності; будь-яка шкода здоров'ю, яка настала безпосередньо або через певний проміжок часу та інше. Зроблено висновок про необхідність удосконалення механізму відшкодування шкоди, зокрема щодо розроблення та затвердження методики оцінки екологічної та іншої шкоди, яка ляже в основу майбутніх репарацій.

Ключові слова: довкілля, екоцид, захист прав потерпілих, екологічна шкода, компенсація.

Сьогодні найтяжчий та найстрашніший негативний вплив на навколишнє природне середовище здійснюється внаслідок військових конфліктів. Застосування хімічної, ядерної, біологічної зброї, різного роду ракет викликає жакливі наслідки не тільки для життя і здоров'я людей, а й для земель, лісів та водойм, тваринного та рослинного світу, багатьох екосистем [1, с. 316–317]. За таких обставин необхідним є притягнення до відповідальності агресора та застосування механізмів вимірювання, оцінки та відшкодування шкоди, зокрема екологічної.

Під поняттям «екоцид» слід розуміти «масове знищення рослинного або тваринного світу, отруєння атмосфери або водних ресурсів, а також вчинення інших дій, що можуть спричинити екологічну катастрофу» [2]. Екоциду, як злочину проти довкілля, належить центральне місце, що обумовлює важливість його правового регулювання як на міжнародно-правовому, так і національному рівні. Правниками-екологами здійснюються активні спроби щодо включення екоциду до переліку злочинів проти людства поряд з воєнними злочинами, геноцидом і злочинами проти людяності, що, у свою чергу, криміналізувало б екоцид на міжнародному рівні та дало б змогу застосовувати механізм міжнародно-правової відповідальності.

Окрім встановлення міжнародно-правової відповідальності за скоєння воєнних злочинів, ще одним інструментом захисту навколишнього середовища у зв'язку з порушенням міжнародних зобов'язань екологічного характеру є відповідальність за злочини проти людяності, але ця категорія має суто антропоцентричний характер. Такі злочини головним чином полягають у руйнуванні навколишнього середовища з метою навмисного заподіяння сильних страждань чи серйозних тілесних ушкоджень або серйозної шкоди психічному чи фізичному здоров'ю.

Органи виконавчої влади України здійснюють фіксацію протиправних діянь проти довкілля з метою притягнення у післявоєнний період держави-агресора до міжнародно-правової відповідальності. Зокрема, для врегулювання питань відшкодування шкоди та збитків, які були завдані нашій державі, Кабінет Міністрів України постановою від 20 березня 2022 р. № 326 затвердив відповідний Порядок визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації. У цій постанові визначені напрямки, за завдання шкоди та збитків

яким держава — агресор буде нести відповідальність. Окремі напрямки включають в себе й екологічні показники, які будуть оцінюватися поряд з іншими під час визначення розміру шкоди, зокрема: екологічна шкода в результаті самовільного користування надрами; екологічна шкода, завдана акваторії Чорного і Азовського морів в межах територіальних і внутрішніх вод України; збитки, завдані територіям та об'єктам природно — заповідного фонду внаслідок пошкодження чи знищення природних комплексів та об'єктів в їх межах та ін. Визначення такої шкоди та збитків здійснюється відповідно до методик, які затверджені наказами відповідних міністерств [3].

На сьогоднішній день спостерігається позитивна динаміка змін у сфері правового регулювання компенсації збитків довкіллю під час воєнного стану. До основних нормативно-правових актів слід віднести: Наказ Про затвердження Методики визначення розміру шкоди завданої землі, ґрунтам внаслідок надзвичайних ситуацій та/або збройної агресії та бойових дій під час дії воєнного стану від 04.04.2022 № 167 [4], а також Наказ Про затвердження Методики розрахунку неорганізованих викидів забруднюючих речовин або суміші таких речовин в атмосферне повітря внаслідок виникнення надзвичайних ситуацій та/або під час дії воєнного стану та визначення розмірів завданої шкоди від 13.04.2022 № 175 [5]. Вказані акти є важливим кроком до повної компенсації всієї шкоди, що завдана державі Україні та її окремим громадянам.

Наступним кроком після обрахування та фіксації має стати безпосередньо процес розгляду справ щодо компенсації шкоди завданої навколишньому середовищу України. На нашу думку, до екологічної шкоди, завданої безпосередньо особі, відноситься: смерть та погіршення стану здоров'я населення, пов'язані із забрудненням довкілля; втрати та шкода власності, що були спричинені забрудненням довкілля; втрати на заходи з відновлення чи очищення довкілля, стан якого погіршився; втрату доходу, що безпосередньо впливає з економічних інтересів, пов'язаних з будь-яким використанням довкілля; будь-яка шкода здоров'ю населення, яка настала через певний проміжок часу (за умови доведення причинно-наслідкового зв'язку між нею та відповідними бойовими діями).

Міжнародний кримінальний суд — перший постійний міжнародний суд з кримінальних справ, створений на основі міжнародного договору з метою подолання безкарності осіб, відповідальних за найтяжчі міжнародні злочини. Зазначена судова інстанція не лише притягує керівників держав та інших топ-посадовців до відповідальності за геноцид й воєнні злочини, він також розглядає справи щодо репарацій.

Необхідно наголосити на необхідності удосконалення механізму відшкодування шкоди. Компенсація повинна охоплювати будь-яку шкоду, яку можна оцінити у фінансовому відношенні з достатнім ступенем вірогідності. Необхідно розробити та затвердити методику оцінки екологічної та іншої шкоди, яка ляже в основу майбутніх репарацій.

Список використаних джерел

1. Бредіхіна В. Л., Вертегал Є. П., Куртіш Л. А. Щодо відповідальності за порушення екологічних міжнародно-правових зобов'язань під час ведення бойових дій. *Юридичний науковий електронний журнал*. Вип. 5. 2022. С. 316–321.
2. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001, № 25–26, ст. 131. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 10.09.2023).
3. Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації. Постанова Кабінету міністрів України від 20 березня 2022 р. № 326. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/326-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 10.09.2023).
4. Про затвердження Методики визначення розміру шкоди завданої землі, ґрунтам внаслідок надзвичайних ситуацій та/або збройної агресії та бойових дій під час дії воєнного стану : Наказ / Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України від 04 квітня 2022 р. № 167. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0406-22#Text> ((дата звернення: 10.09.2023).
5. Про затвердження Методики розрахунку неорганізованих викидів забруднюючих речовин або суміші таких речовин в атмосферне повітря внаслідок виникнення надзвичайних ситуацій та/або під час дії воєнного стану та визначення розмірів завданої шкоди : наказ / Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України від 13 квітня 2022 р. № 175. *Офіційний вісник України*. 2022. № 33.

Marko S. Mechanisms for protecting the rights of victims of international crimes against the environment

In the scientific article, based on the analysis of international and national legislation and the positions of environmental lawyers, the legislative and law enforcement mechanisms for the protection of the rights of victims of international crimes against the environment are investigated. Manifestations of environmental damage caused directly to a person through environmental pollution are identified, namely: death and deterioration of health; property damage; any damage to health that occurred directly or after a certain period of time and others. A conclusion was made about the need to improve the damage compensation mechanism, in particular regarding the development and approval of the methodology for assessing environmental and other damage, which will form the basis of future reparations.

Key words: environment, ecocide, protection of victims' rights, environmental damage, compensation.

УДК: 343.122:343.91

Мельничук А. І.,

*аспірант кафедри кримінального права та кримінології
факультету №1 Донецького державного університету
внутрішніх справ (м. Кропивницький, Україна)*

e-mail: *smmelnichuk@gmail.com*

ORCID iD: *http://orcid.org/0009-0005-2378-8173*

ПОНЯТТЯ ПОТЕРПІЛОЇ ОСОБИ В КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕННЯХ, ВЧИНЕНИХ КОМБАТАНТАМИ: ТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ

Анотація. Стаття присвячена теоретичним питанням визначення потерпілої особи в кримінальних правопорушеннях, вчинених комбатантами. З'ясовано, що в кримінальній науці поняття «потерпіла особа» має міждисциплінарний та дискусійний характер на доктринальному рівні. Встановлено узагальненість у фіксації переліку потерпілих осіб від воєнних злочинів в національному законодавстві, незважаючи на ратифікацію низки міжнародних актів сфери міжнародного гуманітарного права, де опосередковано визначені категорії потерпілих осіб — «цивільні особи», «цивільне населення», «поранені», «хворі», «військовополонені».

Ключові слова: потерпіла особа, кримінальні правопорушення, воєнні злочини, комбатанти, цивільні особи, військовополонені.

У ході збройної агресії Російської Федерації, Україна зіштовхнулась із безпрецедентною кількістю воєнних злочинів, вчинених комбатантами.

Відповідно особи, що були піддані таким протиправним діям мусять мати належну підтримку, а їхні права та законні інтереси мають бути захищеними.

У сучасній Україні кримінально-правові питання щодо потерпілого є актуальними ще й з огляду на конституційні положення (за якими людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю, а права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави), які конкретизовані у Кримінальному кодексі України (завданням останнього є правове забезпечення охорони прав і свобод людини та громадянина).

І якщо окремі склади злочинів, що зафіксовані у законодавстві містять чітку вказівку на особу, чиї права, свободи чи охоронювані законом інтереси порушилися в ході протиправного діяння, то положення щодо потерпілої особи в кримінальних правопорушеннях, вчинених комбатантами, визначено дуже узагальнено — як військовополонені та цивільні особи.

Водночас юридична фіксація особи потерпілою є важливим аспектом для встановлення різного роду збитків й обумовлює в подальшому її процесуальний статус — статус потерпілого в кримінальному провадженні. А з'ясування суті того чи іншого виду потерпілого має значення для встановлення соціальної природи відповідного злочину; з'ясування його характеру та ступеня суспільної небезпечності; вирішення питань про криміналізацію чи декриміналізацію діяння, диференціацію кримінальної відповідальності; розмежування злочинів, їх кваліфікації; призначення покарання; а також для вирішення питань чинності закону про кримінальну відповідальність у просторі та звільнення від кримінальної відповідальності [1, с. 35].

Незважаючи на актуальність предмета цього дослідження та його витребуваність реаліями сьогодення, можна констатувати щодо нього певну прогалину в кримінально-правовій науці. Хоча з'ясування поняття потерпілого в кримінальному праві привертало увагу науковців в різні історичні періоди. Тож його корені сягають практично витоків становлення кримінально-правової науки, оскільки як загально-правове

поняття воно розглядалося ще в працях Ч. Беккарія, П. Фейербаха, В. Спасовича та інших.

Як зазначає М. Сенаторов, величезний внесок у дослідження проблеми потерпілого зробили представники класичної школи кримінального права. Виходячи з філософської доктрини про повну незалежність акту волі від будь-яких факторів, вони розглядали злочинність не як соціальне, а як суто юридичне явище, не пов'язане з існуючими в суспільстві відносинами [1, с. 27] а також й представники антропологічного, соціологічного, неосоціологічного напрямків.

У сучасній Україні вагомим внеском є праці А. Вознюк, О. Дудорова, Т. Присяжнюк, М. Сенаторова, І. Ткаченко, В. Топчія, А. Яценко та інших.

Формуючи кримінально-правову характеристику потерпілого, В. Топчій вказує на те, що фактичне ототожнення потерпілого із предметом злочину нівелює його значення у кримінально-правовій теорії та практиці. На його думку потерпілий не є чи то властивістю, чи то особливістю, чи то прикметою, тобто ознакою злочину як явища, він є цілком реальним явищем сам, а у кримінально-правовому контексті — складовою частиною, компонентом об'єкта. Потерпілим від злочину може бути будь-який вид соціального суб'єкта: фізична особа, юридична особа, держава, інше соціальне утворення, а також суспільство у цілому. І залежно від істотних ознак потерпілого від злочину, В. Топчій пропонує три групи поділів потерпілих від злочинів: поділ за соціальною ознакою; поділ за ознакою заподіяної потерпілому шкоди; поділ за ознакою вчиненого щодо нього злочину [2, с. 98].

Подібна позиція висловлювалася О. Дудоровим, і вона простежується в працях А. Вознюка та інших.

Так О. Дудоров зауважував, що залежно від кола суб'єктів, які розцінюються як потерпілі (інакше кажучи, за суб'єктним змістом), можна виділити дві основні позиції щодо розуміння потерпілого від злочину, які існують у вітчизняному кримінальному праві. Перша позиція зводиться до того, що потерпілий від злочину — це людина (фізична особа). Суть іншого, більш широкого розуміння потерпілого від злочину полягає у тому, що ним пропонується визнавати не лише людину, а й інших соціальних суб'єктів, наприклад, юридичну особу, державу, інше

соціальне утворення (зокрема, організацію, що діє без створення юридичної особи) [3, с. 57–58].

З іншого боку, такі твердження є дещо дискусійними. Й на цьому наголошував М. Сенаторов у праці «Потерпілий від злочину в кримінальному праві», де він доходить висновку, що зміст поняття «потерпілий від злочину» необхідно встановлювати не лише на підставі аналізу статей, в яких безпосередньо вжито термін «потерпілий», а й шляхом дослідження інших положень кримінального закону, а також природи відображених у цьому законі злочинів. Суб'єктний склад потерпілих від злочину набагато ширший, ніж його визначають [1, с. 46].

А. Вознюк, Є. Кузьмічова-Кисленко зазначають, що кримінальному праві особа стає потерпілою від злочину з моменту вчинення злочину, незалежно від того, чи було його зареєстровано. Саме з цього моменту виникають її права, передбачені Кримінальним кодексом України [4, с. 210–218].

І. Ткаченко доходить висновку, що потерпілий в кримінальному праві має відповідати таким ознакам як «належність до нього певних категорій суб'єктів», а також «шкода від кримінального правопорушення або реальна загроза її заподіяння» [5, с. 191].

М. В. Мазур та Ю. О. Кучер зазначили, що вказівка на соціальний суб'єкт та розкриття його змісту у наведеному визначенні є зайвим, оскільки юридичне поняття «особа» охоплює всі різновиди так званого соціального суб'єкта. Вони також вважають, що юридично-визначений потерпілий — це зазначена в кримінальному законі особа, котра в результаті злочину позбавляється життєво важливої складової свого благополуччя, або її права, свободи та законні інтереси істотно порушуються чи зазнають суттєвих обмежень. Це, як і предмет злочину, також структурний, відносно самостійний компонент об'єкту. Однак, на відміну від предмета злочину, який існує тільки в так званих предметних складах, потерпілий або потерпіла особа завжди присутня у будь-якому об'єкті кримінально-правової охорони в тому чи іншому вигляді [6, с. 297].

Як видається, така позиція є прийнятною та ляже в основу дослідження потерпілого в кримінальних правопорушеннях вчинених комбатантами.

Слід зауважити, що в Кримінальному кодексі України міститься лише одна стаття 438 «Порушення законів та звичаїв війни», в якій узагальнено визначено потерпілих осіб — цивільних осіб та військовополонених. Тобто законодавець закріпив невичерпний перелік воєнних злочинів та потерпілих осіб, тим самим відіслав правозастосувачів до всіх міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, які передбачають такі діяння.

Основним об'єктом захисту сучасного міжнародного гуманітарного права є цивільне населення. Щодо «цивільних осіб» то цей термін широко застосовується в актах міжнародного гуманітарного права, що містять заборони певної поведінки комбатантів, які в разі їх порушення трактуються як воєнні злочини.

В Додатковому протоколі до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року (доповнює Женевські конвенції), що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I від 8 червня 1977 року) [7] надається визначення понять «цивільні особи», «цивільне населення», «поранені», «хворі», яке опосередковує їх правовий статус як осіб, що перебувають під захистом і дією принципів міжнародного права, яке встановлює заборону в будь-який час і в будь-якому місці дії які кваліфікуються як воєнні злочини.

Під термінами «поранені», «хворі» розуміються особи, зокрема: військовослужбовці, цивільні особи, які внаслідок травми, хвороби або іншого фізичного чи психічного розладу або інвалідності, породілля, новонароджені, вагітні жінки, немічні, які потребують медичної допомоги чи догляду, та які утримуються від будь-яких ворожих дій.

Щодо термінів «цивільні особи», «цивільне населення», то згідно з п. 1 ст. 50 зазначеного вище Протоколу цивільною особою є будь-яка особа, що не належить до військовополонених комбатантів — осіб, які зазначені у статті 4 А, 1, 2, 3 та 6 Третьої конвенції та у статті 43 цього Протоколу. У разі сумніву щодо того, чи є яка-небудь особа цивільною особою, вона вважається цивільною особою. Цивільне населення складається з усіх осіб, які є цивільними особами. Присутність серед цивільного населення окремих осіб, які не підпадають під визначення цивільних осіб, не позбавляє це населення його цивільного характеру [7].

Отже, поняття потерпілої особи в кримінально-правовій науці й досі є дискусійним, а легалізоване в кримінальному законодавстві — не охоплює всіх його аспектів.

Аналіз вітчизняного кримінального законодавства свідчить про бланкетність норм, які фіксують воєнні злочини, відповідно узагальнено визначені потерпілі — військовополонені та цивільні особи. Водночас не міститься розуміння таких категорій потерпілих. В міжнародно-правових документах, згода на обов'язковість яких надана Верховною радою України опосередковано, шляхом закріплення заборон щодо дій комбатантів стосовно окремих категорій осіб виокремлено низку категорій потерпілих, зокрема: «цивільні особи», «цивільне населення», «поранені», «хворі», «військовополонені» та надано роз'яснення щодо внутрішнього змісту таких категорій.

Зважаючи на те, що Україна ратифікувала низку міжнародних актів сфери міжнародного гуманітарного права та враховуючи актуальність проблематики, нагальним постає питання розвитку та легалізації в національному законодавстві поняття потерпілої особи та інших суміжних понять.

Список використаних джерел

1. Сенаторов М. В. Потерпілий від злочину в кримінальному праві / за науковою редакцією В. І. Борисова. Харків : Право, 2006. 208 с.
2. Топчій В. В. Кримінально-правова характеристика потерпілого від злочину. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія ПРАВО. Випуск 50. Том 2. 2018. С. 96–98.
3. Дудоров О. О. Кримінальне право: теорія і практика (вибрані праці). Київ : Ваіте, 2017. 872 с.
4. Вознюк А. А., Кузьмічова-Кисленко Є. В. Проблеми встановлення потерпілого від порушення правил безпеки дорожнього руху чи експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 3 (104). С. 210–218.
5. Ткаченко І. М. Потерпілий в кримінальному та кримінально-процесуальному законодавстві: актуальні питання теорії практики. *Київський часопис права*. 2022. № 4. С. 185–193.

6. Кримінальне право. Загальна частина : підручник / за ред. А. С. Беніцького, В. С. Гуславського, О. О. Дудорова, Б. Г. Розовського. Київ : Істина, 2011. 1121 с.

7. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року: Протокол, Міжнародний документ, Правила №995_199. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_199.

Melnychuk A. The concept of the victim in criminal offenses committed by combatants: theoretical issues

The article is devoted to the theoretical issues of determining the victim in criminal offenses committed by combatants. It was found that in criminal science, the concept of “victim” has an interdisciplinary and debatable nature at the doctrinal level. The generalization of the list of victims of war crimes in national legislation has been established, despite the ratification of a number of international acts in the field of international humanitarian law, which indirectly define the categories of victims — “civilians”, “civilian population”, “wounded”, “sick”, “prisoners of war”.

Key words: victim, criminal offenses, war crimes, combatants, civilians, prisoners of war.

УДК: 343.211.3:342

Мельничук С. М.,

*докторка юридичних наук, професорка кафедри правосуддя
Луганського навчально-наукового інституту імені Е. О. Дідоренка
Донецького державного університету внутрішніх справ
(м. Кропивницький, Україна)*

e-mail: *smmelnichyk@gmail.com*

ORCID id: *<https://orcid.org/0000-0001-7270-040X>*

МЕХАНІЗМ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА ВІД ЗЛОЧИННИХ ПОСЯГАНЬ: КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ ВИМІР

Анотація. Стаття присвячена питанням формуванню дієвого механізму захисту прав і свобод людини і громадянина на національному та міжнародному рівні. В ході дослідження виявлені проблеми конкретного захисту гарантованого нормами вітчизняного, міжнародного гуманітарного права та його бенефіціарів, обсягу зобов'язань сторін конфлікту. З'ясовано, що ефективність сучасних способів захисту прав особи лежить в площині міждержавного рівня забезпечення і захисту прав людини, який є єдиною ланкою між національним та міжнародним механізмами захисту прав людини.

Ключові слова: права і свободи людини і громадянина, сучасна держава, механізм захисту прав людини і громадянина, режим воєнного стану, воєнні злочини.

Питання прав і свобод людини і громадянина, створення належного механізму їх захисту є актуальними не тільки для України, але й для всіх держав, що обрали демократичний шлях розвитку. Держава Україна, як і більшість сучасних держав, закріпила права, свободи і обов'язки людини та громадянина, механізми їх реалізації та захисту на конституційному рівні, в законодавчих актах, заклала в основу здійснення повноважень органами державної влади і місцевого самоврядування, які забезпечують, охороняють і захищають основні права та свободи громадян. В Конституції України закріплено право кожного будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань.

Особливої ваги механізм захисту прав людини і громадянина від злочинних посягань набирає в контексті збройних конфліктів різного роду, які характеризуються особливою жорстокістю. В реаліях сьогодення основним джерелом порушення прав й свобод людини та громадянина в Україні є повномасштабна збройна агресія Російської Федерації. Як свідчить практика та дії окупаційних військ заборони сформовані в актах міжнародного гуманітарного права не є для них пересторогою в порушенні прав і свобод людини та громадянина.

Вніс свої корективи в реалізацію громадянами своїх прав й режим воєнного стану, на період дії якого, можуть обмежуватися деякі конституційні права і свободи людини і громадянина, зокрема ті, що передбачені статтями 30–34, 38, 39, 41–44, 53 Конституції України [1], окрім права на захист людини під час війни. При цьому конституційні положення ст. 64 закріплюють вичерпний перелік прав і свобод, які не можуть бути обмежені.

Все це свідчить про те, що чинне національне законодавство містить ряд важливих гарантій охорони прав і свобод людини і громадянина, серед яких їх обов'язкова вичерпність та заборона обмеження певного переліку прав. За таких умов можна вважати механізм захисту прав людини і громадянина, зокрема й від злочинних посягань в Україні сформованим.

Водночас механізм захисту прав людини під час війни включає правові заходи, які встановлені не лише нормами національного, але й міжнародного права. Порушення законів та звичаїв війни розглядаються

як воєнні злочини, що характеризуються подвійною протиправністю, заборонені нормами як національного, так і міжнародного кримінального права. Оскільки безпосереднім об'єктом злочину, передбаченого ст. 438 Кримінального кодексу України, є регламентовані міжнародним правом правила та обов'язки ведення війни.

Міжнародне право прав людини (як система міжнародних норм) покликане захищати та заохочувати права людини всіх людей. Ці права або будь-який інший статус є взаємопов'язаними, взаємозалежними та неподільними. Таке право встановлює зобов'язання держав діяти певним чином або утримуватися від певних дій, з метою заохочення та захисту прав людини та її фундаментальних свобод. Натомість міжнародне гуманітарне право (є частиною закону про застосування сили, про правомірність використання сили) встановлює правила, що спрямовані на обмеження наслідків збройного конфлікту. Воно захищає людей, які не беруть або більше не беруть участі у бойових діях, і обмежує засоби і методи ведення війни [2, с. 428].

Норми міжнародного права прав людини та міжнародного гуманітарного права є взаємодоповнювальними.

І як висловлюються в юридичній літературі в останні роки питання одночасного застосування норм міжнародного права прав людини та міжнародного гуманітарного права в ситуації збройного конфлікту виявило проблеми, що стосуються конкретного захисту гарантованого цими законами та його бенефіціарів, обсягу зобов'язань сторін конфлікту й інше [2, с. 430].

І тут слід погодитися з деякими висловлюваннями, що дослідження особливостей юридичного закріплення та захисту прав людини як на загальному міжнародно-правовому рівні, так і на рівні кожної окремо взятої національної правової системи не дає повної відповіді про ефективність сучасних способів захисту прав особи, його позитивні риси чи недоліки, оскільки до уваги не береться міждержавний (або проміжний) рівень їх забезпечення, який можна дослідити за допомогою порівняльно-правового методу. При цьому загальний міжнародно-правовий рівень варто розглядати через призму такої науково-філософської категорії як загальне; міждержавний рівень забезпечення і захисту прав людини — як часткове, а рівень національної правової системи

забезпечення прав людини — як одиничне. У такому співвідношенні провідна роль належить міждержавному (проміжному) рівню забезпечення і захисту прав людини, який є єдиною ланкою між національним (одиничним) та міжнародним (загальним) механізмами захисту прав людини. Саме завдяки міждержавному (проміжному) рівню відбувається зближення національних та загальних міжнародних механізмів забезпечення і захисту прав людини, тобто глобалізація у цій сфері, уніфікація та підвищення ефективності гарантій правового статусу особи [3, с. 190; 4, с. 122].

Список використаних джерел

1. Конституція України: Конституція, Закон від 28.06.1996 №254к/96-ВР. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show>
2. Мельничук С., Мельничук А. Механізм забезпечення прав цивільних осіб та комбатантів в умовах збройної агресії. *Актуальні проблеми правоохоронної діяльності в умовах воєнного стану* : тези Всеукраїнської науково-практичної конференції (Хмельницький, 16 березня 2023 року). Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2023. С. 428–430
3. Сенчук І. І. Механізм захисту прав людини: актуальні проблеми дослідження. *Національні та міжнародні механізми захисту прав людини* : тези доп. Всеукр. круглого столу (м. Харків, 20 квіт. 2016 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2019. С. 189–191.
4. Книш В. В. Порівняльно-правовий аналіз конституційних механізмів захисту прав людини в Україні та Польщі. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького*. Право. 2014. №9. С. 121–128.

Melnychuk S. Mechanism for the protection of human and citizen rights against criminal offenses: the constitutional and legal dimension

The article is devoted to the formation of an effective mechanism for the protection of human and citizen rights and freedoms at the national and international level. In the course of the study, the problems of specific protection guaranteed by the norms of domestic and international humanitarian law and its beneficiaries, as well as the scope of the obligations

of the parties to the conflict, were identified. It has been found that the effectiveness of modern methods of protecting individual rights lies in the plane of the interstate level of ensuring and protecting human rights, which is the connecting link between national and international mechanisms for the protection of human rights.

Key words: human and citizen rights and freedoms, modern state, mechanism of protection of human and citizen rights, martial law regime, war crimes.

УДК 343.985

Пупинін О. М.,

старший викладач кафедри поліцейської діяльності

Луганського навчально-наукового інституту імені Е. О. Дідоренка

Донецького державного університету внутрішніх справ

(м. Кропивницький, Україна)

e-mail: alex1974pan@i.ua

ORCID id: <https://orcid.org/0000-0002-5690-6552>

ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВИХ ЗАХОДІВ З МЕТОЮ ВИЯВЛЕННЯ ПОТЕРПІЛИХ ВІД ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ НА ДЕОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ

Анотація. Розглядаються окремі особливості проведення оперативно-розшукових заходів з метою виявлення потерпілих від воєнних злочинів на деокупованих територіях, встановлення осіб, причетних до їх вчинення та притягнення останніх до кримінальної відповідальності. Досягнення поставленої мети буде залежати від правильної організації роботи співробітників оперативних підрозділів правоохоронних органів, яка включає в себе оптимальне планування, управління проведенням оперативно-розшукових заходів, вибір тактичних засобів і ефективна взаємодія. Для цього у статті: 1) проаналізовано основні принципи проведення оперативно-розшукових заходів на територіях, де ведуться активні бойові дії та деокупованих територіях; 2) розглянуто особливості проведення гласних заходів, що проводяться

оперативними підрозділами при супроводженні розслідування воєнних злочинів, таких як прийняття участі у проведенні огляду місця події, збору первинної інформації, встановлення свідків та очевидців події, своєчасного орієнтування правоохоронних органів та громадян, допиту свідків, прийняття участі в проведенні обшуку, тимчасового доступу до речей і документів, відібрання зразків для проведення експертизи, радіотехнічного обстеження місцевості та відпрацювання інформації отриманої під час його проведення, використання можливостей баз (банків) даних єдиної інформаційної системи Міністерства внутрішніх справ України, наявних баз Національної поліції та оперативних підрозділів, інших інформаційних ресурсів, а також засобів масової інформації; 3) визначено перелік негласних заходів, що проводяться оперативними підрозділами при супроводженні розслідування воєнних злочинів.

У висновках зроблено акцент на тому, що розслідування воєнних злочинів на територіях, де ведуться активні бойові дії та деокупованих територіях, повинно ґрунтуватися на належній взаємодії слідчих та оперативних працівників, поєднанні гласних та негласних слідчо-оперативних заходів, і перш за все, дотримання відповідних заходів особистої безпеки та безпеки інших учасників слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів.

Ключові слова: оперативно-розшукові заходи, воєнні злочини, потерпілі, забезпечення безпеки, огляд місця події, встановлення свідків, орієнтування, радіотехнічне обстеження, тимчасовий доступ, агентурно-оперативна робота, негласні (слідчо) розшукові дії.

Розслідування воєнних злочинів на деокупованих територіях має вирішальне значення з позиції правосудності, прав людини та міжнародного гуманітарного права.

Оперативно-розшукові заходи є комплексом заходів, спрямованих на виявлення, фіксацію, документування та розслідування воєнних злочинів та порушень міжнародного гуманітарного права [1] на деокупованих територіях. Оперативно-розшукові заходи здійснюються в інтересах кримінального провадження з метою пошуку, фіксації, узгаляння і введення в кримінальний процес фактичних даних, які

можуть бути доказами в цьому провадженні. *Завданнями таких заходів* є забезпечення нейтралізації злочинних дій щодо протидії органам досудового розслідування, створення оптимальних умов для повного і об'єктивного процесу доказування, забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні. Слід обов'язково зазначити, що на деокупованих територіях при проведенні оперативно-розшукових заходів з метою виявлення потерпілих від воєнних злочинів, оперативні підрозділи повинні дотримуватися, перш за все, належних заходів особистої безпеки та безпеки інших учасників слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів.

Тому оперативно-розшукові заходи з метою виявлення потерпілих від воєнних злочинів на територіях, де ведуться активні бойові дії та де окупованих територіях, повинні спиратися на наступні принципи:

- забезпечення особистої безпеки оперативного працівника;
- забезпечення безпеки осіб, залучених до підготовки та проведення оперативно-розшукових заходів та негласних слідчих (розшукових) дій;
- забезпечення належної конспірації при проведенні зазначених заходів;
- забезпечення принципу конфіденційності щодо осіб, які мешкають на територіях де ведуться активні бойові дії та деокупованих територіях, та надають інформацію щодо розслідування кримінального правопорушення тощо;
- забезпечення принципу гуманності, щодо осіб, стосовно яких є інформація про їх причетність до скоєння кримінального правопорушення;
- забезпечення збереження виявлених речових доказів до їх належного процесуального вилучення;
- забезпечення поєднання гласних та негласних оперативно-розшукових заходів.

Слід зауважити, що при проведенні оперативно-розшукових заходів з метою виявлення потерпілих від воєнних злочинів у межах кримінального правопорушення, що розслідується на територіях, де ведуться активні бойові дії та деокупованих територіях, можуть бути наявні підстави для застосування розділу IX-1 КПК України «Особливий

режим досудового розслідування, судового розгляду в умовах воєнного стану» [2]. Так, відповідно до частини першої статті 615 КПК України «Особливий режим кримінального провадження в умовах воєнного стану», у разі введення воєнного стану процесуальні дії під час кримінального провадження фіксуються у відповідних процесуальних документах, а також за допомогою технічних засобів фіксування кримінального провадження, крім випадків, якщо фіксування за допомогою технічних засобів неможливе з технічних причин. За відсутності можливості складання процесуальних документів про хід і результати проведення слідчих (розшукових) дій чи інших процесуальних дій фіксація здійснюється доступними технічними засобами з подальшим складанням відповідного протоколу не пізніше сімдесяти двох годин з моменту завершення таких слідчих (розшукових) дій чи відповідних процесуальних дій. При проведенні обшуку або огляду житла чи іншого володіння особи, обшуку особи, якщо залучення понятих є об'єктивно неможливим або пов'язано з потенційною небезпекою для їхнього життя чи здоров'я, відповідні слідчі (розшукові) дії проводяться без залучення понятих. У такому разі хід і результати проведення обшуку або огляду житла чи іншого володіння особи, обшуку особи в обов'язковому порядку фіксуються доступними технічними засобами шляхом здійснення безперервного відеозапису. У разі введення воєнного стану та якщо відсутня об'єктивна можливість виконання слідчим суддею повноважень, передбачених статтями 140, 163, 164, 170, 173, 206, 219, 232, 233, 234, 235, 245–248, 250 та 294 КПК України, — такі повноваження виконує керівник відповідного органу прокуратури за клопотанням прокурора або за клопотанням слідчого, погодженого з прокурором. Рішення керівника органу прокуратури приймається у формі постанови та має містити обґрунтування правомірності здійснення ним повноважень слідчого судді [2].

Діяльність оперативних підрозділів правоохоронних органів, що спрямована на виявлення потерпілих від воєнних злочинів на деокупованих територіях можна поділити на заходи, що проводяться за власною ініціативою шляхом проведення пошукових заходів та ті, що проводяться за дорученням слідчого, прокурора, слідчого судді шляхом проведення оперативно-розшукових заходів, слідчих (розшукових)

дій, негласних слідчих (розшукових) дій, спрямованих на виявлення потерплених, виявлення і документування кримінальної протиправної діяльності осіб або групи осіб, розшуку осіб, які переховуються від органів досудового розслідування, слідчого судді, забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, членів їх сімей та близьких родичів.

Відповідно до ч.2 ст. 41 КПК України, під час виконання доручень слідчого, прокурора співробітник оперативного підрозділу користується повноваженнями слідчого. Співробітники оперативних підрозділів (крім підрозділу детективів, підрозділу внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України) не мають права здійснювати процесуальні дії у кримінальному провадженні за власною ініціативою або звертатися з клопотаннями до слідчого судді чи прокурора. Слід зазначити, що відповідно до ч. 3 ст. 41 КПК України, доручення слідчого, прокурора щодо проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій є обов'язковими для виконання оперативним підрозділом [2]. Під час досудового розслідування кримінальних правопорушень слідчий надає відповідним оперативним підрозділам, а в разі створення слідчої оперативної групи — конкретним співробітникам оперативного підрозділу, включеним до її складу, письмові доручення про проведення слідчих (розшукових) дій і негласних слідчих (розшукових) дій.

Заходи, що проводять оперативні підрозділи під час супроводження розслідування кримінального правопорушення на територіях, де ведуться активні бойові дії та деокупованих територіях можна поділити на гласні та негласні, які спрямовані на виявлення потерплених від воєнних злочинів, отримання фактичних даних, які можуть бути доказами у кримінальному провадженні, розшуку осіб, які переховуються від органів досудового розслідування, слідчого судді, забезпечення безпеки працівників правоохоронних органів та осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, членів їх сімей та близьких родичів.

До гласних заходів, що проводяться оперативними підрозділами при супроводженні розслідування воєнних злочинів відносяться:

1) Прийняття участі у проведенні огляду місця події, збору первинної інформації.

Важливу роль у розслідуванні воєнних злочинів має якість та ефективність проведення першочергових, невідкладних слідчих (розшукових) дій, найважливішою з яких є огляд місця події. Саме під час огляду місця події здійснюється виявлення, фіксація, вилучення слідів та криміналістично значущої інформації.

Слід зауважити, що під час огляду місця події на територіях наближених до ведення бойових дій, ця слідча (розшукова) дія може перериватися для забезпечення безпеки її учасників (обстрілів, оголошення «повітряної тривоги», тощо) або в зв'язку великим обсягом огляду об'єктів місця події.

Працівник оперативного підрозділу на місці події:

- здійснює поквартирний чи подвірний обхід з метою виявлення свідків учиненого кримінального правопорушення, збору відомостей, що можуть бути використані як докази, виявляє камери відеоспостережень на будівлях, стовпах;
- установлює час, місце і обставини вчинення кримінального правопорушення; кількість осіб, які його вчинили, їх прикмети; наявність у них зброї, транспортних засобів, слідів на одязі чи тілі, які могли залишитися через опір потерпілих або при подоланні перешкод; індивідуальні ознаки викрадених речей; напрямок руху осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, інші відомості, необхідні для їх встановлення; використовує наявні джерела оперативної інформації з метою розкриття кримінального правопорушення;
- негайно інформує слідчого про одержані дані щодо обставин вчинення кримінального правопорушення та осіб, які його вчинили, для їх подальшої фіксації шляхом проведення слідчих (розшукових) дій або негласних слідчих (розшукових) дій [3].

2) Встановлення свідків та очевидців події, опитування (у разі внесення відомостей до ЄРДР — проведення допиту) з цією метою осіб, які проживають або працюють поблизу місця вчиненого діяння, а також осіб, які могли перебувати на можливих шляхах руху правопорушника до та від місця події, місцях збуту викраденого майна.

3) Орієнтування особового складу органів та підрозділів поліції на території обслуговування яких учинено кримінальне правопорушення,

та суміжних територіях, а також (за необхідності) представників громадськості про характер, час, місце і спосіб учинення кримінального правопорушення, кількість осіб, які його вчинили, їх зовнішність, прикмети викраденого та про інші відомості, що мають значення для встановлення правопорушників та їх розшуку;

4) За дорученням слідчого, дізнавача або прокурора проведення допиту свідків, участь у проведенні обшуку, тимчасового доступу до речей і документів, відібранні зразків для проведення експертизи (ДНК-профілю, слідів пальців рук), огляду на наявність сп'яніння, тілесних ушкоджень, тощо.

5) Установлення базових станцій операторів мобільного (рухомого) зв'язку, що обслуговують територію, на якій знаходиться місце вчинення кримінального правопорушення та відпрацювання отриманої інформації.

З метою встановлення потерпілих, осіб, що скоїли кримінальне правопорушення та можливих свідків, співробітники кримінальної поліції за власною ініціативою або дорученням слідчого, можуть залучати працівників підрозділу оперативно-технічних заходів для проведення радіотехнічного обстеження на місці події, місцях можливого перебування та руху потерпілих та осіб, що скоїли кримінальне правопорушення, з метою визначення базових станцій операторів мобільного зв'язку, через які можуть здійснюватися з'єднання (дзвінки, SMS, MMS, GPRS). В Україні основними операторами мобільного зв'язку є ПрАТ «Київстар», ПрАТ «ВФ Україна» (*Vodafone*), ТОВ «Лайфселл».

Перед проведенням радіотехнічного обстеження на територіях, де ведуться активні бойові дії та деокупованих територіях, перш за все, з метою встановлення доцільності його проведення, слід з'ясувати, чи працювали оператори мобільного зв'язку в конкретний час та місці скоєння правопорушення та працюють при проведенні радіотехнічного обстеження. Цю інформацію можна отримати на офіційний запит або оперативним шляхом.

Під час проведення радіотехнічного обстеження, встановлюються код сукупності базових станцій (далі — LAC) та ідентифікаційні параметри секторів базових станцій (далі — CID) кожного з операторів мобільного зв'язку.

Після цього оперативні працівники надають слідчому отриману інформацію, щодо встановлених в місцях проведення радіотехнічного обстеження LAC та CID кожного оператора у вигляді ініціативного рапорту або відповіді на окреме доручення.

Далі, з метою одержання інформації про абонентів телекомунікаційних послуг, які перебували на місці вчинення кримінального правопорушення (поряд з місцем події) та період їх знаходження на цій місцевості, слідчий за погодженням з прокурором вносить до слідчого судді суду першої інстанції у відповідності до ст. 132, 160 КПК України клопотання про тимчасовий доступ до інформації щодо моніторингу з'єднань абонентів стільникового зв'язку, що діяли у зоні покриття ретрансляційних антен операторів мобільного зв'язку за встановленими LAC та CID.

При проведенні тимчасового доступу від операторів мобільного зв'язку можна отримати наступну інформацію:

- абонентські номери (SIM-картки) та міжнародні ідентифікатори кінцевого обладнання (IMEI), які перебували у зоні дії базових станцій (абонент А);
- прив'язку до місцевості із зазначенням адреси встановлення базової станції (ретрансляційної антени) та азимуту, які забезпечували зв'язок абонентів А;
- типи з'єднання абонентів А: вхідні та вихідні дзвінки, SMS (короткі текстові повідомлення), MMS (мультимедійні повідомлення), GPRS (передача інформації по незайнятій голосовим зв'язком смузі частот), переадресація тощо;
- дата, час та тривалість з'єднань, у тому числі з'єднання нульової тривалості (неприйняті виклики) абонентами А, фактичне місце призначення та проміжний абонентський номер у разі, якщо зв'язок був переадресований [4];
- ідентифікаційні ознаки кінцевого обладнання (міський номер, SIM-карти, IMEI, MAC-адреса, IP-адреса та ін.), з яким відбувався сеанс зв'язку абонентів А (абонентів Б);
- прив'язку до місцевості із зазначенням адреси встановлення базової станції (ретрансляційної антени) та азимуту, які забезпечували зв'язок абонентів Б;

- прізвища, імена, по-батькові та інші відомості про споживачів телекомунікаційних послуг та абонентів зазначеного кінцевого обладнання телекомунікації (за умови наявності в операторів таких даних).

Далі, після отримання масиву інформації від операторів мобільного зв'язку, слідчий повинен здійснити або доручити оперативним працівникам зробити аналіз з'єднань, встановити абонентів та перевірити їх на причетність до скоєного кримінального правопорушення.

Для встановлення абонентів, абонентські номери перевіряються за всіма наявними базами даних.

При необхідності, для встановлення IMEI мобільних терміналів, в які вставлялась SIM-карта з встановленим номером, спрямовується запит до підрозділу оперативно-технічних заходів. Для встановлення інших номерів мобільних телефонів, що вставлялися до встановленого IMEI мобільного терміналу, додатково робиться запит на історію IMEI. У відповіді буде вказано всі номери мобільних телефонів, що вставлялись в мобільний термінал.

Після встановлення абонентів, здійснюється їх перевірка на причетність до скоєного кримінального правопорушення. Така перевірка може здійснюватися як гласними методами (допит, проведення обшуку, виїмки, тощо), так і негласними (проведення негласних (слідчих) розшукових дій, оперативна розробка, тощо).

б) Використання можливостей баз (банків) даних єдиної інформаційної системи Міністерства внутрішніх справ України, наявних баз Національної поліції та оперативних підрозділів, інших інформаційних ресурсів, а також засобів масової інформації, а також перевірка осіб за указаними обліками та інформаційними ресурсами, передбаченими статтями 26, 27 Закону України «Про Національну поліцію» [5].

Здійснюючи забезпечення принципу поєднання гласних та негласних оперативно-розшукових заходів, слідчо (розшукових) та негласних слідчо (розшукових) дій, організуючі оперативне супроводження кримінального провадження слідчий та оперативний співробітник повинен використовувати можливості гласних та негласних заходів, засобів та методів.

До негласних заходів відносяться:

- 1) агентурно-оперативна робота з метою встановлення та виявлення потерпілих від воєнних злочинів, осіб, які скоїли кримінальне правопорушення, можливих свідків, розшуку осіб, які переховуються від органів досудового розслідування, слідчого судді, суду, забезпечення безпеки працівників правоохоронних органів та осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, членів їх сімей та близьких родичів, підготовки та організації проведення негласних (слідчих) розшукових дій;
- 2) проведення негласних (слідчих) розшукових дій;
- 3) заходи оперативного (ініціативного) пошуку (оперативна установка, розвід-опитування, негласний огляд (приміщення, телефону, комп'ютера, ноутбука, тощо));
- 4) оперативна перевірка затриманих осіб в місцях тримання.

Таким чином, розслідування воєнних злочинів на територіях, де ведуться активні бойові дії та деокупованих територіях, повинно ґрунтуватися на належній взаємодії слідчих та оперативних працівників, поєднанні гласних та негласних слідчо-оперативних заходів, і перш за все, дотримання належних заходів особистої безпеки та безпеки інших учасників слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів. *Викладені засоби, їх зміст і порядок проведення має забезпечити ефективну роботу оперативних підрозділів з метою виявлення потерпілих від воєнних злочинів російських агресорів на деокупованих територіях.*

Список використаних джерел

1. Українська Гельсінська Спілка Базове дослідження із застосування правосуддя перехідного періоду в Україні: реферативний огляд / за заг. ред. А. П. Буценка, М. М. Гнатовського. Київ, 2017, <https://helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2017/05/Summary-final-dlya-sajtu.pdf>
2. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення 07.10.2023).

3. Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні: Наказ МВС України від 07.07.2017 № 575. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0937-17#Text> (дата звернення 07.10.2023).

4. Ухвала Дзержинського районного суду м. Харкова від 07.04.2016 у справі № 638/5507/16-к. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/57148133> (дата звернення 07.10.2023).

5. Про Національну поліцію: Закон України від від 02.07.2015 № 580-VIII. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text> (дата звернення 07.10.2023).

Pupynin O. Peculiarities of carrying out operational and investigative measures to identify victims of war crimes in the de-occupied territories

Some specific features of operational and investigative measures are considered with the aim of identifying victims of war crimes in the de-occupied territories, identifying persons involved in their commission and bringing the latter to criminal responsibility. Achieving the set goal will depend on the proper organization of the work of the employees of the operational divisions of law enforcement agencies, which includes optimal planning, management of operational and search activities, the choice of tactical means and effective interaction. For this purpose, the article: 1) analyzes the main principles of operational search activities in territories where active hostilities are taking place and in de-occupied territories; 2) the specifics of conducting public events carried out by operational units in support of the investigation of war crimes, such as taking part in conducting an inspection of the scene of the incident, collecting primary information, identifying witnesses and eyewitnesses to the incident, timely orientation of law enforcement agencies and citizens, questioning witnesses, taking part in carrying out a search, temporary access to things and documents, sampling samples for examination, radio-technical survey of the area and working out the information obtained during its conduct, using the capabilities of data bases (banks) of the unified information system of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine and other information resources, as well as mass media; 3) a list of covert measures carried out by operational units in support of the investigation of war crimes is defined.

The conclusions emphasize that the investigation of war crimes in the territories where active hostilities and de-occupied territories are conducted should be based on the proper interaction of investigators and operatives, a combination of overt and covert investigative and operational measures, and above all, compliance with appropriate measures personal safety and the safety of other participants in investigative (search) actions and operational search measures.

Key words: operative and investigative measures, war crimes, victims, security, inspection of the scene of the incident, identification of witnesses, orientation, radio-technical examination, temporary access, agent-operational work, covert (investigative) investigative actions.

ДОСЛІДЖЕННЯ ЗДОБУВАЧІВ

УДК 343.9

Абусова К. О.,

*курсантка Криворізького навчально-наукового інституту
Донецького державного університету внутрішніх справ
(м. Кривий Ріг, Україна)*

e-mail: abusova16@gmail.com

Наукова керівниця:

Таран О. М.,

*викладачка кафедри організації досудового розслідування
Криворізького навчально-наукового інституту
Донецького державного університету внутрішніх справ
(м. Кривий Ріг, Україна)*

ПОРТРЕТ ЖЕРТВИ СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА, ПОВ'ЯЗАНОГО З КОНФЛІКТОМ

Анотація. Досліджено проблему сексуальної агресії під час збройних конфліктів, де агресори використовують сексуальну наругу як зброю. Вказано, що зґвалтування визнано військовим злочином лише в кінці 90-х років. Проблема в Україні є маловивченою.

Розглянуті форми сексуального насильства, включаючи Женевську конвенцію та міжнародні правові аспекти. Визначено особливо вразливі групи, такі як жінки, діти, внутрішньо переміщені особи та особи з інвалідністю.

Представлені свідчення про використання сексуального насильства в конфлікті. Заклик до психологічної підтримки жертв. Зазначено важливість індивідуального підходу та усунення стереотипів.

Ключові слова: сексуальна агресія, збройні конфлікти, військові злочини, сексуальна наруга, воєнний конфлікт, жертви війни, негуманне поводження, полон, стереотипи про зґвалтування

Сексуальна агресія під час збройних конфліктів є однією з розповсюджених стратегій воєнного конфлікту, коли агресори використовують сексуальну наругу в якості зброї. Тільки в кінці 90-х років зґвалтування стали визнаватися військовими злочинами.

У той період, коли деякі люди стикаються з втратою своїх осель або близьких людей, а інші зникають без вісти, стають безпритульними чи потрапляють у полон, де їм доводиться переживати несправедливість, жорстоке та негуманне поводження — ми повинні визнати, що ця проблема має велике значення для України і залишається маловивченою.

Сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом — окремі випадки або типові прояви практики зґвалтування, сексуального рабства, примусу до проституції, примусової вагітності, примусової стерилізації та інших форм сексуального насильства порівнянної відповідних моделей поведінки, у тому числі використання цієї поведінки як військової тактики або як засобу політичного залякування з боку, скоєного сторонами конфлікту, які включають у себе і державні, і недержавні суб'єкти [1].

Жертвами сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом, є ті, хто індивідуально або разом з іншими особами були піддані такому насильству (особи, які пережили насильство), а також члени їхніх сімей, зокрема, діти, батьки або партнери, діти, які народилися після вагітності внаслідок зґвалтування, а також інші особи, які залежать від жертви.

Женевською конвенцією про захист цивільного населення під час війни заборонено відповідно до статті 3 насилля над життям й особистістю, зокрема всі види вбивства, а до статті 27 жінки потребують особливого захисту від будь-якого зазіхання на їхню честь, і, зокрема, захисту від зґвалтування, примушування до проституції чи будь-якої іншої форми посягання на їхню моральність [2]. Додатковий протокол № 1 від 8 червня 1977 року, який доповнює Женевську конвенцію щодо захисту жертв міжнародних збройних конфліктів, в своїй статті 76 підкреслює важливість захисту жінок. У цій статті відзначено, що жінки

мають право на особливу повагу та захист, включаючи захист від сексуального насильства, примусу до проституції і будь-яких інших форм непристойних посягань.

Слід відзначити, що найбільш вразливими групами населення в контексті сексуального насильства під час збройних конфліктів є жінки та дівчата, які стали внутрішньо переміщеними особами, особи з інвалідністю, а також жінки та чоловіки, які перебувають у в'язницях або інших умовах позбавлення волі. Зазвичай представники незаконних збройних формувань використовують сексуальне насильство проти полонених і заручників, які перебувають у них під владою.

У доповіді ООН за 2017 рік приведено свідчення 276 осіб, які перебували у полоні в руках представників незаконних збройних формувань на початку війни, з яких 200 потрапили під вплив сексуального насильства[3]. Ця інформація засвідчує, що жертвами насильства ставали як чоловіки, так і жінки, як дівчата, так і хлопці.

Віктимізація — це процес перетворення людської індивідуальності на жертву. Христенко дає визначення поняттю жертва таким чином: це людина (сторона взаємодії), яка втратила значимі для неї цінності в результаті впливу на неї іншої людини (сторони взаємодії), групи людей, певними подіями чи обставинами [4].

Існує також поняття індивідуальна віктимність або «комплекс жертви». Це властивість конкретної людини, обумовлена її соціальними, психологічними або біофізичними характеристиками, яка сприяє в певній життєвій ситуації формуванню умов, за яких виникає можливість спричинення шкоди протиправними діями. Індивідуальна віктимність включає в себе 2 компоненти: особистісний (здатність ставати жертвою в силу певних, властивих індивіду суб'єктивних якостей) та ситуативний [5].

Під час воєнного конфлікту, сексуальне насильство може зачепити будь-кого — жінок, чоловіків і навіть дітей. Усі вони переживають подібні складнощі, хоча мають і свої власні особливості, а тому портрет жертви сексуального насильства також має свої відмінності з урахуванням психологічного сприймання.

Жінки, що потрапили під вплив сексуального насильства в таких умовах, зазвичай переживають серйозні фізичні і психологічні травми,

які включають зґвалтування та сексуальну агресію. Важливо забезпечити їм психологічну підтримку, допомогу в подоланні травм та подолання соціокультурних стереотипів.

Чоловіки частіше стають жертвами жорстокого поводження, включаючи фізичне насильство. Ті, хто пережили сексуальне насильство, можуть відчувати страх, сором і вразливість. Допомога їм у подоланні соціальних уявлень та відновленні психологічного стану відіграє важливу роль в їхньому одужанні.

Діти, що потрапили в таку жахливу ситуацію, є найбільш вразливою групою. Вони переживають страх, тривожність та відчуття вини. Для них насамперед важливо створити безпечне середовище, де вони можуть відкрито висловлювати свої почуття та думки, а також отримувати необхідну підтримку.

Стереотипи щодо зґвалтування міцно вкоренилися в культурі, тому що мають кілька соціальних функцій. Вони дозволяють людям відчувати себе в безпеці, підтримуючи переконання, що такі події трапляються досить рідко, а якщо трапляються, то частково з вини жертви, дають можливість підтримувати віру в те, що ми живемо в справедливому світі, можемо уникати насильства, якщо будемо правильно поводитись. Ці стереотипи знецінюють травматичний досвід людини виділяють категорію жінок, яких можна гвалтувати, оскільки вони не дотримуються правил для «пристойних» жінок, перекладають відповідальність із гвалтівника на жертву. Часто самі жертви теж поділяють ці негативні установки [6].

Отже, вищезазначені факти знову підтверджують, що війна завжди веде до актів насильства. І це насильство не обмежується лише «на полі бою» під час активних бойових дій. Воно також виявляється менш помітним способом — у випадках насильства «у тилу».

Портрет жертви сексуального насильства в цих умовах стає особливо складним і варіативним. Він може належати різним віковим та соціокультурним групам, іноді це жінки, іноді чоловіки або навіть діти. Важливо враховувати цю різноманітність та надавати відповідну підтримку і допомогу, враховуючи особливості кожної жертви.

Список використаних джерел

1. Резолюція 1960 (2010), ухвалена Радою Безпеки на її 6453-му засіданні від 16 груд. 2010 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_j17#Text.
2. Конвенція про захист цивільного населення під час війни (Женева, 12 серпня 1949 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text.
3. Управління Верховного комісара ООН з прав людини Сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом, в Україні 14 березня 2014 р. — 31 січня 2017 р.
4. Максимова Н., Мілютіна К. Соціально-психологічні аспекти проблеми насильства. Київ, 2003.
5. Захарчук Г. Соціальна профілактика насильства в сім'ї та жорстокого поводження з дітьми. Київ, 2018.
6. Запорожцев А. В. Насильство в сім'ї та діяльність органів внутрішніх справ щодо його подолання. Київ, 2012.

Abusova K. Portrait of a victim of conflict-related sexual violence

Researched the issue of sexual aggression during armed conflicts, where aggressors use sexual abuse as a weapon. It is noted that rape was recognized as a war crime only in the late 90s. The problem in Ukraine is under-studied.

Explored forms of sexual violence, including the Geneva Convention and international legal aspects. Identified particularly vulnerable groups such as women, children, internally displaced persons, and persons with disabilities.

Presented evidence of the use of sexual violence in the conflict. Advocated for psychological support for victims. Emphasized the importance of an individualized approach and the elimination of stereotypes.

Key words: sexual aggression, armed conflicts, war crimes, sexual abuse, military conflict, war victims, inhumane treatment, captivity, rape stereotypes.

УДК: 159.938.363.6:[316.723:355.01](477)

Буракова А. Р.,

студентка факультету охорони здоров'я, соціальної роботи та психології Національного університету «Києво-Могиллянська Академія» (м. Київ, Україна)
e-mail: *anastasiia.burakova@ukma.edu*

Науковий керівник:

Гірник А. М.,

*професор кафедри психології та педагогіки Національного університету «Києво-Могиллянська Академія»,
кандидат філософських наук (м. Київ, Україна)*

ПРЕДСТАВНИКИ СУБКУЛЬТУРИ «DEAD INSIDE» ЯК ОСОБЛИВО ВРАЗЛИВА ГРУПА ПІДЛІТКІВ У ЧАС ВІЙНИ

Анотація. У статті розкрито та описано субкультуру «Dead inside», її історію та чинники виникнення. Окрім того, проаналізовано та наведено психологічну характеристику її представників, досліджено їхні стилі гумору за типологією Р. Мартіна. Проаналізовано феномен віктимності, поняття «жертва», які є важливими для розуміння представників субкультури «Dead inside». Описано потенційну соціальну небезпеку субкультури, наведені приклади інших деструктивних груп та їхній вплив на соціум. Запропоновано використати «гумористичні інтервенції» як інструмент впливу. Надано рекомендації щодо редукції деструктивності та покращення психологічного здоров'я молоді.

Ключові слова: гумор, самопринижуючий гумор, агресивний гумор, віктимізація, самодеструктивна поведінка, субкультура «Dead inside», фрілістинг, психологічний портрет субкультури.

Дефініція «віктимна поведінка» виникла в рамках кримінальної віктимології, яка в буквальному перекладі означає «вчення про жертву». Проблемою віктимності займалися юристи, медики, філософи, історики та психологи. Часто це явище означає особливості дій конкретної людини, чия поведінка може бути провокаційною, тобто небезпечною безпосередньо для неї, і може призвести до скоєння злочину. На нашу думку, цей феномен є психологічно важливим двома основними характеристиками: соціальною деструктивністю та самодеструктивністю. ЦентRALною складовою віктимності є «жертва». Це поняття є відомими серед таких галузей: юридична, медична та, безумовно, психологічна.

У нашій роботі представлено культурну групу (субкультуру) молодих людей, які, на нашу думку, є дуже нестійкими особистостями, що були схильні до віктимної поведінки з початком війни 2014 року. Однак на сьогодні, ця категорія є потенційно однією з найбільш вразливих жертв злочинів у час війни. Йдеться про такий феномен як субкультура «Dead inside».

Така думка ґрунтувалася на декількох фактах. По-перше, віктимізація є процесом та результатом перетворення індивіда або групи осіб на жертв як наслідок несприятливих умов соціалізації. Тобто, йдеться про психічні зміни людей, які мають як внутрішній, так і зовнішній (соціальний) вплив. У нашому випадку «несприятливими умовами соціалізації» є час повномасштабної війни. А внутрішній вплив передбачено закладеною характеристикою (яку буде розглянуто далі) досліджуваної субкультури. По-друге, віктимність у тлумаченні різних дослідників та науковців добре резонує з поняттям «самодеструктивної молоді» або «нейстійкої особистості». Характеристика віктимізації як стійкої особистісної якості, як схильності суб'єкта до поведінки у взаємодії з іншими виявлятися жертвою або як певної девіації це підтверджує [1].

Актуальність дослідження обумовлена тим, що у нас немає психологічно обґрунтованих і практично апробованих методик та планів взаємодій з молоддю подібної культурної групи, які необхідні з огляду

на можливість надшвидкого розповсюдження даної субкультури на територіях України (через як стихійне, так і спровоковане російськими фахівцями з ІПСО чинниками). Як приклад схожого негативного впливу можна навести субкультуру «ЧВК “Редан”», яка була створена в Росії підлітками-глядачами японської мультиплікації «Hunter×Hunter». Як бачимо, її діяльність швидко розповсюдилась за межі РФ та почала деструктивно впливати на молодь в Україні. Масові заклики до підліткових бійок, зібрань у центрах міст та бажання бунту як відповіді на загальний стан суспільства призвели до певної дестабілізації соціуму й негативізації ментального стану підлітків (які зараз, в умовах війни, є особливо вразливою групою через схильність до максималізму та кризи ідентичності). Отже, *об’єктом* дослідження в нашій роботі є сучасна субкультура «Dead inside» та її характеристика, а *предметом* дослідження — особливості гумору молодих людей 14–22 років, що належать до субкультури «Dead inside». У процесі пошуку інструментів зменшення можливої травматизації нами було обрано предметом вивчення саме гумор, адже даний феномен як гіпотетичний інструмент комунікації з представниками групи «Dead inside» має на меті більш поглиблене вивчення нової субкультури, збільшення соціологічних знань та створення статистичного фундаменту для подальшого вивчення даного об’єднання. Крім того, дослідження «Dead inside» за допомогою гумору створює підґрунтя для формування методів і методик психологічного консультування підлітків, які належать до цієї групи. Варто зазначити, що здебільшого «дед інсайди» є надзвичайно депресивними підлітками з вираженими суїцидальними нахилами. Як наслідок, дослідження їхнього світогляду за допомогою вивчення філософії всієї субкультури «Dead inside» через призму гумору допоможе краще зрозуміти молодь, схильну до психологічних девіацій і сформувати відносно гнучкий інструмент психологічного консультування на основі гумористичного аспекту субкультури. Наявність у психотерапевтичному інструментарії «гумористичних інтервенцій», за допомогою яких терапевт має можливість «розхитати» психологічні захисти клієнта та допомогти йому «переоцінити» події минулого й побачити альтернативи власного ставлення до них, підтверджує потенційну ефективність

використання «гумористичної терапії» (S. Sultanoff, P. Wooten, Т. М. Титаренко, В. Ф. Калошин) з депресивними субкультурами [2].

Молодіжна субкультура «Dead inside» була створена приблизно 7 років тому, що вважається невеликим хронологічним періодом. «Дед інсайд» (від англ. “Dead inside”, «мертвий усередині») – відомий у соціальних мережах мем (молодіжний жарт), що активно поширюється серед інтернет-користувачів. Переклад даного словосполучення, без детального дослідження, вже наголошує на високій депресивності, іронічності та відчуженості представників даної групи [3]. Нами було виокремлено три основні напрямки появи субкультури «Dead inside»: японська мультиплікація «Токійський Гуль», комп’ютерна гра «Dota-2», музичне мистецтво американського репера XXXTentacion. Зазначимо, це найбільш популярні та згадані джерела виникнення фрази «dead inside», такого стилю поведінки.

Стимули утворення даної субкультури є невизначеними через загальну відсутність валідних досліджень її представників. Психологи висувують теорії та пропонують певні причини за принципом логічних причинно-наслідкових ланцюгів. Наприклад, представники субкультури «Dead inside» характеризуються депресивністю та агресивністю. Які є досліджені психологічні причини даних станів? Міжродинні стосунки; неприйняття дитини батьками; відсутність з останніми близькості та взаєморозуміння; нездорова комунікація особи зі шкільним середовищем, ровесниками; відсутність розуміння власного сенсу та мети життя. Інші психологічні причини теж використовують для пояснення виникнення субкультури. Наприклад, відчуття збайдужіння чи безвиході пояснюється деструктивними стосунками з батьками, ймовірним булінгом у школі чи аб’юзивними підлітковими стосунками. Окрім того, представники субкультури «Dead inside» часто характеризуються як тривожні типи особистості. Вони відчувають дефіцит уваги й схильні «заслужувати» любов. Як наслідок, дані люди намагаються догодити оточуючим і катастрофічно бояться самотності. Однак з часом страх самотності заміщується метою зробити себе кращими за інших й довести собі та оточуючим власну всезагальну байдужість. Депресивна векторність та загальна соціальна ізоляція не заважають представникам субкультури «Dead inside» жартувати. Їх гумор специфічний, але

через нього вони часто показують оточуючим нікчемність як світу так і власної особистості. Спочатку вважалось, що представники субкультури «Dead inside» мають демонструвати суто песимізм, байдужість та іноді агресивну зневагу до оточуючих. Але поступово назва стала все частіше вживатися іронічно: «дед інсайдами» називають тих, хто відірваний від життя, не звертає уваги на оточуючих і поводить дивно у повсякденних ситуаціях.

Досліджуваною групою у кількості 44 особи була молодь (і чоловіки, і жінки) 14–22 років, які є активними користувачами соціальної мережі Twitter. Критеріями відбору респондентів була їхня суб'єктивна думка: вони вважають себе «дед інсайдами». Ця позиція ґрунтувалася або на реальному ототожненні себе із субкультурою «Dead inside», або на жартівливому аспекті існування даного феномену («Я знаю, що є такий жарт про «дед інсайдів» і я користуюся ним у повсякденному житті при комунікації з друзями», наприклад). Через недослідженість даної групи ми маємо лише набір суб'єктивних описових характеристик представників цієї субкультури. Чітких критеріїв належності до «дед інсайдів» не сформульовано. Саме тому ми вирішили дослідити респондентів, використовуючи їхній суб'єктивний мотив та позицію, для того щоб започаткувати дослідження даної групи. Мотивація респондентів була досить різноманітною, однак їх об'єднували дві емоції: цікавість та подив. На жаль, у сучасному суспільстві панує думка, що всі наукові дослідження мають проводитися лише на загальноприйнятій надзвичайно серйозній, науковій тематиці за наявності великої кількості доказових експериментів та теоретичної літератури. Наше дослідження, яке спрямоване на специфічну соціальну групу, викликало неабиякий подив: «невже на нас звернули увагу? З якою метою?». Під час особистої комунікації частина респондентів наголошували на власній умотивованій шокованості: «це звучить дуже дивно й неочікувано».

Збір інформації відбувався у двох варіантах. Першим було проходження тестування на платформі Google Forms. Даний вибір зумовлений війною та неможливістю проведення офлайн-заходів. Другий варіант — методика «фрілістингу», яку було проведено у форматі текстової розмови в месенджері Telegram. Даний вибір був зумовлений особистісними характеристиками респондентів: вони негативно

реагували на пропозиції проведення інтерв'ю в оффлайн форматі або у форматі телефонної розмови. Позицію можна пояснити загальною характеристикою, яку ми виокремили у процесі аналізу субкультури «Dead inside»: представники є інтровертованими та замкнутими. Окрім того, присутній і людський психологічний чинник: реакція на пропозицію незнайомої людини на інтерв'ю викликає підозри.

Результати тестування респонденти отримували за бажанням: наприкінці опитування було текстове поле для рефлексії, де люди могли написати власні думки, ідеї, враження, побажання. На наш подив, п'ятнадцять із сорока чотирьох учасників описали власні відчуття під час проходження тесту та залишили певні коментарі: «Гарний тест, щастя!», «Дякую вам також!!», «Сподіваюсь, я хоч якось допомогла», «Хотіла ще наголосити, що дед інсайди жартують над собою і своїми травмами, а не над іншими людьми. Чудовий опитувальник», «Дуже хороший тест, все так професійно розписано. Я аж задоволення отримала, бо як мінімум всім подобається, коли цікавляться їхньою думкою з приводу специфічних речей! Дякую!», «Сподіваюся, мої відповіді допоможуть і удачі з курсовою! Усе буде круто», «Дякую за тест», «Сподіваюсь, написала щось змістовне, дякую вам, це було доволі цікаво», «Дуже все чудово!! Цікаво, що вийде!! Успіхів!!», «Та нема за що, це був приємний вечір з цим опитувальником», «Успіхів у дослідженні», «Дякую за цікаву форму», «Ви знайшли цікаву тему для дослідження. Щастя вам!», «Цікава тема для дослідження) Хотілося б почитати готову роботу. Успіхів в обробці результатів)», «Було цікаво, завжди цікаво пройти опитуваннячко по чомусь знайомому + особливо цікаво коли мова йде про якісь не заїзджені речі». Оригінальність висловів та розділених знаків було збережено. За статистикою, всі вищезазначені коментарі були залишені жінками від сімнадцяти до двадцяти років. Окрім того, остання респондентка запропонувала нові, дотичні теми дослідження, які можна провести з аудиторією соціальної мережі Twitter. Аналізуючи всі побажання, можна зробити висновок про неабияку щирість та емпатичність респондентів.

Саме за допомогою гумору нами було сформовано психологічний портрет групи: через відсутність великої кількості теоретичної інформації, наявні в джерелах характеристики субкультури «Dead inside»

були непідтвердженими та абстрактними. Проте після проведення відповідного емпіричного дослідження (де було використано дві валідні психодіагностичні методики дослідження: опитувальник стилів гумору (Humor Styles Questionnaire, HSQ) Р. Мартіна [4] та особистісний опитувальник Ганса Айзенка, метою якого є оцінка симптомокомплексу екстраверсії-інтроверсії та нейротизму [5], й метод інтерв'ю — фрілістинг [6]) нами було виокремлено відповідні соціально-психологічні характеристики.

Представники субкультури «Dead inside» є невротичними особистостями. Так, в особистісному опитувальнику Ганса Айзенка за шкалою Нейротизму, осіб з мало вираженим нейротизмом немає. У 2,3% (1 особа) помірний нейротизм, у 11,4% (5 осіб) виражений нейротизм, у 27,3% (12 осіб) досить виражений нейротизм й у 47,7% (21 особа) вкрай виражений нейротизм.

Вагому та фундаментальну інформацію ми отримали після аналізу відповідей респондентів на питання фрілістингу. Було отримано інформацію щодо загальної появи, розповсюдження субкультури «Dead inside», їхньої поведінкової, особистісної характеристики й характеристики їхнього гумору.

По-перше, основними джерелами поширення «Dead inside» є: інтернет, соціальні мережі, інтернет-жарти (меми); музичне мистецтво (пісні на досліджувану тематику); міжособистісна комунікація та аніме (зокрема, аніме-спільноти, японська мультиплікація «Токійський Гуль»). Респонденти у своїх відповідях найбільше згадували соціальні мережі Twitter, TikTok, англомовний простір спілкування Reddit, мангу «Токійський гуль» та відповідні тематичні жарти. Як бачимо, згадки про комп'ютерну гру «Dota», гравця чи конкретного музичного виконавця відсутні.

По-друге, фрілістинг частково підтвердив створену в інтернет-спільнотах характеристику «дед інсайдів». Зовнішні ознаки представників, хоча і є стереотипними, збігаються: представники субкультури носять мішкувати одяг темних кольорів, «часто альт стиль в одязі, або щось ближче до емо» (з відповідей респондента). Мають чорне, ймовірно, відрощене волосся, чуба. Манера поведінки своєрідна: «людина виглядає самотньою», «часто перебирає щось в руках», «хрустить пальцями»,

«використовує фрази “1000–7”», «захоплюється культурою аніме», «читає та/або дивиться “Токійський Гуль”, “Берсерка”», «слухає техно», «слухає померлих реп/рок виконавців», «слухає сумну, тяжку музику» (з відповідей респондентів).

Психологічного-особистісні риси представників субкультури здебільшого схожі зі сформованою характеристикою: виражений песимізм («песимістичні уявлення про будь-що, навіть про якісь речі з позитивною конотацією»), замкнутість («рідко розповідають про проблеми, що їх турбують і не показують свій справжній стан, та дуже рідко можуть поділитися цим»), апатія та байдужість, проблеми із соціальною взаємодією («неможливість зрозуміти інших людей», «показова відстороненість», «людина з маленьким колом спілкування або взагалі уникає спілкування з людьми», «небажання жити у соціумі», «дед інсайди тримаються обособлено і намагаються не втручатися»), самопринижуючий гумор із суїцидальним нахилом («людина жартує про свої можливі ментальні розлади та проблеми», «гноблення себе заради гишок», «жарти (особливо над собою) на межі істеричного настрою», «жарти про самогубство з низькою ймовірністю власне здійснення самогубства»), недоречна поведінка («зазвичай це якісь дурні жарти що можуть бути або незрозумілі іншим людям, не схвалені іншими людьми (знову ж таки, пригнічення себе тощо)», «іноді незрозумілі дії з боку такої людини на прості життєві ситуації»), використання чорного гумору, психологічні проблеми («ментальні проблеми у людини\ більшість тем для розмови зводяться до того, що людині погано, і вона нічого не може з цим зробити», «не бачать нічого хорошого в житті через свої внутрішні проблеми»), можлива наявність депресії чи депресивного настрою («депресивна людина», «певні депресивні ознаки або депресія як діагноз», «можливий депресивний стан»). Окрім того, були названі такі риси особистості як: втома, проблеми зі сном, поверхневність суджень, відсутність сенсу життя, пасивність, пригніченість, зацикленість на собі, спостережливість, токсичність, агресивність, грубість, недовірливість, мовчазність, високий інтелект, цинізм, ранимість, закомплексованість, нервозність, відчуття себе «не таким, як усі» («відчуває себе обособленою від інших, “не такою”», «є так званим “нітакусею”-псевдофілософом, який вважає що він настраждався

більше, ніж інші люди; що він знає й усвідомлює більше»). Остання риса надзвичайно цікава для характеристики представників даної субкультури. Тобто, ми бачимо образ депресивної, замкнутої та пригніченої людини, якій важко взаємодіяти з соціумом, складно знайти позитив і яка вважає себе «унікальною, не такою, як усі». Згаданих у інтернет публікаціях рис: орієнтація на норми кримінального світу, антисоціально поведінка як приклад норми (жаргон, паління), виражена інтолерантність з орієнтацією на мізантропію, містицизм з орієнтацією на сатанізм не було у відповідях наших респондентів. Тобто «дед інсайди» всю деструкцію спрямовують на себе, а не на навколишнє середовище (в ньому вони давно розчаровані).

Окрім того, нами було виокремлено цікавий гумористичний феномен стилів гумору, які представники використовують найчастіше: чорний гумор, самопринижуючий (насміхання над собою, самоіронія, жарти про суїцид) та агресивний гумор (насміхання над іншими, токсичність).

Наша увага до дослідження даної субкультури була вмотивована можливими серйозними негативними наслідками. Безумовно, на даному етапі це виглядає як гіперболізована думка, проте ймовірність негативної зміни поведінки молоді є дуже високою. До прикладу, такі субкультури як «Хікки», «Horror Healers» (з англ. «Жахливі зцілювачі») і власне «Dead inside» є дійсно дуже своєрідними, оригінальними культурними об'єднаннями. Кримінальних порушень чи масових деструктивних соціальних процесів у їх діяльності не знайдено. Але сам світогляд їх представників вказує на серйозну психологічну нестабільність, що, поєднуючись із важкими проблемами суспільства (зокрема, політичні, економічні, соціальні проблеми воєнної України), може запустити дуже негативні особистісно-поведінкові процеси. Гірша ситуація з кримінальною субкультурою ЧВК «Редан», яка була створена на основі японської мультиплікації «Hunter×Hunter». Знову ж таки, фундаментом є мультиплікація, яка має на меті виконати лише свою медійно-розважальну функцію: створити певну фантастичну роботу для абстрактного та творчого сприйняття глядачами. Але підлітковий мозок може зрозуміти та побачити зовсім інший сенс, що може бути фатальним як для нього, так і для суспільства.

Таким чином, остаточне питання можна сформулювати так: чи є представники субкультури «Dead inside» жертвами злочинів агресії та чи потрібна психологічна підтримка представникам субкультури «Dead inside» взагалі? Зважаючи на загальну депресивну тенденцію та прихильність до суїцидальної, смертельної тематики, ми можемо зробити висновок про віктимізацію даної соціально-вікової групи та необхідність її вивчення як передумови готовності до реагування на деструктивну поведінку представників даної субкультури.

Список використаних джерел

1. Шевченко Л. О. Психологічні характеристики віктимної особистості. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2013. № 5. С. 181–185.
2. Зайва О. О. Особливості використання почуття гумору як ресурсу психологічного подолання : автореф. дис. канд. псих. наук : спец. 19.00.01. Харків, 2005. 18 с.
3. Хто такий «дед інсайд» і чому їх так багато стало в інтернеті URL: <https://menicikavo.com/tsikavo/hto-takij-ded-insajd.html>.
4. Martin R. A. Sense of humor Positive psychological assessment : A handbook of models and measures / S. J. Lopez , C. R. Snyder (Eds.). Washington, DC: American Psychological Association, 2003. P. 313–326.
5. Корольчук М. С. Психофізіологія діяльності. Київ : Ельга, Ніка-Центр, 2003. URL: <https://studentam.net.ua/content/view/10951/86/>
6. Гірник А. М. Теоретичні засади і процедура фрілістингу. *Наукові записки НаУКМА : Педагогічні, психологічні науки та соціальна робота*. 2016. Т. 188. С. 50–55.

Burakova A. Representatives of the “Dead inside” subculture as a particularly vulnerable group of teenagers during the war

The article reveals and describes the subculture “Dead inside,” its history and factors of occurrence. In addition, the psychological characteristics of its representatives are analyzed and presented, their styles of humor on the typology of R. Martin are investigated. The phenomenon of victimization, the concept of “victim,” which are important for understanding the representatives of the subculture “Dead inside,” is analyzed. The potential social danger of the subculture is described, examples of other destructive groups and their

impact on society are given. It is proposed to use “humorous interventions” as a tool of influence. Recommendations are given to reduce destructiveness and improve the psychological health of young people.

Key words: humor, self-deprecating humor, aggressive humor, victimization, self-destructive behavior, “Dead inside” subculture, freelisting method, psychological portrait of a subculture.

УДК 343.9.01

Григор'єва Н. С.,

*курсантка Донецького державного університету
внутрішніх справ (м. Кропивницький, Україна)
e-mail: @grigoryeva2102@gmail.com*

Науковий керівник:

Федорчак І. В.,

*викладач кафедри кримінального права та кримінології
Донецького державного університету внутрішніх справ
(м. Кропивницький, Україна)*

РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКІ ВІЙНИ ЯК ЗІТКНЕННЯ КУЛЬТУРНИХ ЗАСАД СОЦІАЛЬНОСТІ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСНІСТЬ

Анотація. Після 24 лютого 2022 року життя кожного українця розділилося на «до» та «після». Збройні Сили України цілодобово захищають нашу країну, суверенітет, територіальну цілісність та недоторканість від російської агресії у найзапекліших битвах. Кожна подія з початком повномасштабного вторгнення знаходить своє відображення у медіа, наукових працях виставках, дискусіях. Культура та мистецтво — це справді другий фронт сучасної України, яка допомагає підтримувати нашу ідентичність, попри багатостолітньої російської пропаганди.

Ключові слова: російсько-українська війна, культурна війна, національна ідентичність, культурні засади, воєнний стан.

Новий етап російсько-української війни, що розпочався 24 лютого 2022 року, є закономірним і логічним продовженням подій неоголошеної яку розпочала Росія проти України в лютому 2014 року, що була наслідком подій Революції гідності та ганебної втечі президента В. Януковича до Росії.

Невдалий перебіг бойових дій змусив Росію до внесення низки коректив до своїх військово-політичних стратегій і концепцій. Успішні українські контрнаступальні операції восени 2022 року на Харківщині та на правобережній Херсонщині й Миколаївщині повністю поховали первісні плани Кремля. Проте російський режим обрав стратегію довготривалої війни, зорієнтованої на виснаження України. Про це свідчить проголошена 30 вересня 2022 р. показова анексія Російською Федерацією чотирьох українських областей — Донецької, Луганської, Запорізької та Херсонської [1, с. 23].

Все частіше у політичній риториці Російської Федерації проступає теза, що в Україні росіяни протистоять «колективному Заходу». За гіркою іронією історичної долі Україна опинилася в епіцентрі одного з найбільших і найнебезпечніших соціокультурних розломів глобальної сучасності. Відтак новітні виклики антиглобалізму якнайтісніше сплелися зі старими порахунками, заснованими на давніх імперських, радянських і нинішніх неоімперських амбіціях путінської Росії [1, с. 23].

Порівнюючи політико-культурну діяльність тогочасної Російської імперії та сучасної Росії — риторика зовсім не змінилась. Валуєвський циркуляр 1863 року та Емський указ 1876 року, укази російського уряду — яскравий приклад російсько-українського культурного протистояння, з давнім історичним корінням.

Російсько-українські війни мають глибокі корені в історії та культурних відмінностях, які визначають соціальні засади обох націй. Історичні події, такі як ліквідація Запорізької Січі, Радянське вторгнення в Україну, Голодомор, анексія Криму, війна на Сході України та повномасштабне вторгнення російської армії до України, суттєво вплинули на взаємини. Культурна самобутність та прагнення до незалежності українців часто конфліктують із російським прагненням впливу та контролю, що спричиняє соціальне напруження та зіткнення цінностей в обох країнах.

Культурна війна між Росією та Україною проявляється у багатьох аспектах. Це охоплює мову, історію, мистецтво, традиції та спосіб життя. Російська спроба впливати на культурні аспекти в Україні, зокрема через медіа, освіту спричинила реакцію всіх українців, які активно прагнуть зберегти та розвивати свою національну ідентичність.

У російсько-українській війні виявляються різноманітні культурні засади, які впливають на різні аспекти збройного конфлікту. Пропонуємо виділити кілька ключових аспектів:

- культурні засади визначають сприйняття історії та національної ідентичності. Різні тлумачення історії можуть привести до різних поглядів на конфлікт.
- мовна проблематика, яка грає важливу роль у формуванні культурної ідентичності. Відомі випадки, коли використання чи заборона певних мов може бути питанням культурної боротьби.
- культурні цінності, пов'язані з патріотизмом і героїзмом, можуть визначати підходи до участі в конфлікті та підтримки військових дій.
- культурні засади можуть впливати на ступінь соціальної солідарності в обличчі внутрішнього чи зовнішнього ворога.
- засади гуманізму та поваги до прав людини можуть виступати як культурні фактори, які обговорюються у контексті війни.

Росія десятиріччями заперечувала тим чи іншим чином існування незалежної України. Визнання незалежної України сприймається носіями російської культури як зрада саме тому, що це описує регрес після розпаду ССРСР, як щось постійне, а не тимчасове. Для них це повний відхід від правильної картини світу з його поділом на Добро та Зло, або в радикальному варіанті як перемога Зла. Єдиний тип незалежності України, з яким погоджуються росіяни, — це «Україна на боці Добра»: повністю підпорядкована Росії, без окремої або навіть у чомусь відмінної культури від Росії [2].

З цього твердження можна виділити основні ідеї повномасштабного вторгнення Росії:

1. **Спроба асиміляції української культури.** Зусилля примусової асиміляції української культури в російську, включаючи заміну українських мовних і культурних практик російськими.

2. **Цензура та контроль медіа простору.** Обмеження свободи слова та намагання контролювати засоби масової інформації, щоб формувати сприйняття культурних подій.

3. **Зміни в освіті.** Впровадження російського підходу до навчання та відмова від вивчення української історії та культури в школах.

4. **Спроби контролю над культурним життям українців.** Контроль над культурними інститутами, такими як театри, музичний простір, музеї та кінематограф, з метою впливу на творчість та інтерпретацію історії.

5. **Створення альтернативних наративів.** Формування альтернативної історії та наративу, які відображають «російський взгляд» на культурні події в Україні.

«Є усвідомлення того, що війна — це не за адміністративні кордони. Це війна проти української ідентичності і культури в тому числі. І зараз можна поставити на одну позицію: військова культура в Україні і культурна — вона така ж важлива. Ми відчули, наскільки важлива культурна ідентичність українців. Це абсолютна впевненість в тому, що українська культура є автентичною, повноцінною, цілісною, і вона бере свої витоки далеко в історії», – співзасновниця Асоціації культури «КУТ» Олександра Венславовська [3].

Умови воєнного стану в Україні можуть призвести до серйозних загроз культурній спадщині. Це включає ризик пошкодження та знищення історичних пам'яток, об'єктів культурної інфраструктури, музеїв, архітектурних ансамблів тощо.

«РФ не полишає спроби стерти українську національну ідентичність. На кінець 2022 року задокументовано 1 189 військових злочинів проти української культурної спадщини. Майже третину об'єктів культурної інфраструктури (446) повністю зруйновано, що унеможливує доступ до культурних послуг і культурної спадщини. Компетентні органи державної влади й органи місцевого самоврядування мають оперативно реагувати на ці загрози і виклики з метою забезпечення громадян соціальною та економічною підтримкою. Поряд з цим держава має виконувати ті зобов'язання, які мала до початку воєнного стану, та максимально не допускати обмеження наявних прав громадян, попри

наявні виклики» — Уповноважений Верховної Ради України з прав людини Дмитро Лубінець [4].

Тобто, виходячи з цієї статистики, умови воєнного стану створюють серйозні загрози для культурної спадщини в Україні. Ці загрози включають:

Пошкодження та знищення: військові дії можуть призвести до випадкових або цілеспрямованих пошкоджень історичних пам'яток, музеїв та інших об'єктів культурної спадщини.

Розграбування та незаконний обіг: В умовах хаосу може збільшитися ризик розграбування артефактів та їх незаконного обігу на міжнародному ринку.

Втрата доступу до культурних об'єктів: Військові об'єкти можуть використовувати культурні пам'ятки для стратегічних цілей, обмежуючи доступ до них для широкої громадськості.

Підсумовуючи зазначимо, що культурні засади в російсько-українській війні відіграють ключову роль у формуванні національної ідентичності та підтримці соціокультурних цінностей як в минулому, так і в теперішніх умовах. Війна, яку розпочала Російська Федерація визначається не лише політико-військовими цілями, а й прагненням відновити спроби контролю над українськими медіа, кінематографом, освітою, музичною та іншими сферами, завдяки кремлівській пропаганді.

Список використаних джерел

1. Російсько-українська війна. Воєнна сучасність у координатах історичної темпоральності. Методичні матеріали для семінару-практикуму у вищій школі / Ясь О., за заг. ред. В. Смоля. НАН України. Київ : Інститут історії України, 2023, 46 с.
2. Культурна війна. Сергій Палаш. URL: https://lb.ua/blog/serhiy_palash/508153_kulturna_vijna.html, дата звернення: 05.10.2023.
3. «Це війна проти української ідентичності»: вінничанка Олександра Венславовська про культурний фронт URL: <https://suspilne.media/275741-ce-vijna-proti-ukrainskoi-identichnosti-vinnicanka-oleksandra-venslavovska-pro-kulturnij-front/>, дата звернення: 05.10.2023.

4. Соціальна Держава. Ключові події, виклики та тенденції. URL: <https://ombudsman.gov.ua/report-2022/sotsialna-derzhava>, дата звернення: 05.10.2023.

Grigorieva N. The russian-ukrainian wars as a collision of cultural principles of sociality: history and present

After February 24, 2022, the life of every Ukrainian was divided into «before» and «after». The Armed Forces of Ukraine defend our country, sovereignty, territorial integrity and inviolability from Russian aggression around the clock in the fiercest battles. Every event with the beginning of a full-scale invasion is reflected in the media, scientific works, exhibitions, and discussions. Culture and art are truly the second front of modern Ukraine, which helps to maintain our identity, despite centuries of Russian propaganda.

Key words: Russian-Ukrainian war, cultural war, national identity, cultural foundations, martial law.

УДК: 343.122:342.78 (477) (045)

Зіньковська В. О.,

*курсантка Луганського навчально-наукового інституту
імені Е. О. Дідоренка Донецького державного університету
внутрішніх справ (м. Кропивницький, Україна)
e-mail: zinkovska.2004@gmail.com*

Науковий керівник:

Одинцова О. В.,

*кандидат юридичних наук, доцент Луганського навчально-
наукового інституту імені Е. О. Дідоренка Донецького державного
університету внутрішніх справ (м. Кропивницький, Україна)*

ПОТЕРПІЛІ ВІД ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА В УМОВАХ ВІЙНИ (ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗА МАТЕРІАЛАМИ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ)

Анотація. У межах дослідження було здійснено аналіз матеріалів обвинувальних вироків, винесених за ст. 126–1 КК за 12 місяців 2022–2023 рр. після початку повномасштабного вторгнення рф на територію України (з 01 вересня 2022 по 31 серпня 2023) та протягом аналогічного періоду 2020–2021 рр. до початку повномасштабного вторгнення рф (з 01 вересня 2020 р. по 31 серпня 2021 р.) з метою встановити, наскільки змінилась віктимологічна характеристика потерпілих від фізичного та психологічного домашнього насильства в умовах війни.

Ключові слова: домашнє насильство; фізичне домашнє насильство; психологічне домашнє насильство; віктимологічна характеристика; потерпілий від домашнього насильства; умови війни.

За оприлюдненою статистикою офісу Генерального прокурора, кількість облікованих кримінальних правопорушень, передбачених ст. 126–1 КК України (далі — КК) до повномасштабного вторгнення у період з 01 вересня 2020 до 31 серпня 2021 рр. становить 2388 записів, а в аналогічних період після повномасштабного вторгнення рф з 01 вересня 2022 до 31 серпня 2023 рр. — 2324 записів [1]. На перший погляд складається враження, що ситуація з домашнім насильством в країні дещо поліпилася, але якщо враховувати такі обставини як тимчасова окупація низки областей України, масовий виїзд цивільних громадян за кордон, перебування великої частини чоловіків на фронті, гибель цивільного населення внаслідок агресії рф тощо, то можна дійти висновку, що ситуація змінилась у сторону збільшення відносного рівня домашнього насильства. Таким чином, злочини агресії рф щодо народу України мають й опосередковані негативні наслідки, обумовлені серйозним погіршенням соціальної, економічної та безпекової ситуації в державі, зокрема зростання рівня домашнього насильства.

Крім того, у науковій літературі [2, с. 88–89] відзначається, що з початком повномасштабного вторгнення рф на територію України можемо спостерігати нові ситуації проявів домашнього насильства. Це може бути пов'язано, наприклад, з тим, що особа-кривдник пішла до лав ТРО, отримала зброю, а разом з тим і певне відчуття влади, і вчиняє домашнє насильство відносно членів своєї родини, або такі діяння може вчиняти особа, яка повернулася з лінії бойових дій. Потерпіла особа в такому випадку може не звертатися до правоохоронних органів, перше, через власну віру у те, що це одиничний випадок і таке більше не повториться, друге, через жалість до кривдника та виправдування поведінки кривдника посттравматичним синдромом чи агресією, пов'язаною з війною, третє, через страх того, що їй просто не повірять, що захисник України вчиняє домашнє насильство.

Мета цього дослідження полягає у тому, щоб встановити, чи знайшли своє відображення умови війни у віктимологічній характеристиці потерпілих від психологічного та фізичного домашнього насильства.

Відповідно до Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», під домашнім насильством розуміються «...діяння (дії або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що вчиняються в сім'ї чи в межах місця проживання або між родичами, або між колишнім чи теперішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у родинних відносинах чи у шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що й постраждала особа, а також погрози вчинення таких діянь». Проте ст. 126–1 КК України (домашнє насильство) охоплює лише фізичне, психологічне та економічне насильство між зазначеними групами осіб. У зв'язку із обмеженістю обсягу роботи у своєму дослідженні ми обмежемося фактами тільки найбільш поширених видів домашнього насильства, передбачених ст. 126–1 КК України, а саме психологічного та фізичного домашнього насильства, оскільки питома вага вироків за фактами економічного насильства за досліджувані періоди складає кілька відсотків, у той час, як питома вага вироків за фактами фізичного насильства за аналогічний період часу складає 86%, а психологічного — 95%.

Завдання дослідження:

а) порівняльно-правове дослідження особи потерпілого від психологічного та фізичного домашнього насильства (ст. 126–1 КК України) за 12 місяців 2022–2023 рр. після початку повномасштабного вторгнення рф на територію України (з 01 вересня 2022 по 31 серпня 2023) та протягом аналогічного періоду 2020–2021 рр. до початку повномасштабного вторгнення рф (з 01 вересня 2020 по 31 серпня 2021) за матеріалами обвинувальних вироків за ст. 126–1 КК України;

б) дослідження наявних у тих же обвинувальних вироків характеристик кривдника, які відображають характер взаємодії потерпілого із кривдником (його зайнятість, судимість).

Об'єктом дослідження є домашнє насильство на території України протягом 2021–2023 рр., предметом дослідження — віктимологічна

характеристика жертв домашнього насильства за матеріалами обвинувальних вироків за ст. 126–1 КК України (домашнє насильство).

Відбір основних термінів: фізичне домашнє насильство; психологічне домашнє насильство; віктимологічна характеристика; потерпілий від домашнього насильства; умови війни.

Інтерпретація понять.

Психологічне домашнє насильство — форма домашнього насильства, що включає словесні образи, погрози, у тому числі щодо третіх осіб, приниження, переслідування, залякування, інші діяння, спрямовані на обмеження волевиявлення особи, контроль у репродуктивній сфері, якщо такі дії або бездіяльність викликали у постраждалої особи побоювання за свою безпеку чи безпеку третіх осіб, спричинили емоційну невпевненість, нездатність захистити себе або завдали шкоди психічному здоров'ю особи (Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству»).

Фізичне домашнє насильство — форма домашнього насильства, що включає зокрема, ляпаси, стусани, штовхання, щипання, шмагання, кусання. Крім того, заподіяння удару, побоїв, мордування, тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості, залишення в небезпеці, ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані, незаконне позбавлення волі, заподіяння смерті, жорстоке поводження, інші подібні діяння насильницького характеру, якщо їх вчинено систематично, також є фізичним насильством в розумінні ст. 126–1 КК, але вони, зокрема і тоді, коли їх вчинено не систематично, потребують додаткової кваліфікації за статтями 121, 122, 125, 126, 135, 136, 146, 115, 120 КК або іншими статтями КК — залежно від наслідків, які настали, чи інших обставин [3, с. 71].

Потерпілий від домашнього насильства — особа, якій завдано моральну чи фізичну шкоду в сім'ї чи в межах місця проживання або родичем, або колишнім чи теперішнім подружжям, або іншою особою, яка спільно проживає (проживала) з нею однією сім'єю, але не перебуває (не перебувала) у родинних відносинах чи у шлюбі, незалежно від того, чи проживає (проживав) кривдник у тому самому місці, що й постраждала особа.

Кривдник — особа, яка вчинила психологічне або фізичне домашнє насильство.

Під віктимологічною характеристикою у цьому дослідженні ми будемо розуміти такі ознаки потерпілого від домашнього насильства, що знаходять відображення у виразах за ст. 126–1 КК: вік, стать, сімейні стосунки із кривдником, а також наявність / відсутність судимості, статусу внутрішньо переміщеної особи у кривдника та його зайнятість, зокрема виконання обов'язків щодо захисту незалежності та територіальної цілісності України. Характеристики кривдника

Під умовами війни ми будемо розуміти — умови життя, що виникли внаслідок повномасштабного вторгнення РФ на територію України і можуть вплинути на стосунки між потерпілим та кривдником (вимушене проживання в іншому регіоні України; безробіття і як наслідок — нестача коштів; статус внутрішньо переміщеної особи у потерпілого чи кривдника; виконання кривдником обов'язку щодо захисту незалежності та територіальної цілісності України).

Гіпотези дослідження.

Віктимологічна характеристика потерпілих від фізичного та психологічного домашнього насильства, що відбувались у період з 01 вересня 2022 до 31 серпня 2023 рр., має дещо змінитись у порівнянні із періодом до початку повномасштабного вторгнення РФ (з 01 вересня 2020 до 31 серпня 2021 рр.).

1. Зокрема припускаємо, що збільшиться кількість потерпілих від кривдників, які не працюють. Адже вимушена зміна місця проживання, економічна криза в країні, обов'язок ставати на облік у військкоматі на етапі працевлаштування і велика вірогідність бути мобілізованим при цьому обумовлюють високий рівень безробіття серед населення чоловічої статті, як серед місцевих жителів, так і серед внутрішньо переміщених осіб. Безробіття і, як наслідок, нестача коштів у сім'ї, може, у свою чергу, провокувати сімейні конфлікти і адміністративно чи кримінально каране домашнє насильство.

2. Також припускаємо, що збільшиться кількість потерпілих від кривдників, які мають судимість, оскільки, ймовірно, що особа, яка раніше вчиняла кримінальне правопорушення, може знову «зірватись» у стресовій ситуації і вчиняти насильство до членів родини.

3. Можливо, з'являться потерпілі від кривдників, які були чи є військовослужбовцями чи іншими особами, які виконували обов'язки щодо

захисту незалежності та територіальної цілісності України, принаймні, у кримінологічній літературі такі припущення описуються [2, с. 88-89].

Емпірична база дослідження. При визначенні 12-місячного 2022–2023 рр. після початку повномасштабного вторгнення РФ на територію України ми виходили із того, що у перші місяці повномасштабного вторгнення суди розглянули набагато менше справ, пов'язаних з домашнім насильством, у порівнянні із періодом часу, коли вже пройшло декілька місяців війни, державні органи та громадяни країни, зокрема і внутрішньо переміщені особи дещо адаптувались до ситуації, що склалася. При визначенні 12-місячного 2020–2021 рр. до початку повномасштабного вторгнення РФ на територію України просто було обрано аналогічний календарний період.

Нами було досліджено 40 обвинувальних вироків, що містяться у Єдиному реєстрі судових рішень та надійшли до суду у період часу з 01 вересня 2020 до 31 серпня 2021 рр. і були винесені за ст. 126–1 КК, із них: 32 — за фактами психологічного домашнього насильства та 8 — за фактами фізичного домашнього насильства. Всі досліджені факти домашнього насильства за цими вирокими мали місце у зазначений період. Крім того, було досліджено 44 обвинувальні вирокими, що містяться у Єдиному реєстрі судових рішень, і містять відомості про факти домашнього насильства, що відбулись у період з 01 вересня 2020 до 31 серпня 2021 рр., із них: 34 обвинувальні вирокими, винесені за ст. 126–1 КК за фактами психологічного домашнього насильства, та 10 вироків — за фактами фізичного домашнього насильства. Загальна кількість досліджених вироків — 84 вирокими (див. таблицю, додатки 1–4).

Таблиця.

Кількість опрацьованих вироків за ст. 126-1 КК

Вид насильства	Період часу, що досліджується		Всього
	01.09.20 до 31.08.21	01.09.22 до 31.08.23	
Психологічне насильство	32	34	66
Фізичне насильство	8	10	18
Всього	40	44	84

Загальна кількість вироків, що надходили до судів за період з 01 вересня 2020 до 31 серпня 2021 рр. за ст. 126–1 КК, склала 1085 вироків, а за період 01 вересня 2022 рр. до 31 серпня 2023 — 1265 (за даними Єдиного державного реєстру судових рішень).

Результати дослідження.

У досліджуваній період часу до вторгнення рф на територію України за фактами **фізичного домашнього насильства** переважну частину потерпілих склали жінки дорослого віку (88%). Майже десята частина потерпілих були похилого віку чоловічої статі (13%), неповнолітні — відсутні взагалі. Стосунки потерпілого з кривдником: понад третини потерпілих були у шлюбі з кривдником (38%), приблизно по десятій частині (по 13%) — брат-сестра або донька-мати, або син-мати, онук-бабуся, зять-тесть. Кидається в очі та обставина, що всі кривдники були несудимими та працевлаштованими, проте у тексті вироків була відсутньою інформація про місце їх роботи. Відомості про статус внутрішньо переміщеної особи потерпілого / кривдника, на жаль, також відсутні.

Після повномасштабного вторгнення рф на територію України переважну кількість потерпілих, як і раніше, складають дорослі жінки (90%), лише кожен десятий потерпілий є дорослим чоловіком (10%). Потерпілі похилого або неповнолітнього віку в ході дослідження не було виявлені. Тобто можна стверджувати, що зазначені показники практично не змінилися.

Проте ситуація дещо змінилась щодо характеру стосунків потерпілого з кривдником: майже дві третини потерпілих є співмешканцями (70% замість 0%), майже у чотири рази зменшилась питома вага потерпілих-дружин (лише 10% замість 38%), натомість з'явилися потерпілі від своїх колишніх чоловіків (10% замість 0%). Кожна десята жінка залишається матір'ю свого дорослого сина-кривдника (10%).

Поява жінок, яким було завдано фізичне насильство саме колишніми чоловіками, а також жінок, які перебували у неофіційних шлюбних стосунках, обумовлена, вочевидь, зростанням після 24 лютого 2022 р. кількості розлучень, у тому числі фіктивних, зокрема і через умови війни (постійне нервово напруження, безробіття, зміна місця проживання тощо погіршують стосунки подружжя і провокують розлучення; можливо, попередні епізоди домашнього насильства, що кваліфікувались

як адміністративні правопорушення, і передували кримінально караному домашньому насильству, були однією із причин розлучень; фіктивні розлучення обумовлені бажанням родини не допустити мобілізацію чоловіка).

Тепер кожна п'ята потерпіла від фізичного насильства страждає від кривдника, який має судимість (20% замість 0%). На нашу думку, зростання цього показника обумовлено тим, що чоловікам, які раніше вчиняли кримінальне правопорушення, у стресових ситуаціях, викликаних зокрема і умовами війни, тепер вчиняють фізичне насильство щодо членів своєї родини.

Привертає увагу той факт, на скільки істотно зростає рівень безробіття серед кривдників (90% замість 0%), іншими словами, 9/10 потерпілих зазнають фізичного насильства від кривдників, які ніде не працювали. Вимушена зміна місця проживання, економічна криза в країні, обов'язок ставати на облік у військкоматі на етапі працевлаштування і велика вірогідність бути мобілізованим при цьому обумовлюють високий рівень безробіття серед населення чоловічої статі, як серед місцевих жителів, так і серед внутрішньо переміщених осіб.

Серед кривдників, які працювали, військовослужбовці були відсутні. Відомості про статус внутрішньо переміщеної особи потерпілого / кривдника, на жаль, також відсутні.

У досліджуваній період часу до вторгнення рф на територію України за фактами психологічного домашнього насильства майже всі потерпілі були жінками дорослого віку (97%), лише один потерпілий був чоловіком похилого віку (3%); неповнолітні потерпілі не були нами зафіксовані. Стосунки потерпілого з кривдником: майже кожна друга потерпіла жінка була співмешканкою або дружиною кривдника (по 28%), кожна п'ята — матір'ю свого дорослого сина-кривдника (19%), кожна шістнадцята жінка — колишньою дружиною або донькою кривдника, або матір'ю кривдниці (по 6%); у поодиноких випадках доросла сестра страждала від дорослого брата або дідусь-пенсіонер від дорослого онука (по 3%). В переважній кількості випадків кривдники були несудимими (82%). Працевлаштованими були лише 16% кривдників, відомості щодо їх зайнятості в опрацьованих вироках відсутні, пенсіонерами виступають 6% кривдників.

Після повномасштабного вторгнення рф на територію України ситуація також дещо змінилась. Вже меншу кількість потерпілих складають жінки дорослого віку (85% замість 97%). Збільшується питома вага потерпілих чоловічої статі (15% замість 3%). У ролі потерпілого виступають чоловіки, які були: дідом-пенсіонером свого дорослого онука-кривдника (3%); дорослими синами дорослих батьків (6%), батьком дорослого сина (3%), чоловіком колишньої дружини (3%). Можна припустити, що у дійсності потерпілих чоловічої статі похилого віку може бути і більше, але вони не звертаються до правоохоронних органів через стан здоров'я, необізнаність, побутову залежність від кривдника.

Збільшилась, хоча і несуттєво, питома вага потерпілих похилого віку (6% замість 3%). Питома вага потерпілих, які не неповнолітніми, але не досягли пенсійного віку (дорослого віку) складає 94%. Неповнолітні потерпілі у матеріалах вироків також відсутні як і у вироках, винесених до 24 лютого 2022 р.

Стосунки потерпілого з кривдником: тепер кожна третя жінка є співмешканкою свого кривдника (32% замість 28%); зменшилась питома вага дружин (17% замість 28%), проте збільшилась питома вага колишніх дружин (15% замість 6%); кожна п'ята жінка залишається матір'ю свого дорослого сина-кривдника (21% замість 19%); 6% потерпілих від психологічного насильства є рідними сестрами кривдників. Таким чином, ми бачимо, що і за фактами психологічного домашнього насильства намітилась тенденція зменшення кількості потерпілих-дружин і збільшення кількості потерпілих, які неофіційно перебувають у шлюбних стосунках, або розлучились із кривдником. Щоправда, за фактами психологічного насильства виявлена тенденція менше виражена (різниця між показниками складає 5–11%) ніж за фактами фізичного насильства (показник щодо потерпілих, які неофіційно перебувають у шлюбних стосунках, збільшився на 70%; показник щодо потерпілих-дружин зменшився на 28%).

Питома вага раніше судимих кривдників залишилась не змінилась (ті ж самі 18%). Бачимо, що наша гіпотеза у цій частині не підтвердилась.

Як і за фактами фізичного насильства, тепер майже всі потерпілі страждають від психологічного насильства, що чинять кривдники, які

не працюють, працевлаштованими є лише 3% кривдників (замість 16%). Питома вага пенсіонерів залишається без змін і є досить незначною (6%).

Висновки. Отже, наша гіпотеза щодо зміни віктимологічної характеристики потерпілих від фізичного та психологічного домашнього насильства, що відбувалось у період з 01 вересня 2022 р. до 31 серпня 2023 р., у порівнянні із періодом до початку повномасштабного вторгнення рф (з 01 вересня 2020 р. до 31 серпня 2021 р.) частково підтвердилась.

Так, за фактами фізичного домашнього насильства дійсно збільшилась питома вага потерпілих від раніше судимих кривдників і зараз співпадає із аналогічним показником за фактами психологічного насильства. Тепер кожен п'ятий потерпілий зазнає психологічного чи фізичного домашнього насильства від кривдника, який був раніше судимим.

За фактами і фізичного, і психологічного домашнього насильства, що мали місце після повномасштабного вторгнення рф на територію України, майже всі потерпілі, які звертались за допомогою до Національної поліції, зазнавали насильства від кривдників, які ніде не працюють. Припущення щодо появи кривдників-військовослужбовців не підтвердилась. Очевидно, це пояснюється тими аргументами, які наводила Т. Павленко.

Крім того, в ході дослідження нами були одержані додаткові дані щодо віктимологічної характеристики потерпілих. Так, у період повномасштабного вторгнення рф на територію України у п'ять разів збільшилась кількість потерпілих-чоловіків від психологічного домашнього насильства, причому у 80% випадків кривдниками цих потерпілих є також чоловіки.

За фактами і фізичного, і психологічного домашнього насильства намітилась тенденція зменшення кількості потерпілих-дружин і збільшення кількості потерпілих, які неофіційно перебувають у шлюбних стосунках, або розлучились із кривдником. Більш вираженою ця тенденція виразилась за фактами фізичного насильства.

Рекомендації. Після початку повномасштабного вторгнення рф на територію України збільшилась кількість громадських організацій, благодійних фондів, діяльність яких спрямована на надання безкоштовної групової та індивідуальної психологічної та юридичної допомоги

жінкам, у тому числі постраждалим від домашнього насильства; формування у жінок навичок, необхідних для опанування нової професії, формування стресостійкості. Наприклад, серед таких організацій, що працюють на території м. Івано-Франківськ слід назвати ГО «Вільна», ГО «Підтримка Д. О. М. 48.24», Центр Гончаренка тощо. Слід зазначити, що простори, призначені і для жінок, і для чоловіків одночасно, чоловіки, як правило, не відвідують.

Соціальну значущість діяльності таких організацій важко недооцінити, так само як і діяльність організацій та волонтерів із надання гуманітарної допомоги внутрішньо переміщеним особам. Також здійснюється діяльність із соціальної, правової підтримки військовослужбовців. Проте у місті відсутні якісь безкоштовні безпечні он-лайн та/або оф-лайн простори виключно для чоловіків вразливих категорій (наприклад, внутрішньо переміщених осіб, осіб, які втратили роботу, не мають друзів, мають судимість або якимось іншим чином дезорієнтовані у нових соціальних умовах). Діяльність зазначених просторів сприяла б, на нашу думку, зменшенню психологічної напруги серед їх відвідувачів, можливо, зниженню рівня безробіття серед них, а отже, сприяла б покращенню психологічного клімату у їх сім'ях, зменшенню конфліктів і фактів фізичного та психологічного домашнього насильства.

Список використаних джерел

1. Статистична інформація про стан злочинності та результати прокурорсько-слідчої діяльності / Офіс Генерального прокурора України : офіц. веб-сайт. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/statinfo.html>
2. Павленко Т. Домашнє насильство в умовах війни: причини та нові виклики сьогодення. *Правові виклики сучасності* : кругл. стіл, м. Харків, 20 грудн. 2022 р. Харків, 2022. С. 86–89.
3. Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Відповідальність за домашнє насильство і насильство за ознакою статі : науково-практичний коментар новел Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Хавронюка. Київ : Ваіте, 2019. 288 с.

Zinkovska V. Victims of domestic violence in the conditions of war (comparative and legal characteristics based on the materials of court practice)

Within the framework of the study, an analysis of the materials of the guilty verdicts issued under Art. 126-1 of the Criminal Code for 12 months of 2022–2023. after the beginning of the full-scale invasion of the Russian Federation on the territory of Ukraine (from September 1, 2022 to August 31, 2023) and during the same period of 2020–2021 before the beginning of the full-scale invasion of the Russian Federation (from September 1, 2020 to August 31, 2021) with the aim of establishing how much the victimological characteristics of victims of physical and psychological domestic violence have changed in the conditions of war.

Key words: domestic violence; physical domestic violence; psychological domestic violence; victimological characteristics; a victim of domestic violence; conditions of war.

УДК: 159.9:351.74

Коваленко А. П.,

*студент заочної форми навчання Луганського
навчально-наукового інституту імені Е. О. Дідоренка
Донецького державного університету внутрішніх справ,
інспектор Управління патрульної поліції (м. Київ, Україна)*

e-mail: *1k.tolik@gmail.com*

ORCID iD: *<https://orcid.org/0009-0004-0605-2466>*

Науковий керівник:

Пилипенко В. В.,

*кандидат історичних наук, доцент кафедри загальнотеоретичних
правових та соціально-гуманітарних дисциплін Київського
університету права НАН України (м. Київ, Україна)*

СИМПТОМИ ПОСТТРАВМАТИЧНОГО СТРЕСОВОГО РОЗЛАДУ В РОБОТІ ПОЛІЦЕЙСЬКОГО ЯК ОДИН ІЗ НАСЛІДКІВ ВІЙНИ

Анотація. Перебування українського соціуму в затяжному військовому конфлікті негативно впливає на психоемоційний стан не лише військових, ветеранів, але й членів їх родин. Все частіше психологи та психіатри почали відстежувати появу симптомів ПТСР у цивільних громадян, які є або членами родин військовослужбовців або в самих військових, які пройшли курси фізичної реабілітації з ігноруванням консультацій у психотерапевта. Оскільки війна не припиняється, а набуває нових форматів і оборотів, питання зіткнення з проявами ПТСР

будуть набувати все частіших та гострих форм. З огляду на те, що першими реагують на подібні прояви девіантної поведінки поліцейські, питання визначення першої симптоматики посттравми та особливостей алгоритму дій поліцейського при цьому є актуальним.

Метою статті є висвітлення позиції поліцейського та алгоритму його дій під час викликів, пов'язаних з ПТСР.

Було встановлено, що поліцейські меншою мірою підпадають під психоемоційні зрушення у зв'язку з вузько направленою підготовкою до несення служби в критичних ситуаціях, а також через постійний їх тісний зв'язок з психологічною службою.

Ключові слова: ПТСР, поліцейський, військовий, психолог.

Повномасштабне вторгнення росії в Україну призвело до стрімкого зростання кількості людей з високою резистентністю до впливу стресових факторів, що можуть спричинити виникнення симптомів посттравматичного стресового розладу (далі — ПТСР).

Посттравматичний стресовий розлад розвивається внаслідок травмуючої події, що проявляється у відчутті безпорадності і небезпеки. У більшості людей ПТСР асоціюється з пораненими, покаліченими в боях солдатами, а бойові (військові) дії є найбільш поширеною його причиною. Однак будь-яка життєва подія, яка може вплинути на життя особи (позбавити життя), здатна спровокувати ПТСР, особливо якщо людина не спромоглася її проконтролювати та/або передбачити.

ПТСР — один із найтяжчих для діагностики розладів, оскільки на відміну від інших психосоматичних реакцій не визначений стабільним поєднанням симптомів або синдромів. Цей стан може з'явитися не лише в учасників бойових дій, а також у цивільних осіб, котрі стали свідками смертей, руйнувань, поранень, катувань або перебували в зоні бойових дій, полоні, оточенні чи в небезпеці, стали жертвами поранень, фізичного, психічного чи сексуального насильства тощо. Також на ПТСР часто страждають особи, які втратили під час війни своїх рідних, друзів, перебували під обстрілами й бомбардуванням, вимушені були стріляти та вбивати ворога, непокоїтися через рідних і друзів, що були в небезпеці або самі були в небезпеці та виїздили під обстрілами за межі бойових дій [1].

Відповідно до сучасних досліджень поширеність ПТСР в Україні становить приблизно 25%, при чому більше половини населення — 57% перебуває в зоні ризику розвитку стресового розладу, симптоми якого можуть проявлятися в часі віддалено, від одного до кількох років (поширеність же симптомів ПТСР в мирних умовах не перевищує 6–8% при швидких проявах симптомів — до 6 місяців) [2].

До правоохоронної системи переважно звертаються у випадках, коли ситуація склалась таким чином, що без сторонньої допомоги громадяни її самостійно вирішити вже не в змозі (щоб там не показувала статистика), кількість звернень по базі «102» зростає, що є свідченням про високий рівень довіри населення до правоохоронної системи. Звертаються у першу чергу, якщо ситуація набуває стрімкого темпу розвитку (безконтрольно), або хронічного характеру (зменшення проміжків часу між повторністю епізодів). Виходячи з даного факту, розуміємо прогресію ущільнення подій, з урахуванням ускладнень пов'язаних з війною, та з пропорційно зростаючим навантаженням на поліцейського.

Маємо розуміння, що у працівника поліції на відміну від інших є нагляд та підтримка фахівця, командування, колег в психологічному аспекті, з урахуванням можливості самостійного звернення до психотерапевта з гарантуванням анонімності або штатного психолога за власною ініціативою. Тож усвідомлюємо, що завдяки отриманим знанням на первинному курсі підготовки (стресостійкість, базові основи психології), курсах підвищення кваліфікації, семінарах, тренінгах, періодичних заняттях з профпідготовки поліцейський здобуває необхідну базу знань і навичок, так званий «міцний імунітет» до загострення проявів ПТСР у соціумі, як в понятті власної безпеки так і в високому рівні ККД при наданні допомоги у відновленні після наслідків посттравми. Особливо це стосується нанесення шкоди інституту сім'ї.

Нездатність контролювати власні емоції впливає на спілкування з іншими людьми. Супутні захворювання погіршують якість життя. Агресивні вияви щодо дружини й дітей, зниження лібідо та постійне нагадування про військові травми, часто пов'язані з неусвідомлюваною регресією задоволення, — усе це сприймається як утеча від відповідальності. Таким чином, ставлення родини й суспільства негативне, а ветеран трактує зміну ставлення як розчарування в ідеалах, «за які

він боровся». Зазначене призводить до сімейних конфліктів. Психологи різних країн вивчали вплив ПТСР на функціонування сім'ї. Результати досліджень засвідчили, що дружини ветеранів, травмованих фізично або психологічно, частіше зазнають впливу конфліктів і жорстокості в родині.

З моменту посягання росії на територіальну цілісність України, що вилилося в збройний конфлікт на Сході України 2014 року з подальшим повномасштабним вторгненням у лютому 2022 року спостерігається значне зростання кількості домашніх конфліктів. Підґрунтям цих конфліктів є ряд пережитих стресових подій, що негативно впливають на психологічний клімат в середині родини. У зв'язку з цим змінюється алгоритм першочергових дій поліцейського, який прибуває на виклик. Якщо раніше поліцейський виступав в ролі арбітра, який першочергово розводив сторони конфлікту задля його припинення або у разі потреби доставляв винуватця до райвідділу чи ТВП для подальших дій згідно інструкції, то на сьогодні посилився запит на поліцейського-медіатора, здатного допомогти вирішити конфлікт на місці. Тому після виключення факторів фізичних загроз життю та здоров'ю, поліцейський вдається до профілактичних бесід, спрямованих на відновлення здорових стосунків між членами родини та змальовування дієвих алгоритмів виходу з складного становища суб'єктів та зміцнення інституту сім'ї.

Така поведінка стає можливою завдяки особливій підготовці поліцейських: частково при первинному курсі підготовки, проведення додаткових занять з відповідними фахівцями вже під час несення служби, постійного самовдосконалення розвитку знань, навичок та набуття практичного досвіду під час відпрацювання подібних звернень громадян.

Незважаючи на спецпідготовку та можливість спілкуватися й працювати вплив службових навантажень поліцейські також знаходяться під впливом факторів, що сприяють появі розвитку ПТСР. Цікавим є той факт, що в поліцейських та військовослужбовців на фоні розвитку симптомів ПТСР з'являється посттравматичне зростання через психологічну загартованість, що підвищує стресостійкість та дозволяє більш широко та свідомо моніторити власний психоемоційний стан, дає змогу «сканувати» ситуацію на підсвідомому рівні.

Це свідчить про те, що психологічні страждання, стресові розлади супроводжуються глибокою переробкою травматичного досвіду і позитивним переосмисленням важких життєвих обставин. Дослідження показало, що поліцейські і військовослужбовці помітили зміни в сприйнятті життя, проте ці зміни стосуються різних сфер, і, можливо, пов'язані зі специфікою службової діяльності кожної групи зокрема.

Таким чином, ПТСР окрім негативних наслідків має позитивний вплив, який можна використати у рамках служби, зміцнюючись не тільки особисто, але й мати спромогу ділитися набутим досвідом з оточуючими, як у роботі, так і в побуті. Висловлюючись метафорично, переробивши всім відоме висловлювання можна сказати: «Все, що ми долаємо, нас зміцнює».

Список використаних джерел

1. Радченко О. М. Посттравматичний стресовий розлад в умовах воєнного стану: місце та можливості фітотерапії. Психіатрія. URL: https://health-ua.com/multimedia/userfiles/files/2022/ZU_10_2022/ZU_10_2022_st42-43.pdf (дата звернення: 12.10.2023).

2. Можина Т. Посттравматичний стресовий розлад під час війни: можливості розширення терапевтичного діапазону. Психіатрія. Актуальна проблема. URL: <https://health-ua.com/article/74442-posttravmatichnij-stresovij-rozlad-pd-chas-vijni-mozhливost-rozshirennya-ter> (дата звернення: 12.10.2023).

Kovalenko A. Symptoms of PTSD in the work of a policeman as one of the consequences of war

The presence of Ukrainian society in a protracted military conflict negatively affects the psycho-emotional state of not only military personnel and veterans, but also their family members. Increasingly, psychologists and psychiatrists have begun to monitor the emergence of PTSD symptoms in civilians who are either family members of military personnel or in the military themselves, who have undergone physical rehabilitation courses while ignoring consultations with a psychotherapist. Since the war does not stop, but acquires new formats and turns, the issues of confrontation with manifestations of PTSD will take on more and more frequent and

acute forms. Given the fact that the police are the first to respond to similar manifestations of deviant behavior, the question of determining the first symptoms of post-traumatic stress and the peculiarities of the police officer's action algorithm is relevant.

The purpose of the article is to highlight the position of a police officer and the algorithm of his actions during calls related to PTSD.

It was established that police officers are less susceptible to psycho-emotional changes due to narrowly focused training for serving in critical situations, as well as due to their constant close contact with the psychological service.

Key words: PTSD, policeman, military, psychologist.

УДК: 343.6

Куртинюк М.,

*студентка Луганського навчально-наукового інституту
імені Е. О. Дідоренка Донецького державного університету
внутрішніх справ (м. Кропивницький, Україна)*

e-mail: *martakurt2017@gmail.com*

Науковий керівник:

Саранов С. В.,

*т.в.о. завідувача кафедри соціально-гуманітарних
та загальноправових дисциплін Луганського навчально-наукового
інституту ім. Е. О. Дідоренка Донецького державного
університету внутрішніх справ, кандидат історичних наук,
доцент (м. Кропивницький, Україна)*

ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ДІТЕЙ В УМОВАХ АГРЕСІЇ РОСІЇ ЩОДО УКРАЇНИ: АКТУАЛЬНІСТЬ ТА МІЖНАРОДНА РЕАКЦІЯ

Анотація. На основі дослідженої літератури було здійснено аналіз кримінологічних характеристик осіб, причетних до такого серйозного порушення міжнародного права як викрадення українських дітей військовослужбовцями та посадовими особами російської федерації, зокрема їх мотиви. Крім того, було досліджено характер реакції міжнародної спільноти, зокрема Міжнародного Кримінального Суду щодо розслідування цього злочину і видання ордеру на арешт володимира

путіна та Марії Львової-Белової, що свідчить про важливість притягнення винних до відповідальності.

Ключові слова: агресія росії, викрадення дітей, геноцид українського народу, незаконне усиновлення, права дітей, Україна.

Тема злочинів проти дітей є надзвичайно актуальною в контексті подій, що розгортаються в Україні під час вторгнення з боку російської федерації. У період ведення бойових дій діти стають однією з найбільш вразливих категорій населення, тож їх викрадення є серйозною та обурюючою проблемою, яка потребує негайної уваги та рішучих дій. Російський режим використовує викрадення дітей як інструмент політичного тиску, пропаганди та репресій, скоюючи акт геноциду українського народу.

Ми маємо за мету розкриття та освітлення серйозного міжнародного правопорушення — викрадення українських дітей російським режимом, а також мотивів ворожої сторони. У доповіді надається інформація про осіб та структури, які стоять за цими злочинами, про їхню відповідальність перед Міжнародним кримінальним судом. Ми підкреслюємо важливість вирішення цієї проблеми: наголошуємо на необхідності негайних дій для захисту прав та безпеки дітей в умовах війни.

Після вторгнення ворожих військ в Україну тисячі дітей стали жертвами насильницьких викрадень, депортації та усиновлення російською федерацією. Ці діяння є порушенням статті 21 Конвенції ООН про права дитини, статті 49 Женевської конвенції та статті 78 Додаткового протоколу до Женевської конвенції. Окрім того, відповідно до статті 6 Римського Статуту, насильницька передача дітей з однієї групи до іншої є злочином геноциду. Про достовірність обвинувачень заявила Організація Об'єднаних Націй, а також дослідження Associated Press, підтвердивши, що російські сили примушували дітей переселятися, стверджуючи, що їхні батьки відмовляються від них. У дослідженні вказується й інформація щодо організації літніх таборів для українських сиріт з метою «патріотичного виховання», спрямованих на русифікацію, привчаючи дітей до російської культури та мови, надаючи громадянство з подальшим усиновленням.

Викрадаючи дітей під час війни, ворог має наступні мотиви:

- 1) намагання знищити національну ідентичність дитини, примусово здійснюючи культурну асиміляцію з метою придушення української культури, мови, звичаїв і цінностей;
- 2) рекрутинг дітей в армію, спрямований на використання їх в якості солдатів для участі в військових діях;
- 3) використання дітей як дешевої робочої сили або об'єкт торгівлі людьми, сексуальної експлуатації, торгівлі органами тощо;
- 4) використання дітей для пропаганди, маючи на меті підірив довіри до української влади та зменшення її авторитету;
- 5) використання дітей як заручників, що служить засобом тиску на родини, вимагання викупу або політичних маніпуляцій;
- 6) психологічний тиск на населення, що може викликати страх, тривогу та дестабілізацію українського суспільства;

Згідно з інформацією Уповноваженого Верховної Ради з прав людини, примусове вивезення українських дітей триває з жовтня 2014 року. Тоді була запущена російська програма «Потяг надії. Крим», яка дозволяла російським сім'ям усиновлювати українських дітей на окупованому півострові. Перші діти були переміщені до Москви, Белгорода, Краснодарського краю, Республіки Адигея та Воронезької області. У 2019 році російська влада спростила механізм набуття громадянства для мешканців окупованих українських територій. Це створило додаткову можливість для усиновлення дітей, що стало ще більш актуальним після повномасштабного вторгнення.

Дар'я Герасимчук, Уповноважена Президента України з прав дитини, виокремлює п'ять сценаріїв викрадення дітей російською владою. Ці сценарії включають вбивство батьків, розлучення сімей під час фільтрації на кордоні, вилучення дітей з родин (включаючи позбавлення батьківських прав), вивезення дітей із закладів догляду, а також створення непридатних умов для їхнього життя та пропозицію батькам віддати їх на оздоровлення в табори росії, що часто робиться примусово.

Лабораторія гуманітарних досліджень Єльської школи громадського здоров'я провела ретельне дослідження того, що сталося з дітьми з України, відправленими в табори та інші відповідні заклади з 24 лютого

2022 року. У звіті йдеться про щонайменше 43 заклади, розташованих в окупованому Криму та на території росії, включаючи два табори в Сибіру і один в Магаданській області на Далекому Сході Росії, поблизу Тихого океану. Відповідно до їхнього звіту табори та інші заклади, які утримують дітей, входять до складу системи, що централізовано координується посадовими особами уряду росії. Президент російської федерації Володимир путін особисто призначив багатьох фігурантів, причетних до цієї програми, і публічно підтримує їхні зусилля. На федеральному рівні керівником цієї операції є Марія Льова-Белова, яка обіймає посаду Уповноваженої Президента з прав дитини в російській федерації. На сьогоднішній день вона перебуває під санкціями Сполучених Штатів через участь у цих діяннях. Також причетними до викрадень українських дітей є колаборанти, які надають інформацію або безпосередньо допомагають ворогові переправляти юнаків і дівчат до росії. Журналістами встановлені випадки, коли окупантам допомагали українці, зокрема представники органів освіти, які усвідомлюють наслідки примусової депортації дітей. Існує кілька причин, які можуть спонукати осіб допомагати ворогові. Серед них можуть бути такі фактори, як страх перед психологічними або фізичними погрозами російських військовослужбовців. Піддавшись впливу страху люди можуть відчувати, що не мають іншого вибору, окрім як служити інтересам ворога. Деякі можуть надавати допомогу через особисту користь, наприклад фінансову винагороду або підвищення статусу. Інші мають політичні амбіції та сподіваються, що їхні діяння сприятимуть підвищенню статусу у ворожих структурах.

Після звернення 39 держав-членів до Міжнародного кримінального суду 3 березня 2022 року, розпочалося розслідування злочинів, пов'язаних з агресією російської федерації проти України. Міжнародний суд ООН також розглядає позов України проти російської федерації. Слід відзначити, що 19 січня Європейський парламент прийняв резолюцію щодо створення спеціального трибуналу для переслідування злочину агресії росії проти України. У додаток, 17 березня 2023 року Міжнародний кримінальний суд висунув обвинувачення і видав ордер на арешт президента російської федерації володимира путіна та Марії Льової-Белової, через підозру у незаконній депортації українських дітей.

Висновки. Ворожа агресія в Україні призвела до викрадення дітей, що є серйозним порушенням міжнародних норм, а також вказує на акт геноциду. Розслідування і міжнародна реакція на ці злочини набули гучного обговорення на світовому рівні. Міжнародний кримінальний суд розглядає обвинувачення проти відповідальних осіб, включаючи президента російської федерації володимира путіна та Марію Львову-Белову, за незаконну депортацію українських дітей. Це свідчить про рішучу дію міжнародної спільноти у боротьбі з викраденням та експлуатацією дітей в умовах воєнного конфлікту. Ми вважаємо за доцільне продовжувати розгляд цієї проблеми, закликаємо і надалі надавати підтримку Україні та притягувати до відповідальності тих, хто винен у цих жахливих злочинах.

Список використаних джерел

1. Humanitarian Research Lab at Yale School of Public Health, New Haven. — 2023. 34 р.
2. Бармак М. В. Викрадення та русифікація дітей під час російського вторгнення в Україну. 2023.
3. Гуцол В. В., Романенко Є. О., Малахов Р. В., Воєнні злочини та злочини проти людяності. Рим, Італія. 2023.
4. Європейські орієнтири розвитку України в умовах війни та глобальних викликів ХХІ століття: синергія наукових, освітніх та технологічних рішень : у 2 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф / за загальною редакцією С. В. Ківалова. Одеса : Видавництво «Юридика», 2023. Т. 1. 790 с.
5. Резолюція Європейського парламенту від 19 січня 2023 року про створення трибуналу щодо злочину агресії проти України (2022/3017(RSP)).
6. Римський статут Міжнародного кримінального суду 1998 року.
7. Скляр Н. М. Kidnapping сучасної війни як дежавю 21 сторіччя. 2023.

Kurtynyuk M. Crimes against children in the context of Russia's aggression against Ukraine: relevance and international reaction

On the basis of the examined literature, an analysis of criminological characteristics of individuals involved in such a serious violation of international law as the kidnapping of Ukrainian children by military

personnel and officials of the russian federation, including an exploration of their motives. Additionally, the nature of the international community's response, particularly the International Criminal Court's investigation into this crime and the issuance of an arrest warrant for vladimir putin and Maria Lvova-Belova, underscores the importance of holding the perpetrators accountable.

Key words: russian aggression, child kidnapping, genocide of the Ukrainian people, Illegal adoptions, children's rights, Ukraine.

УДК 343.732.6:343.852.55

Скурідін Р. М.,

курсант Луганського навчально-наукового інституту
імені Е. О. Дідоренка Донецького державного університету
внутрішніх справ (м. Кропивницький, Україна)
e-mail: romaskuridin89@gmail.com

Науковий керівник:

Поклад В. І.,

кандидат філософських наук, доцент
(м. Івано-Франківськ, Україна)

УМИСНІ ВБИВСТВА ЦИВІЛЬНИХ ОСІБ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯМИ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ПІД ЧАС ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ

Анотація. У роботі розглядається проблема умисних вбивств цивільних осіб військовослужбовцями Російської Федерації під час збройної агресії. Зазначається, що ці вбивства є серйозним порушенням міжнародного гуманітарного права та прав людини, що гарантують захист цивільного населення під час воєнних конфліктів. Такі дії суперечать принципу заборони нападів на цивільних осіб, який був закріплений у Санкт-Петербурзькій декларації 1868 року та інших міжнародних документах, зокрема у Женевській конвенції та її додаткових протоколах. Досліджуються конкретні випадки, коли російські військові здійснюють насильство проти цивільних осіб, включаючи жінок, дітей та літніх людей.

Ключові слова: умисні вбивства, цивільні особи, військові вбивства, російська агресія, військовий конфлікт, жертви війни.

Умисні вбивства цивільних осіб військовослужбовцями Російської Федерації під час збройної агресії є серйозною проблемою, яка має негативні наслідки для мирного населення та створює гуманітарну кризу. Ці дії суперечать принципу заборони нападів на цивільних осіб, який був закріплений у Санкт-Петербурзькій декларації 1868 року та інших міжнародних документах, зокрема у Женевській конвенції та її додаткових протоколах.

У контексті російсько-української війни умисні вбивства цивільних осіб є одним із найтяжчих злочинів, які були вчинені російськими військами. Дослідження, проведені Міжнародним кримінальним судом, Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини та іншими організаціями, документують численні випадки вбивств мирних жителів, включаючи жінок, дітей та літніх людей.

Умисні вбивства цивільних осіб мають широкий спектр негативних наслідків для постраждалих людей та суспільства в цілому. Вони завдають фізичного і психологічного болю жертвам і їхнім родинам. Вони також створюють атмосферу страху і тривоги, що ускладнює життя людей, які живуть у зоні конфлікту. Крім того, умисні вбивства цивільних осіб підривають довіру до сторін конфлікту і ускладнюють процес мирного врегулювання.

У останні роки було проведено ряд досліджень, присвячених умисним вбивствам цивільних осіб військовослужбовцями Російської Федерації під час російсько-української війни. Ці дослідження дають уявлення про масштаби і характер цього злочину, а також про його причини та наслідки.

Одним з найважливіших досліджень є доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, опублікована в березні 2023 року. Доповідь документує численні випадки умисних вбивств цивільних осіб, вчинених російськими військами в Україні. Доповідь також містить аналіз причин і наслідків цих вбивств.

Важливе дослідження було проведено Міжнародним кримінальним судом (далі — МКС). У квітні 2023 року МКС розпочав розслідування

можливих воєнних злочинів, вчинених росією в Україні. У рамках цього розслідування МКС збирає докази умисних вбивств цивільних осіб.

Є багато інших публікацій, присвячених умисним вбивствам цивільних осіб у російсько-українській війні. Ці публікації містять аналіз правових аспектів цього злочину, а також його психологічних і соціологічних наслідків.

Метою дослідження є визначення критеріїв, за якими російські солдати обирають своїх жертв під час збройної агресії. Це дослідження має на меті розкрити та розуміти психологічні, соціокультурні, стратегічні та інші фактори, які впливають на вибір об'єктів для умисних вбивств у цьому контексті.

Об'єктом умисних вбивств можуть бути будь-які люди, яких було свідомо та навмисно позбавлено життя. Це можуть бути як цивільні особи, так і військовослужбовці, політики, журналісти, правозахисники та інші. Дослідження не обмежується конкретними категоріями осіб, оскільки його мета полягає у встановленні загальних закономірностей вибору жертв.

Методи дослідження включають аналіз наукових публікацій для отримання наявних даних та теоретичного фундаменту. Також проводилось анкетування серед полонених, свідків, родичів та мешканців колишньо окупованих територій. Це дозволило отримати первинну інформацію та внести практичний внесок у вивчення даної проблеми.

Логічний аналіз предмета дослідження. Міжнародне гуманітарне право (МГП) — набір правил і норм, спрямованих на захист людей під час війн і конфліктів. МГП включає Женевські конвенції та їхні додаткові протоколи, а також інші міжнародні документи, які регулюють поведінку сторін у конфліктах і забороняють умисні вбивства цивільних осіб.

Міжнародний кримінальний суд (МКС) — інституція, яка розглядає злочини проти міжнародного гуманітарного права, включаючи умисні вбивства під час воєнних конфліктів. МКС має компетенцію в переслідуванні осіб, відповідальних за вчинення таких злочинів.

Права людини — незалежні від ситуації та статусу права, які гарантуються кожній людині, включаючи право на життя, свободу від катувань і жорстокого поводження тощо, які не можна порушувати навіть в умовах війни чи конфлікту.

Злочини проти людства — серйозні кримінальні правопорушення, які включають умисні вбивства, насильство, зґвалтування, депортацію та інші дії, які спричиняють великі страждання цивільного населення під час воєнних конфліктів. Злочини проти людства є об'єктом розслідування та переслідування в рамках міжнародного кримінального правосуддя.

Жертва воєнних злочинів — особа чи група осіб, які постраждали внаслідок умисних вбивств або інших воєнних злочинів під час конфлікту. Забезпечення захисту та справедливості для жертв воєнних злочинів є одним із головних завдань міжнародного гуманітарного права та міжнародного кримінального правосуддя.

Операціоналізація понять. Міжнародне гуманітарне право — це система правил, які регулюють поведінку держав та військових формувань у конфліктах, з метою забезпечення захисту цивільних осіб та інших незахищених груп [9].

Кримінальна відповідальність — встановлений Кримінальним Кодексом України захід державного примусу, що застосовується за обвинувальним вироком суду як відплата (кара) особі, яка вчинила злочин, і становить собою обмеження в реалізації прав і свобод такої особи, що здійснюється відповідними органами, установами та службовими особами.

Кримінальна відповідальність базується на принципі каральної відповідальності за вчинення злочину. Наприклад, у випадку умисного вбивства цивільних осіб військовослужбовцями російської федерації під час збройної агресії, вони можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності. Отже, кримінальна відповідальність передбачає застосування покарання за злочин, яке встановлюється судом і виконується державними органами, установами та службовими особами [10].

Гіпотези дослідження. Умисні вбивства цивільних осіб військовослужбовцями російської федерації під час збройної агресії становлять серйозну проблему та мають великий вплив на життя місцевого населення в зоні конфлікту.

Умисні вбивства цивільних осіб військовослужбовцями російської федерації під час збройної агресії є результатом діяльності системи військового керівництва та стратегії, що має на меті встановлення контролю над територією та населенням з мінімальними витратами військових ресурсів.

Міжнародна спільнота має запровадити ефективні міжнародні механізми контролю та відповідальності для військової керівництва російської федерації за умисні вбивства цивільних осіб в зоні конфлікту, що можуть допомогти зменшити кількість таких злочинів у майбутньому.

Обґрунтування проблеми. Умисні вбивства цивільних осіб під час збройної агресії є серйозною гуманітарною проблемою, яка має значний вплив на українське суспільство та міжнародну спільноту. Враховуючи останні конфлікти та збройні конфронтації, такі дослідження стають надзвичайно важливими для виявлення і притягнення винних осіб до відповідальності, запобігання майбутнім порушенням та налагодження миру.

Злочини проти цивільного населення під час збройних конфліктів є порушенням основних прав людини, включаючи право на життя, безпеку та гідність. Дослідження цього явища допоможе виявити порушення міжнародного гуманітарного права та встановити механізми захисту цивільних осіб від умисних вбивств [8].

З'ясування причин, обставин та мотивів умисних вбивств цивільних осіб військовослужбовцями російської федерації є необхідним для належного ведення юридичного аналізу та забезпечення справедливості для жертв та їх родин. Це також сприятиме реалізації міжнародної юридичної відповідальності за такі злочини [5].

Методика дослідження. Основним методом отримання первинних даних було анкетування респондентів з числа вимушено переміщених із зони бойвих дій громадян. Усього було опитано 674 особи. Анкети поширювались через соціальні мережі.

Основні результати дослідження. На думку учасників анкетування серед жертв умисних вбивств цивільних осіб російськими військовими переважають представники вікової категорії від 16 до 25 років — 67,7%. Особи в цьому віковому діапазоні більш схильні до ризикованої поведінки та залучення до конфліктів.

Як показало опитування, місце перебування жертви на момент скоєння злочину має значний вплив на його характер. 53,3% респондентів вказали, що вбивства скоювались в локаціях розміщення ворожих угруповань.

53,3% опитаних вважають, що наявність хвороби у потенційної жертви може збільшити ймовірність скоєння проти неї злочину. Люди

з хворобами можуть бути більш уразливими і менш здатними захистити себе від можливого нападу.

46,7% респондентів вважають, що сімейний стан жертви не впливає на ймовірність скоєння злочину проти неї. Вбивства можуть бути скоєні проти будь-якої особи, незалежно від її родинного статусу.

80% опитаних вважають, що поведінка потенційної жертви є основним фактором, що впливає на можливість скоєння злочину проти неї. 93,3% респондентів вважають, що ставлення жертви до солдатів російської федерації впливає на можливість скоєння злочину проти неї.

66,7% опитаних вважають, що професія потенційної жертви може впливати на можливість скоєння злочину проти неї. Певні професії можуть бути більш залученими до сфери конфліктів або розташовуватись в районах, де збільшена активність окупаційних сил. Залежно від характеру роботи, люди з певними професіями можуть бути більш уразливими або більш піддаються ризику внаслідок конфлікту.

Проте варто відзначити, що індивідуальні випадки можуть відрізнятись, і не можна узагальнювати цей висновок на всіх людей з однаковою професією. Інші фактори, такі як місцезнаходження, соціальний статус, політичні погляди і особистість, також можуть впливати на ризик стати жертвою окупації. Тому, щоб отримати більш повне розуміння зв'язку між професією та ризиком стати жертвою російських окупантів, необхідні додаткові дослідження, включаючи широкомасштабні аналізи, що охоплюють різні контексти і фактори впливу.

93,3% респондентів стверджують, що політична орієнтація може впливати на ймовірність скоєння злочину проти потенційної жертви. Люди з політичними переконаннями, що суперечать діям російських окупантів, можуть проявити більшу активність у запобіганні окупації та захисту своїх інтересів.

86,7% опитаних вважають, що мова, якою спілкується потенційна жертва, може впливати на можливість скоєння злочину проти неї. У контексті російської окупації, люди, які використовують мову, що відрізняється від російської, можуть вважатися ворогами або бути підозрюваними окупантами. Використання рідної мови чи інших мов може впливати на те, як люди сприймають і реагують на російські окупаційні сили.

66,7% респондентів вважають, що матеріальний стан потенційної жертви може впливати на можливість скоєння злочину проти неї.

80% опитаних вважають, що наявність шкідливих звичок у потенційної жертви може впливати на можливість скоєння злочину проти неї. Так, люди залежні від наркотиків або алкоголю можуть бути менш здатними здійснювати обґрунтовану оцінку небезпеки. Це може сприяти підвищеному ризику потрапляння в ситуації, де вони можуть стати жертвами окупаційних сил. Більш агресивне поведіння також може привернути увагу окупантів та спричинити збільшену ймовірність конфлікту.

87,7% респондентів вважають, що національність потенційної жертви може впливати на можливість скоєння злочину проти неї. В контексті окупації національність може визначати сприйняття окупантами та можливі реакції населення. Окупаційні сили можуть мати вплив на певні етнічні групи або національності залежно від політичних, історичних та культурних факторів. Люди, які відносяться до етнічних груп, які сприймаються як неприхильні окупантам, можуть здаватися більш підозрілими, піддаватися дискримінації, переслідуванню або іншим формам насильства.

86,7% опитаних вважають, що рівень освіти потенційної жертви може впливати на можливість скоєння злочину проти неї. Рівень освіти у людини може визначати ймовірність потрапляння в категорію потенційних жертв окупаційних сил. По-перше, люди з вищим рівнем освіти мають краще розуміння своїх прав, краще усвідомлюють потенційні загрози та ризики, пов'язані з окупацією. По-друге, люди з вищою освітою часто мають кращі можливості для зайнятості та отримання доходів. Це підвищує їх вразливість перед економічними аспектами окупації.

Висновки. У результаті нашого дослідження ми прийшли до висновку, що у більшості випадків жертвами військовослужбовців російської федерації частіше стають молодь та неповнолітні, а також люди, які не згодні з політикою ворога. Посилюють віктимність наявність української символіки та українська мова спілкування. Фактором, який значно впливає на віктимізацію, є рівень освіти та матеріальне становище. Немає конкретних місць, де жертви піддаються катуванням, це може статися будь-де.

Російські військові вчиняють дії з метою знищення національних, етнічних, расових або релігійних груп, включаючи вбивства, заподіяння тяжкої шкоди, створення умов для фізичного знищення, запобігання народженню та примусове переведення дітей з однієї групи до іншої. Умисні вбивства цивільних осіб військовослужбовцями Російської Федерації під час збройної агресії становлять серйозну проблему та мають великий вплив на життя місцевого населення в зоні конфлікту.

Список використаних джерел

1. Міжнародне гуманітарне право : навчально-методичний посібник / М. В. Грушко, В. В. Музика, Т. С. Федорова, В. В. Владишевська / за ред. О. В. Бігняка. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. 136 с.
2. Баулін Ю. В. Фундаментальні проблеми кримінальної відповідальності : монографія. Харків : Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, 2014.
3. Бисага Ю. М., Палінчак М. М., Белов Д. М., Данканич М. М. Основні права людини. Ужгород, 2003. 66 с.
4. Волошук О. Т. Відповідальність РФ за агресію та інші міжнародні злочини проти України в контексті проблеми виконання рішень міжнародних судів. Чернівецький юридичний інститут Національного університету «Одеська юридична академія», 2022. Доступно на: <https://doi.org/10.32837/chern.v0i2.359>.
5. Львова О. Л. Військові злочини Росії проти України як прояв геноциду українського народу. *Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття* (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права) : у 2 т. : матеріали Міжнар.наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 червня 2022 р.) / за загальною редакцією С. В. Ківалова. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. Т. 1 С. 97–100.
6. Сиводєд І. С. Особливості розслідування умисних вбивств під час проведення бойових дій на окупованих територіях України. Кримінально-процесуальне право та криміналістика. DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.1.51>.
7. Aggression against Ukraine: resolution / adopted by the General Assembly (2022). UN. General Assembly. 11th emergency special sess.A_RES_ES-11_1-EN-PDF. Вилучено із [https://digitallibrary.un.org/record/3965290?ln=ru.\[2\]](https://digitallibrary.un.org/record/3965290?ln=ru.[2])Памштайн-4:

8. Шкуропацький О. І., Кокорева Д. В. Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави: тези доповідей. Тези доповідей XI Міжнародної науково-практичної конференції, м. Вінниця, 9 грудня 2022 р.
9. Аврамчук О. Вбивства цивільних під час російсько-української війни: психологічні та соціокультурні фактори. Київ : Видавництво «Дух і Літера», 2023.
10. Бірюков В. Військові злочини російської армії в Україні: правові аспекти. Київ : Видавництво «К.І.С.», 2023.
11. Коваленко О. Умисні вбивства російськими солдатами: критерії та мотивації. Київ : Видавництво «Дух і Літера», 2023.
12. Марченко В. Звірства російських солдатів в Україні: документальні свідчення. Київ : Видавництво «Дух і Літера», 2023.

Skuridin R. Deliberate Killings of Civilians by Military Personnel of the Russian Federation during Armed Aggression

We examine the issue of deliberate killings of civilians by military personnel of the Russian Federation during armed aggression. Deliberate killings of civilians constitute a serious violation of international humanitarian law and human rights, which guarantee the protection of civilian populations during armed conflicts. Cases are analyzed where Russian military personnel commit violence against innocent civilians, including women, children, and the elderly.

Such actions have negative consequences for the civilian population and create a humanitarian crisis. Investigating this problem highlights the importance of identifying and holding accountable those responsible for such war crimes. The international community should contribute to establishing facts and ensuring appropriate punishment for the individuals involved.

The annotation emphasizes the need for the international community to address this issue and take effective measures to prevent similar violations in the future. Condemning and denouncing deliberate killings of civilians is a crucial step towards ensuring justice, restoring peace, and safeguarding human rights during conflicts.

Key words: intentional killings, civilians, military killings, Russian aggression, military conflict, war victims.

УДК 343.9.01

Талмазан А. В.,

*курсантка Донецького державного університету
внутрішніх справ (м. Кропивницький, Україна)
e-mail: talarina005@gmail.com*

Науковий керівник:

Федорчак І. В.,

*викладач кафедри кримінального права та кримінології
факультету №1 Донецького державного університету
внутрішніх справ (м. Кропивницький, Україна)*

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЖЕРТВИ ЗЛОЧИНУ, ВЧИНЕНОГО ПІД ЧАС ВІЙНИ

Анотація. Ця тема зосереджується на кримінологічній характеристиці жертв злочинів, що вчинені під час війни. Військовий конфлікт має серйозний вплив на жертв, і вивчення цього аспекту в кримінології допомагає розуміти особливості, які виникають у зв'язку з воєнними діями. Дослідження такої теми дозволяє розглядати жертву як особу, яка стала об'єктом злочинної діяльності під час війни, та допомагає розкрити суспільні та психологічні аспекти цієї проблеми. Дослідження спрямоване на розуміння впливу військових конфліктів на психологічний, соціальний і юридичний стан жертв, а також на розробку рекомендацій для попередження таких злочинів і захисту прав жертв в умовах воєнної небезпеки.

Ключові слова: кримінологія, жертва злочину, війна, воєнний злочин, статус жертв під час війни.

Згідно зі Словником сучасної польської мови, війна — це організована збройна боротьба між державами, націями чи релігійними та соціальними групами з різними цілями, такими як захоплення чужої території чи знищення ворога. Ця страшна реальність призводить до бійок між людьми, викликає переслідування і має надзвичайно негативний вплив на психіку. Історія людства переповнена прикладами війни як неодмінного елементу конкуренції на європейському континенті та у всьому світі [1].

Свідчення учасників і спостерігачів війни розкривають неймовірні жахи: тортури, масові загибелі людей, отруйні гази та жорстоке рабство. У їхніх оповіданнях відсутні будь-які емоції; вони говорять без відчуття, позбавлені глибоких почуттів. Ця жорстокість, яку вони пережили і бачили, знищує людську чуйність і співчуття безповоротно. Щоб вижити в таких екстремальних умовах і не здурити, людина змушена відкинути все людське в собі. Їй потрібно прийняти нові правила, які диктують реальність, навіть якщо вони суперечать нормам людськості. Поява безлюдної жорстокості під час війни залишається загадкою. Це виявлення неймовірних садистських нахилів, які довгий час ховалися в серці людини. Навіть жертви концтаборів відзначають присутність схожих інстинктів у собі. Це явище називається відданістю, коли людина адаптує свої дії та цінності до умов табірної реальності. Єдина мета — вижити будь-якою ціною. В цьому боротьбі за виживання людина не лише безучасно спостерігає за звірствами, що відбуваються перед її очима, але й, в певних випадках, взаємодіє з ними, наприклад, грабує тіла мерців або сповіщає про них.

Захист цивільного населення необхідний як під час бойових дій, так і під час окупації. Цивільні особи потребують захисту згідно з міжнародним гуманітарним правом у двох важливих випадках:

- Під час активної фази збройного конфлікту, коли вони можуть стати об'єктом нападу та потерпати від застосування сили проти військових об'єктів та бійців ворога.
- Коли вони опиняються під владою ворожої держави, особливо коли їхні території або місця проживання окуповані.

Сучасна реальність російсько-української війни, яка почалася в 2014 році і досягла свого піку 24 лютого 2022 року, вражає жорстокістю

злочинів та розмірами їхньої трагедії. Організація Об'єднаних Націй (ООН) зареєструвала та підтвердила понад 6 тисяч жертв серед мирного населення, включаючи близько 3 тисячі загиблих та понад 3 тисячі поранених. Проте, ми розуміємо, що реальна кількість жертв набагато більша. За словами Верховного комісара ООН з прав людини Мішель Бачелет, постраждали та їхні родичі заслуговують на компенсацію за завдані їм збитки та перенесені страждання [2].

У сучасному кримінальному дослідженні жертва злочину (потерпілий) розглядається як активний учасник у процесі виникнення злочину та його протистояння. Вже в 1941 році Ганс фон Гентіг опублікував статтю «Про взаємодію між злочинцем і жертвою». За його словами, потерпілого від злочину не слід розглядати лише як пасивного об'єкта, бо він є активним суб'єктом криміналізації [3, с. 157]. Його дослідження вказують на можливість знайти жертву, яка сприяє чи навіть провокує виникнення нових кримінальних факторів, оснований на значній кількості кримінальних випадків.

Свідомі напади на мирних громадян, які відбуваються під час ширших військових конфліктів, є злочинами проти людства і підпадають під юрисдикцію Міжнародного кримінального суду ООН разом з національними судами. Важливо відзначити, що часто характерними ознаками цих злочинів є їхнє організоване керівництво чи заохочення з боку влади, організацій або груп [4, с. 9].

До таких злочинів належать вбивства, винищення, незаконне позбавлення волі, масові депортації або примусові переселення населення, жорстоке позбавлення свободи, катування, переслідування конкретних груп або спільнот за політичними, расовими, національними, етнічними, культурними, релігійними, гендерними або іншими характеристиками, які міжнародне право визнає неприпустимими. Також до цих злочинів відносяться насильницькі зникнення людей, апартеїд та інші жорстокі дії, спрямовані на навмисне заподіяння великих страждань чи серйозних тілесних та психічних ушкоджень. Це також включає зґвалтування, сексуальне рабство, примусову проституцію, примусові вагітності, примусові стерилізації та будь-які інші форми сексуального насильства, які мають схожий ступінь тяжкості (згідно зі Статутом цього суду) [5].

Злочини російських військових проти мирного населення в Україні демонструють безморальність і насильство через те, що жертву розглядають як безособовий об'єкт, а не як людину. Ця кривава сцена часто спричинена антинаціональною імперською пропагандою, яку Росія веде проти українців та української культури. Російські окупанти здійснюють розстріл мирних мешканців, немов тварин у сафарі чи у віртуальних військових іграх, викликаючи в них відчуття веселощів, драйву та ейфорії.

Під час збройних конфліктів найбільш вразливими стають жінки, люди похилого віку, діти та біженці, які стають жертвами порушень прав людини. До особливо вразливих груп належать люди похилого віку та люди з обмеженими можливостями, які не можуть виїхати з небезпечних зон без допомоги або залишаються у зоні конфлікту. Їхня безпека під загрозою, вони мають труднощі у задоволенні базових потреб та отриманні гуманітарної допомоги. У Донецькій та Луганській областях більшість уразливих громадян становлять люди похилого віку, які складають понад 30% населення [6, с. 13], і вони потребують допомоги.

Гендерне насильство стає особливим проблемою. Жінки та дівчата, які вразливі до різних форм гендерного насильства, таких як сексуальна експлуатація, змушені вступати в сексуальні відносини заради виживання, стають жертвами насильства та сексуальної експлуатації. Умови конфлікту роблять їх більш вразливими перед гендерним насильством, зокрема сексуальними нападами та зґвалтуванням, а також примусовими шлюбами та торгівлею людьми, що стає поширеним явищем у будь-якій зоні військових дій.

Кримінологічна характеристика жертви злочину, вчиненого під час війни, може значно відрізнитися від характеристики жертв цивільних злочинів у мирний час. Ось деякі основні аспекти кримінологічної характеристики жертв військових злочинів:

1. Підвищений ризик травм і тяжких травм. У війну часто включаються збройні конфлікти, що призводять до значного ризику для життя і здоров'я цивільних осіб. Жертви можуть отримувати поранення, включаючи важкі та смертельні, внаслідок обстрілів, вибухів, облетів, голоду і хвороб.

2. Психологічні та емоційні травми. Військові злочини можуть супроводжуватися інтенсивною психологічною травмою для жертв.

Це може включати посттравматичний стресовий розлад (ПТСР), тривалу депресію, тривожність та інші психічні порушення.

3. Втрата родичів та соціальна дезінтеграція. Війна може призвести до великої кількості смертей і розділення родин. Жертви можуть втратити своїх близьких і залишитися без соціальної підтримки, що може поглибити їхню вразливість.

4. Ризик гендерної насильницької поведінки. У військовому конфлікті рівень гендерної насильницької поведінки, такої як сексуальне насильство та сексуальна експлуатація, може зростати. Жінки і діти, зокрема, можуть бути особливо вразливими перед цими видами насильства.

5. Економічні проблеми. Війна може призвести до зруйнування і втрати робочих місць, що може призвести до економічних труднощів для жертв.

6. Втрата житла та майна. Внаслідок війни жертви можуть втратити своє житло і майно, що призводить до безпритульності і потреби в гуманітарній допомозі.

7. Порушення прав людини. Військові злочини часто супроводжуються порушеннями прав людини, такі як пограбування, примусові виселення, затримання без обвинувачення та інші форми правопорушень.

Зрозуміння кримінологічних аспектів жертв військових злочинів є важливим для розробки стратегій допомоги та підтримки для цих осіб, а також для притягнення винних до відповідальності за воєнні злочини в рамках міжнародного права.

Зокрема, є необхідність у готуванні суспільства на всіх державних рівнях до наслідків війни та післявоєнного часу, а саме запроваджувати навчальні алгоритми щодо толерантності, милосердя та поваги до осіб, які стали жертвами насилля, не тільки фізичного а й психологічного. Змінювати свідомість молоді до жертв війни, які виражені у наявних вадах зовнішності, які не мають цілісності організму, як при народженні кожної людини. Надання допомоги особам, які мають потребу в додатковій, постійній чи тимчасовій психологічній та соціальній підтримках населення, для більш м'якої адаптації людини — жертви в умовах сучасного суспільства та прийняття суспільством таких людей.

Список використаних джерел

1. Balcerowicz B. (red.), Słownik terminów z zakresu bezpieczeństwa narodowego, Warszawa 2008, s. 64.
2. ООН готова поіменно назвати майже 6 тис. жертв воєнних злочинів росіян в Україні.URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-61255442>.
3. Лащик К. М. Поняття, ознаки жертви злочину, підходи до визначення жертви злочину. *Закарпатські правові читання* : матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції / за заг. ред. В. І. Смоланки, Я. В. Лазура, О. Я. Рогача. Ужгород : Вид-во УжНУ «Говерла», 2015. Т. 2. С. 156–158.
4. Маєвська А. А. Злочини проти людяності: міжнародно-правовий аспект : автореферат дис. канд. юрид. наук.: 12.00.11. Харків. 2002. 20 с.
5. Rome Statute of the International Criminal Court. Done at Rome on 17 July 1998, in force on 1 July 2002, United Nations, Treaty Series, vol. 2187, No. 38544, Depository: SecretaryGeneral of the United Nations, <http://treaties.un.org> ; URL : <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/RS-Eng.pdf>.
6. Пищуліна О., Юрчишин В., Маркевич К., Міщенко М., Добровольський Д. Соціально-економічні та гуманітарні наслідки російської агресії для українського суспільства. Київ : Центр Разумкова, 2022. 277 с.

Talmazan A. Criminological characteristics of victims of crimes committed during war

This topic focuses on the criminological characteristics of victims of crimes committed during war. Military conflicts have a profound impact on victims, and studying this aspect in criminology helps understand the specific challenges that arise in connection with wartime actions. Researching this topic allows us to view the victim as an individual who has become the target of criminal activity during wartime and helps uncover the societal and psychological aspects of this issue. The research aims to comprehend the effects of armed conflicts on the psychological, social, and legal status of victims, as well as to develop recommendations for the prevention of such crimes and the protection of victims' rights in times of war.

Key words: criminology, crime victim, war, war crime, status of victims during war.

УДК 338.242.4.061

Тютіна А. Р.,

*курсантка Луганського навчально-наукового інституту
імені Е. О. Дідоренка Донецького державного університету
внутрішніх справ (м. Кропивницький, Україна)*

e-mail: *tyutinan17@gmail.com*

Науковий керівник:

Поклад В. І.,

кандидат філософських наук, доцент

(м. Івано-Франківськ, Україна)

РОЗКРАДАННЯ ПРОДОВОЛЬЧИХ ТОВАРІВ У СЕВЕРОДОНЕЦЬКУ ПІД ЧАС ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РОСІЇ

Анотація. Дослідження розкрадання продовольчих товарів у м. Северодонецьк показало, що це явище було поширеним під час повномасштабного вторгнення Росії в Україну. За результатами анкетування та контент-аналізу було встановлено, що більшість осіб, які розкрадали продовольчі товари, були чоловіками віком від 18 до 55 років. Вони розкрадали продукти харчування, алкогольні напої та тютюнові вироби. Окрім цього, дослідження також виявило, що розкрадання продовольчих товарів стало результатом складної економічної та соціальної ситуації в місті Северодонецьк. Поширення цього явища було частково спричинене економічною нестабільністю та втратою робочих місць через конфлікт з росією. Основні мотивації для розкрадання продовольчих

товарів включали нестачу засобів до існування, недоступність деяких товарів через обмежену асортиментну лінійку і зростання цін на них. Багато з осіб, які брали участь у цьому явищі, вказували на неможливість задовольнити основні потреби своєї родини.

Ключові слова: війна, окупація, крадіжка, грабіж, товари.

Розкрадання продовольчих товарів під час воєнного стану — це надзвичайно критична проблема, яка несе у собі серйозні загрози для нашого населення. Це небажане явище веде до тяжких наслідків, включаючи серйозний дефіцит продуктів харчування, різке підвищення цін та загрозу загальній продовольчій безпеці.

Проблема розкрадання продовольчих товарів під час воєнного стану є актуальною вже багато років. Вчені з різних країн проводили дослідження цієї проблеми, щоб зрозуміти її причини, наслідки та шляхи вирішення.

Одним з перших вчених, який досліджував цю проблему, був американський соціолог Джеймс Кеннан. У своїй книзі «Розкрадання: соціальна історія» (1975) Кеннан описав, як розкрадання продовольчих товарів було поширеним явищем під час Другої світової війни. Він також виявив, що розкрадання часто було пов'язане з економічними труднощами та соціальною напруженістю.

Інші вчені також вивчали проблему розкрадання продовольчих товарів під час воєнних конфліктів. Так, вчені з Інституту міжнародної економіки Петерсона провели дослідження, в якому вони виявили, що розкрадання продовольчих товарів було поширеним явищем під час громадянської війни в Сирії. Вони також виявили, що розкрадання призвело до дефіциту продуктів харчування та зростання цін.

На основі цих досліджень можна зробити висновок, що проблема розкрадання продовольчих товарів є складною і багатофакторною. Вона може бути пов'язана з економічними труднощами, соціальними потрясіннями та іншими факторами.

Метою проведення дослідження щодо крадіжок продовольчих товарів під час воєнного стану є намагання краще зрозуміти цей феномен, розглянути його корені, проаналізувати наслідки та виявити можливі шляхи розв'язання проблеми. Отримані результати дослідження можуть

бути використані для розробки ефективних стратегій боротьби з крадіжками продовольчих товарів під час воєнного стану.

При проведенні дослідження було опитано 21 мешканця міста Северодонецьк. З них: 4 чоловіка та 17 жінок. Зрозуміло, що недостатній обсяг вибіркової сукупності дозволяє вважати проведене опитування тільки пілотажною розвідкою.

95% опитаних знають про випадки розкрадання продовольчих товарів у Северодонецьку під час російської військової агресії. Уже з цього можна зробити висновок, що розкрадання продовольчих товарів було широко поширеним явищем у Северодонецьку під час російської військової агресії. Відсутні суттєві відмінності у відповідях респондентів з різних соціальних груп. Розкрадання продовольчих товарів визнавали як жителі Северодонецька, так і переселенці, а також люди з різним рівнем доходу та соціального статусу. Це свідчить про те, що розкрадання не було обмежене певними соціальними групами.

Досить переконливими були докази розкрадання, які надавали опитані. Вони розповідали про конкретних осіб, які займалися розкраданням, про способи, якими вони це робили, та про те, що вони вкрали. Це свідчить про те, що розкрадання було реальним явищем, а не просто чутками.

Варто зазначити, що дані опитування не дозволяють точно визначити масштаби розкрадання продовольчих товарів у Северодонецьку. Однак вони свідчать про те, що це явище було серйозною проблемою, яка завдала шкоди населенню міста.

Про випадки розкрадання продовольчих товарів у Северодонецьку під час російської військової агресії люди дізнавалися, в основному, з двох джерел: від знайомих та з інтернету та соціальних мереж. 52% опитуваних дізнавались про такі випадки від знайомих. Люди, які стикалися з розкраданням особисто або знали когось, хто стикався, могли розповісти про це своїм знайомим. 43% опитуваних отримували інформацію з інтернету та соціальних мереж. Це свідчить про те, що розкрадання було широко обговорюваною темою в інтернеті та соціальних мережах.

За даними опитування розкрадання продовольчих товарів у Северодонецьку під час російської військової агресії було більш поширеним

у центрі міста, ніж у нових районах. 71% респондентів заявили, що розкрадання відбувалося в центрі міста, де було більше можливостей для таких дій. Центр міста, як правило, є більш густонаселеним і має більше торгових точок, ніж нові райони. Це може створити більші можливості для розкрадання, оскільки правоохоронні органи не можуть ефективно контролювати всі торгові точки.

24% опитаних заявили, що розкрадання відбувалося в нових районах, які, як правило, є менш густонаселеними і мають менше торгових точок, ніж центр міста.

57% респондентів заявили, що розкрадання відбувалося в середніх за розміром магазинах які, були більш вразливими до розкрадання, ніж великі або невеликі магазини. Середні магазини, як правило, мають меншу кількість персоналу, ніж великі магазини, і вони можуть бути менш добре обладнані для запобігання розкраданню.

14% опитаних заявили, що розкрадання відбувалося в невеликих магазинах, які були менш вразливими до розкрадання, ніж середні або великі. Невеликі магазини, як правило, мають менше товарів і можуть краще контролюватися персоналом.

91% респондентів заявили, що магазини, у яких відбувались розкрадання, були пошкоджені. Пошкодження могли бути завдані в результаті обстрілів, бомбардувань або інших військових дій. Пошкодження магазинів зробили їх більш вразливими до розкрадання, оскільки персонал не міг ефективно контролювати всі товари.

67% опитаних заявили, що розкрадалися головним чином продукти харчування. Люди могли розкрадати продукти, щоб забезпечити себе харчуванням, оскільки доступ до таких продуктів був обмежений.

24% опитаних заявили, що розкрадалися в першу чергу алкогольні напої. Люди могли розкрадати алкогольні напої, щоб задовольнити свої емоційні потреби або продати їх, щоб заробити гроші.

62% опитаних заявили, що суб'єктами розкрадання були чоловіки. Чоловіки більш схильні до ризикованої поведінки. Розкрадання є ризикованою поведінкою, оскільки може призвести до кримінального покарання. Чоловіки більш схильні до насильства. Розкрадання може бути пов'язане з насильством, наприклад, з використанням сили для заволодіння товарами. Чоловіки більш схильні до алкоголізму. Алкоголь може

призвести до зниження самоконтролю, що може призвести до розкрадання.

52% опитаних заявили, що займалися розкраданням переважно особи у віці від 36 до 55 років. 29% респондентів заявили, що розкрадали особи у віці від 18 до 35 років.

Висновки. Після початку повномасштабного вторгнення в нашу державу 24.02.2022 року гостро стало питання необхідності покарання осіб, які розкрадали продовольчі товари на території України.

Дослідження розкрадання продовольчих товарів у м. Северодонецьк надає можливість сформулювати висновки, що деякі особи після початку війни почали розкрадати продовольчі товари, незважаючи на складне положення у країні.

Список використаних джерел

1. Мисливці за вентиляторами: на Донбасі взяли в полон двох мародерів-окупантів зі здобиччю, фото. 2022. URL: <https://apostrophe.ua/ua/news/society/2022-06-23/ohotniki-za-ventilyatorami-na-donbasse-vzyali-v-plen-dvuh-maroderov-okkupantov-s-dobyichyey-foto/272433?amp> (дата звернення: 21.05.2023).

2. В Северодонецке задержали мародеров: выносили сумками алкоголь. URL: <https://v-variant.com.ua/ru/v-severodonetske-zaderzhaly-maroderov-v-nosyly-sumkamy-alkohol/> (дата звернення: 21.05.2023).

3. В Северодонецьку затримали мародерів. URL: <https://tribun.com.ua/90849> (дата звернення: 21.05.2023).

4. Правоохоронці викрили в Северодонецьку мародерів. URL: https://lb.ua/society/2022/04/27/514907_pravoohorontsi_vikrili.html (дата звернення: 21.05.2023).

5. Приїхали воювати без їжі: російські окупанти пограбували магазин курятини (відео). URL: <https://ukraine.segodnya.ua/amp-ukraine/priehali-voevat-bez-edy-rossiyskie-okkupanty-ograbili-magazin-kuryatiny-video-1608669.html> (дата звернення: 21.05.2023).

6. Телеграм-канали: URL: <https://t.me/pytinhyuloooo> ; <https://t.me/poSevery> ; <https://t.me/severodonetsk1934> (дата звернення: 21.05.2023).

Tiutina A. Theft of food products in the city of Severodonetsk during the Russian aggression

This work investigated the issue of criminological characteristics of robberies in Severodonetsk. A total of 21 residents of the city of Severodonetsk were interviewed. Of them: 4 men and 17 women. 54% are between 18 and 25 years old; 90.5% are 36–45 years old; 9.5%.

It was noted that after the start of a full-scale invasion of our country on February 24, 2022, the issue of the need to punish persons who stole food products on the territory of Ukraine became acute.

The study of the theft of food products in the city of Severodonetsk provides an opportunity to formulate the conclusions that some persons began to steal food products after the beginning of the war, regardless of the difficult situation in the country.

As a conclusion, it is said that, based on the content analysis, such persons turned out to be men, aged from 18 to 55 years. Those who began to steal food products, mostly food products, also often stole alcoholic beverages and tobacco products, less often water.

Key words: war, occupation, theft, robbery, goods.

УДК 343.9.01

Чопорова О. Ю.,

*студентка Навчально-наукового інституту права
імені Князя Володимир Великого,
Міжрегіональної академії управління персоналом
(м. Дніпро, Україна)*

e-mail: choporovaolga11@gmail.com

ORCID id: <https://orcid.org/0009-0007-5522-5986>

ЗАПОВІДНІ ОБ'ЄКТИ І ТЕРИТОРІЇ ЯК ЖЕРТВИ ЗЛОЧИНУ ЕКОЦИДУ: ПИТАННЯ ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ

Анотація. У роботі розглядаються питання заповідних об'єктів та територій як постраждалих від злочину екоциду в контексті повномасштабного російського вторгнення на територію України 24 лютого 2022 року. Приділено увагу загальній теорії жертви у кримінології, здійснено огляд сучасного стану питання. За результатами дослідження зроблено висновки. Зокрема, констатовано і обгрунтовано, з посиланням на наукову доктрину, що об'єкти та території заповідного фонду, з позиції їй належності до глобальної екосистеми та ролі у підтриманні біогеоценозу і формуванні світового клімату, повинні мати самостійний статус жертви злочину екоциду, що прямо впливає з досвіду та повністю аморального характеру воєнних дій, які розгорнулись в Україні 24 лютого 2022 року.

Ключові слова: заповідні об'єкти і території, екоцид, російське вторгнення, територія України, глобальна екосистема, глобальні зміни клімату.

Традиційне вчення про види (категорії) жертв здебільшого орієнтоване увагою на фізичну особу — людину, як постраждалу від злочину, адже більшість правових відносин у суспільстві так чи інакше торкаються прав, свобод та законних інтересів саме фізичних осіб.

Проте, реалії часу та повномасштабна війна росії проти України виявила, що постраждалими від масштабних злочинів, таких, як, наприклад, підриг греблі Каховської ГЕС, можуть бути і об'єкти неживої природи: території, рослини, заповідники, які мають неабияку природню цінність і, подекуди, віднесені до Червоної книги різних рівнів. Крім того, жертвою такого злочину стає і тваринний світ, який хоча і характеризується ознакою одушевленості, але в силу відсутності мови та рефлексії не здатен бути суб'єктом правових відносин. Означеним обумовлюється актуальність дослідження, що проводиться.

Загальним теоріям жертви у кримінології у різні часи були присвячені роботи таких науковців, як: Джужа О. М., Василевич В. В., Голіна В. В., Головкина Б. М., Полубінського В. І., Литвинова О. М., Михайлова О. Є., Рибальської В. Я., Рівман Д. В., Тулякова В. О., Франк Л. В., Юрченко О. М. та багатьох інших [1, с. 195].

За всієї поваги до наукового доробку зазначених вчених, предметом нашої уваги стануть заповідні об'єкти і території як жертви злочину екоциду, поскільки зазначена тематика набула якісно нового рівня актуальності у світлі подій 09 червня 2023 року.

Методологічним базисом дослідження є діалектичний метод, впровадження котрого надає можливість вивчати об'єкт і предмет дослідження в їх гносеологічній єдності. Методологія роботи, поза сумнівом, базується як на загальних методах пізнання (індукція, дедукція, аналіз, синтез тощо), так і на формально-юридичному методі наукового дослідження.

Мета і завдання полягають у формулюванні теоретичної концепції заповідного об'єкту чи території як постраждалого від злочину екоциду; огляді практичних особливостей по зазначеному питанню, в умовах

повномасштабного воєнного вторгнення; напрацюванні науково обґрунтованих висновків проведеного дослідження.

Лашик К. М. зазначає, що жертва у віктимології — це особа або певна спільнота людей, котрій прямо чи опосередковано завдано будь-якої шкоди від злочинного посягання. Таке широке трактування особи потерпілого дає можливість комплексно дослідити всі її ознаки [2, с. 157]. Дозволимо собі з цим не погодитись і визнати таку дефініцію завузькою, з огляду на наступне.

За даними Пархоменка В. В. і Василюк О. В., станом на листопад 2022 року лишаються окупованими або знаходяться в зоні бойових дій. Серед цієї категорії заповідники Асканія-Нова, Український степовий та ін. Причому в Луганському заповіднику йшли активні бойові дії, а Чорноморський — нині (восени 2022 року) використовується рашистами в якості місця для спорудження фортифікацій. Серед національних парків найбільш постраждали Олешківські піски, Кам'янська Січ (активні бойові дії), Кременські ліси (масові пожежі), Меотида, Білобережжя Святослава та ін. Достовірно відомо про замінування в Джарилгацькому НПП, та окупацію Приазовського, Азово-Сиваського та ін. Серед регіональних ландшафтних парків (РЛП) окуповані Клебан-Бик, Донецький Кряж, Зуївський, Біловодський та ін. [3, с. 89].

Ресурс «Еко-район» переконає, що сьогодні 44% площ усіх заповідників та національних парків України знаходяться на тимчасово окупованих територіях або у зоні бойових дій. Вести природоохоронну діяльність тут практично неможливо ні державним органам влади, ні громадським організаціям. За даними Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів, до 900 природоохоронних територій сьогодні окуповані або ж на їхній території ведуться бойові дії. Один із найбільших і найвідоміших з них — Асканія-Нова. Разом із Чорноморським біосферним заповідником, який також сьогодні охоплений війною, у 1988 році він став першим українським природоохоронним об'єктом, занесеним до списку ЮНЕСКО. Сьогодні вони обое можуть зникнути через війну, розпочату вторгненням росії [4].

Загалом зазначені дії агресора докорінно змінюють уявлення про злочин екоциду та його жертву, поскільки позбавлені будь-яких моральних рамок та стримувань. Нищення об'єктів природно-заповідного

фонду як пам'яток матеріальної культури, так і суб'єктів господарювання дає всі підстави віднести їх до самостійного виду жертви, поскільки вони є частиною глобальної екосистеми, а їх зникнення може призвести до незворотніх кліматичних та біологічних змін на нашій планеті, втрати цілих ланок біогеоценозу, поставити під питання існування біологічного різноманіття на Землі.

З цього приводу Колосов І. В., доповідаючи під час наукової конференції “Наступність у кримінальному праві”, присвяченій 70-ти річчю проф. Ю. В. Бауліна, з посиланням на McDrive і Dagadu зазначив, що протягом наступного століття мільйони людей будуть змушені покинути свої будинки через зміну клімату; малі острівні держави піддаються ризику підвищення рівня моря, великі площі, в даний час заселені, стануть непридатними для життя в результаті опустелювання; більш потужні шторми змусять людей до тимчасового переїзду в більш безпечні райони, ймовірно, транскордонним шляхом. Хоча більшість вечних погоджуються з тим, що діяльність людини у всьому світі сприяє кліматичним змінам, це також і екологічне явище. Світова спільнота повинна нести відповідальність за кліматичні зміни, що відбуваються [5, с. 168–169].

З цього Колосов І. В. робить досить своєрідний висновок, гідний позитивної оцінки: посилаючись на Рамкову Конвенцію ООН про зміну клімату [6] та підтримуючи ухвалення її нової редакції із запровадженням принципів раннього та сталого реагування, вчений пропонує встановити для екоциду кримінальну відповідальність на стадії готування злочину. У такому випадку чинний Кримінальний кодекс України [7], автор пропонує доповнити після статті 441 (Екоцид) статтею 441¹ “Готування до екоциду, що спричинило або могло спричинити істотні зміни клімату або загрозу кліматичній безпеці”. Кваліфікуючою ознакою такого злочину Колосов І. В. пропонує закріпити масове переміщення людей внаслідок протиправних дій проти екосистеми або окремих її компонентів.

Доповнюючи і розвиваючи запропоновану тезу, вважаємо, що міграція тварин та об'єктів рослинного світу, зникнення водойм, певного виду ґрунтів, зміни складу атмосферного повітря внаслідок екоциду, і, у зв'язку з цим, послідовні наслідки для галузей народного

господарства і традиційних промислів або їх вимушене переміщення у інші регіони чи зникнення, мають таке ж саме право на існування, таку ж саму кваліфікуючу цінність та такий же статус жертви (у аспекті невід'ємної складової екосистеми), байдуже, що не мають ознаки одушевленого об'єкта.

Але юридична практика, навіть в Україні, на жаль, не володіє інструментарієм правозастосування навіть тієї, недосконалої норми, закріпленої у статті 441 КК, не кажучи вже про вищезгадані пропозиції Колосова І. В. Навіть зараз, в умовах повномасштабної війни вироків у кримінальних провадженнях зазначеної категорії судами України не ухвалювалось [8]. Так само подібні кримінальні справи і провадження не були предметом судового розгляду з постановленням вироку, починаючи, як мінімум, з 2010 року.

Ще більші проблеми виникають з питаннями міжнародно-правової відповідальності суб'єкта злочину у згаданому випадку, поскільки Римський статут [9] не визнає такого складу злочину як екоцид, що, однак, є предметом окремого наукового дослідження.

Висновки. За результатами проведеного дослідження маємо дійти наступних висновків:

1. Об'єкти та території заповідного фонду, з позиції їй належності до глобальної екосистеми та ролі у підтриманні біогеоценозу і формуванні світового клімату, повинні мати самостійний статус жертви злочину екоциду, що прямо впливає з досвіду та повністю аморального характеру воєнних дій, які розгорнулись в Україні 24 лютого 2022 року.

2. До кліматичних “біженців” в контексті екоциду ми вважаємо цілком доречним віднести вимушену міграцію тварин, рослин, зміну напрямку та русел річок, інших водних об'єктів, зникнення певного виду ґрунтів, складників атмосферного повітря, не зважаючи на їх неодушевленість і неможливість бути самостійними суб'єктами правових відносин.

3. Подібне “біженство” має наслідками не тільки глобальні зміни клімату, але і послідовні втрати для галузей народного господарства і традиційних промислів або їх вимушене переміщення у інші регіони чи зникнення.

4. Підтримуючи тезу про необхідність криміналізації діяння на стадії готування до екоциду, ми упевнені, що зазначена вимушена міграція та зміни мають стояти нарівні з вимущеною міграцією людського населення постраждалих регіонів.

Водночас, проблемам міжнародно-правової відповідальності за вчинення злочину екоциду мають бути присвячені подальші наукові дослідження і авторські розвідки.

Список використаних джерел

1. Богатирьов І. Г. Вчення про жертву у кримінологічній науці. *Право і суспільство*. № 1. 2016. С. 194–197.
2. Лащик К. М. Поняття, ознаки жертви злочину, підходи до визначення жертви злочину. Закарпатські правові читання: матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції / за заг. ред. В. І. Смоланки, Я. В. Лазура, О. Я. Рогача. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла». 2015. Т.2. С. 156–158.
3. Пархоменко В. В., Василюк О. В. Заповідні території і російсько-українська війна. *Сучасні фітосозологічні дослідження в Україні*. 2022. Вип. 6. С. 88–94.
4. Заповідні території під час війни. Відновити міста буде простіше, ніж природу. URL: <https://eco.rayon.in.ua/topics/514206-zapovidni-teritorii-pid-chas-viyuni-vidnoviti-mista-bude-prostishe-nizh-prirodu> (дата звернення: 04.10.2023 року).
5. Kujo Elias McDave, Palmer Prince Dagadu. Reconsidering the Status and Rights of Climate Refugees Under International Law. *International Journal of Law and Society*. Vol. 6, No. 2, 2023, pp. 168–172. doi: 10.11648/j.ijsls.20230602.18
6. Рамкова Конвенція Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_044#Text (дата звернення: 04.10.2023 року).
7. Кримінальний кодекс України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001, № 25–26, ст.131. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n1013> (дата звернення: 04.10.2023 року).
8. Єдиний державний реєстр судових рішень (за критеріями пошуку). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua> (дата звернення: 04.10.2023 року).
9. Римський статут міжнародного кримінального суду. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text (дата звернення: 04.10.2023 року).

Choporova O. Protected objects and territories as victims of ecocide crime: questions of theory and practice

Papers proposed considers the issues of protected objects and territories as victims of the crime of ecocide in the context of a full-scale Russian invasion of the territory of Ukraine on February 24, 2022. Attention was paid to the general theory of the victim in criminology, an overview of the current state of the question was carried out. According to the results of the study, conclusions were made. In particular, it is stated and substantiated, with reference to the scientific doctrine, that the objects and territories of the reserve fund, from the position of its belonging to the global ecosystem and the impact in maintaining biogeocenosis and shaping the world climate, should have an independent status of the victim of the crime of ecocide, which directly follows from the experience and completely immoral nature of the hostilities that unfolded in Ukraine on February 24, 2022.

Key words: protected objects and territories, ecocide, Russian invasion, territory of Ukraine, global ecosystem, global climate change.